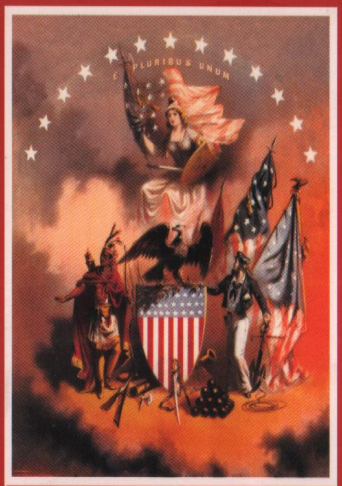
DOĞU BATI

DÜŞÜNCE DERGİSİ | YIL:10 | SAYI:42 | AĞUSTOS, EYLÜL, EKİM 2007 | ISSN: 1303-7242

BİR ZAMANLAR AMERİKA - II

10. YIL

DOĞUBATI

DOĞUBATI

DÜŞÜNCE DERGİSİ

BİR ZAMANLAR AMERİKA - II

42

DOĞUBATI
ÜÇ AYLIK DÜŞÜNCE DERGİSİ

Yerel süreli yayın.
ISSN:1303-7242 Sayı: 42
Doğu Batı Yayınları
adına sahibi
ve
Genel Yayın Yönetmeni: Taşkın Takış
Sorumlu Yazı İşleri Müdürü: Erhan Alpsuyu
Yayına Hazırlayan: Şermin Korkusuz
Dış İlişkiler: Savaş Köse, Harun Ak

Yayın Kurulu
Halil İnalcık, E. Fuat Keyman, Mehmet Ali Kılıçbay,
Etyen Mahçupyan, Şerif Mardin, Süleyman Seyfi Öğün
Doğan Özlem, Ali Yaşar Sarıbay

Danışma Kurulu
Cemal Bâli Akal, Tülin Bumin, Ufuk Coşkun, Nezih Erdoğan,
Cem Deveci, Ahmet İnam, Hasan Bülent Kahraman,
Yusuf Kaplan, Kurtuluş Kayalı, Nuray Mert,
İlber Ortaylı, Ömer Naci Soykan, İlhan Tekeli, Mirze Mehmet Zorbay

Doğu Batı, yılda dört sayı olmak üzere Kasım, Şubat, Mayıs ve Ağustos aylarında yayımlanır.
Doğu Batı ve yazarın ismi kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz.
Dergiye gönderilen yazıların yayımlanıp yayımlanmaması yayın kurulunun kararına bağlıdır.

Doğu Batı hakemli bir dergidir.

Reklam kabul edilmez.

Doğu Batı Yayınları
Selanik Cad. 23/8 Kızılay/ANKARA
Tel: 425 68 64 / 425 68 65
Faks: 0 (312) 425 68 64
e-mail: dogubati@dogubati.com
www.dogubati.com

İstanbul Şube: Cağaloğlu Yokuşu
Fevzi Bey Han No: 43/7 Cağaloğlu/İSTANBUL

Kapak Tasarım Uygulama:
Aziz Tuna

Baskı:
Cantekin Matbaacılık
1. Baskı: 6000 adet

Dağıtım: Yaysat

İÇİNDEKİLER

AMERİKA ÜZERİNE KÜLTÜREL İNCELEMELER

Gülriz Büken 11
Quetzalquatl Soyunun Yaşayakalışı: *Atzlán*'dan *Frontera*'ya *Mejicano*lardan Meksika Kökenli Amerikalılara

Ayşe Lahur Kırtunç 35
Çengelde Sallanan Amerikan Rüyası

Meldan Tankısal 51
Beyaz Adamın Gelişi ile Kızılderili Kadınların Değişen Yaşam Biçimleri

Bahar Gürsel 65
Kenar Mahalleden Beyazperdeye: "Yeni Göç" Dalgası ve Amerika'daki İtalyan Göçmenler

İsmail Öğretir 75
Bir Azınlık-Oluş Yazımı Olarak Afrikalı-Amerikan Edebiyatı: Deleuze-Guattarici Bir Yaklaşım

Orhun Yakın 87
Death Wish: Hollywood Usulü Suç ve Ceza

Timothy M. Roberts 101
Türk Bakış Açısından Amerikan Tarihi

AMERİKA: BİR İMPARATORLUK DENEYİMİ

C. Akça Ataç 111
Bağımsızlık Savaşçılığından Dünya Hükümdarlığına: Amerikan İmparatorluk Anlayışının Tarihsel Gelişimi

Nasuh Uslu 127
ABD'nin Temel Tehdit Kaynağını Kurutma ve Hegemonya Kurma Adına Orta Doğu'ya Yönelmesi

Ayhan Akman 155
Eşitlik Çağında Demokrasilerin Özgürlük Sorunsalı: Bireycilik, Din ve Siyaset Üzerine Tocquevilleci Bir Tartışma

Ezra Pound 167
Amerika

AMERİKA-OSMANLI

Cansu Özge Özmen 195
19. Yüzyıl Amerikan-Osmanlı İlişkilerinin Amerikan Yazınına Etkisi ve Seyahatnâmeler

Burcu Bostanoğlu 213
Amerika ve Osmanlı'nın Akdeniz'de Başlayan Seyir Defteri

KENZ

Reyda Ergün & Cemal Bâli Akal 229
Bilgenin Siyaseti, Siyasetçinin Yalnızlığı

"Dün Bir Adam Asıldı"

New York, 1936.

AMERİKA'YI YENİDEN KEŞFEDELİM II

Kuruluş mitleri, imparatorlukların temel motifleri arasında yer alır. Yaratılan mitler sayesinde imparatorlukların doğuş süreçleri sıradışı bir kimlik kazanmış olur. ABD'nin kurucu unsurları da birbirine bağlı sayısız hikâyeden oluşur. Bu kurucu unsurlar birer mite dönüşürken diğer yandan dünya genelinde büyük bir siyasal gerçekliği de inşâ ederler.

Birleşik Devletler'de geniş siyasal toplulukların katılımıyla oluşan tarihsel deneyim, siyasal ve ekonomik açıdan eşine az rastlanır sonuçlar üretmiştir. Kıtaya ilk defa adım atanlar, Avrupa'nın toplumsal çalkantılarından uzak, her şeyin yeniden kurulabileceği bir fırsatı elde etmişlerdi. *Ancien régime* ve yaşlı düzenin muhafazakâr kalıntıları taze topraklara taşınmamıştı. Eski âdet ve alışkanlıklar yerinde bırakılmış ve burjuvazinin hiyerarşik yapısı, katı dili ve lüks anlayışı terk edilmişti. Yeni Dünya'da soylu olmayan sınıfları ve maceraperestleri bekleyen talih ve mutluluk, aristokrasinin toprağa ve asalete bağlı kurumlarını gölgede bırakmıştı. Herkes kendi soyuna ve nesebine bakmaksızın, doğanın bahşettiği imkânlar ölçüsünde yükseliyordu. Avrupa'da başarısızlığa uğrayan eşitlik ve demokrasi düşleri bu sefer kendiliğinden bir projeye dönüşecekti. Bütün sosyal kurumlar maddi refahın yükseltilmesine hizmet ediyordu. Kanunlar asli ruhunu fırsat eşitliğinden alıyordu ve bölgelerin, eyaletlerin işleyişindeki serbestiyet, kendine özgülük, bambaşka bir sistem yaratmıştı. Böyle bir serpilme ve gelişme arzusunun yanında Tanrı'nın inayetinin eksik olacağı düşünülemezdi. Motivasyon düzeyi yüksek bir din anlayışı,

her şeyden önce dinamik bir sınıfın doğmasına eşlik etmişti. Protestanlığın iyimser karakteri esasen Amerika'nın 'Orta Çağ'ı yaşamadan modern dünyaya geçmesinde aranmalıdır. Amerika 'Orta Çağ'ı görmemişti. Sıradan bir Amerikalı için 'kötü'lüğün her zaman için bilinen bir yanı, hesaplanabilir bir tarafı vardı. Dolayısıyla 'mutlak iyi' arayışı ve kendini sorgulama şüpheciliği de antik dünyada, kutsal kitaplarda bırakılmalıydı ve gelişmeye mani iç-sorular daima askıya alınabilirdi.

Göçmenlerin Kıtaya ayak bastığı dört yüz yıllık sürede Amerikan düşünüş biçimi ve yaşam tarzı giderek dünyamıza damgasını vurdu. Bu süre zarfında zinde bir güç olmanın fırsatı sonuna dek kullanılmış oldu. Bu güç ABD'nin kendi kaynaklarını serbestçe tüketerek, bazen sert ve acımasız bir şekilde kullanarak bir mite dönüştürdüğü güçtü. Ancak bu gücün tarihsel ilişkilerden soyutlanarak tek başına tahlil edilmesi, bu imparatorluğun dünya üzerinde kurduğu egemenliği açıklamaya yetmeyecektir. Bu nedenlerin de ayrı başlıklar altında etüd edilmesi gerekmektedir.

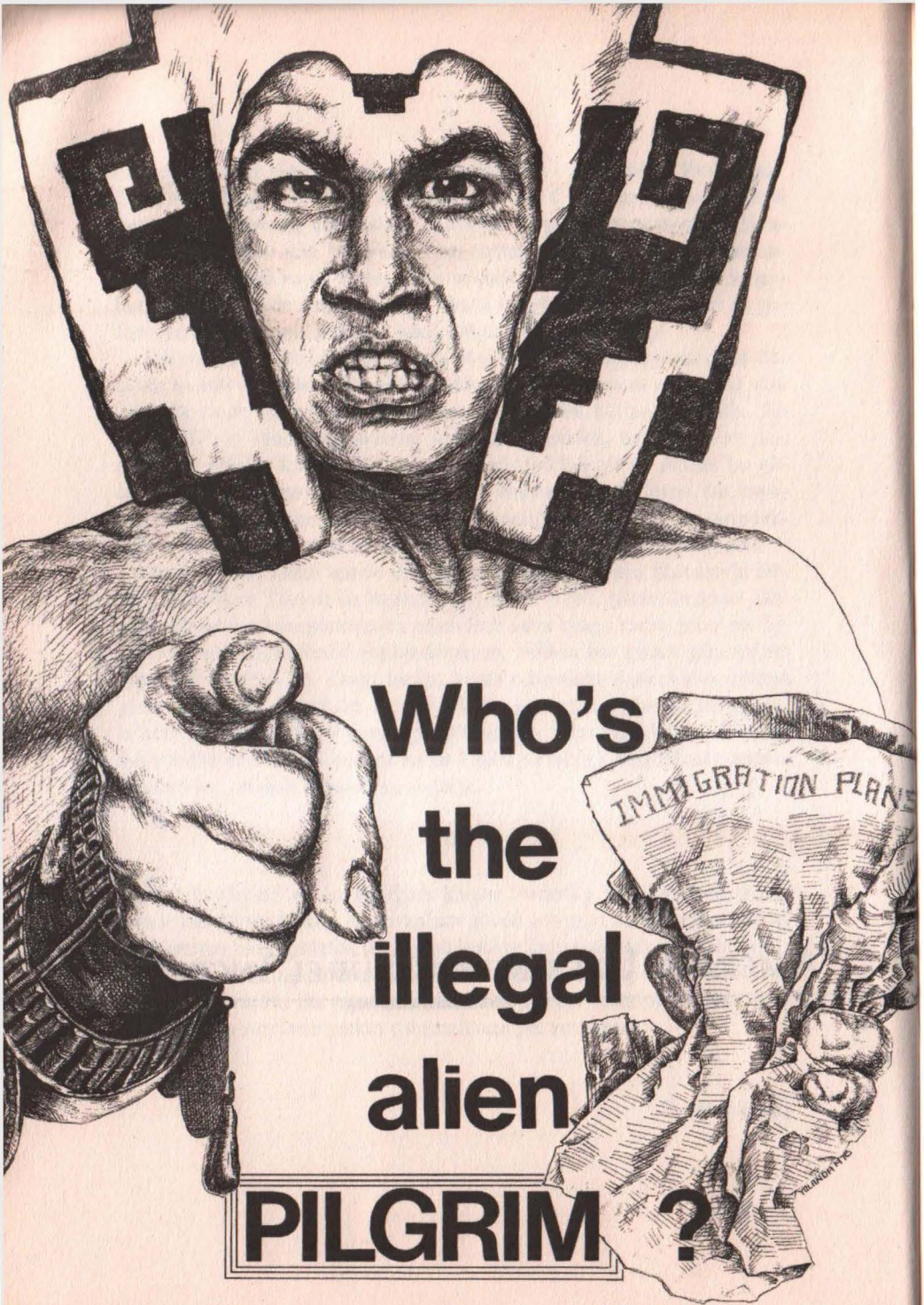
Amerika'nın kendi içinde ürettiği bu refahın dünyaya taşmasıyla birlikte Amerikan Yüzyılı da başlamış oluyordu. Artık, gözler önünde yükselen bir ışıltıyı kim görmezden gelebilirdi veya ayağa kadar gelen bir fırsatı kim geri tepebilirdi? Reddedilmeyen, bilâkis her geçen gün rağbet gören bir rüyaydı bu. Zaten herkes kendi ruhundaki Amerika'ya çoktan göç etmişti bile... Tepkiler ise, bir öfkenin nesnesini doğrudan hedef alabilecek keskinliği hiçbir zaman yakalayamadı. Sanattan kültüre, düşünce hayatından en muhalif seslere kadar küçük ve büyük Amerikalar dünyanın dört bir yanında kuruldu ve çoğaldı.

Φ

Tüm bilinirliğine ve apaçıklığına karşın, Amerika hâlâ bir muammayı içinde barındırmaktadır. Amerika'nın gövde gösterisi belki de kendini içten kemiren bir güçsüzlük deşifre edilinceye kadar sürecektir. Dolayısıyla bu alanda yapılmış incelemelere, kültürel araştırmalara eskisinden daha çok ihtiyaç vardır. Bu sayımızda Amerika üzerine uzun bir dönem inceleme yapmış isimlerin yetkin çalışmalarına yer veriyoruz.

Taşkın Takış

Amerika Üzerine Kültürel İncelemeler

Yolanda Lopez, "Yasadışı Yabancı, Hacı Kim?"

QUETZALQUATL SOYUNUN YAŞAYAKALIŞI: *ATZLÁN*'DAN *FRONTERA*'YA *MEJICANO*LARDAN MEKSİKA KÖKENLİ AMERİKALILARA

Gülriz Büken*

Ben buradayım hâlâ!
Katlandım vatanımızın engebeli
dağlarındaki hayata
Kölcliği yaşadım ve eziyet çektim
tarlalarda
Şehirlerin mahallelerinde
Bağnazlığın varoşlarında
Sosyal züppeliğin madenlerinde
Tespit edilmenin hapishanelerinde
Sömürünün gübresinde ve
Irk düşmanlığının korkunç ateşinde
Ben, var oldum

Halkımın kitleleri benim ve
Yutulmayı reddederim
Çünkü ben bir Joaquin'im
Olasılık yüksek ama manevyatım güçlü

İnancım sağlam
Kanım saf

Ben bir Aztek Prensiyim ve Hıristiyan İsa'yım
VAROLMALIYIM!
VAROLACAĞIM!

Ben Joaquin'im, Rodolfo "Corky" GONZALES

* Doç. Dr. Gülriz Büken, Bilkent Üniversitesi Tarih Bölümü

Meksikalı Joaquin Murrieta Yunan mitolojisinde ilk nesil tanrılardan olan ve insanoğluna ateşi armağan ettiği için Zeus tarafından bitip tükenmeyen, aynı derecede de hayal kırıklığına neden olan bir cezaya çarptırılan Promete'ye benzer.[1] O da haksızlığı benimsemiş otorite, ırkçılık, ayrımcılık ve Anglo-Amerikan baskısına başkaldırmayı kendisine görev bilmiştir. Bu nedenledir ki *Movimiento*,[2] Çikana/o Medeni Haklar Elde Etme Hareketi sırasında, kendilerini Çikana/Çikanolar diye tanımlayan Meksika kökenli Amerikalılar tarafından, bağımsızlık ve eşitliği, Kaliforniya'daki baskın ekonomik, politik ve kültürel hegemonyaya karşı direnişi sembolize eden ve bu bağlamda da amaçlarının vücut bulduğu efsanevi bir kahraman olarak benimsenmiştir. *Movimiento*'nun en ünlü liderlerinden birisi olan Rodolfo "Corky" Gonzales'in Murrieta'yla ilgili epik şiirindeki "Ben", yalnızca kendisi ile değil, cinsiyet farkı gözetmeksizin, La Malinche, Pancho Villa, Emiliano Zapata, Caesar Chavez, Dolores Huerta, Ruben Salazarlar, tüm Çikano ve Çikanalar ve tüm Meksika kökenli Amerikalılar ile özdeşleştirdiği, yeniden hayat bulmuş Joaquin Murrieta Ruhu'dur. Sözü geçen epik şiirin bir benzeri de, 1960'lı yıllarda *Movimiento*'ya katılmış ve etkin olarak hizmet etmiş, Çikano olmaya yürekten bağlı ve güçlü politik ve sosyal farkındalıklar içeren sanat eserleri ve karikatürler yapmaya devam eden Kaliforniyalı ressam Sergio Hernandez'in *Joaquin Murrieta* (2006) adlı yağlı boya portresidir. Bu portrede de Gonzales'in epik şiirindeki "Ben" kavramının görsel versiyonu, Joaquin Murrieta'nın yüz hatları ve ifadesiyle yansıtılmıştır. Bu yüz, hem sanatçının kendi yüzünün belirgin hatlarını, hem Çikano/Çikana Hareketi'nin kahramanlarının hatlarını, hem de Meksika Devrimi'nin halk kah-

[1] Joaquin Murrieta, Meksika kökenli Amerikalılar için Kaliforniyalı efsanevi bir kahraman, haksızlığa karşı savaşında adalet için mücadele veren bir Robin Hood idi. Anglo-Amerikalılar için ise azılı bir haydut, bir katil ve sözüm ona kesik kafası, Kaliforniya'da tura çıkmadan önce Mariposa County, Stockton ve San Francisco'da bir alkol kavanozu içinde 1 Amerikan Doları'na teşhir edilen bir kanun kaçağıydı. Murrieta ve çetesi, "Altına Hücum" sırasında Murrieta'nın kardeşi/üvey kardeşinin maden kamplarında linç edilmesi ve gelininin tecavüze uğrayıp işkence edilerek öldürülmesi üzerine katilleri yasal yollardan yakalatıp cezalandırtamayınca, hukuk sisteminin başa çıkamadığı yanlışları düzeltmek amacıyla kendilerini intikam almaya adamıştı. Ne ironiktir ki, Kaliforniya'da basılan ilk roman, meşhur Kaliforniya haydutu Joaquin Murrieta'nın hayatı ve maceralarını anlatan ve de "Sarı Kuş" adıyla anılan ama Beyaz Toplum'da diğer ismiyle, John Rollin Bridge olarak tanınan bir *Çeroki/Cherokee* gazeteci/yazar tarafından kaleme alınmış olan eserdir. 1854'te Kaliforniya'da basılan *The Life and Adventures of Joaquin Murrieta, the Celebrated California Bandit* başlıklı 152 sayfalık kitaptaki çizimler, Anthony and Baker tarafından yapılmıştır.

[2] *Movimiento* Çikana/o Medeni Haklar Elde Etme Hareketini tanımlar ve belli başlı safhaları olan Adalet Yolculuğu, *Allianza Federal de Mercedes*, *La Raza Unida* Partisi'nin Kuruluşu, lise önlerinde yürüyüşler ve Çikano Moratoryumu'ndan oluşur.

ramanlarının simalarını anımsatan kolektif direnişçi ruhu yansıtan bir yüzdür.

Encuentro/Mezo-Amerika Medeniyetleri halklarının Avrupalı işgalcilerle ilk karşılaşması, Meksika Devrimi, Meksika-Amerika Savaşı ve Çikana/Çikano Hareketi, Meksika kökenli Amerikalıların politik, ekonomik, toplumsal ve kültürel tarihindeki önemli dönüm noktalarıdır. Zira, bu tarihî olayların sonucunda ortaya çıkan değişiklikler ile iç içe geçmiş, hem kısa hem de uzun vadede dal budak saracak köklü sorunların tohumları bu dönemlerde atılmıştır. Meksika kökenli Amerikalılar özgürlüklerini, topraklarını kaybetmişler ve etnik/kültürel kimliklerinden koparılarak hâkim olan kültüre uyum sağlamaya zorlanmışlardır. Önce Yerli Halk Aztekler olarak, özgürlüklerini kaybedip yabancı bir milletin hükmü altında atalarının topraklarında köle olarak yaşamaya mahkûm edilmişler, sonra Meksikalı olarak, İspanyollardan özgürlüklerini elde etmelerine karşın, dikta rejimi altında üst sınıfların hegemonyasına katlanmak zorunda kalmışlardır. Daha sonra ise, Meksika kökenli Amerikalılar olarak, imzalanmış fakat asla uygulanmamış antlaşmalara bağlı olarak topraklarını kaybederek göç etmek zorunda bırakılmışlar, kırsal bölgelerde, güç ve sağlıklarını tehdit edici şartlar altında ekonomik özgürlükleri ellerinden alınmış göçmen tarım işçileri olarak yaşamlarını sürdürebilmişlerdir. Anglo-Amerikalılar tarafından *Brownies*/Kahverengi Derililer ve "Diğer Irk" olarak kabul edilip dışlanarak, Meksika kökenli Amerikalıların oturduğu mahallelerde ya da varoşlarda, kendi anavatanlarında birer yabancı gibi yaşamlarını sürdürmeye mahkûm edilmişlerdir. Tüm zorluklara karşın sınır bölgelerinde varolmuş, Anglo-Amerikalılar tarafından mahrum bırakılmak istenilen *Mestiza/o* ve/veya Çikana/o ve/ya da Meksika kökenli Amerikalı kolektif kimliklerine sahip çıkarak politik ve kültürel açıdan güçlenmişler ve yirmi birinci yüzyıla kadar yaşaya gelmişler ve gelecekte de yaşayakalacaklardır.

Mezo-Amerika Yerlilerinden kalan kültürel mirasla ilgili *Quatzelquatl*[3], ırksal/ etnik/kültürel kimlikle ilgili *Mestiza/o*[4], *Mestijahe*[5], göç ile

---

[3] Quatzelquatl efsanevi bir tanrı olup yılan şeklinde düşünülmüş ve sanat eserlerinde de resmedilmiştir. Detaylı bilgi ve Çikana/o kültüründeki önemini anlamak için bkz. Rafaela, G. Castro, *Chicano Folklore: A Guide to Folktales, Traditions, Rituals and Religious Practices of Mexican Americans*, Oxford & New York: Oxford University Press, 2001; David Carrasco, *Quetzalcoatl and the Irony of Empire: Myths and Prophecies in the Aztec Tradition*. Chicago& London: The University of Chicago Press, 1992.

[4] *Mestiza/o* başlangıçta İspanyolların ve Mezo-Amerikalıların kızlarına ve oğullarına atfedilen karışmış ırkı ifade eden bir terimdir. *Mestiza/os* sözcüğü ilk olarak İspanyolların ve Mezo-Amerikalıların çocukları için kullanılmıştır.1960'lar ve 70'lerde Çikano/alar Çikano/Çikano kimliklerinin ayrılmaz bir parçası olan yerli Mezo-Amerikan köklerini kabul ettikleri zaman

ilgili *Atzlán*[6], *Frontera*[7], *Barrio*[8], Çikana/o Medeni Haklar Elde Etme Hareketi ile ilgili *La Raza*[9], *La Causa*[10], *Chicana/Çikana* ve *Chicano/Çikano*[11], *Chicanismo/Çikanizmo*[12] Meksika kökenli Amerikalıların kültürel, sosyal, politik ve ekonomik tarihine ışık tutmuş olan son derece önemli kavramlardır. Meksika kökenli Amerikalıların süregelen çaba ve mücadelerinin özünde yatan özgürlük ve adalet kavramları, gerek anavatan, gerek kimlik, gerekse göç ve sınır toprakları bağlamında ele alındığında *Virgin de Guadalupe/Guadalupe Bâkiresi* ikonu çeşitli şartlar içinde kullanılmış ve yorumlanmıştır. İşte bu nedenle, Meksika kökenli Amerikalı sanatçılar

---

kendi karma ırklarını benimsemişler ve kendilerini tanımladıkları *Mestiza/o* kimliğiyle gurur duymuşlardır.

[5] *Mestijahe* iki ırklılığı betimler.

[6] *Atzlán*, Azteklerin mitik anavatanıdır. Fakat aynı zamanda, Meksika kökenli Amerikalılar için kültürel kimliklerinin geçerliliğinin ve sınır bölgelerindeki hayatta kalma mücadelelerinin etkileşimli bir bileşeni olan yurtlarının kökenini tanımlamak üzere bir çıkış noktası olarak işlev görmektedir. Değişken ve karmaşık anlamlar kazanan Atzlan kavramının daha kapsamlı tanımlamaları ve görsel yorumları için bakınız. Chon A. Noriaga, ed., *Just Another Poster*, Santa Barbara, California, University art Museum, 200, s. 152- 167.

[7] *Frontera*'nin kelime karşılığı sınır olmasına karşın, Meksika kökenli Amerikalılar için Meksika-Amerika sınırının iki tarafındaki toprakları ifade etmekle kalmaz, *Mestiza/o* gibi burada gelişen farklı kültürü de içerir.

[8] *Barrio şehirlerde* Meksika kökenli Amerikalıların oturduğu varoşları tanımlayan bir terimdir.

[9] *La Raza*, ırk anlamına gelmesine karşın Meksika kökenli Amerikalılar için daha geniş kapsamlı bir kavramı, *Mestiza/o* olan halkı tanımlar.

[10] *La Causa* Medeni Haklar Elde Etme Hareketi sırasında ve sonrasında bu hareketinin amacını betimler. Geniş bilgi ve ilgili metinler için bakınız. Luis Valdez and Stan Steiner, eds. *Atzlan: Anthology of Mexican American Literature*. Vintage Books, 1972.

[11] *Chicano/Chicana* basite indirgenmiş anlamıyla, Meksika kökenli Amerikalıları tanımlamak için kullanılan bir terimdir. Önceleri, Amerika'ya yeni gelen Meksikalılar için kullanılan aşağılayıcı bir anlamı vardı, daha sonra bu kişiler için "wetback" yani "terli sırtlar" terimi kullanılmaya başlandı. Ancak 1960'larda, eylemci Meksika kökenli Amerikalılar tarafından, özgür irade ve etnik gurur ifade eden olumlu bir anlam kazandı. Çikana/Çikano kimliği 1960'lardaki amacı Meksika soyundan gelen Amerikalılara, Anayasa ve Guadalupe Hidalgo Antlaşması ile tanınmış olan ama henüz kullanmalarına izin verilmeyen vatandaşlık haklarını elde etmek ve savunmak olan Vatandaşlık Hakları Hareketi'nin bir yan gelişimidir. Çikana/nolar, Çikana/o kimliğinin ayrılmaz bir parçası haline gelen Mezo-Amerikan köklerinin, *Mestiza/o* kültürlerinin üstüne kurdukları milliyetçi kimlik Çikana/o kimliğinin nüvesini oluşturmuştur. Dolayısıyla, Walt Whitman'in "Song of Myself" şiirindeki Ben'i anımsatan, Gonzales'in destan-şiirindeki Ben'i sadece bireysel kimliğinin değil, Meksika kökenli herkesi içine alan, Mezo-Amerikan ve *Mestiza/o* kökenlerin birbiriyle uyumlu bir şekilde hamur olduğu ortak bir kimliğin sesi, birleştirici bir sembol olarak algılamak gerekir. Çikana/o Moratoryumu sırasında öldürülen Çikana/oların sesi *Los Angeles Times* gazetesinin yazarı olan Ruben Salazar, gazetenin 6 Şubat 1970 tarihli sayısında çıkan "Çikano Kimdir? *Çikano*ların İstediği Nedir?" başlıklı yazısında Çikano'yu şöyle tanımlar: "Çikano kendisini Anglo olarak düşünmeyen bir Amerikalıdır."

[12] *Chicanismo/Çikanizmo* Medeni Haklar Elde Etme Hareketi sırasında ortaya çıkmış bir terim olup paylaşılan Çikana/o ruhunu, hareket'n ilham kaynağı olan politik ve kültürel kimlikle ilgili düşünceleri, bir çeşit aktivist felsefeyi betimler Ignacio M. Garcia, *Chicanismo: The Forging of a Militant Ethos among Mexican Americans*. Tuscon, Arizona: The University of Arizona Press, 1997, s. 8.

da eserlerinde, Meksika kökenli Amerikalıların tarihini kendi bakış açılarından yeni baştan anlatırken, bu konulara ve ikonlara odaklanmış, bu kavramları irdelemiş ve devamlı olarak susturulmuş halklarının gözle görülür sesi olmuşlar ve olmaktadırlar. Özellikle, 1960'lardaki *Çikana/ Çikano* Hareketi sırasında ve sonrasında, yeni baştan anlattıkları tarihî olayları çift taraflı bakış açısına göre değerlendirmiş olmaları ve madalyonun diğer yüzündeki gerçekleri yansıtmaları açısından bu anlatımları, kaçınılmaz olarak, Anglo Amerikan bakış açısından ele alınan Meksika kökenli Amerikalıların tarihiyle çoğu kez ters düşer ve eleştirildir. Ancak bu eleştiri, mizahi olarak ve zekice ifade edildiğinden, edebi eserlerdeki kadar kolay seçilebilir değildir.

Meksika kökenli Amerikalıların Kuzey ve Güney Amerika kıtalarındaki hikâyesi, tarih öncesine dayanır. "Büyük Göçler Çağı"nda, son derece karmaşık medeniyetler geliştirmiş olan Mayalar ve Aztekler[13], Meksika kökenli Amerikalıların ırk mirasının temelini oluşturur. Ancak, Avrupa merkezli ve beyaz ırka odaklı yanıltmacaya maruz kaldıkları temastan sonra, bu savaşçı insanların soyundan gelenler, aşağı ırk olarak, yani en iyi tanımlandığı şekliyle ve de kinayeli bir şekilde, "medenileştirilmesi gereken" vahşiler olarak etiketlendirilmiştir. Bu bağlamda, ırkçılığın ve Avrupa merkeziyetçiliğinin getirdiği adaletsizliklere ve hâkim olan ana kültürün, etnik ve ırk kimliklerini ortadan kaldırma ve bu kimliği onaylamamaları amacıyla dayattığı aşağılayıcı ve basmakalıp imgelere maruz kalmışlardır. 1960'lı yıllardan itibaren Çikana/Çikano Kimlikleri, Meksika kökenli Amerikalıların ele aldıkları temel unsur olmuştur.

Besbelli, bu yerine getirilmesi çok kolay bir görev değildi ama Quetzalquatl'ın soyundan gelen bu savaşçı ırk sağ kalmış, hiçbir zaman vazgeçmemiş ve kültürel ve etnik kimliğini tehdit eden her türlü unsuru reddetmiştir. Bu sancılı çabanın ve duygusal yoğunluğun hakkı, belki de en iyi şekilde *Çikana* sanatçı Yreina Cervantez tarafından da verilmiştir:

---

[13] Maya yerlilerinin gelişmiş astronomi bilgileri ve Azteklerin bahçecilik, ziraat ve takvim uzmanlıklarının önemi çok büyüktür. Maya dini, yeryüzünün kirletilmesi ve zarar görmesinden çok, çevrenin korunmasına dayalıydı. İnsanın ve yeryüzünün bir ve aynı olduğuna inanmakta ve yaratılmış her şeyi kutsal ve saygıdeğer kabul etmekteydi. Tanrılar doğal güç ve elementlerin, mısırın, nehirlerin, dağların, yıldırım ve gökgürültüsünün vücuda gelmiş hali olarak algılanmaktaydı. Onlar yabancı kültürlerin etkisini reddeden ve halen reddetmekte olan saygın kişilerdir. Anahuac (M.S. 1215 yılında) vadisine en son göç eden Azteklerdir (Meksika). Şehir devletlerinden bir tanesi olan Texcoco kültürel bir merkez olarak bilinmekteydi. Meksiko'nun kökleri, Meksika Aztekleri olarak bilinen bir kabileye dayanmaktadır. Efsanevi yurtları Atzlán'dı ve buradan Huitzilopochtli liderliğinde göç etmişler ama Huitzilopochtli yolda ölmüştü. Fakat ölmeden önce, Azteklere bir kaktüsün üstüne tünemiş ve bir yılanı yemekte olan bir kartal gördükleri yerde durup yerleşmelerini ve şehir kurmalarını söylemişti. İşte bu, sonradan Meksiko kenti haline gelen Tenochtitlan'ın kuruluşunun hikâyesidir.

Mestizahe konusunda düşünmek beni çok duygulandırıyor. Bir kez daha, BÜYÜK İŞGAL'in nedenlerini, içinde bulunduğu şartları, çelişkilerini, karmaşıklıklarını, yankılarını ve mirasını değerlendirmem gereken bir zaman şu an. Hattâ, aklıma doğal olarak gelen bu kelimeler bile konuya olan yaklaşımımdaki rahatsızlığı ifade ediyor, bir suç, cinayet, tecavüz, bir şiddet mahallini tanımlarmışçasına. İçimden gelen ilk öfke dolu tepkimi bastırmaya, duygularımı akılla yönetmeye, iki kültürlü ve iki dilli Çikana kimliğimin giriftliğini kucaklamaya ve tarihle/sömürgeleştirmeyle barışmaya zorlandığım bir an şu an. Geleceğe iyimserlikle bakıp hem İspanyol hem Yerli mirasımın katkılarını ve güzelliğini benimsemeliyim.[14]

Günümüzde, Meksika olarak bilinen topraklara ayak basan ilk İspanyol işgalci olan Francisco Hernandez de Cordová zamanından bu yana, Meksikalılar İspanyolca konuşan, İspanyolca soyadları olan, Katolik dinine inanan ve özgün *Mestizo* kültürünü koruyan insanlar olarak bilinmektedir. Çikano sanatçı Alfred J. Quiroz, *Mestizo* kültürünün başlangıcını "*El Encomendero*" adlı tablosunda dokunaklı bir şekilde dramatize etmektedir. Sanatçının yorumu, ırkçılığın varolduğu yerde etnik kimliğin korunmasının zorluğuna işaret etmektedir. "*El Encomendero* tablosunda, amacım *Mestizo* kültürünün başlangıcını veya çekirdeğini resmetmekti. Meksika'da bugün var olan ırk gerçeği budur."[15]

Tablo, iki Yerli insanı resmetmektedir. Bir tanesinin başına İspanyol toprak sahibi ayağını dayamıştır, diğeri ise kendisini kollarıyla desteklemekte, ancak sırtına oturmuş ve Yerli bir kadın tarafından kendisine sunulan yiyeceklerle ziyafet çeken toprak sahibinin ağır yükünü taşımaktadır. Onun arkasında, durumu açgözlülükle izleyen ve elinde haç tutan bir keşiş bulunmaktadır. Burada, 1499 yılında Kristof Kolomb tarafından icat edilmiş olan toprak paylaşım sistemi ve bu sistemin bir uzantısı olarak, yerli halka toprak sahipliği vermeyi reddeden ve günümüze değin Latin toplumlara damgasını vurmuş olan tehlikeli eşitsizlikleri yaratan İspanyol elit sınıfına açık bir şekilde gönderme yapılmaktadır.

Mestiza/o melez bir ırk olarak tanımlanmıştır. Bununla birlikte, bu tür bir sınıflandırma *Mestiza/o*'nun ırk, kültür ve dil açısından karmaşık bir şekilde dallanıp budaklanmış olduğunu gözardı etmektedir. Kendisi de bir *mestizo* olan Armando Duron da bunu vurgulamaktadır:

---

[14] *Encuentro: Invasion of Americas and the Making of the Mestizo*, Sergi Kataloğu, Industry Color Print, 1991. s. 5. Sergi 19 Ekim–21 Aralık 1991 tarihleri arasında Kaliforniya, Venice'teki SPARC (Sosyal ve Halk Sanatı Kaynağı Merkezi)'ta gerçekleştirildi

[15] *Encuentro: Invasion of Americas and the Making of the Mestizo*, Sergi Kataloğu, Industry Color baskısı, 1991. s. 30.

> *Mestizaje*'yi bir hamur gibi yoğuran bu süreç, 499 sene boyunca çocukların aklını karıştırmış ve kafalarını kurcalamıştır. Annemin ırzına geçmiş....beni yaratan .... babamı....affedebilir miyim?.... Kimse affedemez ama net bir şekilde ifade etmek gerekirse, soykırım, ekonomik ve sosyal baskılar, kültürel ve ekolojik yıkımlar haklı olarak Cortez'in zamanından bu yana, içerlemeye ve şüphelere neden olmuştur. Ancak, söz konusu durumu bu haliyle tanımak, parçamızın bir kısmını körü körüne reddetmemize ve diğer kısmını sorgulamaksızın kabul etmemize neden olmalı mıdır?"[16]

Sözlü tarihe göre ilk *Mestizo* çocuk, İşgal'in gerçekleşmesine neden olmakla suçlanan Cortez'in tercümanı Malinche'nin Cortez'den doğan çocuğudur. Bu nedenle, Malinche bir yandan aşağılanırken öte yandan *Mestizo* ırkının anası olarak saygı görmektedir. *Çikana* sanatçı Santa Barraza'nın *La Malinche* adlı eserinde, ana rahmindeki bir bebek gibi kıvrılmış olan *Mestizo* bebeği, kutsal bitkinin açmakta olan çiçeği olarak resmedilmektedir. Yerli kadın ise bu bitkinin arkasında çizilmiştir. Kıpkırmızı arka fonda ise, bu kadının topraklarının işgali ve sömürgeleştirilmesine dair imgeler, hem komplocu yandaşların hem de toprakları işgal edilenlerin kurbanı/bir üyesi olan Malinche'nin paradoksal yaklaşımını gösterir. Bu tabloyu aynı şekilde bir o kadar daha öne çıkartan husus ise, *Çikana* ve *Mestiza* sanatçının *Mestizo* tanımını görsel olarak Malinche'nin kişiliğinde canlandırmış olmasıdır:

> *Mestizo*, zıt güçlerin birleşmesinin, bir ikilemin göstergesidir. Alegorik olarak, bu yeni melez, Doğu ve Batı'nın, işgal eden ve toprakları işgal edilenin, Hıristiyan ve paganın, dünya için eşitlik ve sosyal adalete giden yolu yaratmaya doğuştan yetenekli olan bir varlıkta yekvücut olmasıdır.[17]

Keza, bu eser, sanatçıya göre "*mestizaje* sembolü" olan Malinche'ye ve *Mestizo* kültürünün sağ kalımına yönelik bir övgüdür:

> Benim sanat eserim direniş, sömürgeciliğin kaldırılması, kendini tanımlama, kendini güçlendirme ve yaşayagelişle ilgilidir..... Guadalupana, Llorona, Adelita ve Malinche gibi imgeleri kadınlığın ve insanlığın savaşçıları, *Çikana-Mestiza* kadınının mükemmel örnekleri olarak sanat eserlerimde resmettim. O zaman, ikonlar melezin, *mestizaje*'nin vücut bulmasının sembolleri haline gelmektedir.

---

[16] "Confronting the Mestizo: A Personal Reality", *Encuentro: Invasion of Americas and the Making of the Mestizo*. Sergi Kataloğu, Industry Color baskısı, 1991. s. 3.

[17] *Encuentro: Invasion of Americas and the Making of the Mestizo, Sergi Kataloğu*, Industry Color Baskısı, 1991. s. 9.

Rodolfo "Corky" Gonzales, *Ben bir Joaquin'im* adlı epik şiirinde *Mestiza/o* paradoksunu, "Ben hem bir tiran hem bir köleyim," söylemiyle dile getirmektedir.

Roxanne Dunbar Ortiz, *Mestiza/o*'nun "Yeni İnsanlar" olarak sorumluluklarına dikkati çeker:

> Irka göndermede bulunduğu için, *Mestizo* veya *Metis* veya melez kavramını sevmiyorum. Ben, "yeni insanları" yeğliyorum...Tercih ettiğim daha az akademik olan bir benzetme ise kır kurdu (coyote) metaforudur. Bir şekilde işgal ve soykırımın küllerinden "Yeniden Doğmuş" kurnaz, dayanıklı bir melez...sınırdaki vahşi kır kurtları, yerli halkın savunmasında ön cephede yer almalıdır; çünkü hayatta kalan kültür, yeni insanların doğmasını ve baki kalmasını sağlar... Kır kurtlarının en iyi yaptığı şey, duyularıyla iletişim kurmak, bütün teorileri karıştırmak ve alt üst etmek, akıl karıştırmak ve hayatta kalmak için savaşmaktır. Direniş, o zalim beş yüz yılın mirasıdır, yadigârıdır, umududur, geleceğidir. İşgalin, direniş ve direnişi devam ettirmenin, gururlu ve onurlu mirasıdır ve buna sahip çıkmak da *Mestizo*'nun sorumluluğudur. . . *Mestizolar*. Kozmik İnsanlar, Kozmik Irk. Dünyanın geleceği onların elinde.[18]

Meksika kökenli Amerikalılar, kültürel kimliklerini vurgulama girişimi bağlamında, *Movimiento* sırasında, köklerine geri dönerek kendilerini Aztek savaşçılarla özdeşleştirmişlerdir. Ancak, *Movimiento*'nun harareti düşünce, Yerli, İspanyol/Avrupa bileşenleri kucaklayan, kültürlerarası, uluslararası ve birbirini kenetleyici bir bütün olarak tanımlanan daha sofistike bir *Mestiza/o* yorumu ortaya çıkmıştır.

Sanatçılar kıvrak zekâlarını kullanarak, çalışmalarında kendi bakış açılarından *Mestiza/o* Meksika kökenli Amerikalı/ve/veya *Çikana/Çikano*'yu betimleyen bu son derece önemli konuya odaklanmıştır. *Çikana/o* Sanat Hareketi içerisinde, Kolomb-öncesi-Yerli romantik bir kahraman ve *Çikanoların* ideallerinin habercisi olarak görülmüştür. Sanatçılar, daha önce haksızlığa uğramış ve toprakları işgal edilmiş insanlarla özdeşleştirilmekten ötürü duyulan rahatlığı vurgulamışlardır. *Çikano* Sanat Hareketi'nin doğumundan yaklaşık otuz yıl sonra, yeni algılanan politik ve kültürel bir etkinin gücü ortaya çıkmaktadır. İki güçlü kültürün başka bir kültür –*Mestizo*– doğuran birleşiminin sonuçlarının fark edilmesi, *Mestizo* olmak nedir sorusuna yönelik yeni sanatsal yorumlar doğurmuştur.

---

[18] *Encuentro: Invasion of the Americas and the Making of the Mestizocoyote Nation: Heritage of the Invasion, Sergi Kataloğu*, Industry Color baskısı, 1991, s. 11-12.

Judith F. Baca'nın, bir kadının üçlü imgesini resmettiği "*La Mestizaje*" tablosu, özünde eylemci bir sanatçının kendi portresi olmasına rağmen, dünyanın geleceği olan uluslararası ve kültürlerarası kozmik insanların yeni betimlemesi bağlamında, *Mestizaje*'nin kim olduğu konusunda etkili bir yorumdur. Sanatçının sergi için oluşturduğu çalışmasıyla ilgili sözleri, Meksikalı/İspanyol kökeninden gelen *Mestiza/o*'ların marjinal *statüko*nun üstesinden gelmek ve kendilerinin sağlam bir temele oturtulmuş sosyal ve kültürel bir kimlikle özdeşleştirmek için uğraşmak zorunda olduğu ikilemin çözümünün doğrulamasıdır:

> Aynı anda *Çikano*, Yerli ve Avrupalı olmak üzere üç farklı kültürel mirasa sahip olan insanların benzersiz ve sıra dışı bir hayatta kalma becerisine sahip olduğu konusunda ikna oldum. . . . Bu üçünün gerekliliğini kendi doğamda görmeye başladım. Herbir figür ile, bu zamanda, bir *Çikana* sanatçısı olarak hayatta kalmam arasında çok önemli bir ilişki var. Çizimimdeki figür yapay görüntüler tuzağından kurtulunca geriye hayattaki yerinin görüntüsü kalır, yerli ilmi, mantığa vurulmuş ve çıkarsanmış bilgilerden değil, sezgiden ve Doğa ile kurulan ilişkiden kaynaklanır. İspanyol ise öfkeli ve kalpsiz bir Avrupalı olarak değil Avrupalı mantığı ve soğuk zekânın vücuda gelmiş hali olarak ortaya çıkar. Yaşanan sıkıntılarla bilenen *Çikana* ise bu görüntüde her üç tabiata da sahip olan ve sağlam bir bilgiyle donatılmış olan baskın karakter olarak ortaya çıkmaktadır. Artık öfkeli değildir ama omuzlarındaki akıl veren atalarıyla silahlanmış olarak sessiz ama ürkütücüdür.[19]

İlk Karşılaşma ve İşgal, Meksikalıların İspanyol hegemonyasından kurtuluşu ve bağımsızlıklarını kazanmaları, Meksika Devrimi (1910) ve Meksika-Amerika Savaşı ve onun sonucunda imzalanan Rio Grande Antlaşması gibi olayları içeren geçmiş dışında, ortaya çıkan anlaşmazlıkların kökeninde yatan şey, etnik kimlikle iç içe olan ve karşılıklı etkileşimleri önlenemeyen diğer iki önemli etkenin –*Atzlán*/Yurt ve *Frontera*/Sınır Toprakları kavramlarının– ve göç olgusunun ve bunların kültürel, sosyal, politik uzantılarının Amerika-Meksika sınırının iki tarafında yaşayanlar tarafından farklı algılanması ve yorumlanmasıdır. Bunun en güzel görsel örneği Victor Ochoa'nın *Mezz-teez-o-fronterizo/Mestizo Sınır Toprakları* adlı taşbasmasıdır. Burada resmedilen, zamanla farklı anlamlar kazanan *Atzlán* kavramını, Amerika-Meksika sınır toprakları/anavatan birleşimi, bir *Mestizo* olarak yorumlayan bir ince alay ve sözcük oyunu cümbüşü-

[19] "Artist's Statement," *Encuentro: Invasion of Americas and the Making of the Mestizo*. Sergi Kataloğu. Industry Color baskısı,1991, s. 13.

nün yarattığı bir harikalar diyarıdır. İki-yüzlü Janus olarak canlandırılan sınırın, Meksika tarafı Yerli profili, Amerika tarafı İspanyol/Anglo imgesiyle betimlenir. Yüzlerin üzerinde görülen yazılar sınırın iki tarafındakilerin sorunları faklı algılamalarına işaret eder: *Frontera*/Sınır, *Atzlán*/ Kazanılan topraklar, *rodillas*/knees Rodino, göç reformları kanununu öne süren meclis üyesinin adı olan kelimelerle eşleştirilmiştir.[20]

Çikano sanatçı Cesar Martinez "*Mestizo* kültürü, doğuşundan itibaren dinamik olagelmiştir ve zamanla başa çıkabilmek için kendini tekrar tekrar yeniden keşfetmiştir. Bu kültürel dinamizm halen devam etmektedir ve önemli bir noktaya ulaşmıştır. . . Bu zorlu ırksal birleşme tarihini, kendi *Mestizo* mirasım olarak kabul ediyorum"[21] demektedir. Onun bu kabullenişine tanıklık eden *Mestizo* serileri, kendi kültürel mirasını oluşturan kültürlerin buluşma noktasını sergilemektedir. Dinî ve dünyevi iki kültürel ikonu tek bir ikonda birleştiren *Mona Lupe* adlı tablosunda bir *Mestiza* resmetmiş ve bunu yaparken *La Gioconda*'yı *Guadalupe Bâkiresi* ile özdeşleştirmiştir.

Guadalupe Bâkiresi, Özgürlük ve Adalet temaları işlenirken, sanatçılar tarafından kullanılan belli başlı imge olarak da karşımıza çıkar. *Guadalupe Bâkiresi* imgesini eserlerinde kullanmasıyla tanınan Rosa M., daha çok bu politize olmuş kutsal kadın imgesini sosyal adaletin simgesi olarak yorumlar. Amerika Birleşik Devletleri'nde Özgürlük ve Adalet konularına değinildiğinde ilk akla gelen ikon şüphesiz ki fakir, zavallı ve ezilmişlere bir sığanak olan özgürlüklerin ülkesi ve demokrasinin kıyılarında fakiri, zavallıyı, ezilmişleri bağrına basmak için kucak açıp bekleyen Hürriyet Âbidesi'dir. Hal böyle iken, Meksika kökenli Amerikalı sanatçıların da her iki ikonu tek bir vücutta birleştirerek mesajlarını ve Amerika topraklarında yaşayan Meksika kökenli Amerikalıların karşı karşıya kaldığı toplumsal adaletsizlik ve özgürlüklerin ve insan haklarının kısıtlanması gibi sorunları çarpıcı bir şekilde dile getirmek için kullanması son derece doğaldır. Rosa M., *Virgin de la Justice Adalet Bâkiresi* adlı eserinde bir elinde üzerinde "Öneri 187'ye Hayır" sloganı yazılı bir pankart, diğer elinde ateş yerine kalp bulunan meşaleyi taşıyan *Guadalupe Bâkiresi* 'nin giysileri içerisinde betimlenen, bir yanında kıvrılmış bir yılan bulunan imgeyle resmedilmiştir. Sanatçının kendi de-

[20] *Just Another Poster*, s.153-154.
[21] Charles M., Tatum, *Chicano Popular Culture*. Tuscon, Arizona: The University of Arizona Press, 2001, s. 162.

yimiyle bu "bir evrensellik, bir çesit zaman ve sınır tanımayan bir kültürler arasılılığın sembolüdür."[22]

Rosa M.'in *Çikano* toplumsal sorunlarını irdeleyen ve bu konuyla ilgili imagelerin kolajından oluşan *Una Raza Sin Fronteras/Sınır Tanımayan Halk* başlıklı oyma baskı/su baskısı eserinde *Guadalupe Bâkiresi* ve Hürriyet Abidesi karması imgenin yanısıra, üzerinde Emiliano Zapata ve *Cuauhtemoc*'un bulunduğu Meksika banknotu, Pancho Villa'nın fotoğrafı, Amerikan bayrağı ve hemen altında sınır polisine yakalanmamak için koşan göçmen bir aile ve onun hemen sağında Ku Klux Klan'ın beyaz külahını giymiş ve alnının ortasında bir gamalı haç olan Vali Pete Wilson ve diğer imgeler, kolajı tamamlamaktadır. Eserin en üstündeki çerçevede ise şu cümle yer alır: "Somos una raza sin fronteras. De la misma sangre diferentes tieras" (Bizler sınır ötesinde bir bütün olan halkız, farklı ülkelerde yaşayan ama aynı kanı taşıyan). Sanatçının *Chicano Rites of Passage/Çikano Geçiş Ayinleri* başlıklı diğer bir eseri ise yine bir kolajdır ve kullanılan imgelerin arasında Amerikan bayrağından yapılmış giysisi içinde *Guadalupe Bâkiresi,* sınır polisine yakalanmamak için kaçmaya çalışan belgesiz göçmen bir aile, bu kez ellerinde "Meksikalılara Eğitim Yasak" ve "Terli Sırtlar/Meksikalı İşçiler için İnsan Hakları Söz Konusu Olamaz" söylemlerini içeren pankartlar taşıyan Vali Wilson, ellerinde *Çikana Tarihi* ve *Feminist Etüdler* adlı kitapları taşıyan genç *Çikanalar* ve Frida Kahlo'nun portresi, Tarım İşçileri Hareketi'nin bayrağındaki kartal ve diğer bereket imgelerinin yer aldığı görülür. İleti, Meksika kökenli Amerikalıların tarihine aşina olanlar tarafından kolaylıkla algılanır. Aynı sanatçının *Blessed is the Fruit of Thy Womb/Rahmindeki Meyva Kutsaldır* adlı eserde ise, karnında doğmaya hazır, tam gelişmiş bir cenin ile resmedilen *Guadalupe Bâkiresi,* tüm Meksikalıların hattâ tüm dünyadaki insanların kutsal annesi, doğurgan annelerin tümünün simgesi olarak yorumlanmıştır. Üç resimden oluşan serinin üçüncü parçası olan *Nuestra Senora de las Rosas/ Güllerden Gelen Kadınımız* başlıklı eserde ise, sadece ayakları resmedilmiş olan *Guadalupe Bâkiresi*'nin ayaklarının altındaki dikenli şeritle bir taraftan İsa'nın insanlık uğruna çektiği acıların simgesi olan dikenli taca gönderme

[22] Maria Herrera-Sobek'in "Art and Society in Dialogue: Ethnonational Consciousness in the Art of Rosa M.,"adlı makalesi, *Chicana Literary and Artistic Expressions: Culture and Society in Dialogue, .ed.* Maria Herrera- Sobek,Center for Chicano Studies Publication Series, Santa Barbara, California, 2000, s. 167.

yapılırken, öte yandan Meksika halkı için *Guadalupe Bâkiresi*'nin çektiği ıstırap, ayaklarını saran yılanla da Quatzelquatl sembolleştirilmiştir.[23]

Esther Hernandez'in *La Virgin de Guadalupe defendiendo los derechos delos Xicanos/Çikanoların Haklarını Koruyan Guadalupe Bâkiresi* adını verdiği yapıtında, *Guadalupe Bâkiresi* giysisinin özgürlüğünü kısıtlayan kalıbından çıkmış, tekme savuran bir karateci olarak canlandırılmıştır. Açıkça, *Guadalupe Bâkiresi* burada aktif bir rol üstlenen ve *Çikanoların* haklarını korumaya kararlı meşru müdafanın çağdaş bir imgesi, meydan okumanın evrensel bir simgesi olarak canlandırılmıştır. Sanatçının *Libertad/Özgürlük* olarak adlandırdığı eserinde ise, Hürriyet Abidesi bir Aztek tanrıçası ile özdeşleştirilmiştir. Bir çeşit görsel otobiyografi olarak tanımlayabileceğimiz bu yapıtında sanatçının kendisi de yer almaktadır:

> Merdivenle ulaştığı Aztek Tanrıçası'nın elinde duran kadın figürü, elindeki keski ile Hürriyet Abidesi'ni yontmaktadır. Yüzeysel vaadler, yalancı Amerikan rüyası yontuldukça altından saklanan gerçekler, baskın medeniyetin üstüne kurulduğu tarihten kalan esas Maya medeniyetinin tanrıçası ortaya çıkmıştır. Maya Tanrıçası ve özgürlük kavramı, âbidenin tabanında yazan Atzlán sözcüğüyle özdeşleşir.[24]

Meksika kökenli Amerikalılar, kolonileşmenin ve Avrupa merkeziyetçiliği saldırılarının kültürel kimlikleri üzerinde yarattığı sarsıcı etkiyi, büyük oranda kendi kendilerini tasvip etmelerinin yanısıra ekonomik, sosyal ve kültürel güçlenmeyi de başardıkları *Movimiento* döneminde üzerlerinden atmıştır. *Çikano/Çikanaların* "ezilmiş çimlerin" yeniden dikilmesine benzer şekildeki önü alınamaz yükselişleri, Montezuma'nın kehânetini gerçeğe dönüştürmüştür:

> İnsanlarımı ve onların gelecèklerini görüyorum! Uzun, uzun dönemler. . .geçiyor ve yeni yükselen kabileler görüyorum, ezilmiş çimler gibi ve ortalarında bir Rahip ve bir Haç var. Bir savaş çağı daha geçiyor ve işte bak! Haç kalıyor ama rahipler gidiyor; onların yerine *Özgürlük ve Tanrı* var. Biliyorum ki şimdi ezilmiş olan Azteklerin çocukları yaşayacak ve çoğalacak –yıllarca haksızlığa maruz kaldıktan

[23] Ibid. Maria Herrera-Sobek'in "Art and Society in Dialogue: Ethnonational Consciousness in the Art of Rosa M./ Rosa M." başlıklı makalesinde yazar, sanatçının eserlerininin ulusal etnik bilinci nasıl yansıttığını özgün ve kapsamlı bir şekilde yorumlamıştır. *Chicana Literary and Artistic Expressions*, ss. 165-184.

[24] Amelia Mesa-Bains, *The Art of Provocation: Works by Esther Hernandez*, Sergi Kataloğu, CN Gorman Museum, UC Davis, 1995, s.2.

sonra ayağa kalkacak ve yerlerini alacaklar –görkemli bir yer– yeryüzünün ölümsüz ulusları arasında.[25]

Mestiza/o, *Çikana/Çikano* ve/veya Meksika kökenli Amerikalılar için kimlik sorunu Azteklerin efsanevi yurdu Atzlán kavramından ayrı tutulamaz. Efsaneye göre, Aztekler Orta Meksika'yı fethetmek için güneye doğru yürüyüşe geçmeden önce Atzlán'da yaşıyordu. Ancak efsane hiç ölmedi ve beşerî olaylar zincirinde harekete geçirilmek üzere Meksika kökenli Amerikalıların kolektif bilinçaltlarında bu zamana kadar uyur şekilde varlığını korudu.

Rodolfo Anaya'ya göre, "anayurdun bilinmesi kimliğin önemli bir unsurunu oluşturur." Bu yüzden, evsiz biri kimlik krizine yol açan ontolojik bir güvensizlik çeker. Aynı şekilde yurtsuzluk, kültürel/etnik kimliği tehlikede olan bir topluluğun veya ulusun varlığını sürdürmesine/yaşayagelişine yönelik çok ciddi bir tehdit oluşturur. "Meksika kökenli Amerikalılar topluluğu tarihin kıyılarında yaşamıştır. Yaşayabilir bir Hispanik topluluk olarak varlığını sürdürmek istiyorsa, kimliğini savunmak zorundadır ve bu yüzden *Çikanolar* Atzlán'ı yeniden kendilerine anayurtları olarak mâl etmişlerdir. . . *Çikanolar* için Atzlán kavramı, ruhani bir anayurdun, bir kimliğin temellerini tanımlayabilecekleri bir birleşme noktasını işaret etmiştir."[26]

Nahualt dilinde Atzlán'ın "kuzeydeki ülke" ya da "beyaz sazlıklar ülkesi" anlamına geldiği söylenmektedir. Cennete benzeyen bir bolluk ülkesi olarak tasvir edilen bu ütopyada kötülük, hastalık, yaşlılık, fakirlik, sefillik ve her şeyden önemlisi, adaletsizlik yoktur. Fakat bu kavramın zaman içinde edindiği farklı anlamlar, efsanevi bolluk ülkesinin sınırlarının dışına taşmıştır. Kayıp kıta Atlantis gibi, coğrafi konumu bir sırdır ama "kuzeydeki ülke" ipucuna dayanan Meksika kökenli Amerikalılar için Meksika'nın kuzeyindeki topraklar, ABD'nin güneybatı eyaletleri, Teksas'ın ilhak edilmesi ve *Önceden Çizilmiş Kader* (*Manifest Destiny*) kavramının ardına gizlenerek yapılmış olan emperyalist Meksika-Amerika Savaşı sonucunda, Meksika'dan sökülüp alınan topraklarla eşanlamda anılmaya başlamıştır. Meksika kökenli Amerikalıların tarihinde önemli dönüm noktası olan Meksika Bağımsızlık Savaşı ve de Meksika-Amerika Savaşı[27] sonucunda, Meksikalılar özgürlüklerini ve topraklarını kay-

---

[25] Luis Valdez & Stan Steiner, eds. *Atzlan: An Anthology of Mexican American Literature*, s. 401-402.

[26] Rudolfo A. Anaya & Francisco Lomeli, eds. "Introduction," *Atzlan: Essays on the Chicano Homeland*. Albequerque, New Mexico: University of New Mexico Press, 1998, s. 2-3.

[27] Hispanik olmayan dört yüz Katolik ailenin, Stephen F. Austin ve New Meksika hükümeti arasında imzalanan anlaşmanın bir sonucu olarak Teksas'a göçü (1821) sonrasında bu Anglo-

betmişler ve kültürel milliyetçilikleri Avrupalıların, İspanyolların ve Anglo-Amerikalıların art arda gelen işgalleri ile tehlikeye düşmüştür.

El Plan Espiritual de Atzlán'ın politik söylemine göre Atzlán[28] "özerk ve özgür bir ülke" olarak tanımlanmıştır. 1969 yazında Adalet Yolculuğu sırasında, Denver, Kolarado'da *Çikano* Özgürlükleri Gençlik Konferansı için toplanan genç *Çikanolar* kendilerini atalarının anayurdu ile özdeşleştirerek ırksal/kültürel/etnik kimliklerinin önemini vurgulamışlardır: '*Mestizo* Ulusumuzun Bağımsızlığını ilân ediyoruz. Biz, Bronz kültür sahibi Bronz bir Milletiz. Biz bir ulusuz. Biz, özgür *pueblo* Birliğiyiz. Biz *Atzlán*'ız.'

"*Atzlán*'ın yabancı Avrupalılara değil tohumları eken, tarlaları sulayan ve ürünleri toplayan insanlara ait" olduğunu iddia etmiş ve "Bronz Kıta'da her an değişebilen sınırları kabul etmiyoruz" demişlerdir.

Atzlán kavramı kadar önemli bir diğer mesele de Sınır toprakları/*Frontera* ve göç ile ilgili meselelerdir –ki bunların sonuçları ırksal/kültürel/etnik kimliğin kaybolması ve savunulması bakımından hayati önem taşımaktadır. Sınır toprakları ile kültürel kimlik arasındaki bağlantı, Roxanne Dunbar Ortiz tarafından vurgulanmıştır:

> Sınır bölgeleri. Bu terimi ilk duyduğumda bende bir çağrışım yaptı. Beni kastettiğini biliyordum. Sınır çizgileri, marjinal, sınırda, ne bu ne de diğeri, belirsiz kimlik.[29]

Amerikalılar "zaman içinde *tejanoları* (Meksika kökenli yerel Teksaslıları) onlara karşı her tür zulmü uygulayarak kendi topraklarından sürdüler. Yasadışı istila Meksiko'yu Teksas'taki topraklarını korumak amacıyla savaşa girmeye zorladı. Meksika kuvvetlerinin Beyaz Amerikalıları yendiği Alamo Savaşı, Beyaz Amerikalılar için Meksikalıların ödlek ve alçak karakterinin sembolü, emperyalist güçlerin ele geçirişini meşru kılan bir sembol haline geldi (ve halen de öyledir)." Gloria Anzaldua. Tam tersine General Antonio Lopez de Santa Ana'nın mağlup olmasıyla, San Jacinto muharebesinin ardından Teksas'ın kaybedilmesi, Meksikalılar için anayurdun ve kültürel kimliğin kaybedilmesinin sembolü oldu. Gloria Anzaldua'nın dediği gibi "*Tejanolar* topraklarını kaybettiler ve bir gecede yabancı haline geldiler." Meksikalı görevliler Anglo kökenli Teksaslılar tarafından yeni kurulmuş olan Teksas Cumhuriyeti'ni tanımasalar da, Amerikan Kongresi Teksas'ı topraklarına katmak için bir anlaşmayı geçerli sayınca, Teksas'ın Meksika bölgesi sonsuza kadar kaybedilmiş oldu (1845). Anzaldua, Meksika-Amerika Savaşını bu savaşın sonuçlarından ciddi şekilde etkilenen kurbanların bakış açısından yeniden yazmasına şöyle devam etmektedir: "Amerika Meksika'yı savaşa kışkırttı. Amerikan birlikleri 1846'da Meksika'yı işgal ederek bugün Teksas, New Meksiko, Arizona, Colorado ve California olan, ülkenin hemen hemen yarısı kadar topraktan vazgeçmeye zorladı. ...yerli Meksikalı –Teksaslı artık Meksika'yı yurt olarak görmekten vazgeçti ....Meksikalı insanları bölen sınır çiti 1848'de Guadalupe Hidalgo Anlaşması'nın imzalanmasıyla doğdu. Bu çit, Amerika'nın yeni toprakları tarafında topraklar birlikte ilhak edilen 100.000 Meksika vatandaşı bıraktı. Bu anlaşmayla Meksika'ya ait olduğu kabul edilen toprak kısa sürede sahiplerinden sökülüp alındı. Bu zamana kadar bu anlaşmanın tazmini istenmedi ya da yapılmadı.

[28] *El Grito del Norte*, 2. Cilt, No.9, Temmuz 1969.

[29] *Encuentro: Invasion of Americas and the Making of the Mestizo*, Sergi Kataloğu, Industry Color Print, 1991, s. 19.

Halen Santa Cruz'da yaşayan ve kendisi de sınır topraklarının sakinlerinden olan, Güney Teksaslı *Çikana tejana*-feminist şair ve yazar Gloria Anzaldúa, sınır topraklarında iki taraflı bir yaşam sürdürmenin tehlikelerini ve bunun kültürel kimliğin oluşması/bozulmasına olan etkisini dile getirir:

> Ben bir sınır kadınıyım. İki kültür arasında büyüdüm Meksika (yoğun bir yerli etkisi) ve de Anglo (kendi bölgemizdeki kolonileşmiş insanların bir üyesi olarak). Tüm hayatım boyunca *tejas*-Meksika sınırı ve bu diğer ikisini idare edip durdum. Bu tezatlar coğrafyası yaşamak için rahat bir bölge değil. Nefret, kızgınlık ve istismar bu manzaranın en belirgin özellikleri.[30]

Ricardo Duffy *Yeni Dünya Düzeni* başlıklı seriyografisinde, Çikano kimliğinin gelişiminin dönüm noktalarından birini ekonomik, bireysel, politik, ailevi, sosyal ve ulusal kaygıların karşı karşıya geldiği karmaşık bir kavşağı, bir başlangıç anını, çarpıcı imge ve simgeler kullanarak resmeder: Ön plandaki *Marlboro* sigarası içen George Washington imgesinin arka perdesinde, iskelet ve kafataslarından oluşan tepeler ile bütünleşen Güneybatı Amerika coğrafyası ve bu coğrafyanın ayrılmaz bir parçası olan Meksikalı göçmenlerin aşağılayıcı simgesi haline gelen E5 Karayolu boyunca yer alan "Karşıya geçen Meksikalı Göçmenlere Dikkat" trafik işareti, Meksika kökenli sanatçı tarafından Meksika kökenli Amerikalıların bakış açısından yeniden içselleşen "Marlboro Ülkesine Geliniz" kampanyası posterinin yeni öğeleridir. Özgürlükler ve Bolluk ülkesi Amerika bu Yeni Dünya Düzeni içerisinde bir Ticari Sömürü ve Tüketim ülkesine dönüşmüştür.[31]

Atzlán kavramını ve Guadalupe Hidalgo Anlaşması'nın ardından Meksikalıların ABD'ye göç edişini biraraya getirerek birlikte yorumlayan McWilliams'a göre:

> Tarihsel olarak Meksikalılar Güneybatı'ya hiç göç etmemişlerdir, sadece Meksika'dan Kuzey'e taşınmışlardır. Vatandaş olmayı talep etmemişlerdir, gıyaben, baskı altında ve işgal sonucunda vatandaş yapılmışlardır. . . Coğrafi ve tarihi açıdan kendi "yurtlarının" bir yansıması olan bir bölgede yaşadıkları ve bu bölgede derin kökler saldıkları için İspanyolca konuşan insanlar ABD'deki tipik Avrupalı göçmen azınlığına benzemezler. Onlar bir okyanusu geçmemişlerdir; efsanevi bir

[30] *Borderlands/La Frontera*, s. 1.

[31] Rafael Perez-Torres, *Just Another Poster: Chicano Graphic Arts in California*. Santa Barbara, California: University Art Museum, 2001, s. 166-167.

sınır boyunca kuzeye taşınmışlardır. İşgal ile birlikte toprakları ele geçirilmiş ve kültürel özerklikleri de bir antlaşmayla garanti altına alınmıştır.[32]

Derin bir anlayış sahibi olan Gloria Anzaldúa, *Borderlands/The Frontera* (Sınır Toprakları) adlı kitabında, sınır topraklarının sınırları içinde mahsur kalmış *La Raza*'nın aleyhine olan sosyal, kültürel ve politik sonuçların bir işareti olan bu marjinal alanın önemine dikkat çekmektedir:

> Üçüncü Dünya'nın Birinci Dünya'ya karşı dişlerini gıcırdattığı ve kanattığı ABD –Meksika sınırı *es una berida ağabeyerta* (açık bir yaradır). Ve yara kabuk bağlayamadan tekrar kanamaktadır, iki dünyanın hayat enerjisi üçüncü bir ülke– bir sınır kültürü- oluşturmaktadır. Sınırlar güvenli ve güvenli olmayan yerleri tanımlamak için, *onları bizden* ayırt etmek amacıyla kurulurlar. . . . Yasaklı ve men edilmişler oranın sakinleridir. ....Amerika'nın güneybatısındaki gringolar sınır topraklarının sakinlerini saldırgan ve yabancılar olarak görürler –belgeleri varmış ya da yokmuş, *Çikano*ymuş, Yerliymiş, Siyahmış fark etmez. Girmek yasak, yasağa karşı gelenler tecavüze uğrayacak, sakat bırakılacak, boğulacak, gazla zehirlenecek, vurulacaktır.. . . Gerilim, sınır topraklarında yaşayanları bir virüs gibi ele geçirir. Kararsızlık ve tedirginlik orada yaşar ve ölüm hiç de yabancı değildir.[33]

Meksikalı göçmenlerin ya da sınır bölgelerinde yaşayan ve Amerika'da çalışmak için her gün sınırı geçenlerin başa çıkmak zorunda kaldıkları karmaşık ve çelişkili sorunların başında, belgelendirilmemiş işçiler, sınırı geçebilse bile sınır polisi tarafından yakalanma ve sınırdışı edilme tehlikesi, sınır tilkileri, insanları sınırı geçirmek vaadiyle para sızdıran çıkarcıların kurbanı olmak, kadın ise cinsel tacize uğramak, hattâ işkence gördükten, ırzına geçildikten sonra bir köşeye, çoğu kez bir yol kenarına atılmak veya gömülmek gelmektedir.

Yakın zamana ait bir örnek, cinsel istismara uğrayan, tecavüz edilen, öldürülen ve yabancı topraklarda yabancılar olarak gömülen Juarez kadınlarıdır. Katiller bulunamamış ve bu insanlık suçları yüzünden cezalandırılmamışlardır. Bu kadınlar, hamam böcekleri gibi her gün sınırdan ge-

---

[32] McWilliams, s. 119-120.

[33] *Borderlands La Frontera: The New Mestiza*, San Francisco: Aunt Lute Books, 1999, s. 25-26. Ayrıca bkz. *Walls and Mirrors* durmadan devam eden Meksikalı göçmen akışının Meksikalı Amerikalıların sosyal ve kültürel kimliğini nasıl etkilediğini irdelemektedir. Sindirme paradigmasının yol açtığı vatandaş ve yabancı arasındaki katı çatallaşmayı reddeden Gutierez etnik Meksikalı nüfusunun bölgesel, demografik, sınıf ve kültürel heterojenliğinin bu farklı grubun göç, etnik kimlik ve vatandaşlık gibi girift bir şekilde bağlı konular hakkında pek çok politik görüş geliştirmesi ve ifade etmesini sağladığını iddia etmektedir.

çen şeyler değil de neydi zaten! 16-17 yaşındaki bu kızlar, ailelerinin karınlarını doyurmak amacıyla, az bir gelir elde etmek için sınırı geçmişlerdi. Onların hatası, hayatta kalmak için bilinmeyene yaptıkları yolculuktu. Sergio Hernandez'in acılı bir kadını ismi bilinmeyen birçok kadının mezarları önünde betimleyen dokunaklı eseri, Sınır bölgelerinde hayatlarını kaybetmiş olan kurbanlara adanmıştır.

Göçmenlerin Amerikalı yetkilileri yüzünden uğradıkları mağduriyet ve buna karşı yapılan protestolar, düşündürücü ve aynı derecede çarpıcı görsel imgeler ve kompozisyonlar kullanan *Çikana/o* sanatçılar tarafından ön plana çıkartılmaktadır. Çok yönlü göç olgusu ve göçten ötürü halkın yaşamının olumsuz yönde nasıl etkilendiği bu eserlerde enine boyuna irdelenmektedir.

Yolanda Lopez'in "*Who is the Illegal Alien, Pilgrim?*" (Yasadışı Yabancı, Hacı Kim?) (1971/81) adlı ofset taş baskısının hedefi orta kültür ve "kendi topraklarında yabancı" olan göçmenlerin huzursuz edici marjinalliğinden sorumlu otoritedir. Yolanda Lopez'in "hitabeti, yayına hazırlanmamış tarihi bir kaydı geri kazanmayı ve düzenlemeyi amaçlayan ideolojik bir yüzleşmedir. Düşünmeye iten sorgusunun amacı, zihinleri kamçılamak ve yabancı düşmanı bir sınıra karşı militan tavırları harekete geçirmektir." Geleneksel Amerikan tarihine karşı çıkan Lopez, uzun zamandır ihtiyaç duyulduğu üzere "sessiz" kaydın gözden geçirilmesini talep etmektedir.[34]

Çikano-eylemci-sanatçı ve halen Davis'deki Kaliforniya Üniversitesi'nde *Çikano* Çalışmaları Bölümünde profesör olan Malaquias Montoya sınır bölgesi ve göç konularıyla çok yakından ilgilenmektedir. Pek çok belgelendirilmemiş Meksikalı işçinin her gün geçtiği Meksiko'da Colegio ve Amerika-Meksika sınırına yakın bir okul bahçesindeki ilk duvar resmini yapmakla görevlendirilmişti. Bu *mural*[35]/duvar resminde göç, işçilik

---

[34] Sorell, ss. 103-104.

[35] *Mural* büyük ölçekli duvar resimleridir –insanların görebileceği kamu binalarının, okulların, taş sınırların, toplum ve kültür merkezlerinin, akıtma kanalı duvarlarının iç ve dış duvarlarındaki boşluklar kullanılarak yapılırlar. *Mural* kelimesinin kökeni, İspanyolcada duvar anlamına gelen *Muro*'dur ve Çikano *muralizmi* ihtilal sonrası Meksika *muralizmi*'nden esinlenmiştir Meksika *muralizmi*, Aztek ve diğer Meksika yerel medeniyetlerinin eski sanat geleneklerine dayanmaktadır ve bu yüzden, sadece bir milliyetçilik dalgasının ifadesi ve baskıcı ana kültüre meydan okuma değil, aynı zamanda insanları kendi tarih ve kültürel mirasları hakkında eğitme arzusunun bir ifadesidir. Üç Meksikalı Usta (Los Tres Grandes) Diego Rivera, Jose Clemente Orozco, ve David Alfaro Siqueiros Meksika'nın Yerli medeniyetleri, ihtilal temaları ve bu insanların Avrupalı fatihlerin boyunduruğu altında maruz kaldıkları baskının tarihi hakkında yaptıkları *murallar* ile eski *muralist* gelenekleri canlandırmışlardır. Bu ustaların üçü de Amerika'ya gelip burada *murallar* yaptıkları halde, bu *murallar*dan iki tanesi tartışmalara yol açmış ve sonunda beyaz boyayla kapatılmıştır. Rivera'ya New York Rockefeller Merkezi'nin lobisi

ve aileye ait güçlü sembolleri vurgulayarak ve de göçün sınırda yaşayan insanların ve yerinden olmuş belgelendirilmemiş işçilerin hayatlarını nasıl etkilediği üzerinde durarak, Tijuana'nın sosyal tarihini resmetmektedir. Dikenli tel sunağında çarmıha gerilmiş görünmez bir Meksikalı işçiyi resmeden *Undocumented/Belgelendirilmemiş (işçi)* adlı posteri, sınır bölgelerinde yaşayan insanların sancılı çıkmazını gösteren etkili görsel bir dokümandır. Sanatçının bu konudaki hassasiyetinin çarpıcı bir başka anlatımı da *Göçmenin Rüyası/Amerikanın Yanıtı* (1983) adlı seriyografisidir: Kapana kısılmış göçmeni simgeleyen, Amerikan Bayrağı'na sarıp sarmalanmış mumyavari bir figürün fonunda ise sınırları ayırmak için kullanılan dikenli teller ve tahta parçaları bulunmaktadır. Figürün boynundan da üzerinde *Belgelendirilmemiş (işçi)* yazan ve bir metanın değerini belirten fiyat etiketi veya bir paketin geri gönderme adresi etiketi veya morgda ölülerin baş parmağına takılan kimlik belirleyici etiketi anımsatan bir etiket sarkmaktadır. Yolanda Lopez'in posterinde gözlemlenen, yerinden yurdundan olma ve zorunlu olarak yer değişikliğine uğramaya başkaldırı ve yerinden yurdundan edilmiş bir benliğin azabı, Montaya'nın eserinin ruhunu oluşturmaktadır.[36]

Guillermo Pulido'nun göçmen deneyimine ilişkin karma medya görsel eserinin adı *The Ballad of the Wetback*'ti (*Terli Sırtların Türküsü*) (1979). Bu eser, *Mojadolar*a (terli sırtlar), *ilegales*/yasadışı kişilere ve *corridor del mojado*/terli sırtlıların halk şarkısına yapılan atıflar, kısmen gizlenen Meksika bayrağı ve *la muerta*/ölümü çağrıştıran *loteria*/ piyango oyunu ile birlikte daha güçlü bir etkiyle, başlığın verdiği lirik fikri güçlendirmektedir. Ancak bunlar, aynı zamanda, sınırı geçenlerin içler acısı durumuna ilişkin derin bir içgörü de sağlamaktadır.

---

için yaptırılan *mural* (1933) da açıldıktan sonraki gün beyaz boyayla kapatılmıştı çünkü içinde Vladamir Lenin figürü vardı. Siqueiros'nun Sonoratown adlı bir *barrio*'daki *Tropical Americano* (Tropikal Amerika) başlıklı *murali* de aynı akıbete uğramıştır ve sanatçı sınır dışı edilmiştir. Peki niye? Çünkü *mural*, Meksikalı yerel topluluklarının 16. yüzyılda İspanyollar tarafından fethinin işaretleriyle çevrili bir çarmıhtaki yarı çıplak Yerli bir oğlanı tasvir etmekteydi. Bu *muralist* ustalar böylelikle, Denver'daki Mart 1969 Çikano Gençlik Konferansı'nda benimsenen "*El Plan Espirituel de Atzlán*," tarafından sisteme bağlanan kültürel milliyetçi ideolojiyi paylaşan *Çikano/a muralistleri* için en önemli esin kaynağı oldular. 1960'ların politik heyecanından güç alan "genç *Çikano* ressamları," kendi kültürel milliyetçi felsefelerini destekleyen sanatsal gelenekleri keşfetmeye teşvik edildiler ve güçlü bir Yerli-yanlısı ve sosyal protesto niteliği taşıyan Meksika *muralizmi* mantıklı ve mücbir bir model sağladı. Böylece *Çikano muralizmi* "halka ait muazzam bir sanatsal patlama –ulusal bir fenomenin bölgesel bir ifadesi– olarak başladı ve eğitimli –eğitimsiz pek çok insanı sanatsal faaliyetlere yönlendirdi" Goldman ve Ybarra-Frausto, 1985, 83.

[36] Rafael Perez-Torres "Remapping Chicano Expressive Culture," in *Just Another Poster? Chicano Graphic Arts in California*.ed. Chon A. Noriega, University Art Museum, University of California, Santa Barbara, 2001.

Sergio Hernandez, "Dünyalar Savaşı"

M.A.S.A.[37] Projesi olarak 2005'te San Antonio'da açılan sergide, sınır kimliğine odaklanan ressamlar, "La Raza Cosmica/ Kozmik Orijinli İnsanlar'a" yani "Yeni bir Irk"a yönelik görsel yorumlarını sunmak için fırsat bulmuştur. Kara mizah, nükte ve baskın bir şekilde tanımlanan *Çikano* kimliği, Sergio Hernandez'in *"Dünyalar Savaşı"* adlı eserine ilham kaynağı olmuştur. H. G. Wells'in romanının başlığı kullanılarak yapılan bu açık kelime oyunu, diğer taraftaki sınır topraklarının Meksika tarafından işgalinin, uzay gemileriyle yapıldığını anlamına gelmektedir. Artık, çöl yürüyüşü, nehrin geçilmesi ve *pollo*ların pasif âcizliği değil, işgal edilenler tarafından yapılan bir işgal betimlemesi söz konusudur. Sınırın diğer tarafındaki ABD vatandaşlarının yabancı düşmanlığını yansıtan tepkileri ve de endişeleri taşıdıkları posterlerden de anlaşılabileceği gibi çarpıcı bir şekilde dramatize edilmiştir Bunlardan biri, "Ülkemizi koru, yasadışı yabancılara hayır, defolun!" derken, bir diğeri ise şaşkınlığını göstermektedir: "Bunlara ne oldu! Bunlar istenmeyen işleri yaparlardı!" Firari kız, endişe ve korkusunu, şu sözlerle ifade etmektedir: "Hiç bitmeyecekler!" Larry Portillo'nun "*Whose the Alien*" (Kim Yabancı) eseri ile

[37] Bkz. I Carolina Rubio, "Project M.A.S.A," *Chicano Art Magazine*, July 2006. No:1, s. 14-24.

pıcı bir şekilde dramatize edilmiştir Bunlardan biri, "Ülkemizi koru, yasadışı yabancılara hayır, defolun!" derken, bir diğeri ise şaşkınlığını göstermektedir: "Bunlara ne oldu! Bunlar istenmeyen işleri yaparlardı!" Firari kız, endişe ve korkusunu, şu sözlerle ifade etmektedir: "Hiç bitmeyecekler!" Larry Portillo'nun "*Whose the Alien*" (Kim Yabancı) eseri ile birlikte Sergio Hernandez'in eseri, çoğu zaman dünya dışından gelen bir yaratık anlamındaki bilimsel yaratık kavramlarıyla arasında paralellik kurulan, politize edilmiş yabancıların, insani özelliklerden aşırı derecede arındırılmasını hicveder. Bu eserlerdeki uzay gemileri, aynı zamanda, *Çikanoların* genellikle önemli ilerlemeler sağlamakta ve savunmaya ilişkin stratejik yollar yaratmakta yetersiz oldukları varsayımına dayanarak hor görülen entelektüel kapasitelerinin tam tersini ispatlayan metafor olarak işlevlerini özgün bir şekilde yerine getirir."[38]

"Bizim bir göç kültürümüz, uzun yol yürüme geleneğimiz vardır".[39] Yeni milenyumda yapılan bu uzun yürüyüşler, artık sadece coğrafi sınırların aşılmasıyla sınırlı değildir. Bu uzun yürüyüşler, kültürel ve psikolojik baskının sınırların aşılması için yapılmaktadır. Bu yürüyüşler, tüm dünyada yeni doğan ırkla birleşmek için küresel istikâmetlere doğru gerçekleştirilmektedir ve "göçmenlerin üzerinde yaşadıkları topraklarda hareket etmeye yönelik meşru ve geleneksel hakları ve yılmaz göçmen ruhu"[40]ndan esinlenilerek yapılmaktadır. 2003'te başlatılan *Keep on Crossing'* (Sınırları Aşmaya Devam) adlı kavramsal sanat projesi tarzı yürüyüşler, Perry Vazquez ve Victor Payan gibi Quatzelquatl'ın torunları tarafından yapılmaktadır. Uzun yürüyüşten dolayı yorulan ama yine de yürümeye kararlı, başında sarı *sombrero*su bulunan *huarache*li ayaklarından biri Meksika sınırında olup diğeri neredeyse ABD sınırına basmak üzere olan *pollo*/sınır geçen şahsın zeki ve esprili çizimi, bu görünümün merkezinde yer almaktadır. R. Curumba'nın tasarımcısı ve isim babası olan Payan, "İnsan için küçük bir yama, insanlık için büyük bir yama" söylemi ile aya ayak basan astronotlara, onların elde ettikleri başarı için söylenen söze atıfta bulunarak sınır tanımamanın, amaca ulaşmak için akla gelebilecek her türlü tehlike ve bilinmeyeni de göze alarak tüm sınırları aşmanın insanlığın geleceği için ne denli önemli bir adım olduğunu, adım atarken resmedilen bir Meksikalı köylü ile manidar bir şekilde dile getirmiştir. Projenin diğer iki unsuru ise alçı bir *monito*/ R. Curumba'nın küçük bir heykelciği ve "Yama"ile birlikte Amerikan Özgürlük

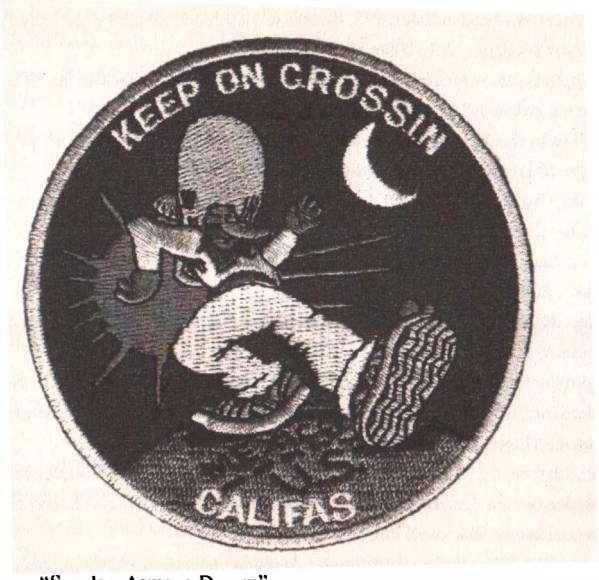
[38] Carolina Rubio, "Project M.A.S.A". *Chicano Art Magazine*, July 2006, No1, s. 22.
[39] *Borderlands/La Frontera*, San Francisco: Aunt Lute Books, 1999 (1987), s. 33.
[40] Jose Antonia Burciaga, *Spilling the Beans: Loteria Chicana*, Santa Barbara, Joshua Adel editions, 1995, s. 3

Beyannâmesi'ni yeniden sahiplenen metin de açıklanan ileri görüşlü bir manifesto'dur:

Beşeri olaylar sırasında siyasi, kültürel, ekonomi ve teknolojik yapı sınırlarını geçmek gerekli hale geldiği zaman ... biz geçeriz. Biz bunu yapanların gururlu kızları ve oğullarıyız ve bizim en temel insani haklarımızdan birisidir budur.

Martin Luther King'in Birmingham'daki adaletsizlikten paslanmış hapishanesinden yazdığı gibi: "Biz tek bir kader giysisiyle bağlanmış, kaçamayacağımız bir destek ağına yakalanmışız."
Bu yamayı takarak, giysimizin Dr. King'in bahsettiği "tek kader giysisinin" bir parçası olacağını beyan ediyoruz.

Ve Güneş ve Ay'ın özgür insanların gülen yüzlerinde parlamaya devam etmesini sağlamak için karşıya geçmeye devam edeceğiz.[41]

"Sınırları Aşmaya Devam"

[41] Sandra Pena-Sarmiento, *Keep on Crossin'*, *Chicano Art Dergisi*, Temmuz 2006, No:1, s. 10-11, http://www.keeponcrossin.com

KAYNAKÇA

Acuna, Rudolfo. *Occupied America: A History of Chicanos.* New York: Harper & Row Publishers, 1988.

Anaya, Rudolfo A. & Francisco Lomeli, eds., *Atzlán: Essays on the Chicano Homeland.* Albuquerque: University of Mexico Press , 4th edition, 1999.

Anzaldúa, Gloria, *Making Face, Making Soul "Haciendo Caras" Creative Critical Perspectives by Feminists of Color.* San Francisco" Aunt Lute Books, 1990.

Anzaldúa, Gloria. *Borderlands La Frontera: The New Mestiza.* San Francisco: Aunt Lute Books, 1999,

Carrasco David. *Quetzalcoatl and the Irony of Empire:Myths and Prophecies in the Aztec Tradition.* Chicago& London: The University of Chicago Press, 1992.

Cantu, Norma E. & Olga Najera-Ramirez, eds,. *Chicana Traditions: Continuity and Change,* Urbana &Chicago: University of Illinois Press, 2002.

Castro, Rafaela, G. *Chicano Folklore: A Guide to Folktales, Traditions, Rituals and Religious Practices of Mexican Americans,* Oxford & New York: Oxford University Press, 2001.

Chicano Art Magazine, July 2006, No:1

Garcia, Ignacio M., *Chicanismo: The Forging of a Militant Ethos among Mexican Americans.* Tuscon, Arizona: The University of Arizona Press, 1997.

Garcia, Mario T., *Mexican Americans: Leadership, Ideology and Identity (1930-1960),* New Haven & London: Yale University Press, 1989.

Gaspar de Alba, Alicia, *Chicano Art: Inside Outside the Master's House: Cultural Politics and the CARA Exhibition.* Austin, Texas: University of Texas Press, 1998.

Gonzales, Juan, *A History of Latinos in America: Harvest of an Empire,* New York: Penguin Books, 2000.

Gonzales, Rodolfo "Corky", *Message to Atzlan: Selected Writings,* Antonio Esquibel, ed., Houston, Texas : Arte Público Press, 2001.

Guajardo, Paul. *Chicano Controversy: Oscar Acosta and Richard Rodriguez.* New York: Peter Lang, 2002. Modern American Literature: New Approaches Series, No: 33, General editor Yoshinobu Hakutani.

Gutman, Mathew C., Felix V. Matos Rodriguez, Lynn Stephen,& Patricia Zavella, eds., *Perspectives on Las Americas: a Reader in Culture, History, and Representation.* Malden, Massachusetts: Blackwell Publishers Ltd., 2003.

Gutierrez, David G., *Walls and Mirrors: Mexican Americans, Mexican Inunigrants, and the Politics of Ethnicity.* Los Angeles, Berkeley & London: 1995.

Herrera-Sobek, Maria,ed. *Chicana Literary and Artistic Expressions: Culture and Society in Dialogue,* ed, Center for Chicano Studies Publication Series, Santa Barbara, California, 2000,

Johnson, Kevin R., *How Did You Get to be Mexican: A White/Brown Man's Search for Identity,* Philadelphia: 1999.

Jimenez, Carlos M. *The Mexican American Heritage. Berkeley*, California: TQS Publications, 1994.

Kaup, Monika. *Rewriting North American Borders in Chicano and Chicana Narrative*, New York: Peter Lang, 2001.

Maciel, David R.& Isidro D. Ortiz, eds., *Chicanas Chicanos at the Crossroads: Social, Economic, and Political Change*, Tucson: The University of Arizona Press, 1996.

Maciel, David R.& Maria Herrera-Sobek, eds., *Culture Across Borders: Mexican Immigration and Popular Culture*. Tucson: The University of Arizona Press, 1998.

Maciel, David R.& Isidro D. Ortiz & Maria Herrera-Sobek, eds., *Chicanos' Renaissance: Contemporary Cultural Trends*, Tucson: The University of Arizona Press, 2000.

Martinez, Elizabeth, ed., *500 Years of Chicano History in Pictures*, Albuquerque, New Mexico: Southwest Organizing Project, 1991.

Meier, Matt S. & Feliciano Ribera, *Mexican Americans/American Mexicans: From Conquistadors to Chicanos*, Hill and Wang, 1993.

Mintz, Steven, ed., *Mexican American Voices*, St. James, New York: Mexican American Voices. Brandywine Press, 2000.

Noriaga, Schon A. *Just Another Poster: Chicano Graphic Arts in California*. Santa Barbara, California: University Art Museum, 2001.

Parades, Américo *Folklore and Culture on the Texas-American Border*, ed. and introduction by Richard Bauman, Austin, Texas: Center for Mexican American Studies, 1993. CMS Books.

Peréz, Adrian Joseph. "The Relationship Between Chicano Ethnic Self-esteem, Level of Acculturation and Cultural Identity," PhD Thesis, Colorado State University, Ann Arbor, Michigan, UMI, 1990.

Perez, Emma, *The Decolonial Imagery: Writing Chicanas into History*, Bloomington &Indianapolis: Indiana University Press, 1999.

Rollin Bridge, John . *The Life and Adventures of Joaquin Murrieta, the Celebrated California Bandit* California, Valley: 1954. Paperback, 2001.

Rosales F, Arturo. *Chicano: The History of Mexican American Civil Rights Movement*. Houston, Texas: Arte Publica Press, 1997.

Santa Anna, Otto. *Brown Tide Rising: Metaphors of Latinos in Contemporary American Pubic Discourse*. Austin, Texas: University of Texas Press, 2002.

Tatum, Charles M., *Chicano Popular Culture*. Tuscon, Arizona: The University of Arizona Press, 2001, The Mexican American Experience Series, ed. Adela de La Torre.

Trujillo, Carla, ed., *Living Chicana Theory*, Berkeley: Third Woman Press, 1998.

Valdez, Luis & Stan Steiner, eds., *Atzlan: An Anthology of Mexican American Literature*, Vintage Books, Alfred A. Knopf, 1972.

Vigil, James Diego. *Barrio Gangs: Street Life and Identity in Southern California*. Austin, Texas: University of Texas Press, 1998.

İllüstrasyon: Erkan Kırtunç

ÇENGELDE SALLANAN AMERİKAN RÜYASI

Ayşe Lahur Kırtunç*

Önce kovboylar vardı. Erkeklik, mertlik, sertlik sembolü bu sığır çobanları sığır sürülerini otlatıyor, koca kıtayı baştanbaşa geçip mezbahalara türüyorlardı. Amerika Birleşik Devletleri tarihinde ve kültüründe sığırlar, sığır üretimi etrafında yaşananlar tüm dünyaya yıllarca *western* filmleriyle, kahraman kovboylarla popüler kültür malzemesi olarak aktarıldı. On dokuzuncu yüzyılın bu tarihsel gerçekliğini Amerikan kültürü bir güzel pazarladı; ana babalarımız da, bizler de kovboy filmleriyle büyüdük. Kapitalizmin temel ideolojisi olan "güçlü olan sudan keçesini çıkarır, çıkaramayan da yok olup gider" görüşü, yani güçlünün gönenip güçsüzün silinmesi kuralı sosyal Darwinizm bağlamında tüm dünyanın bilincine işlendi. Amerika tarihsel oluşumunun bir parçası olan bu mitosu başarıyla pazarladı.

Yirminci yüzyılda ise tarihsel olarak sığır sürülerinin devri kapanmıştı. Bu tarihten itibaren hızlı endüstrileşme ve kentleşme Amerikan kültürünün en önemli gündemiydi. Bir rüyanın peşinde Avrupa'dan göçenler kentlere akın etmekte, en kısa yoldan iş ve aş peşine düşüp yerleşmişliğin keyfini aramaktaydılar. Doğduğu yerden kopup gelenlerin hemen hepsi yoksul, çaresiz ve endişeliydiler. Pek çoğu dil bilmiyordu ve emeğini ucuza pazarlamaktan başka çıkar yolu yoktu.

---

* Prof. Dr. Ayşe Lahur Kırtunç, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Amerikan Kültürü ve Edebiyatı Bölümü.

Göçmenlerin bulabildikleri ağır işlerin başında et endüstrisinin çeşitli işyerleri, özellikle de mezbahalar gelmekteydi. Buralarda çalışma koşulları berbattı ama çaresiz insanların pek fazla da seçim şansı yoktu. Bu çalışmada incelenecek olan dört roman yirminci yüzyılı boydan boya geçip mezbahalar gündeminde bir kültürel okuma yapabilmeyi amaçlamaktadır. İlk roman yüzyılın hemen başında, son roman da hemen sonunda yazılmıştır. Dördünün ortak özelliği temel bir Amerikan gerçeğini ortaya koymalarıdır: Amerikan kültürü göçmenlerin oluşturduğu bir mayaya sahiptir. Romanların dördü de betimlenen insan malzemesi olarak etnik çeşitliliğe referans yapmakta, adeta "Kim bu Amerikalı?" sorusuna hayvan kesimhanelerinden bir kesitle yanıt aramaktadır.

Çalışma boyunca takibi yapılacak olan ana tema ise Amerikan Rüyası denen olgunun yirminci yüzyılda romanlardaki çeşitli karakterler aracılığıyla ve dört farklı yazarın ideolojisi süzgecinden geçmiş olarak tartışılmasıdır. İlk bakışta görülmektedir ki Amerikan Rüyası sapasağlam yerinde durmaktadır; ancak çok somut bir maddesellikten, karmaşık ve çok merkezli bir akışa yönelmiştir. Yüzyılın başında "aş, iş, sınıf atlama" olarak somutlaşan Amerikan Rüyası yüzyılın sonunda "nereye gidiyoruz?" endişeleriyle artık tüm dünyanın sorguladığı bir endişe paketi olmuştur. Yine kaba hatlarıyla söylemek gerekirse Amerikan Rüyası yirminci yüzyıl boyunca mezbahaların çelik çengellerinde sallanmış ancak boyut değiştirmiştir. Şimdi bu dört roman bağlamında Amerikan Rüyasının mezbahalar ve et endüstrisi ile kesiştiği noktaları çözümlemeye çalışalım.

Chicago Mezbahaları, Upton Sinclair

Upton Sinclair'in *The Jungle* (1906) isimli romanı 1968 tarihinde *Chicago Mezbahaları* ismiyle May Yayınevi tarafından Türkçe olarak yayımlanmıştır. Roman Avrupa'nın pek çok yerinden Amerika Birleşik Devletleri'ne göçen çok yoksul ve değişik etnik kökenlerden gelen insanların topluma uyum sağlama süreci içinde mezbahalarda çalışmalarını ve sefil yaşam ve iş koşullarını anlatmaktadır. Romanın başkişisi Jurgis Rudkus, güçlü ve Amerikan Rüyasına yürekten inanan genç bir göçmendir. Anayurdu Litvanya'dan yoksulluk ve baskı nedeniyle kaçmıştır. Büyük umutla işçi olarak girdiği mezbahada sürekli sakatlanır, işten kovulur ve aç kalır. Kendi gibi göçmen ve yoksul mezbaha işçileri hayatta kalabilmek için her türlü haksızlığa boyun eğerler. Upton Sinclair'in amacı kapitalizmin göçmenleri nasıl ezip tükettiğini göstermektir.

Kitabın kahramanı Jurgis Rudkus Amerikan Rüyasını gerçekleştireceğine inanarak Amerika'ya gelir:

> Amerika'da zengin de olsa, fakir de olsa insan özgürdür denirdi. Orduya katılması gerekmezmiş; namussuz yöneticilere rüşvet vermesi gerekmezmiş. Canının istediğini yapar, herkes gibi adamdan sayılırmış. Bu nedenle Amerika sevdalıların ve gençlerin rüyalarına girerdi. Yol parası bir bulunsa dertleri sona ermiş olurdu (23).

Ancak Amerika'ya ulaştıktan kısa süre sonra Jurgis gerçeklerin hiç de öyle olmadığını görür. Mezbahada iş bulur ve girer. Görevi sabahtan gece yarısına kadar çok hızlı bir tempo içinde karnı yarılan sığırların zemine akan bağırsaklarını süpürmektedir. Borçlanarak aldıkları ev bir süre sonra ellerinden alınır. Aile üyeleri sakatlanır ve hastalanır. Eşi ikinci bebeğini doğururken ölür. Soğuk, sefillik, işsizlik ve çaresizlik içinde bocalayan aile küçülür. Amerikan Rüyası artık pek de çekici değildir. Bir gece denetimden kaçırılmış tüberkülozlu sığırların gizlice kesilip tüketime sunulduğunu gören Jurgis umudunu yitirmeye başlar: "O gece eve döndüğünde çok karamsar bir ruh hali içindeydi. Amerika'ya güvendiği için kendisiyle dalga geçenlerin haklı olduğunu o gece anladı" (62).

Mezbaha koşulları roman boyunca irkiltici bir gerçekçilikle anlatılır. Kesim, deri yüzme, doğrama ve depolama işlemleri çok hızlı gerçekleştirilmekte, bu hıza uyamayan robotlaşmış işçiler derhal kovulmaktadır. Kesimhanede kullanılan güherçile yüzünden bu bölümde çalışan işçilerin ayak parmakları bir süre sonra kopup düşmektedir. Hayvanların bağırsaklarından yağ elde edildikten sonra kalan artıklar konservelenmekte ve tüketime sunulmaktadır. Hattâ pek çok askerin bu "mumyalanmış" etten öldüğü söylenmektedir. Deri bölümünde çalışanların kullanılan asit yüzünden parmakları eriyip yok olmakta ve bazen kopan parmaklar et kazanlarına düşüp kıyma olmaktadır. Romatizma, kan zehirlenmesi ve tüberküloz sıradan hastalıklardır. Sosis yapılan bölüm fare pislikleriyle doludur ve fareler sık sık et kazanlarına düşüp kıyma olmaktadır. Ama tüm bu inanılmaz koşullar içinde en irkiltici olanı Upton Sinclair'in eğretileme (metafor) olarak kullandığı bir sahnedir:

> Bazen taban hizasındaki et kazanlarına insanlar düşerdi. Ve oradan çıkarıldıklarında adam denecek yanları kalmamış olurdu. Bazen günlerce kazanlarda unutulur yalnızca kemikleri kalırdı. Kazana düşen adam Durham marka katıksız yağ olarak piyasaya sürülmüş olurdu (96).

Bu ve buna benzeyen sahnelerle Upton Sinclair kapitalizmin yoksul işçileri nasıl öğüttüğünü, endüstrileşen dünyanın güçsüzü nasıl kullanıp tükettiğini anlatır.

Toplumsal bir tarih, geçmişi yansıtan gerçekçi bir belge olarak görülen *Chicago Mezbahaları*'nın içerdiği temaların en önemlilerinden biri

endüstrileşme ve kentleşmenin kapitalist ideoloji altında ürettiği sorunlardır. Gem vurulmamış kapitalizm sendikalaşma süreci öncesinde bireyi iyice ezer ve yok eder. Mezbahada işe girebildiğine çok sevinen Jurgis başlarda yaptığı işin insanlık dışı koşullarını pek umursamaz: Genç ve diridir ve uğruna doğduğu ülkeyi terk edip geldiği Amerikan Rüyası elbette ona da güzellikler sunacaktır: "Bir iş bulmuştu ya işte; tüm bu devinimin bir parçası, bu muhteşem makinenin dişli çarklarından biri oluvermişti" (33). Ancak bu maddeleştirme, insanlıktan çıkarma uzun süre dayanılacak gibi değildir. Charlie Chaplin'in *Modern Zamanlar* (1936) isimli filminde olduğu gibi endüstrileşen dünyada minik bir makine çarkı olan birey kısa süre sonra hiçleşir. "Yalnızca Pazar günleri vardı gezmek için ama yürüyemeyecek kadar yorgun olurlardı. İşçiler koca mezbaha makinesine bağlıydı, hem de ömür boyunca" (100).

Chicago Mezbahaları romanı Amerikan kültür tarihinde "yasa değişikliğine yol açan kitap" olarak bilinir. Bu durumu anlatabilmek için yirminci yüzyıl başında Amerikan gazetecilik tarihine bakmak gerekecektir. Yirminci yüzyıl başında iyice şahlanan ve engel tanımayan kapitalizmi dengeleyebilecek kurumsallaşmış pek az güç vardır. Sendikal hareket yasaların desteğinden yoksun ve cılızdır ve para baronları tarafından sürekli engellenmektedir. Endüstrileşmeyle kentlere göçen halkın, özellikle göçmenlerin yoksulluğu, toplumsal yozlaşma, kentlerin çevresinde oluşan gettolarda inanılmayacak kadar kötü koşullarda yaşamaya çalışan işçi sınıfının sefaleti: Tüm bu olumsuz koşulları gündem maddesi yapan dönemin basını olmuştur. Basının ortaya koyduğu bu yozlaşma ve kirlilik o denli etkili olmuştur ki dönemin sanat akımı sayılan "Ash Can" (Kül Kovası) isimli resim akımı pis, kirli, rezil ve sefil olanı konu olarak seçmiştir (Barrett, xiv). Kapitalizmin tröstleşen kurumlarını kurcalayarak yozlaşmaları ortaya çıkaran araştırmacı gazeteciler demokrasinin ve insana yaraşır iş ve yaşam koşullarının yerleşmesine katkıda bulunmuşlardır. Yasal ve toplumsal reforma böylesine yol açan roman sayısı azdır. Bu yanıyla *Chicago Mezbahaları* on dokuzuncu ve yirminci yüzyılın önemli gerçekçi ve doğacı yazarları olan Charles Dickens, Emile Zola, Stephen Crane ve Jack London gibi yazarların eserleriyle birlikte anılmaktadır.

"Muckrakers" (pislik çomaklayanlar) denen bir grup gazeteci bu berbat yaşam koşullarını, politik ve toplumsal yozlaşmayı halkın ve devletin sorumlu kurumlarının gözüne sokmayı görev bilmiştir. Bu tür gazetecilik yapanlar arasında en başta *How the Other Half Lives* (1890) (Diğer Yarı Nasıl Yaşıyor) adlı eseriyle Manhattan'ın doğu bölgesindeki berbat apartmanlarda üst üste yaşayan insanların sefaletini anlatan ve New York kenti yasasında değişiklik yapılmasını sağlayan Jacob A. Riis vardır. Lincoln

Steffens, Ida Tarbell, Ray Stannard Baker ve David Graham Phillips gibi "pislik çomaklayan" gazeteciler toplumun kokuşmuş yanlarını, kapitalizmin insan öğüten fabrikalarını, para babalarının görmek istemediği rezil yaşam ve çalışma koşullarını gözler önüne sermişlerdir. Upton Sinclair'in *Chicago Mezbahaları* isimli romanı da et endüstrisini ve mezbahaların insan sağlığını hiçe sayan iğrenç koşullarını gündeme getirerek "Katkısız Yiyecek ve İlaç Yasası" ve "Et Denetim Yasası"nın hayata geçirilmesini sağlamıştır (1906). *Chicago Mezbahaları*'nı okuyan Amerikan başkanı Theodore Roosevelt etten öylesine iğrenmiştir ki kalan ömrünü etyemez (vejetaryen) olarak geçirmiştir.

Romanın bir başka önemli özelliği göçmenlere ilişkin yaptığı gözlemlerdir. Chicago'nun South Side Mahallesi Orta Avrupa'dan gelen yoksul ve çaresiz insanların sığındıkları bir yerdir. Çok canlı bir etnik mozayiğin var olma çabası verdiği bu bölge Litvanya, Bavyera, Rusya, Almanya, Polonya ve Slovenya gibi yerlerden dinî ve politik baskılar sonucu ABD'ye göçmüş, tek kelime İngilizce bilmeden topluma katılmaya çabalayan inanılmaz yoksullukta insanlarla doludur. Göçmenlerin toplumla bütünleşmesi önce dili öğrenerek ve memleketlilerinin yardımıyla mezbahada iş bularak başlar. Din öğesi dayanışma ve moral destek için önemli bir etnik birleştiricidir. Göçmenler en pis ve tehlikeli iş kollarında çalışıp çevreyi ve yeni dünyanın koşullarını öğrendikçe etnik farkındalıkları artar ve işçi sınıfı ideolojisini içselleştirmeye başlayıp orta sınıfa ait ideolojiyi sorgulamaya başlarlar. Bu farkındalık örgütlenme hareketlerinin ivme kazanmasıyla olur.

En önemli örgütlenme sendikalaşma çabalarıdır. Mezbahalardaki ilk örgütlenme 1900 yılında kurulan "Kuzey Amerika Toplu Et Kesicileri ve Kasapları" ile başlar ve 1904'te sendikalaşma güçlenir. İşveren tarafından sürekli ve sistematik olarak engellenmeye çalışılan sendikal hareket farklı etnik toplulukların dayanışmasına ve Amerikalılaşmasına da yol açar. Romanın kahramanı Jurgis Rudkus'un bir gecede sosyalist oluvermesi sendika toplantısında heyecanla söylev veren sosyalist bir yönetici yüzündendir. Pek de inandırıcı olmayan bu ani dönüşümü sağlayan hatip aslında gerçek yaşamda Sosyalist Parti'nin can damarı sayılan Eugene V. Debs isimli politikacıdır. Yaptığı ateşli konuşmalarla İngilizce bilmeyen göçmen işçileri bile ağlatıp güldürebildiği söylenen bu efsanevi sosyalist lider 1912 başkanlık seçimlerinde aday olur ve bir milyon oy alır. Bu sayı toplam oyların % 6'sıdır ve o dönemde Sosyalist Parti'nin ne denli güçlü olduğunun kanıtıdır. Sendikalaşma hareketi Sosyalist Parti'nin güç kazandığı 1900-1919 yıllarında kurumlaşma çabalarını sürdürür (Barrett, xxvi).

Chicago Mezbahaları hararetli bir propagandayla ve yazarın malumatfuruş çığlıklarıyla sona erer: İşçi sınıfının kurtuluşu sosyalizmdedir ve Jurgis artık mezbaha işçiliğinden otel işçiliğine terfi etmiştir. Daha da önemlisi artık kan ve bağırsakla değil fikir dünyasıyla ilgilenmektedir. Yazar Chicago kentinin sosyalizme bayraktarlık yapacağı müjdesiyle romana son verir.

Suriyeli Yanki, SALOM RIZK

Et endüstrisinin kullanıldığı bir başka eser 1943 tarihinde yayımlanan ve Salom Rizk tarafından yazılan *Suriyeli Yanki* (*Syrian Yankee*) isimli kitaptır. Yazar kendi yaşam öyküsünü kullandığı bu kitapta Osmanlı imparatorluğu döneminde Suriye'de Hıristiyan olarak büyüdükten sonra Amerika Birleşik Devletleri'ne göçünü ve orada yeni bir hayat kuruşunu anlatmaktadır. Salom'u babaannesi büyütür. Köyü inanılmaz bir yoksulluk içindedir. On yaşına geldiğinde Salom annesinin Amerikalı olduğunu ve kendisini doğururken öldüğünü öğrenir. Ona bu bilgiyi veren öğretmeni Amerika'ya bir mektup yazar ve Salom'un ailesini bulur. Salom Beyrut'taki Amerikan elçiliğine giderek aslen Amerikalı olduğunu ve kardeşlerinin yanına gitmek istediğini söyler. Elçilik uzun süren araştırmalardan sonra Salom'un söylediklerinin doğru olduğuna inanır.

Daha ayak basmadan bile Amerika tam bir rüyalar ülkesidir. Anlatılan efsanelere göre buğdaylar bile ekilmeden, otlar gibi kendiliğinden büyür bu cennet ülkede (16). Salom kurtuluş olarak gördüğü bu hayal dünyasını giderek gözünde büyütür. Kendi dünyasında yokluğunu çektiği her güzellik Amerika'da vardır: "Umut ülkesi...barış ülkesi...rahatlıklar ülkesi... özgürlük ülkesi...kardeşlik ülkesi...bolluk ülkesi..." (71). Bu abartılı hayaller arasında onu en çok etkileyen okullardır. Salom neredeyse açlığını bile unutup güzel okullara gidebilmeyi düşlemektedir. Bu arada Beyrut ve Şam, Hıristiyan ve Müslüman nüfusun huzursuzluklarını ve Dürzî isyanının şokunu yaşamaktadır. Bu kargaşa dünyasından kaçmak Salom'un rüyasıdır.

Amerikalı kardeşlerinin kendini davet etmesini beş yıl boyunca Beyrut'ta bekleyen Salom nihayet gemiyle Amerika'ya varır. Akrabalarıyla tanışır ve hayatını kazanmak için amcasının çalıştığı mezbahaya işçi olarak girer. Görevi hayvan derilerini tuzlayıp istiflemek, sonra da arabaya koyup depoya götürmektir. Daha ilk günden bitkin düşer. Kullanılan tuz derisinde yaralar açmakta, güçsüz olduğu için arabayı ittirememektedir.

Salom'a en ağır gelen de dil bilmemek ve her biri başka dilde konuşan işçilerle iletişim kuramamaktır. Mezbahanın içi Babil Kulesi gibidir. Göçmen işçiler Amerikalılaşmaya mezbahada işe girerek başlarlar; orada

yalnızca kas gücü ve kol kuvveti olarak varlık gösterirler. Bu nedenle İngilizce bilmemeleri çok da önemli değildir çünkü insan sayılmadıkları için dile ihtiyaçları da önemsenmez. Robotlaşmış bedenlerdir işçiler; insan değillerdir. Yine de dil bilmemek Salom'un kendini yalıtılmış hissetmesine neden olur:

> Bir anda anladım ki kaybolmuştum. Koca mezbahada kaybolmuştum ve nerede olduğumu sorabilecek durumda değildim. Suriyeli gibi görünen bir adamı durdurdum ve nerede olduğumu sordum. Anlayamadı beni. Galiba İtalyan'dı. Bir başka Suriyeli görünüşlü adamı durdurup ona sordum. O da anlamadı. Galiba Yunanlıydı. Evet, kaybolmuştum, bu insan, et ve makine kargaşasında yok olup gitmiştim. Ve yabancıydı; ve herkes de yabancıydı; birbirimizle konuşamıyorduk bile (135).

Ama yine de kendisine hakaret edildiğini anlar: "Yabancı", "köpek göçmen" gibi hakaretler Salom'un Amerikan Rüyasına ciddi bir darbe indirir. Çaresizliğini gidermek için bulunduğu yerden mezbahanın hızlı üretim temposunu izler ve Amerika'nın ne olduğu yolunda bir görüş oluşturmaya çabalar. Onu hiçlik, yok olmuşluk duygusundan kurtaran da bu izleme olacaktır:

> Yüzlerce bağıran, çığlık atan hayvan gördüm. Kesile kesile, doğrana doğrana, dilimlene dilimlene inanılmaz çeşitlilikte bir pirzola, pastırma, sosis ve kotlet yığınına dönüşüyorlardı. İşte Amerika'nın iç organları bu mezbahaydı. Trende batıya doğru hızla gelirken dışından gördüğüm Amerika'nın içi burasıydı. Öğretmenimin bana anlattığı, dünyanın endüstriyel önderi ve aynı zamanda büyük ağabeyi olan Amerika işte bu insan ve makine senfonisiydi. Tüm bunları düşünmüş ve inşa etmiş olan insanların yaratıcılığına hayranlıkla bakakaldım (135).

Ancak üretim hızı onu ne denli hayran ederse mezbaha koşulları da o denli iğrendirir ve mutsuz eder. Aynen *Chicago Mezbahaları* romanında olduğu gibi pislik, denetimsizlik, her yerde farelerin olması Salom'u dehşete düşürür. Bir ara "niçin Suriye'de kalmadım?" diye düşünür. *Chicago Mezbahaları* ve *Suriyeli Yanki* kitaplarının bir başka ortak noktası da her iki yazarın mezbahayı Dante'nin cehennemine benzetmeleridir (Sinclair 124, Rizk 139). Bu dayanılmaz koşullar karşısında Salom Amerikan Rüyasını sorgular: "Burası Amerika mı diye sorgulamaya başladım. Bunca yıl düşünü gördüğüm, kavuşabilmek için ruhumu satmaya hazır olduğum Amerika bu muydu?" (139).

Salom Rizk ve Upton Sinclair Amerikan Rüyasını yerden yere vurur ama aralarında söylem farklılıkları vardır. Sinclair sosyalizm yanlısı sert

bir söyleme sahipken Rizk kurtuluşu bireysel olarak yakalamaktan yanadır. Sistemi eleştirir ama bireyin kendi paçasını kurtarması gerektiğini, zaten kapitalizmin buna izin verdiğini söyleyerek Amerikan Rüyasıyla özünde çatışmaz. Bir süre sonra mezbahadan kurtulur ve başka iş kollarına dalar. O ortamdan çıktığı anda da cehennemi unutup Amerika'nın olumlu yüzünü görmeye başlar. Zaten *Suriyeli Yanki* kitabı baştan sona bir Amerika güzellemesi olarak yazılmıştır. Salom Amerika'nın ömür boyu hizmetkârı olmak istediğini düşünür ve bu dileğini adım adım gerçekleştirir. Amerikan kapitalizminin "gemisini kurtaran kaptan" ruhu tam da Salom'a göredir. Başta çektiği yabancılık ve berbat koşulları değiştirmek üzere eğitimi araç olarak kullanır. Sonra da beğenilen bir konuşmacı olarak özyaşam öyküsünü "satarak" Amerikan Rüyasına katılır.

Salom'un kurtuluşunu sağlayan, kent kent gezerek "ben fakir bir Suriyeliydim; buraya geldim kurtuldum" diye özetlenebilecek bir öyküdür. Bu önemlidir çünkü artık Salom et ve kan kokan madde dünyasından kopmuş, kendi yaşamından bir öykü kurarak onu paraya çevirmeye başlamıştır. Sanki endüstriyel sektörün maddesel çarklarından kopmuş, dille kurgulanan ve tinsel olan bir malzeme dünyasına geçiş yapmıştır. Çarkların insan öğüttüğü kapitalist Amerika aynen yerinde durmaktadır; hiç değişmemiş, hiç düzelmemiştir. Ancak Salom Amerikalılara rüya satmayı öğrenmiştir. İnsanların da zaten bu rüyaya ihtiyacı vardır; Amerikan Rüyasının uyuşturucu ninnisi olmazsa mezbaha cehennemlerini unutmak mümkün değildir. "Fakir çocuk zengin olmuş" masalını da bu nedenle alkışlar Amerikalılar; onlar aslında Salom'u değil, kendilerine güç veren Amerikan Rüyası masalını alkışlamaktadırlar:

> Konuşmam bitince oturdum ve herkes ayağa kalktı. Alkışladılar, alkışladılar sonra Mr. Davis işaret etti ve ben de ayağa kalktım. Beni alkışlamadıklarını biliyordum. Amerika'yı alkışlıyorlardı; böyle bir şeyin herhangi birine olabileceği ülkeyi, insanın dostlarının yardımıyla kendi kaderini kurmakta özgür olduğu ülkeyi alkışlıyorlardı. Biliyordum ki ben onlar için Amerika'nın ne olduğu, ne olabileceği yolunda bir kanıttım. Benim yüzümden uluslarıyla gurur duyuyorlardı (194).

1930'ların Büyük Buhran yıllarını yaşayan Amerika için açlık, işsizlik ve sürgün başlamıştır. Bu koşulların farkında olan Salom için Amerikan Rüyası mitosuna inanmak gitgide zorlaşmaktadır. "...çiftliklerde çuvallar tahıl doluydu ama aç insanlar ekmek kuyruklarındaydı" (210). Öykünün bu bölümü John Steinbeck'in *Gazap Üzümleri* (1939) isimli romanında olduğu gibi ekonomik sistemin yoksulu iyice yoksullaştırdığını anlatır. Salom'un ürettiği çözüm yine toplumsal değil, bireyseldir: Zenginlerin a-

yakkabılarını alıp yoksullara dağıtmak. Kapitalizmin Amerika bağlamında uygulanması kitap boyunca gerek Avrupa'yla, gerek Orta Doğu'daki sistemlerle sürekle kıyaslanır ve Amerikan modeli hep galip çıkar. Kitap şu sözlerle sona erer: "Bu insanlar her sorunu bir fırsat olarak görür. Bunlarla tanışıp derin, inançlı kararlılıklarını hissettiğinizde diğer tür insanların Amerika rüyasını asla yenemeyeceğini anlarsınız. Amerika'yı inşa eden ve halen inşa etmekte olan insanları yenemezsiniz" (317).

Görüldüğü gibi *Amerikalı Yanki* romanı Amerikan kapitalizmine yazılmış bir övgü metnidir. Ancak Amerikan Rüyasının aksadığı yanlar da yazarın tüm örtme çabalarına karşın su yüzüne vurmaktadır. Amerikan Rüyası bazı insanlar için vardır ve bu mutlu azınlık kendi rahatını haklı kılmak için pastadan pay alamayan ezilmişleri "çalış senin de olsun" masalıyla uyutmaktadır. Aslında herkes de bilmektedir ki mezbaha işçiliği gibi işlerle Rüyadan anlamlı bir parça koparmak olanaksızdır. Ama olsun; birileri köşeyi dönmektedir ya işte; bir gün sıra tüm garibanlara da gelecektir. O zamana kadar pek çok fare et kazanlarına düşecek, pek çok insan kıyma olacak, pek çok yoksul göçmen insanlıktan çıkacaktır.

Mezbaha No. 5, KURT VONNEGUT JR.

Amerikan Rüyasının İkinci Dünya Savaşı sonrasında iyice kararmaya başladığı söylenebilir. Özellikle 1960'lar boyunca ciddi toplumsal çalkantılar yaşayan ülke tüm temel değerlerin sorgulandığı, asırlardır ülkeyi ayakta tutmuş olan kurum ve inanışların çatırdadığı bir dönem geçirmiştir. Genç kuşağı oluşturanlar ana babalarının değerlerini reddetmiş, kendi etik ve yaşam ölçütlerine uygun modeller geliştirmeye çalışmıştır. Döneme damgasını vuran en büyük hayal kırıklığı Vietnam Savaşı (1959-1975) olmuş, savaş karşıtı hareketler üniversiteleri ve giderek tüm ülkeyi sarsmıştır.

Kurt Vonnegut Jr.'ın *Mezbaha No. 5* (*Slaughterhouse-Five*) (1969) isimli romanı da dönemin ruhunu yansıtan, savaş karşıtı bir eserdir. Roman yazarın bizzat katıldığı İkinci Dünya Savaşı'nın son dönemlerini, özellikle de 130.000 kişinin öldüğü Dresden kentinin Amerika tarafından bombalanışını anlatmaktadır. Savaşın John Wayne gibiler tarafından yüceltilmesine kızdığını (14) söyleyen yazar İncil'den itibaren pek çok kitabın savaş, şiddet ve yıkım öyküleri üzerine kurgulandığını anlatır.

Mezbaha No. 5 savaşın insanları insanlıktan çıkarıp maddeleştirdiğini, hiçleştirdiğini anlatan pek çok bölüm içerir. Yazar yol boyunca yürüyen yüzlerce Amerikalı savaş esirini anlatırken "aşağılanmış Amerikalılardan oluşan Mississipi" (64) ifadesini kullanmaktadır. Savaş esirlerinin hayvan gibi tıklım tıklım istiflendiği vagon için şöyle demektedir: "...her vagon

tek bir organizma olmuştu; havalandırma deliklerinden yiyip içiyor ve dışkılıyordu. Bazen deliklerden konuşup bağırıyordu da. Deliklerden içeri su, kara somun ve sosis ve peynir giriyor, dışarı bok ve sidik ve sözler çıkıyordu" (70).

İnsanoğlunun savaş gibi devasa güçlerin oyuncağı olduğu romanın "kahramanı" Billy Pilgrim birçok savaş esiriyle birlikte Dresden'e yollanır ve kentin beş numaralı mezbahasında, serin olması için yeraltında inşa edilen et deposuna konur.

> Mezbaha artık hareketli bir yer değildi. Almanya'daki tüm toynaklı hayvanlar, insanlar, çoğunlukla askerler tarafından öldürülmüş, yenmiş ve dışkılanmıştı. Böyle işte.
>
> Amerikalılar kapının ardındaki beşinci binaya götürüldü. Önde ve arkada kayarak açılan kapıları olan tek katlı beton bir bloktu bu. Kesimden önce depolanacak domuzlar için inşa edilmişti. Şimdi ise yüz tane Amerikan savaş esirine yuva görevi yapacaktı. İçeride yataklar ve iki soba ve bir musluk vardı. Arka tarafta da yan yana duran kovalardan oluşan bir tuvalet bulunmaktaydı.
>
> Binanın kapısının üstünde kocaman bir sayı vardı. Bu sayı beşti. Amerikalıları içeri sokmadan önce İngilizce bilen tek gardiyan basit adreslerini ezberlemelerini tembih etti. Kentte kaybolup maybolurlarsa diye. Adresleri şuydu: 'Sclachthof-fünf". Sclachthof mezbaha demekti. Fünf ise bildiğimiz beş (152-3).

Amerikalı savaş esirleri taş oyularak yerin altına yapılmış ve taşın doğal serinliği nedeniyle soğuk hava deposu olarak kullanılan yere inerler. Tavanda binlerce çengel, bazılarında da birkaç tane sığır, domuz, koyun ve at vardır. O gece Dresden'in üzerine ateş yağar ve 130.000 kişi ölür. Yeraltındaki soğuk hava deposundaki savaş esirleri tepelerindeki cehennemin gürültüsünü duyarlar ama ölmezler. Oysa onları oraya kilitleyip sıcak yuvalarına giden Alman gardiyanlar herkesle birlikte yok olur. Yani yeraltındaki bu berbat mezar-cehennem insanların kurtuluşu olurken, sanat merkezi güzelim Dresden binlerce insanla birlikte yok olur. Savaşın mantığı yoktur. Yazar bu vahşeti ve saçmalıkları ironik bir kuş cıvıltısı sesiyle noktalar: "Po-ti-vit!".

Kurt Vonnegut Jr. Amerika'nın gidişatından iyice endişe duymaktadır. Giderek duygusuzlaşan ve insani değerlerden uzaklaşan Amerikalılar yaşamlarını tüketim toplumunun sunduğu maddiyata dayanan değerlerle anlamlandırırlar. Zaten on dokuzuncu yüzyılda şahlanan kapitalizmin de özü budur: Bırakınız yapsınlar; bırakınız geçsinler; piyasa ekonomisi kendi dengesini getirir ve suyun üstünde kalmasını beceren "kazanmış"

olur, beceremeyen de yok olup gider. Yani Amerika'da "kazanamayan" zaten aptaldır ve beceriksizdir ve sosyal Darwinizmin kurallarına göre elenip yok olmaya mahkûmdur.

> Amerika yoksullar ülkesi olmasına karşın bir Amerikalının yoksul olması suçtur. Bizden başka her ulusun folklor geleneğinde yoksul ama son derece namuslu ve bilge olan, dolayısıyla güç ve para sahibi olanlardan daha makbul sayılan insan tiplemeleri vardır. Amerikan yoksullarının böyle öyküleri yoktur. Onlar kendileriyle alay edip kendilerinden daha iyi konumda olanları yüceltirler. Sahibi de yoksul olan en yoksul lokanta ve barın duvarında bile şu acımasız söz asılıdır: 'O kadar akıllıysan niçin zengin değilsin?' (129).

Bu sözlerle Kurt Vonnegut Jr. yalnızca maddi değerlerle yaşayan, dolayısıyla bireyleri de çengelde asılı cansız birer et haline gelmiş Amerikan Rüyası mahmurlarıyla acı acı dalga geçmektedir. *Mezbaha No. 5* romanı mezbahada hayvanların değil insanların olduğu, her türlü yaşam gerçeğinin tersyüz edildiği savaş yıllarının romanıdır. Böylece insan olmak temelinden sorgulanmakta, insanın insana ettiği en korkunç eziyet olan savaş gerçeği ağır biçimde yerilmektedir. Kurt Vonnegut Jr.'ın acı kahkahası yarattığı mezbahada, insanoğlunun inebileceği en derin cehennemde çınlamaktadır.

Etlerle Geçen Yılım, RUTH OZEKI

Mezbahanın Amerikan Rüyasının sorgulanmasında aracılık eden bir başka eser de Ruth Ozeki'nin *Etlerle Geçen Yılım* (*My Year of Meats*) (1998) isimli romanıdır. Roman Jane Takagi-Little isimli bir Japon-Amerikalı belgesel film yapımcısının Japonya'da her hafta gösterilecek olan bir dizi belgeseli çekmekle görevlendirilmesiyle başlar. Belgeselin sponsorluğunu Amerikan et şirketleri yapmakta ve yayımlanacak her programın Amerikan yaşamının "tipik" sayılabilecek bir yönünü yansıtmasını istemektedir. Jane ve ekibi Amerikanın dört bir yanında çeşitli toplumsal sınıflara ait ailelerle çekimler yapar. Bu arada Jane et endüstrisi hakkında çok korkunç gerçekleri görür ve rahatsız olur. Sığırlara ve et ürünlerine hormonlar, antibiyotikler, insan sağlığına zararlı birçok yapay madde konmaktadır. Özellikle DES denen madde çocukların sakat doğmasına yol açmaktadır. Bu konu Jane'i kişisel olarak da ilgilendirmektedir çünkü kendi annesi de Jane'e gebeyken DES almıştır ve be nedenle Jane kanser riski ve korkusuyla yaşamaktadır.

Öyküye paralel olarak genç bir Japon kadının da yaşamı anlatılmaktadır. Akiko isimli kadın belgesellerin yapımcısı olan John Ueno ile evli,

baskı altında bunalan, kaba saba kocasıyla anlaşamayan biridir. Jane'in çektiği haftalık programlarda yer alan et yemeği tariflerini aynen not edip kocasına pişirmekle görevlidir. Sonunda kocasından yediği dayak yüzünden onu terk eder ve Amerika'ya kaçarak Jane'i bulur.

Romanın son derece politik bir yönü vardır: Yazar et endüstrisinin insan sağlığını hiçe sayarak zenginleşmesini, devletin sağlık kurumlarının buna duyarsız kaldığını, para kazandırmaya devam ettiği sürece halk sağlığının kimsenin umurunda olmadığını anlatmaktadır. Yazarın anlattığı gerçekler aslına uygundur ve Amerika'da halk sağlığıyla en üst düzeyde sorumlu olan kuruluş FDA (Yiyecek ve İlaç Dairesi) yasakların delinmesine duyarsız kalmaktadır. Romanın tartışmaya sunduğu konular arasında günümüz Amerika'sında gündemi belirleyen temalar vardır: Karılarını döven erkekler, yediğini kusan anoreksik kadınlar, özgür kadın ve erkeklerin gerçekliği sorgulanan duygusal ilişkileri, birbirine hiç benzemeyen kültürlerin yanyanalığı, kadınların toplumdaki yeri ve tabii en önemlisi de gerçeğin ne olduğu.

Romanda gerçeğin ne olduğu et endüstrisi bağlamında da sorgulanmaktadır. Halkın kullanımına sürülen etin yüzde doksan beşinde hayvanların hızla kilo alması için verilen büyüme hormonu vardır. Zaten beslenmesinde her türlü ot ve haşere zehirleri olan hayvanlar bir de kesim öncesi antibiyotikle zehirlenince tüketici halkta gebe kalamamaktan kansere kadar pek çok sorun ortaya çıkmaktadır. İşin en kötü yanı ise halkın bu bilgiye sahip olmasının önlenmesidir. Jane'in tanıştığı et üreticisi ailelerden birinin beş yaşındaki kızı çiftlikte hormonlarla öyle zehirlenmiştir ki göğüsleri kocaman büyümüş ve bedeninde buluğ çağı işaretlerinin hepsi ortaya çıkmıştır. Ama aile gerçeği gizler, reddeder ve küçük kızın sağlığını tehlikeye atar.

Yazar Ruth Ozeki et üretiminde kullanılan DES isimli maddenin zararlarının bile bile gizlendiğini söylemektedir çünkü "Ucuz et Amerika'da vazgeçilemez bir haktır ve Amerikan Rüyasının ayrılmaz bir parçasıdır. Sığır üreticileri de ucuz DES kullanarak bu rüyayı gerçekleştirdi" (126). İnsan sağlığına vurulan darbenin yanısıra romanda sığırların çevreye de çok zarar verdiği, ekolojik dengeyi bozduğu anlatılmaktadır. Ülkede yetişen tahılın % 70 kadarı sığır besiciliğinde kullanılmaktadır. Bir kilo et üretmek için iki litre yakıt kullanılmakta, ortalama Amerikan ailesi yılda 130 kilo et tüketmekte; dolayısıyla her aile atmosfere 260 litre yakıtın karbon dioksitinin salınmasına yol açmaktadır. Ayrıca hayvanlardan da 60 milyon ton metan gazı salınmaktadır. Küresel ısınma bu yolla hızlanmaktadır (250).

Etlerle Geçen Yılım romanındaki mezbaha sahneleri diğer üç romanda olduğu gibi bu mekânı cehennem olarak göstermektedir:

> Mezbahaya girmek görünmez bir duvarı aşarak cehenneme girmek gibiydi. Görülenler, sesler, koku...benim olan, benim olduğunu sandığım her duyumu aldı götürdü mezbaha, saldırıp zorla elimden aldı. Buhar tıslamaları, metalin metale sürtmesi, tangırtı tungurtu, acımasızca kulakları patlatıyordu. Zincirler, makaralar, demir çengeller çevremizde inanılmaz bir hızla kamçı gibi şaklıyordu ve taşıyıcı kayışlar göz görebildiğine yılan gibi ileriye uzanıyor, üzerlerinde yüzülmüş kelleler ve tüten yürekler taşıyordu. Tepede ise uzayıp giden bir ray sistemi vardı. Raylardan devasa sığır butları kan sızdıra sızdıra geçmekte, üzerimize doğru kopup gelirken tangırdamaktaydı (281).

Tavandan sarkan et parçalarından biri Jane'e hızla çarpıp yere düşürür ve gebeliğinin sona ermesine neden olur. Gebe kalması bile bir mucize olan Jane böylece et endüstrisinin dolaysız kurbanı da olmuştur. Jane'in öyküsüne paralel olarak ilerleyen Akiko'nun öyküsünde ise zorla ırzına geçilerek gebe kalan Akiko'nun Amerikan Rüyası yorumu yine etle ilgilidir: Hiç tanımadığı bu ülkede bir tren yolculuğu yapan Akiko yolcuların kendisine cömertçe kızarmış tavuk vermelerinden şaşkına döner. Kendi ülkesindeki trenlerde kimse kimseye yiyecek ikram etmez ama bu yoksul Amerikalılar konuk bir Japon kadının aç kalmasına izin veremeyecek kadar duyarlıdır. "'İşte bu Amerika' diye düşündü Akiko. Ellerini çırptı ve keyifle kendine sarıldı" (338).

Ruth Ozeki et endüstrisini sorguladığı bu romanında aynı zamanda yirminci yüzyılın sonunda Amerikan kültürünün gündemine oturan çevre duyarlığı, küreselleşme ve getirdiği sorunlar, gerçeğin ne olduğu ve halkın gerçeğin ne kadarını görebildiği gibi konuları irdelemektedir. Tüm bu sorgulama kitle iletişim araçlarının gerçeği ne kadar yansıttığı sorusuyla düğümlenmekte, "belgesel" bile olsa gerçeğin her zaman birileri tarafından üretildiğini anlatmaktadır. Romanın etik sorunsalı da buradadır: Jane insanlara "gerçeği" anlatmak için belgesel yapan bir profesyoneldir. Ancak et endüstrisini anlatmak için ürettiği bir dizi belgesel asıl gerçeği gizlemiş, ortaya sanal bir gerçek çıkmıştır. Ürettiğinin yayıncılık ahlâkına uygun olmasını isteyen Jane yalan üretmek için medyayı kullanıp "gerçekler budur" mesajı vermekten rahatsızdır.

Görüldüğü gibi romanda Amerikan Rüyası et endüstrisiyle yakın ilişkidedir. Öyle ki, Amerikan Rüyasını gerçekleştirmek uğruna verilen ekolojik zararlar artık Amerika sınırlarını aşmakta, küreselleşen dünyada herkese zarar vermektedir. Başka ülkelere ithal edilen hormonlu ve zehirli et

ürünleri, ozon tabakasına zarar veren et üreticiliği, küresel ısınmaya neden olan üretim alışkanlıkları artık yalnızca Amerika'yı değil, tüm dünyayı tehdit etmektedir. Yirminci yüzyılın sonuna gelindiğinde gündeme tüm ağırlığıyla oturan kirlenen çevre ve bozulan ekolojik denge gibi konular romanın merkezindedir.

Yüzyılın başlarında yazılan *Chicago Mezbahaları* (1906) romanıyla kıyaslandığında yüzyılın sonunda yazılan *Etlerle Geçen Yılım* (1998) romanında dile getirilen endişelerin yerelden küresele doğru değişimini görmek olasıdır. Bir başka özellik de 1998'de yayımlanan *Etlerle Geçen Yılım* romanındaki felâket haberciliğinin 2000 yılının, yani ikinci binyılın yaklaşmakta olduğu, dolayısıyla Hıristiyanlığın temelinde yatan "apokalips" kavramını da içinde barındırdığını söylemek mümkündür. Bu kavrama göre binyıl sona erdiği zaman İsa dünyaya geri dönecek ve yepyeni bir refah imparatorluğu kuracaktır. "Milenyal düşünce" olarak adlandırılan ve geçmişi çok eski olan bu inanç, (hatırlanırsa) 2000 yılı yaklaştığında Batı'da ortaya çıkmış olan "1999'un son dakikasında tüm bilgisayarlar çökecek; tüm uygarlık korkunç bir kargaşa yaşayacak" diye özetlenen (ama gerçekleşmeyen) Kıyamet Günü beklentileriyle de paralel görünmektedir. Teknolojinin kontrolden çıktığı yolundaki korkulardan kaynaklanabilen ve "tekno-endişe" olarak da adlandırılan bu olgu yalıtılma duygusuna yol açmaktadır (Kırtunç 49-50).

Ruth Ozeki'nin romanı artık çoğumuzun günlük endişe kervanına katılan "çevresel felâket" temasını kullanmaktadır ve doğaldır ki bu endişeler bir kuruntu değil, bilimsel verilerle örülmüş bir karabasandır. Amerika Birleşik Devletleri eski başkan yardımcısı Al Gore'un sunduğu *The Inconvenient Truth* (*Uygunsuz Gerçek*) (2006) belgeselin de popüler kültüre mâl olarak küresel ısınma ve çevresel felaket endişesinin tüm dünyaya yayılmasına yardım etmiştir. Yine de 1960'larda ortaya atılan ve otuz yıl kadar süren, Amerika'da İkinci Dünya Savaşı sonunda ortaya çıkan nüfus patlamasını endişe konusu yapan "2000 yılında dünya nüfusu 20 milyar olacak; insanlar ayakta yan yana duracak yer bile bulamayacak" şeklinde özetlenen (ama gerçekleşmeyen) felâket senaryolarını hatırlatmaktadır. Bir kez daha yineleyelim: Çevresel felâket gerçek değildir demek istemiyoruz. Ancak bu tür felâket beklentilerinin Hıristiyan Batı kültürüne içkin temel bir unsur olduğuna dikkat çekmek isteriz.

Yirminci yüzyıl boyunca izdüşümünü göstermeye çalıştığımız ve "mezbaha, et endüstrisi, kapitalizm ve bireyin ideolojisi" üzerinden örneklemeye çalıştığımız bu ivme aslında 1900'lerin başından günümüze uzanan bir kültürel okumadır. Kapitalizmin kaba, basit ve siyah-beyaz zıtlıklarla irdelendiği yüzyıl başından, her şeyin korkunç bir şekilde zıva-

nadan çıktığı ve Baudrillard'ın metastaz yapmış kansere benzettiği post-modern sonrası, gerçek olmayan gerçekliklere gelinceye kadar aradan bir yüzyıl geçmiştir. Al Gore'un mesajı ve Jean Baudrillard'ın mesajı benzeşmektedir: "Geri dönüş noktasını elimizden kaçırdık; felâkete doğru gitmekteyiz" (Baudrillard 32).

Soğuk Savaş gerginliğinin bitmesinden sonra ve fakat 11 Eylül 2001 travmasından önce yapılan bu saptama tipik bir Baudrillard şiirselliği içinde şöyle sunulmaktadır:

> Zaten her şey özgürleştirildi, değiştirildi, içi boşaltıldı; daha ne istiyorsunuz? Artık umut etmenin yararı yok: her şey orada, doğdu veya ölü doğdu, oradalar hepsi, bitti. Düş gücü hüküm sürüyor; aydınlanma ve zekâ hüküm sürüyor. Toplumsal olanın kusursuzlaşmasını yaşıyoruz zaten; veya yakında yaşayacağız. Her şey orada. Gökler yere indi. Maddeye dayanan cennetin ölümcül tadını hissediyoruz. İnsanı umutsuzluğa sürüklüyor bu, ama ne yapılabilir ki? Gelecek yok artık.
>
> Yine de, paniğe kapılmayın. Zaten her şey nükleer, uzak ve buharlaşmış hale geldi bile. Patlama oldu bitti; bomba artık yalnızca bir eğretileme. Daha ne istiyorsunuz? Her şey haritadan silindi gitti bile. *Rüya görmek gereksiz artık:* çarpışma zaten sessizce oldu bitti her yerde (34).

Belki de Amerikan Rüyasının bittiği nokta burasıdır. Üstelik belki de bu nokta yalnızca Amerikalı rüyacıları değil, kaderi ister istemez Amerika'ya bağlanmış her bireyi, her ulusu, her kültürü de ilgilendirmektedir. Amerikan Rüyası tüm dünya için çengelde sallanmaktadır artık.

KAYNAKÇA

Barrett, James R. "Introduction". *The Jungle.* Urbana and Chicago: University of Illinois Pres, 1988, xi-xxxiii.

Baudrillard, Jean. "The Anorexic Ruins". Looking Back on the End of the World. Eds. Dietmar Kamper ve Christopher Wulf. New York: Semiotcxte, 1989. 29-49.

Davis, Guggenheim (yönetmen). *The Inconvenient Truth. 2006.*

Kırtunç, Ayşe Lahur. "American Millennialism: Paranoid Visions of the Apocalypse." *Popular Culture(s): Proceedings of the Third Cultural Studies Seminar.* İzmir, 1998. 45-58.

Ozeki, Ruth L. *My Year of Meats.* New York: Penguin, 1998.

Rizk, Salom. *Syrian Yankee.* New York: Doubleday and Company, 1943.

Sinclair, Upton. *The Jungle.* Urbana and Chicago: University of Illinois Press, 1988.

Vonnegut Jr., Kurt. *Slaughterhouse-Five or The Children's Crusade. A Duty Dance with Death.* New York: Dell, 1975.

Öykü/masal anlatıcısı:

Yazılı bir dil olmadığı için Kızılderililerde sözlü geleneğin önemi büyüktür. Öykü anlatıcısının görevi bu geleneği sürdürerek genç nesillere geçmişi, gelenek ve görenekleri aktarmak, öykü anlatarak onların sürdürülmesini sağlamak ve çocukları eğitmektir. Bu konuda kadınlara çok iş düşmektedir. Resimde görülen kadın öykü anlatıcısı, etrafına toplanan çocuklara öykü/masal anlatmaktadır.

BEYAZ ADAMIN GELİŞİ İLE KIZILDERİLİ KADINLARIN DEĞİŞEN YAŞAM BİÇİMLERİ

Meldan Tanrısal*

Onu Saran Battaniye
Joy Harjo
belki doğumudur
kendine yakın tuttuğu
veya ölümü
o denli ayrılamaz
ve onu saran beyaz rüzgâr
aynı
mavi gökyüzü
boynundan sarkan turkuvazdaki gibi

ey kadın
kim olduğunu hatırla
kadın
bütün dünyadır

* Doç. Dr. Meldan Tanrısal, Hacettepe Üniversitesi Amerikan Kültürü ve Edebiyatı Bölümü.

Çağdaş Amerikan şiirinde önemli bir yeri olan Creek kabilesinden şair, yazar ve akademisyen Joy Harjo, bu şiirinde adeta kadınlara eskiden sahip oldukları gücü hatırlatıyor. Kızılderili kadınlar beyaz adam gelene dek toplumda büyük güç ve önem taşırlardı. Beyazların yüzyıllardır süren egemenliği sonucu kabilelerinin karar mekanizmalarında eskisi gibi söz sahibi olmayan Kızılderili kadınlar, toplumdaki yerlerini ve önemlerini ciddi biçimde yitirmişlerdir. Beyaz adamdan önce Kızılderili kadınlar, hayat verenler olarak kendilerini çok önemserlerdi. Bedenleri sayesinde dünyaya bir canlı getirmek, yani annelik, onlar için en yüksek statü demekti. Bazı kabilelerde anne olmak bir kadın veya erkeğin özenebileceği en yüksek konumdu. Kızılderili toplumunda kadınlar güçlerinin bilincindeydiler, onların güç sahibi olmak için erkekler gibi dinî törenlere katılmaları gerekmezdi. *Papago Woman* adlı otobiyografisinde Maria Chona bu gerçeği şöyle dile getirir:

> Görüyorsunuz ki gücü olan *biziz.* Erkekler ruhlardan güç alacaklarına inanırlar ve mümkün olabilecek her şeyden medet umarlar, şarkılar, nutuklar söylerler, yürüyüşler yaparlar, ruhlar onları fark edip biraz güç versin diye. Fakat güç *bizde*....Çocuklar. Bir savaşçı ne kadar cesur ve müthiş olursa olsun, çocuk yapabilir mi? (Maria Chona 92).

Bu bağlamda "Annen kim?" sorusunun cevabı bir Kızılderili için büyük önem taşır çünkü annenin kimliği kişinin kimliğinin anahtarıdır. Her bireyin evrende bir yeri vardır ve klana üye olmakla bu yer tanımlanır. Klan üyeliği de anneden çocuğa geçer. Eğer annenin kim olduğu bilinmiyorsa, o kişinin yerini, geleneklerini, tarihini, toplumu ve dünya ile olan doğru ilişkileri bilmediği anlamına gelir. O kişi kayıptır, kendine ve yaşamına yabancılaşmıştır. Çağdaş Kızılderili edebiyatında bireyin kendi kimliğini bulması en önemli temalardan biridir. Tanınmış yazar Louise Erdrich'in, *Love Medicine* (*Aşk İlacı*) ve *Bingo Palace* (*Bingo Sarayı*) adlı romanlarının genç karakterlerinden Lipsha Morrisey buna iyi bir örnektir. Lipsha, ancak annesinin kim olduğunu öğrenince kendini bulur. Ölmüş dahi olsa, annesi June Kaspaw ona yol gösterir ve yardımcı olur.

Tarihçi ve Kızılderili yazar Clara Sue Kidwell, bir makalesinde Avrupalılarda kadının toplumdaki yerinin, Hıristiyanların ideal kadın kavramına dayandığını belirterek, bunun da Avrupalı erkeklerin Kızılderili kadınların toplumlarındaki gücünü önemsememesine neden olduğunu iddia eder (Allen, *Studies* 86). Avrupalılarda kadınlar ikinci sınıf varlıklar oldukları için, Yeni Dünya kâşifleri kendi inançlarını Kızılderili kadına da uygulamışlardır. Kızılderili kadının erkekle eşit, hattâ bazen daha üstün sayılmasını ya anlayamamış ya da kabul etmek istememişlerdir.

Kızılderili kültürleri ve bu çeşitli kültürlerde kadınların konumu farklı olmakla beraber, kadınların yaşamlarında benzerlikler vardı. Bütün Kızılderililerin aynı olduğunu varsayan beyaz adamın gelişinden sonra da kadınlar hem benzer hem de farklı deneyimler yaşadılar. Çektikleri acılar, beyazlara karşı gösterdikleri direniş, onlara karşı kazandıkları bazı zaferler ve verdikleri yaşam savaşı Kızılderili kadınların ortak deneyimidir.

Avrupalıların aksine, pek çok kabilede mal mülk anneden kız çocuklarına, kız torunlara kalırdı. Hattâ bazı kabilelerde aile ismi de babadan değil, anneden evlada geçerdi. Çekirdek aile yerine kanbağı ile oluşan klan sistemine göre aile, annenin soyundan gelirdi. Evlendikten sonra gelin yerine damat eşinin ailesi, kayınvalide ve kayınpederi ile yaşardı. Bir başka deyişle, damat içgüveysi olurdu. Evlenince aileden ayrılan kız değil, erkek çocuktu. Kadının klanına olan bağı ve bağlılığı, onu hem güçlü kılardı, hem de korunmasını sağlardı. Eğer kötü muamele görürse veya boşanırsa, klandaki akrabaları tarafından korunur ve destek görürdü. Evlilik öncesi ve sonrası kadın erkekle eşit davranma özgürlüğüne sahipti. Hattâ bazı kabilelerde evlilik öncesi seks olağandı. Boşanma da herhangi bir tarafın isteği üzerine gerçekleşebilirdi (Demos 93-94).

Bunlar Avrupalıları şaşırtan olgulardı. Hıristiyan dünyasının aksine, dinî inançlara ters düşmediği için, pek çok kabilede boşanma yaygındı ve zor değildi. Kadınlar sessizce ailelerinin yanına geri dönerler veya kocalarından eşyalarını alıp gitmelerini isterlerdi. 1635'ten 1717 yılına kadar New France bölgesinde birkaç kez valilik yapan Pierre Boucher, hayretle aktarır: "Kızılderililer arasında boşanmak nefret edilecek bir şey değil.... zira bir kadın kocasını boşamak istediğinde sadece evi terk etmesini söyler ve bir şey daha söylemeden erkek evi terk eder" (Devens 469). Üstelik eğer bir çiftin kötü bir ilişkisi varsa Kızılderililer boşanmaya sıcak bakarlardı. Eğer koca yeterli değilse, tembel ve kötü bir avcıysa, kadın evliliğe son vermek özgürlüğüne sahipti.

Pek çok kabilede, Lakotalarda olduğu gibi, kadının dövülmesi sosyal kuralların çiğnenmesi anlamına gelirdi. Toplumun huzuru bozulduğu için bu tür davranışlar kınanır ve hemen cezalandırılırdı. Lakota dilinde karısını döven bir erkeğe "ce ni ya" denirdi. Tercüme edildiğinde bu "penisi ile düşünen kişi" demekti. Kadın kocasından dayak yediği takdirde, onu evden kovma hakkı vardı. Bu durumda erkek hiçbir zaman tekrar evlenemezdi. Hattâ sosyal kurallar onun kadının erkek kardeşleri tarafından cezalandırılmasını gerektirirdi. Bu ceza konuşma, dövme veya öldürme şeklinde gerçekleşebilirdi.

Karısını öldüren bir erkek ise artık Lakota sayılmazdı. Kendi insanlarının düşmanı haline gelirdi. Zira Lakota toplumunun başlıca yasası olan,

'bir Lakota bir başka Lakota'yı öldürmez' yasasını ihlâl etmiş olurdu. Varlığını yitirdiği için çocukları varsa, çocuklar varlığı olmayan bir kişinin çocukları olarak bilinmesinler diye başka bir aileye verilirlerdi (Lynn 71).

Iroquoislarda ise bir kadının öldürülmesinin cezası erkeğin öldürülmesinin iki katıydı. Cezanın iki katına çıkartılması yaygındı çünkü bir kadını öldürünce dünyaya getirebileceği çocuklar da öldürülmüş olurdu (Allen, *Sacred* 32). Kadın aşağılanan, küçümsenen bir varlık değildi, aksine büyük saygı gören bir varlıktı.

Kadının aile içindeki ve toplumdaki gücü Fransız misyonerleri hayrete düşürüyordu. Le Jeune adında bir rahip, oğlunu misyoner okuluna yazdırmasını istediğinde Kızılderili baba karısının isteğinin çocuğun evde kalması olduğunu ve kararı ona bıraktığını belirtir. Rahip gözlemlerine dayanarak şöyle der:

> Burada kadınlar büyük güce sahip. Bir erkek size bir söz verebilir ancak sözünü tutamazsa karısının istemediğini söylemenin yeterli bir mazeret olduğunu düşünür. O zaman ona erkeklerin kadınların efendisi olduğunu ve Fransa'da kadınların kocalarını yönetmediğini söyledim (Devens 468).

Kadınlardan beklenen üretken olmalarıydı. Çiftçilikle uğraşmak, ekip biçmek, sepet, seramik yapımı gibi el sanatlarıyla uğraşmak kadınların alanına girerdi. Pueblolarda kerpiç evin yapımı, sıvası, göller bölgesindeki kabilelerde kano yapımı, avlanarak yaşamlarını sürdüren kabilelerde hayvanların derilerinin yüzülüp çadır ve giyecek yapımı, kadınların işleri arasındaydı. Iroquoislarda köy kadının, orman da erkeğin hâkimiyetindeydi. Bunun gibi düzenlemeler kadınla erkeği ayırsa da, yaşamlarını sürdürebilmek için belli bir işbirliği de gerektiriyordu. Kadından da erkekten de beklenen, tüm kabilenin yaşamına katkıda bulunmaktı. Ancak bu şekilde kabilede bireyler saygınlık kazanabilirlerdi (Demos 95).

Manevi dünyayı ilgilendiren konularda da kadın ve erkek ayrılıyordu. Kabilelerin mit ve folklorunda kadının yeri büyüktü. Kadınlar dinî törenlerde başı çekerlerdi. Ancak yönetim erkekteydi, istisnalar olmakla beraber çoğu kabile şefi erkekti. Bu, kadının yönetimde etkisi olmadığı anlamına gelmezdi. Politik konularda şefleri uyaran kadınlardan oluşan özel danışma kurulları vardı. Savaşa gitme kararı verilirken uyarının ötesinde, kadınlar karar verebilirlerdi. Kızılderili kadınlar herhangi bir savaşı başlatabilir veya veto edebilirlerdi. Iroquoislar arasında bir anne oğlunun savaşa gitmesini engelleyebilir, eşler ve anneler yol için gerekli yiyeceği hazırlamayarak bir savaşı durdurabilirlerdi. Aynı zamanda bir savaşı da

başlatabilirlerdi çünkü kendi klanlarından öldürülen bir kişi için bir tutsak isteme hakkına sahiptiler. Erkek akrabalar böyle bir durumda Iroquois olmayan tutsak bulmak zorundaydılar. Tutsakların akıbetine de kadınlar karar verirdi.

On dokuzuncu yüzyılın başlarında Amerikan hükümetinin Kızılderili kültürlerini yok etmeyi amaçlayan politikalarına karşı direnen kadınlar vardı. Bunlardan biri Paiute kabilesinden Sarah Winnemucca idi. Misyoner okullarında eğitim gören, Paiuteların ezeli düşmanları Bannocklardan, hattâ topraklarının peşindeki beyazlardan koruyabileceğini umut ederek, Amerikan ordusunda gönüllü izcilik ve tercümanlık yapan Winnemucca, Kızılderili Prenses kıyafetini giyerek pek çok yerde kabilesinin sözcüsü oldu. İnsanlarının mücadelesini ve onlara onurlarını tekrar kazandırmak için sarf ettiği çabasını anlattığı *Life Among the Piutes* (*Paiutelarda Yaşam*) adlı otobiyografisinde, kabilesinde kadınların önemli konularda kararlar alınırken oynadıkları rolü şöyle dile getirir:

> Kadınlar erkekler kadar bilgi sahibidirler ve sık sık onların tavsiyesine başvurulur....Danışma kurulu çadırı bizim Kongremizdir, söyleyecek sözü olan herhangi biri, kadınlar ve herkes burada konuşabilir. Kadınlar kocalarının yaptıkları ve düşündükleriyle her zaman ilgilidirler. Savaşlara bile katılabilirler. Bir çatışma sürerken eğer yaralanırsa veya ölürse, kocalarını kapıp kaçırmak için hep yakındadırlar....Eğer kadınlar sizin Kongrenize girebilseydi, bence Kızılderililerin hakkı gözetilirdi (Green 72).

Günümüzde yapılan bir söyleşide, bir başka Kızılderili kadın, kadınların kararlar alınırken etkinliği konusunu teyit eder:

> Örneğin annemin kabilesi Mohawklarda, kadınlar bütün kararları alırlardı. Uzun evlerde klan anneleri bir tarafa otururlardı. Şefler ise öbür tarafa. Kabilenin gerisi diğer iki tarafta yerlerini alırlardı ve gündemdeki konu tartışılırdı. Klan anneleri ne yapılacağına karar verirlerdi fakat erkekler onların adına konuşurdu. Erkekler hiçbir zaman karar vermezlerdi, kabilede de, klan içinde de bu böyleydi.
>
> Avrupalılarla ilişki kurduğumuzdan beri her şey değişti. Önce liderlerimizin beyni yıkandı. Mağrur oldular ve sadece kendilerinin karar verebileceklerini düşündüler... Günümüzde pek çok Kızılderili erkek, Avrupalı erkekler gibi davranıyor (Allen, *Sacred* 201).

Pek çok rolü ve görevi olan kadının kabilede hâkimiyeti kesindir. Avrupa'nın üstün erkek düşüncesi gelip kısa zamanda Kızılderili erkeklere öğretilene kadar kadınlar kabilelerindeki önemlerini sürdürdüler. *The Sac-*

red Hoop (*Kutsal Çember*) adlı kitabının girişinde, şair, yazar ve eleştirmen Paula Gun Allen, bu konuyu şöyle dile getirir:

> 1500'lerin başında, ilk kolonileşmenin başlangıcını izleyen dönemlerde, işgalciler, Kızılderili kadınların tüm yetkilerini ellerinden almak için her türlü çabayı göstermişlerdir. 1800'lerden önce Kızılderili Amerika'nın sosyal düzeninin öncelikle kadınların üstünlüğü üzerine kurulduğunun hiçbir Amerikalı tarafından bilinmemesi ve az sayıda Kızılderili tarafından hatırlanması için kadınların politik ve sosyal üstünlüğünü gösteren tüm kaynakları yok etmişlerdir (3).

Beyaz adamın gelişiyle Kızılderili kabilelerden bazıları değişikliğe çabuk ayak uydurmuşlar, bazıları ise karşı koymuşlardır ancak hepsi etkilenmişlerdi. Kadınlar da, erkekler de beyaz adamın gelişinden etkilenmişlerdi. Salgın hastalıklardan her ikisi de etkilenmiş, çok can kaybı yaşanmıştı. Savaşlarda da erkekler çok kayıp vermişti. Zamanla Kızılderili sayısı büyük ölçüde azalmış ve köylerin nüfusu kısa bir sürede yarı yarıya düşmüştü. Bazı köylerde erkek nüfusu kadınlarınkinin üçte birine inmişti. Kadınlardan kabile şefleri olmuş ancak dullar ve yetimler artmış, evlenecek erkek kalmamıştı.

Ticaret de Kızılderililerin yaşamında değişikliğe sebebiyet vermişti ama kadınlar ve erkeklerin üzerinde etkileri farklı olmuştu. Erkekler ticarette liderdi çünkü onlar avcıydı ve beyazlar avladıkları hayvan kürklerinin peşindeydi. Üstelik beyazlar erkeklerle muhatap olmayı tercih ediyorlardı. Kadınlar, pazarlar ve ticaret merkezlerine mal götürmek ve erkeklerin ihtiyaçlarını karşılamak gibi işlerle meşgul olmak zorunda kalarak ikincil bir konuma düşmüşlerdi.

Ticaret yüzünden kadınların ürettikleri bazı şeyler de önemini yitirmişti. Artık kadınlar yaptıkları güzel sepetler, seramikler ve takılarla etkin olamıyorlardı. Ticaret sayesinde bunlar dışardan alınıyordu. Kullandıkları âletler gibi, yemekleri de değişmeye başlamıştı.

Gelen beyazların çoğunluğu erkek olduğu zaman Kızılderili kadınlar ilgi odağı oluyordu. Özellikle kürk tacirleri yerli kadınları işlerinde ve evde yardımcı ve yatak arkadaşı olarak istiyorlardı. Bazı kadınlar bu tür ilişki için hevesliydi. Bazıları bunu kendi yararına kullanmakla beraber, büyük bir kısmı beyaz erkekler tarafından sömürüldü, taciz edildi ve terk edildi. Beyaz adamla ilişkiye giren kadınlar kendi toplumlarına dönemedikleri gibi, beyazlardan da uzak yaşıyorlardı.

Kızılderili kadınların karşılaştıkları beyaz erkekler sadece kürk tacirleri değildi. Onları 'uygarlaştırmak' için gelen devletin görevlendirdiği memurlar ve topraklarından sürmek için gelen askerler de vardı. Memur-

lar onlara çıkrık, dokuma tezgâhı gibi âletler verdiler ama askerler yabancı bir devletin acı gücünü gösterdiler ve bazen onlara zorla sahip oldular (Demos 96-100).

Gelen beyazlar arasında bir de onları Hıristiyanlaştırmak amacı taşıyan din adamları vardı. Bunlar misyonerlik çabalarını sürdürerek Kızılderili yaşam biçimini kökten değiştirmek amacındaydı. Hıristiyan değerlerini aşılamak için en iyi yol, Kızılderililerin misyon ve ticaret merkezlerine yakın daimi yerleşim bölgelerine yerleşmelerini sağlamak ve çekirdek aile düzenini kurmaktı. Böylece kadın egemenliğine son verilerek ataerkil yaşam biçiminin temeli atılmış olacaktı. Erkekler din değiştirmeye sıcak bakıyorlardı. Din değiştirmeye en fazla direnişi gösteren kadınlardı çünkü kadınlara önemli kısıtlamalar getiriliyordu (Devens 462).

Farklı yörelerde yaşayan değişik Kızılderili gruplarının yaşamını daha yakından kısaca inceleyerek kolonileşme karşısında Kızılderili kadınların değişen yaşam biçimlerini gözlemlemek gerekir.

Doğudan batıya farklı gruplar incelenirse, Kuzey Amerika kıtasının güneydoğu bölgesinde yaşayan Cherokeeler ile başlamak yararlı olabilir. Kıyıdan uzak yaşadıkları için önceleri beyaz adamın gelişinden fazla etkilenmeyen Cherokeelerin durumu 1700 yılından itibaren değişmeye başladı. Cherokeeler, kadınların yaptığı çiftçilik ve erkeklerin avcılığıyla yaşamlarını sürdüren insanlardı. Tamamen anaerkil düzene dayanan sistemlerinde kadının önemi büyüktü. Beyazların getirdiği âletler, kadınların sürdürdüğü çiftçiliğe yenilikler getirdi. Yemek pişirmede kullanılan ve kadınların ürettiği pek çok araç gereci de beyazlardan almaya başladılar. Zamanla eski usuller unutuldu ve tümüyle beyaz adamın sattıklarına bağımlı hale gelindi.

Cherokeelerin sosyal ve politik yaşamında da değişiklikler meydana geldi. Beyazların çabalarıyla Cherokeelerde güç merkezileştirildi ve buna bağlı olarak kadının yönetimdeki rolü zayıfladı. Beyazlarla ilişki ticaret ve savaştan oluştuğu için erkekler ön plana geçmişlerdi. Yine de yeni oluşan Birleşik Devletler ve kabileleri arasında barış için sağlam temeller kurulması konusunda kadınlar çaba sarf ediyordu. 1787 yılında bir Cherokee kadın Benjamin Franklin'e yazdığı mektupta şöyle diyordu: "Haklı olarak kadının Her Şeyin anası olduğunu -kadının çocukları ne Ağaçlardan ne Köklerinden, ne de eski Kütüklerden çıkarmadıklarını fakat bedenlerinden çıkardıklarını göz önünde bulundur ki erkekler kadın sözünü dikkate alsınlar" (Demos 81). Bu sözlerle anne rolünün kadına toplumunu gözetme hakkını verdiğine dair eski Cherokee inancını hatırlatıyordu.

Federal hükümet Cherokeeleri "uygarlaştırmak" için yeni politikalar izliyordu. Beyazlarla evlenmeleri, çocukların eğitimi, din değiştirmeleri

ve her şeyin ötesinde erkeklerin avlanmayı bırakarak çiftçilik yapmaları bunlar arasındaydı. Aslında bu bütün Kızılderili kabilelerini kapsıyordu ama Cherokeeler ana hedefti. Kadın erkek pek çok Cherokee baskılara direndi. Bazıları eski yöntemleri savundu, bazıları ise batıya göç etti.

Bu arada kabile devamlı toprak kaybına uğruyordu. Kızılderililerin Avrupalılarla "aklen ve bedenen eşit" olduğunu belirten Başkan Thomas Jefferson'ın aksine, pek çok kolonici beyaz ırkın Kızılderili ırkından üstün olduğuna ve Kızılderililerin medeniyete engel teşkil ettiklerine inanıyordu. En kısa zamanda yerlerinin değiştirilmesini istiyorlardı.

1820 yılından sonra Cherokeeler bir tarihçinin de "renasence", yeniden doğma olarak tanımladığı parlak bir döneme girdiler. Büyük bir çoğunluğu çiftçiliğe ağırlık verdi, Hıristiyan inançlarını benimsedi. Sequoyah adında bir Cherokee ise sembollerden oluşan bir alfabe geliştirdi. İlk defa bir Kızılderili dili yazılı hale geldi. Bunların sonucunda Cherokeeler "Amerika'daki en uygar kabile" olarak tanımlanmaya başladılar. Ancak değişim sadece beyazların yaşam tarzını benimseyen bir azınlığa yaradı. Değişimlerin sonucunda kadınların gücü azaldı ve 1828 yılında Cherokee anayasasında oy verme hakkı sadece erkeklere tanındı. Böylece Cherokeeler "uygarlaştıkça" yönetimde kadınlara yer kalmadı.

1830 yılında Kızılderilileri Mississippi'nin batısına yerleştirme önerisi yasalaştı ve Cherokeelerin "Gözyaşı Yolu" adı verilen, insanlarının dörtte birini kaybettikleri yürüyüş başladı. Bu uzun yolculuk sırasında en büyük acıları kadınlar yaşadı. Askerler tarafından evlerinden zorla sürüklenen ve tecavüz edilen kadınlar vardı. Yolda yüklerinin ağırlığından doğum yapan hamile kadınlar oldu. Batıda otlaklardan oluşan yeni yurtları dağlık ormanlardan oluşan eskisinden çok farklıydı (Demos75-90).

Bir Cherokee tarihçisi bu konuda şöyle yazar: "1830'ların sürgün krizi sırasında erkekler güç hakkında önemli bir ders aldılar; bu kadınların önceden çok iyi bildiği bir dersti" (Demos 91).

Amerika'nın kuzeydoğusunda yaşayan Iroquoislar Seneca, Cayuga, Onondaga, Oneida, Mohawk ve Tuscorora kabilelerinden oluşur. Varoluş mitlerinde yer alan *Sky Woman*/Gökyüzü Kadını, kıskanç, düşüncesiz kocası tarafından yaşadıkları gökten aşağı sonsuz göle itilir ama kuşlar ve ördekler düşmesini engeller ve sudan çıkan kaplumbağanın üzerine ayak basar. Hayvanların kaplumbağanın sırtına koymak için getirdikleri toprak *Sky Woman*'ın yardımlarıyla kuzey Amerika kıtası halini alır. *Sky Woman*'ın bir kızı onun da ikiz oğulları olur ancak bunları biri İyi İkiz, diğeri Kötü İkizdir. İyi İkiz dünyayı geliştirir ve insanları meydana getirirken Kötü İkiz yaratılanları yok etmeye çalışır ve aralarında savaşırlar. Sonunda İyi İkiz kazanır ve insanlara çiftçilik yapmayı, kendilerini yönet-

meyi ve ruhlar dünyası ile iletişim kurmayı öğretir (Tooker 38). Bu mitle beraber pek çok kadın Iroquois mitlerinde yer alır ve insanlarına öncülük eder. Her ne kadar gerçek olarak kabul edilemese de bu mitler, gene de Iroquoisların kadınlara verdikleri önemin göstergesidir.

Daha önce belirtildiği gibi Iroquoislarda köy kadınlara aitti. Yerel nüfus büyük klanlardan oluşurdu ve klanlar, her birinin merkezinde bir kadın olan ailelerden meydana gelirdi. Klanlar Kaplumbağa, Ayı, Kurt Kunduz, Geyik, Şahin gibi isimler alırlardı. İnsanlar her zaman kendi klanları dışından evlenmek zorundaydılar. Bir Iroquois, evlendiğinde karısının uzun ev denilen evine yerleşirdi. Böylece karısının klanının ve ailesinin üyesi olurdu. Çocukları da aynı aileden gelme sayılırdı ve büyüdüklerinde ailenin malı onlara kalırdı. Iroquoisların aile düzeni anaerkil olduğu için kişinin soyu annesi yoluyla belirlenirdi (Wissler 171).

Kadınların görevi çocuklarının, akrabalarının ve genel olarak tüm kabilenin geçimini sağlamaktı. Toprak, mal mülk kadına aitti, ne kocaya ne de erkek kardeşlere. Öncellikle, yaşamlarını sürdürebilmek için bağımlı oldukları, üç kardeş olarak adlandırılan mısır, kabak ve fasulye de, tüm ürünler gibi kadına aitti. Kadınlar yaz boyunca tarlalarda çalışırlardı, sorumlulukları arasında ev ve çiftlik dışında çeşitli meyveleri ve fındık toplamak da vardı. Erkekler uzakta avlanarak et getirirlerdi ama kadınlar getirdikleri hayvanların derisini yüzmek ve hazırlamakla yükümlüydüler. Kadınlar baharda erkeklerle balık tutmaya giderlerdi. Ayrıca, sepet, seramik ve deri eşyalar üretmek de kadınların alanına girerdi.

Orman ise erkeklerin alanıydı. Erkekler başka köylerden insanlarla iş yürütürlerdi, ticaret, diplomasi ve savaşla ilgilenirlerdi. Bu görevleri yerine getirmek için uzun süreler köylerinden uzak kalırlardı. Politika erkekten sorulurdu. Liderler erkekti ama kadınlar yönetimde kritik bir rol oynardı çünkü şefleri klan anaları (matrons) seçerdi. Verilen kararlarda kadının etkisi büyüktü. Kiminle ve ne zaman savaşılacağına onlar karar verirdi.

Bazı beyazlar görevleri ve sorumluluklarından dolayı Kızılderili kadınların kocalarının kölesi olduğu kanaatindeydiler ancak misyonerlere göre tüm kabilenin yükü kadınların omuzlarındaydı. Tarihçiler ve antropologlar Iroquoisları anaerkil, kadınların yönettiği toplum olarak tanımlıyor. Bir tarihçi ise klan analarını için "hiçbir yerde ve zamanda kadınlar onlar kadar güç ve itibar sahibi değillerdi" diye yazıyor (Demos 49). Savaşlar sonucunda Iroquoislar çok kayıp verdi. Erkekler çoğu zaman savaşta oldukları için köyler kadınların kontrolüne daha fazla girdi ve kadınların etkisi arttı. 18. yüzyılda köyleri kadın şefler yönetmeye başladı.

Kolonileşmenin etkileri sadece ticaret ve savaşla kendini göstermedi. Din adamlarının gelişi kabilelerin yaşamlarında etkili oldu. Fransız Katolik Cizvitler amaçlarını yerine getirmekte çok kararlıydılar. Iroquoisların giyimlerinden dolayı kara cübbeler (black robes) olarak adlandırdıkları Cizvitler, 1640'larda faaliyet göstermeye başladılar. En uzak ve saldırgan kabilelere bile ulaşan Cizvitler buralarda senelerce kalıp, "zavallı vahşiler" olarak tanımladıkları Kızılderililerin dillerini ve geleneklerini öğreniyorlardı. Erdrich'in romanlarındaki Father Damien gibi adeta oralı oluyorlardı. Aralarında eziyet edilerek öldürülenler bile vardı. Bunlar kilise tarafından şehit sayılıyordu. Siyah cübbeleri, sakalları ve seksten uzak durarak bekâr yaşamaları Kızılderilileri şaşırtıyordu. Zor doğa koşullarıyla savaşırken gösterdikleri becerisizlikleri gülünç bile buluyorlardı.

Cizvitler Kızılderililerin yaşam biçimlerini değiştirmek için çabalarını sürdürdüler. Evlilik, evlenmeden önce seks ve boşanma onları ilgilendiren konulardı. Iroquoislar, Hıristiyanlara göre çok daha serbest yaşıyorlardı. Evlilik dışı çocuklar çoktu ve son derece olağan kabul ediliyordu. Boşanma sıradandı ve tekrar evlenmeye engel teşkil etmiyordu. Cizvitler bunları değiştirmeye kararlıydı. Kur yapma denetlenmeli, evlilik Kilise tarafından onaylanmalı ve tekrar evlenmeye izin verilmemeliydi. Kızılderililer Cizvitleri dinliyor ancak bildiklerini okuyorlardı. Hıristiyanlığa yaklaşımları ise daha karmaşıktı. Bazıları koyu dindar olabiliyordu. Din değiştirenler eski geleneklere bağlı olanlar tarafından baskı görüyorlardı. Eziyet görerek öldürülenler bile oldu. Ancak zamanla misyonerler Yerlilerin geleneksel yaşam biçimlerini değiştirerek onları "uygarlaştırmak" konusunda yol kat ettiler (Demos 50-56).

Din adamlarından büyük bir baskı gören diğer bir grup Kızılderili de Pueblolardır. "Pueblo" İspanyolcada köy, şehir demektir. Amerika'nın güneybatısında yerleşik düzende yaşayan bu insanların inançlarına doğrudan saldıran rahipler Yerlilerin yaşamını büyük ölçüde değiştirmeyi planlıyorlardı. Şeytan olarak adlandırdıkları "katsina" danslarından vazgeçip Hıristiyan inançlarını benimsemelerini istiyorlardı.

İspanyol kâşiflerinin altın şehir (eldorado) mitine dayanarak aradıkları yer onları hayal kırıklığına uğrattı. Buldukları sadece küçük köylerdi. Çamur ve samandan yapılan kerpiç evler (adobe) güneş vurunca altın gibi parlıyordu. Verimsiz, kuru topraklarda yaşayan bu insanlar için yaşam ve din iç içeydi. Burada da kadın güçlüydü. Mal-mülk kadına aitti ve kadının en büyük görevi insanlarını beslemekti. Her günü mısır öğütüp, et kesip kurutarak ve ailelerine yiyecek hazırlayarak geçiriyorlardı ve bunun için de büyük saygı görüyorlardı. Kerpiç evlerin yapımı ve bakımından da, aile işlerinden de kadınlar sorumluydu. Erkekler ise mısır tarlalarına ba-

kıyor, başka kabilelerle ticaret yapıyorlar, amacı yağmur getirmek olan *katsina* danslarında yer alıyorlar ve gerektiğinde köylerini savunuyorlardı. Kadın ve erkeğin karşılıklı verdikleri hizmetler evrendeki denge ve uyumu simgeliyordu.

Düğünler ve düğünlerde verilen hediyeler onlar için önem taşıyordu. İki aile de törenle yakından ilgileniyordu, her birinin dengeli bir rolü vardı. 16. yüzyılın sonlarında bir İspanyol misafir tanık olduğu hediye verme seremonisini şöyle anlatır:

> Renkli süslü battaniyeler çiftin önüne konur. Damat kendininki ile gelini örter, gelin de kendi battaniyesi ile damadı örter, adeta birbirlerini giydirirler... Kızın önüne bir bileği taşı ile olla (topraktan yapılma kap), yassı bir kap ve içme kapları konur. Kızın eline de bileği taşı verirler ... Kızın önüne konan hediyeler onlarla kocası için öğütecek ve pişirecek anlamını taşır ... Damadın önüne bir yay, mızrak, sopa ve kalkan konur. Bu da evini savunacak, karısını ve çocuklarını koruyacak demektir. Ona yükünü taşıması için sepetini ve deri kuşağını verirler. Ondan sonra da eline bir çapa verirler, toprağı ekip biçsin karısına ve çocuklarına baksın diye (Demos 28).

Düğünde verilen hediyeler Pueblolarda kadının ve erkeğin görevlerini gayet iyi belirtiyor. Kadının görevi ev işlerini yapmak, malın mülkün ve dünyanın verimliliğinin kontrolünü sağlamaktı. Erkekler ise yerel politikadan ve tanrılarla iletişim kurmaktan sorumluydu.

İspanyolların kuzeybatı bölgesinin kontrolünü almasıyla beraber yerleşim birimlerine İspanyol azizlerin isimleri verildi ve Pueblolar bölgelere ayrılarak her birinin başına bir Katolik rahip getirildi. Bundan böyle Kızılderililer İspanyollara ve Katolik kilisesine bağlılık yemini edeceklerdi. Kızılderililerin kendi dinleri bastırıldı, dinî törenleri yasaklandı ve karşı çıkanlar kırbaçlandı. İspanyol görevliler ve misyonerler Yerlilerin ritüellerini yok etmek için ellerinden geleni yaptılar. Dinî törenlerini gerçekleştirdikleri yerler olan *kiva*ları bile kumla doldurdular. Sonuç olarak Pueblolar dinî törenlerini gizli gizli yapmaya başladılar ve İspanyolları memnun etmek için kiliseye gitmeye başladılar.

Pueblolar da anaerkil bir toplum oldukları için, Katolik rahiplerin hedefi yine kadınlardı. Amaçları kadınların serbest yaşamlarını tümüyle değiştirerek onları örnek Hıristiyanlar haline getirmek ve toplumdaki güçlerini yok etmekti. Pueblolann doğal gördüklerini din adamları "bedenin günahları" diye nitelendiriyorlardı. Katolik inançlarına göre evlilik öncesi seks ve boşanmak yasaktı. Gerçekleştirmek istedikleri değişikler Pueblolann düzenini kökten sarsıcı nitelikteydi. İspanyollar tarafından taciz edil-

diklerinde papazlar onları savunuyorlardı ve destek olmaya çalışıyorlardı. Yavaş yavaş amaçlarını gerçekleştirmeyi başardılar. Ancak Hıristiyanlık ataerkil ve erkek merkezli bir dindi ve sonuçta kadınların aleyhineydi. Tarihçilerin gözlemlerine göre Hıristiyanlıktan az etkilenen Pueblolarda aile düzeni anne etrafında sürdürülmüş, misyonerlerin etkisinin fazla olduğu yerlerde anaerkil aile yapısından ataerkil aile yapısına kayılmıştır.

Güneybatıya ilk yerleşenler İspanyollar oldu. İlk gelenlerin yüzde doksanı erkekti. Bazıları Pueblo kadınlarla evlenirken, bazıları onları evlerine metres olarak aldılar. Bazıları ise kısa süreli ilişkiler yaşadılar. Sonuç olarak İspanyolcada *mestizo* denilen melezler dünyaya geldi. Bunlar daha sonraki yıllarda New Mexico'nun nüfusunun büyük bir kısmını oluşturacaklardı. Ayrıca Pueblo kadınları evlerde hizmetçilik yapıyorlardı. Az sayıda da olsa tercümanlık yapanlar da vardı. Terzilik, dokumacılık isteniyordu çünkü yaptıkları battaniyeler hem kullanılıyor hem de satılıyordu. Meksika'dan alınan bazı mallar ile yaptıkları takas ediliyordu.

Pueblo kadınlar yaptıkları kerpiç evlerle ünlüydüler, çoğu sıva yapmakta ustaydı. Önceleri kendilerine garip geldiği için İspanyollar bu âdeti değiştirmeye kalktılar fakat Pueblo kadınları direndi. Erkekler sıva işine kalkıştığında kadınlar öyle alay ediyorlardı ki, utançtan köyü terk eden erkekler bile olmuştu. Zamanla sonradan gelen koloniciler de yerlilerin düzenine alıştılar ve ondan yararlanmaya başladılar. Günümüzde bile güneybatıda sıva işi kadınlara aittir.

Pueblo kadınlarının yaptıkları seramikler, işledikleri örtüler de hayranlık uyandırıyordu. Kumaşları pamukludan yapılıyordu, İspanyolların güneybatıya koyun getirmesiyle yünden de yapılmaya başlandı. İspanya'dan gelen meyvelerle (şeftali, kayısı, karpuz), Meksika'dan gelen sebzelerle (domates, biber) Yerlilerin mutfağı zenginleşti. Bu tür gelişmeler yenilik getirdi fakat eski usulleri de silmedi.

17. yüzyılın ortaları Pueblolar için kötü bir devreydi. Kuraklık sonucunda açlık, komşu kabilelerin (Apaçi, Navaho) saldırıları, İspanyol valiler ve din adamlarının anlaşmazlıkları onları bezdirdi. Nihayet aylar süren hazırlıktan sonra Pueblolar 1680 yazında, Tewa Pueblosundan Popé adlı bir şifa adamının önderliğinde bir isyan gerçekleştirdiler. Bir süre yabancıların getirdikleri her şeyi silmeye çalıştılar ancak on iki yıl sonra İspanyollar döndüler. Yalnız eskiye göre yönetimde değişiklikler oldu. Din adamlarının etkisi azalmış, Pueblolar kendi dünyalarında yaşayabilir hale gelmişti. En azından bazı dinî ritüellerini gizlice yapabiliyorlardı. Gene de İspanyollar onlardan iş bekliyorlardı. Erkekler valinin tarlalarında çalışıyor, kadınlar ev işlerine bakıyorlardı (Demos 30-41).

İki yüzyıllık bir süre zarfında Pueblolar üç farklı devletin egemenliğinde yaşadılar: İspanya, Meksika ve Amerika Birleşik Devletleri. Toprakları verimsiz olduğu için Cherokeeler gibi sürülmediler ama yaşam biçimlerini sürdürebilmek için büyük savaş verdiler. Dillerini, dinlerini ve felsefelerini sürdürmeyi başardılar. Hattâ bütün Kızılderililerin içinde yaşam biçimlerini bu güne dek korumayı başaran Kızılderililere en iyi örneği Pueblolar teşkil eder. Bunda Pueblo kadınların çabası ve başarısı yadsınamaz. Kadınlar toplumlarının belkemiğini oluşturur. Kızılderililerin savaşı devam etmektedir ve kadınların yeri çok önemlidir.

KAYNAKÇA

(Tüm alıntı çevirileri yazara aittir.)

Allen, Paula Gunn. *Studies in American Indian Literature.* New York: The Modern Language Association of America, 1983.

Allen, Paula Gunn. *The Sacred Hoop.* Boston: Beacon Press, 1986.

Biolsi, Thomas ed. *A Companion to the Anthropology of American Indians.* Malden, MA: Blackwell Publishing Ltd., 2004.

Brant, Beth ed. *A Gathering of Spirit.* New York: Firebrand Books, 1988.

Demos, John. *The Tried and The True.* New York: Oxford University Press, 1995.

Devens, Carol. "Separate Confrontations: Gender as a Factor in Indian Adaptation to European Colonization in New France." *American Quarterly* Vol.38, No.3 (1986): 461-480.

Green, Rayna. *Women in American Indian Society.* New York: Chelsea House, 1992.

Lynn, Debra White Plume. "The Work of Sina Wakan Win Okolakiciye - Sacred Shawl Women's Society." Kyle, SD: Oglala Lakota College, Research Dept., 1987.

Mathes, Valerie Shirer. "A New Look at the Role of Women in Indian Society." *AmericanIndian Quarterly* 2 (Summer 1975): 31-39.

Sando, Joe S. *Pueblo Nations.* Santa Fe, New Mexico: Clear-Light Publishers, 1992.

Sands, Kathleen M. and Gretchen M. Bataille. *American Indian Women Telling Their Lives.* Lincoln: University of Nebraska Press, 1984.

Scheirberk, Helen Maynor. "Retrospect and Prospect: The Past, Present and Future for Indian Women." Ohoyo Conference, Albuquerque, Sept. 1979.

Tooker, Elizabeth ed. *Native North American Spirituality of the Eastern Woodlands.* New York: Paulist Press, 1979.

Wall, Steve. *Wisdom's Daughters.* New York: HarperCollins Publishers, 1993.

Wissler, Clark. *Kızılderililerin Tarihi.* Ankara: İmge Kitabevi, 1996.

Arthur S. Mole & John D. Thomas, Michigan 1918

KENAR MAHALLEDEN BEYAZPERDEYE: "YENİ GÖÇ" DALGASI VE AMERİKA'DAKİ İTALYAN GÖÇMENLER

Bahar Gürsel*

Birçok yazarın ve tarihçinin belirttiği gibi, Amerika kıtasının toprakları on altıncı yüzyıldan itibaren hep göçmenlerin ülkesi olmuştur. En somut örneğiyle, Britanya Krallığı'na karşı ayaklanıp Amerika Birleşik Devletleri'ni kurmuş olan ihtilalciler, on üç kurucu kolonide yaşamış olan göçmenlerin torunlarıydı. Fakat 1800'lü yılların ikinci yarısından itibaren Amerika topraklarına ulaşmış olan göçmenler, on yedinci ve on sekizinci yüzyılda Yeni Dünya'ya ayak basıp yerleşen ve anadilleri İngilizce olan Protestan göçmenlerinden farklı olarak Katolik, Ortodoks ya da Musevi'ydiler.[1] Başka bir deyişle, bu yeni gelenler, Anglo-Sakson ırkına dahil

* Dr. Bahar Gürsel, Bilkent Üniversitesi Tarih Bölümü.

[1] James Stuart Olson, *The Ethnic Dimension in American History* (New York: Brandywine Press, 1999), 168.

olmayan ve İngilizce konuşamayan insanlardı. Çağdaşları tarafından çoğunlukla Avrupa'nın "ayaktakımı" olarak nitelendirilmiş olan bu "yeni göçmen" gruplarını, genellikle Avrupa kıtasının en fakir köşelerinden Amerika'ya ulaşmış olan köylüler veya niteliksiz işçiler oluşturuyordu. Onların bu yeni ülkeye gelmek istemelerinin temel nedeni, kendi ülkelerinde kazanamadıkları parayı kazanmak ve anavatanlarına zengin birer birey olarak geri dönmekti.

Bu durumun doğal bir sonucu olarak, geç on dokuzuncu ve erken yirminci yüzyılların Birleşik Devletleri'nde "yerli" Amerikalılar ve "yeni gelenler" arasında uyuşmazlıklar ve sürtüşmeler ortaya çıkmıştı. Bu dönem boyunca, bir Musevi göçmeni olan filozof Horace Kallen tarafından 1910'lu yıllar sırasında tanıtılmış olan Amerikan kültürel çoğulculuğu sorgulanmış, göçmenler cahil suçlular olarak etiketlenmiş ve eski ve yeni göçmenler arasındaki gerilim, bazı zamanlarda şiddetle sonuçlanmıştı.

Kendilerini "yerli" olarak tanımlayan Anglo-Sakson kökenli Protestan Amerikalıların bakış açısına göre, Güney İtalya ve Sicilya'dan yola çıkıp Amerika'ya gelen bekâr erkek göçmenler, yeni gelenlerin en kötülerindendi. Bu insanlar, cahil ve bâtıl inançlarına körü körüne bağlı, Amerikan kanunları ve prensipleri için tehlike arz eden suçlulardan başka bir şey değildi. Aslında, Amerikalılar İtalyanlara her zaman bu gözle bakmamıştır. Üst sınıf Amerikalı gezgin, sanatçı ve entelektüellerin Avrupa'ya, özellikle on dokuzuncu yüzyılda yapmış olduğu seyahatler boyunca, İtalya hep antik Roma İmparatorluğu ve Rönesans'a ev sahipliği yapmış masalsı bir diyar olarak algılanmıştı. Her ne kadar Mark Twain gibi ünlü isimler İtalyan halkının sahip olduğu bazı olumsuz özelliklere ve fakirliğe değinerek uzun zamandır süregelen bu romantik imajı yıkmaya başlamış olsa da, 1860'lı yıllarda İtalya topraklarını tek bir devlet ve kral altında toplamayı hedeflemiş olan *Risorgimento* [Yeniden Birleşme] hareketinin liderleri Birleşik Devletler hükümeti ve halkı tarafından daima desteklenmişti. Yeniden birleşmenin sembol isimleri haline gelen Giuseppe Mazzini ve Giuseppe Garibaldi Amerikalılar tarafından övülmüştü. Hattâ New York şehrinde kısa bir süre kalmış olan Garibaldi, Amerika'ya vardığında coşkuyla karşılanmış ve onuruna törenler düzenlenmişti. Buna rağmen, aynı yüzyıl içinde Amerika'ya giden İtalyan göçmenleri tam tersi bir davranışla karşılanmıştı ve bu değişiklik çeşitli sosyal, ekonomik ve kültürel farklılıklara dayanmaktaydı. Amerikan toplumu tarafından iyice belirgin hale getirilen bu farklılıklar, eğlence dünyasının en etkin buluşu olan sinemada da vurgulanmış ve etkisi bugün bile hissedilen ve toplum tarafından çok iyi tanınan olumsuz karakterlerin oluşmasıyla sonuçlanmıştır.

KİMDİ BU "YENİ" İTALYANLAR?

Amerika'nın göçmenlerin ülkesi olmasına benzer bir şekilde, İtalya yarımadası da hep göç edenlerin toprağı olmuştur. İtalya'nın göçle olan serüveni 1880'lerden sonra ortaya çıkan kitlesel göç hareketiyle sınırlı değildi; İtalyanlar her zaman ve durmadan hareket etmiştir. Belirtilmiş olan dönemden çok uzun zaman öncesinde İtalyanlar, yine para kazanmak amacıyla, Avrupa'nın çeşitli ülkelerine göç etmişti. Kristof Kolomb, Amerigo Vespucci ve John Cabot gibi kâşifler yabancı krallar için yeni topraklar keşfetmiş ve çeşitli sanatçılar tüm on dokuzuncu yüzyıl boyunca çalışmak amacıyla birçok ülkeye gitmişti. Örneğin, 1880'lerin kitlesel göçlerinden önce, 64.361 İtalyan Amerika'ya göç etmiş ve sayısı yirmiyi bulan eyalete yerleşmişti.[2] Fakat bu göçmenlerin büyük çoğunluğunun geldiği yer, ülkenin kuzey kısmıydı. Kuzeyli İtalyanların zanaatkâr, sanatçı, tüccar ve nitelikli işçi olmasının yanısıra, fiziksel özellikleri de "yerli" Amerikalılarla benzerlik göstermekteydi. Bu göçmenler, güneylilere göre daha uzun boyluydu ve tenleri, saçları ve göz renkleri daha açıktı. Doğal olarak, bahsi geçen bu grubun Birleşik Devletler'e uyum sağlamasında çok büyük sorunlarla karşılaşılmamıştı.

Hem İtalyan göçmenler hem de Amerika'nın eski sakinleri için sorun, Avrupa'dan Amerika kıtasına doğru gelişen kitlesel göç hareketiyle başlamıştır. 1880 ve 1924 yılları arasında sayıları 4.5 milyonu bulan İtalyan göçmen Amerika'ya gitmişti.[3] Bu grubun büyük çoğunluğunu Güneyli İtalyanlar oluşturuyordu ve birçok açıdan Kuzeyli yurttaşlarından çok farklıydılar: Okuryazar değillerdi ve çok fakirdiler. Fiziksel görünüşleri bile "açık tenli" kuzeyli kardeşlerine benzemiyordu. Hepsinin geldiği yer, bütün yolların çıktığı "ebedi şehir" Roma'nın güney kısmında kalıyordu ve bu insanların Amerika'ya göç etmeleri için sayısız nedenleri vardı.

İtalyan göçmenlerin Birleşik Devletler'de yaşamayı tercih etmesinin en belirgin sebeplerinden birisi, ekonomik yetersizliklerdi. Tarihçi Antonio Genovese'nin belirttiği gibi, on dokuzuncu yüzyılda yarımadanın güneyinde yaşayan her altmış aileden elli dokuzunun gömülecek toprağı bile yoktu.[4] "Eski göçmenler"den farklı olarak, Güneyli İtalyanlar bilinen Avrupa kent merkezlerinden gelmiyordu. Yaşadıkları toprakların büyük bir kısmı kurak ve çoraktı ve insanlar kentlerle hiçbir bağlantısı olmayan, etrafından kopuk yerleşim birimlerinde hayatlarını sürdürmeye çalışıyor-

[2] Gene P. Veronesi, *Italian Americans and their Communities of Cleveland*, http://www.clevelandmemory.org/italians/table.html, 99.
[3] Olson, *Ethnic Dimension*, 117.
[4] Veronesi, *Italian-Americans*, 103.

du. Bütün bunlara ek olarak, *Risorgimento* hükümeti toprak dağıtımıyla ilgili planlarında başarılı olamamış ve tarım ürünlerine ağır vergiler getirmişti. Endüstrileşme Güney İtalya'ya henüz ulaşamamıştı ve toprak sahipleri ziraat tekniklerinde hiçbir yenilik yapmaksızın köylülerin işgücünü kullanmaya devam etmekteydi. Yarımadada on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında nüfusta gözlenen hızlı artış, *contadini* [*köylüler*]nin durumunu daha da kötüleştirmişti. İtalya Krallığı'nın güney kısmında yaşayan birçok insan için başka topraklara göç etmek, maddi sorunlara getirilebilecek en iyi çözüm olarak nitelendirilmekteydi.

Bu insanlara Amerika'da çalışacak olmanın çekici gelmesinin nedenlerinden biri, İtalyan hükümetinin Güney'in gelişimi için gerek duyulan ekonomik reformları yapmamış olması ve "geri kalmış" Güney'in endüstrileşmiş ve kentsel Kuzey'in arkasından gelmesiydi. *Risorgimento* hareketiyle birlikte İtalya Krallığı politik bir bütünleşme sağlamayı başarmış fakat ulusal birlik planını tam anlamıyla yerine getirememişti. Ülkede, İtalyanlık kavramının altında gerçekleşecek milli bir birlik yerine, eskiden olduğu gibi bölgesel bütünleşmeler oluşmuştu. Daha önce de belirtildiği üzere, politik, coğrafi ve sosyal açıdan ülkenin diğer kısmından en çok kopuk olan bölge Güney İtalya'ydı. Bu bölgede yaşayanlar, Çizme'nin geri kalan kısmıyla birleşmek yerine kendi içlerinde bütünleşmiş ve *campanilismo* [*doğulan yer ve bölgeye aşırı bağlılık, bölgecilik*] fikrini *italianità* [*İtalyanlık*]'ya tercih etmişti. Amerika'ya vardıklarında ise, Birleşik Devletler ve İtalya hükümetlerinin amaçlarına aykırı düşer bir şekilde, bu bölgesel kimliklerini korumayı sürdürmüşlerdi.

Amerikalılar ve İtalyan Göçmenler

On dokuzuncu yüzyıldaki kitlesel göç hareketinin başlamasından yaklaşık kırk yıl önce, 1841 senesinde, coğrafyacı ve öğretmen Jesse Olney *Practical System of Modern Geography* [*Uygulanabilir Modern Coğrafya Sistemi*] adlı kitabını yayımlamıştı. Coğrafya anlayışını tamamen değiştirdiği düşünülen ve uzun zaman temel bir kaynak olan bu eserinde Olney, "arkadaş canlısı ve kibar" İtalyanların sanat dallarında ilerlemiş olduklarına değinmiş ama aynı zamanda bu milletin "kadınsı, bâtıl" ve de "kindar" olduğunu belirtmişti.[5] Birçok Amerikalı için, ülkelerine yeni gelen İtalyan göçmenler bu özelliklerinin yanısıra, Amerikalılaşmaya da direnç gösteriyordu.

İtalyan göçmenler anavatanlarından, hiçbir surette ödün vermedikleri bölgecilikleriyle beraber gelmişti ve bu özellikleri onları Amerikan kül-

[5] Carl F. Kaestle, *Pillars of the Republic: Common Schools and American Society, 1780-1860* (New York: Hill & Wang, 1995), 85.

türünden ve yaşam tarzından uzak tutuyordu. Yeni Dünya'ya ulaşan Güneyli İtalyanların sayısı çok fazlaydı ve gelenek ve göreneklerinin yanısıra fiziksel özellikleri de Amerikalılar için çok alışılmadıktı. New York, Chicago ve New Orleans gibi büyük şehirlerde önemsenmemesi imkânsız bir nüfus yoğunluğuna sahip olan ve Amerikalıların bilmediği bir dilde konuşan bu zeytin tenli, siyah gözlü ve orta boylu yabancılar, "yabancı" kalmak için bütün güçleriyle çabalıyor ve "yerli" halktan ve kültürden uzak duruyordu.

Amerikalıların bakış açısına göre, *Mezzogiorno* [*Güney İtalya*]'dan gelen göçmenler, Kuzeyli yurttaşları gibi Amerikalılaşma'ya yatkın değildi. Güneyli olmanın doğal bir sonucu olan bölgecilik ve izolasyon, Güney İtalyalıları Amerika'da da kendi etnik toplulukları etrafında birleşmeye itiyordu. Genel olarak, İtalyan göçmenler tek bir İtalyan topluluğu içinde bütünleşmiyor, kendi *paesani* [*köylü, hemşeri*] grupları altında sayısız topluluklar oluşturuyordu. İtalyan göçmenlerin anavatanlarında sürdürmüş oldukları yaşam şeklini Amerika'da da devam ettirdikleri bu tarz kapalı ve gelenekçi topluluklar, Birleşik Devletler'in "yerli" nüfusunu endişelendiriyordu.

Danimarka'dan Amerika'ya göç ettikten sonra gazete muhabirliği ve fotoğrafçılık yapan Jacob Riis'e ün getiren *How the Other Half Lives* [*Öbür Yarımız Nasıl Yaşıyor*] adlı eser 1890 yılında yayımlanmıştı. Kitap, geç on dokuzuncu yüzyıl kentsel Amerika'sında, New York eyaletinde harap evlerde yaşanan dramı gözler önüne seren en önemli kaynaklardan birisidir ve okuyucuya İtalyan gettoları hakkında ayrıntılı bir bilgi sunmuştur. "New York'taki İtalyan" adlı bölümde, Riis İtalyan göçmenin özelliklerine değinmiş ve Amerika'da nasıl bir yaşam sürdüğünü betimlemiştir:

> İtalyan buraya en dipten gelir ve denizi aşıp gelen kuşak aynı yerde kalır. "Daha az sorun çıkardığı" için fakir mahallelerde bir kirâcı olarak kavgacı İrlandalıdan ya da düzen düşkünü Alman'dan daha hoş karşılanır. Demek istediğim, bir domuz ahırında yaşamaktan memnundur ve kirâ toplayıcısının elleriyle yaptığı soyguna homurdanmadan teslim olur.[6]

Riis'e göre İtalyan, İrlandalı göçmenden daha az sorun çıkarmış ve yaşadığı yerden memnun olmuştu fakat yaşadığı o yer en dipteydi. Diğer bazı on dokuzuncu yüzyıl yazarları gibi Riis de İtalyanları tanımlarken "swarthy" [esmer, koyu tenli] kelimesini kullanmıştı. Ayrıca, İtalyanların

[6] Jacob Riis, *How the Other Half Lives: Studies Among the Tenements of New York* (New York: Charles Scribner's Sons, 1890), 43.

İngilizce öğrenemediğine değinmişti. Riis'in fikirleri, kitlesel göç sırasında Amerika'daki yeni gelen etnik gruplarla ilgili toplumsal düşünceyi anlamak açısından çok önemlidir. Yazarın oluşturduğu hiyerarşiye göre, İtalyan göçmen kuzey Avrupalı Cermen'den çok çok aşağıdaydı ama aynı zamanda başka bir "yeni gelen" olan Polonya Musevisi'nin de altında yer almaktaydı.[7]

Amerika'daki Güneyli İtalyan göçmenler arasında hüküm süren *campanilismo* duygusu, etkisini Amerikalılaşmada kilit rol oynayacak göçmen çocuklarının eğitimi üzerinde de göstermişti. Örneğin, New York'ta Protestan Çocuklar Yardım Derneği tarafından kurulan öğleden sonra ve akşam okullarındaki öğrencilerin çoğunluğunu İtalya'nın Ligurya bölgesinden gelen göçmen çocukları oluşturmaktaydı ve İtalyan olarak kabul etmedikleri Napolili ve Kalabriyalı çocuklarla aralarında varolabilecek herhangi bir bağı şiddetle reddetmişlerdi.[8] İtalyanların arasındaki katı bölgesel farklılıklar, Amerika'nın en büyük ve karışık kentlerinden birisinde olanca etkisiyle devam ediyordu ve bu durumu değiştirebilecek bir etken henüz oluşamamıştı.

HOLLYWOOD, GANGSTERLER VE ANARŞİSTLER: AMERİKA'DA İTALYAN STEREOTİPLERİNİN OLUŞMASI

Stereotipler, terimi 1922 yılında ilk defa kullanan Walter Lippmann'ın belirttiği gibi "kafamızın içindeki resimler"dir ve sosyal olduğu kadar ırklar arasında gelişen etkileşimin önemli bir parçasıdır. Çoğunlukla, bir etnik grup ya da başka bir ülkeye karşı uygulanan ırksal ayrımcılığın ve önyargının temelini oluştururlar. Bazı istisnai durumlarda ise, abartılı şekilde olumlu veya idealist yargıların oluşmasına da neden olabilirler. Belirli milletler hakkında oluşan stereotipler "öteki olmak"la ilgili hislerin ortaya çıkmasına neden olur. Aynı zamanda, bu stereotipler yoluyla bir ırksal klik veya milletin özellikleri de tanımlanmaya çalışılır. Kitlesel göç sonrası Amerika'ya giden çok sayıdaki İtalyan göçmen, farklılıkları nedeniyle ayrımcılığa uğramış ve Amerikan toplumunun zihninde olumsuzluklardan oluşan stereotipler olarak yer bulmuştur.

Çeşitli göçmen gruplarının sahnede sergilenen dramatik eğlencenin bir parçası haline gelmesi, Amerikan toplumundaki etnik azınlıkların stereotipleştirilmesi açısından önemli bir faktör olmuştur.[9] Birleşik Devletler'de

---

[7] Joseph P. Cosco, *Imagining Italians: The Clash of Romance and Race in American Perceptions, 1880-1910* (Albany: State University of New York Press, 2003), 29.

[8] Charlotte Adams, "Italian in New York", *Harper's New Monthly Magazine* 62 (1881), 680.

[9] Carl Witke, "The Immigrant Theme on the American Stage", *The Mississippi Valley Historical Review* 39 (1952), 211-232.

en çok betimlenen etnik stereotiplerden birisi hiç şüphesiz İtalyanlardı. "Çoğunluğun etnik merkezciliği"nin bir sonucu olarak, Amerikan izleyicisi sahnedeki değişik göçmen özellikleri arasındaki farkları ayrıştırarak toplumda belli etnik gruplar hakkında gelişen önyargının somutlaşmasına katkıda bulunmuştur. İtalyan kökenli Amerikalıların günümüzde hâlâ Hollywood'un yüksek bütçeli filmlerinde, televizyon dizilerinde ve hattâ uzun metrajlı çizgi filmlerde *Mafia* üyeleri olarak betimleniyor olmalarının kökeni, geç on dokuzuncu yüzyıla kadar dayanmaktadır. Bu zamanda ortaya çıkan stereotipik imge, yirminci yüzyıl süresince ufak değişikliklere uğrayarak gelişmiştir.

İlk göçmen stereotiplerine on dokuzuncu yüzyılın minstrel şovlarında[10] rastlamak mümkündür. Örneğin, 1879 yılına ait *The Emigrant Train, or Go West* [*Göçmen Treni ya da Batıya Git*] adlı oyunda İrlandalı, Felemenk ve İtalyan göçmenleriyle birlikte dört siyahyüz [blackface] oyuncusu biraraya getirilmişti.[11] Amerikan halkının zihninde oluşan olumsuz İtalyan stereotipi, bazen sokaklarda müzik çalıp gösteri yapan küçük bir çocuk olmuştu. Buna ek olarak, çok daha olumsuz bir stereotip olan İtalyan *padrone* [*patron*] de varlığını sürdürmekteydi. Birçok fakir güneyli göçmenle birlikte sokaklarda çalışan çocukları İtalya'dan para karşılığı Amerika'ya getiren ve emrinde bedava çalıştıran bu adamlar, Amerikan toplumu için birer tiranlık sembolü, hükümet içinse yasal sistemin düşmanlarıydı. Bu etkiye bağlı olarak, *The Italian Padrone, or the Slaves of the Harp* [*İtalyan Patron ya da Arp'ın Köleleri*] gibi oyunlarda sahne tamamen İtalyan karakterlere bırakılmıştı. Bu tarz oyunlarda, İtalyan göçmenler en kötü yabancı gruplardan birisi olarak gösteriliyor ve çoğu zaman kanlı işlere karışıyordu. Minstrel oyunlarında olduğu gibi, İtalyanların stereotipleştirildiği bu oyunlarda İtalyanları oynayan oyuncuların gerçek İtalyanlarla herhangi bir kan bağı yoktu.

1890'lı yıllarda film endüstrisinin gelişmesiyle birlikte, çeşitli etnik stereotipler Amerikan izleyicisine tanıtılmış oldu. İtalya'nın Birinci Dünya Savaşı'na katılmasından önceki dönem boyunca sessiz sinema iki tane olumsuz İtalyan erkek göçmen stereotipini Amerikan halkına tanıtmıştı: Gangsterler ve anarşistler.

Erken yirminci yüzyıla ait İtalyan stereotipleri, beyazperdeye geri kalmış ve bâtıl inançları olan kötü adamlar olarak yansımıştır. Aynı zamanda, bu insanlar erdemli Anglo-Amerikan hayatını ve geleneklerini tehli-

[10] Beyaz oyuncuların yüzlerini siyaha boyayarak sahnede Afrika kökenli Amerikalı şarkıları söyleyip dans ederek bu etnik grubu stereotipleştirdikleri oyun türü. Bu oyunlar Orta Çağ Avrupası'ndaki tarza benzer bir şekilde müzikli eğlence içermekteydi.

[11] Witke, "The Immigrant Theme", 225.

keye sokan karakterler olarak algılanmışlardı. İtalyanlar Amerikalılar tarafından fiziksel değişiklikleri nedeniyle de farklı bir ırk olarak kabul edilmiş, siyah ve beyazın arasında bir yer bulmuş ve farklı duygusal özellikleri ve cinsel davranışları olduğuna inanılmıştı.[12] Bu yüzden, varolan sosyal düzeni korumak amacıyla, genç İtalyan erkeklerinin cezalandırılması ve kızkardeşler ve eşlerin kötü düşünceli babalar ve erkek kardeşlerden korunması gerektiğine kanaat getirilmişti. Beyazperdede bu tarz bir anlatıma dair ilk örnek, 1906 tarihli *The Black Hand* [*Kara El*] isimli filmdir. Bu film bir mafya teması üzerine oturtulmuştu ve İtalyan göçmenler hakkında daha sonradan yapılacak diğer filmler için de bir prototip oluşturuyordu. *The Black Hand*'in son sahnesinde, kötü kalpli ana karakter kötü planlarını gerçekleştiremeden ölüyordu. Filmi izleyen izleyiciler sinema salonundan, ülkelerindeki kötü niyetli yabancıların her zaman cezalandırılacağından emin olarak çıkmışlardı.

Filmlerinde Birleşik Devletler'deki çok kültürlü ortamdan yararlanmış olan David Wark Griffith, Amerikalılara ırkla ilgili eski bakış açılarını yeni yaşam kalıpları ve yasalarla sentezleme konusunda yardımcı olmuştu.[13] Kullanılmış olan yeni tekniklere karşın ırkçı felsefesi nedeniyle büyük eleştiriler alan ünlü *The Birth of a Nation* [*Bir Milletin Doğuşu*] filminden önce, Griffith 1908 ve 1913 yılları arasında Biograph Şirketi için 450 tane kısa film yönetmişti. Bu filmlerin çoğunda, "yerli" Amerikalıları endişelendiren yeni gelen etnik grupların stereotiplerini kullanmıştı.

Griffith'in yönettiği filmler arasında, bilinen İtalyan stereotiplerinin betimlendiği bir dizi kısa film de vardı. 1909 yılına ait bir eser olan *In Little Italy* [*Küçük İtalya'da*], evlenmek istediği kadın tarafından reddedilen öfkeli bir adamla ilgiliydi. Hikâye, Küçük İtalya'da yaşayan dul bir kadın ve iki adam arasında geçiyordu. Kadınla evlenmek isteyen adamlardan birisi, Amerika'daki İtalyanların en bilinen mesleklerinden birisi olan berberlik yoluyla hayatını kazanıyordu ve dul kadınla evlenmek için rakibi olan diğer adamı öldürmeyi planlıyordu. Filmin sonunda, kötü adam İrlandalı polis tarafından tutuklanıyor ve mutlu sona ulaşılıyordu. Bu filmle Griffith, İrlandalı göçmenin toplum için çok yararlı olabileceğine değinirken, öfkeli bir Sicilyalının neler yapabileceğini de izleyicisine göstermişti.

Bu tarz mutlu sonla biten duygusal filmler yönetirken, Griffith seçmiş olduğu bir etnik grubun toplum tarafından algılanan özelliklerini de yan-

[12] Rosanne De Luca Braun, "Made in Hollywood: Italian Stereotypes in the Movies", http://www.osia.org/public/pdf/Made_in_Hollywood.pdf.
[13] Jack Temple Kirby, "D. W. Griffith's Racial Portraiture", *Phylon* 39 (1978), 118.

sıtmıştı. *In Little Italy* gibi bir filmi izlerken, Amerikan izleyicisi kolaylıkla Sicilyalıların dışarıdan belirlenen psikolojik özelliklerini keşfedebilirdi. D. W. Griffith, İtalyan göçmenlerinin kimseyle paylaşmak istemediği özel hayatlarını, gelenek ve göreneklerini yanlı bir şekilde topluma yansıtan filmler yönetmeye devam etmişti. Örneğin, *Italian Blood* [*İtalyan Kanı*] Amerika'daki İtalyan topluluğunun kendi içinde meydana gelen bir olay üzerinde odaklanmıştı. Filmde, mafyanın elinden bir baba ve kızı kurtarılarak bir çekirdek İtalyan ailesinin de kurtulmuş olduğu yansıtılmıştı. İtalyanlar İtalyan olmayanları kendi aralarına almasa da, topluluklarının en temel biriminin güvenliği dışarıdan gelen bir hamleyle sağlanmıştı. Kısacası, Griffith'in filmlerinde tanıttığı İtalyan stereotipleri hem melodramatik amaçlara hizmet etmiş, hem de yönetmenin ve toplumun onun gibi düşünen çoğunluğunu endişelendiren İtalyan özelliklerini ve İtalyan göçmenlerinin örgütlü suçla olan bağlantısını yansıtmıştı.

Yine de yirminci yüzyılın başında İtalyan göçmenleriyle ilgili çekilen en önemli film, Thomas Ince'in 1915 yılında yönettiği *The Italian* [*İtalyan*]dır. Filmin sonunda, her zaman olduğu gibi kötü düşünceli kötü adamlar cezalandırılıyordu ama filmi önemli yapan özelliği bir İtalyan göçmeninin Amerika'ya gelmeyi seçmesinden sonra tamamen değişen hayatıydı. Venedik'in ışıltılı atmosferinde gondolculuk yaparken Amerika'ya göç eden adam, bir anda kendini büyük bir Amerikan şehrinin kenar mahallesinde buluyordu. Venedik ve New York kentleri arasındaki tezat, Amerikan Rüyası'nı ters yüz edip, birçok göçmenin Amerika'ya gelmek yerine anavatanlarında kalmayı seçselerdi daha iyi hayatlara sahip olacakları fikrini vurguluyordu. İtalyanların onları "yerli" Amerikalılardan farklı kılan pek çok özelliği vardı ama aynı zamanda Amerika'nın kenar mahallelerinde katlanmak zorunda kaldıkları kötü hayat yüzünden acı çekiyorlardı.

Buna rağmen, İtalyan göçmenler beyazperdeye her zaman zavallı kurbanlar olarak yansıtılmamıştır. Özellikle Başkan William McKinley'nin 1901 yılında Polonyalı anarşist bir göçmen olan Leon Czolgosz tarafından öldürülmesinden sonra, anarşizm korkusuyla yeni bir stereotip daha yaratılmıştır: İtalyan anarşisti. İtalyanların "Black Hand" [Kara El] adı verilen filmlerde yadsınamaz bir rolü vardı. Kara El genellikle mafyayı tanımlamak için kullanılır ama "Kara El" filmleri sadece adam kaçırma veya şantajla ilgili değildi; aynı zamanda cinayet veya bombalama gibi anarşist faaliyetlere de değiniyordu. *A Bum and a Bomb* [*Bir Serseri ve Bir Bomba*] (1912), *Giovanni's Gratitude* [*Giovanni'nin Minnettarlığı*] (1913), *The Wop* (1913), *The Bomb Throwers* [*Bombacılar*] (1915) gibi filmlerde bombacılar, işçiler, radikaller ve anarşistler biraraya getiril-

mişti. Her ne kadar İtalyanları anarşist olarak gösteren filmler İtalya'nın Büyük Savaş'a girmesiyle son bulmuş olsa da, olumsuz İtalyan stereotipleri yirminci yüzyıl boyunca Hollywood yapımlarında boy göstermeye devam etmişti. Zaman zaman, İtalyan aristokratlar da Amerikan seyircisine tanıtılmıştı fakat onlar da göçmenler gibi öfkeli ve kötü kalpli karakterler olmuştu. Sahnede sergilenen oyunlara benzer şekilde, beyazperde de İtalyan rolü üstlenen aktörler beyaz Amerikalılardı. Birleşik Devletler'deki ilk İtalyan film yıldızı olan Rudolph Valentino bile kendi ülkesinin insanlarını canlandırmak yerine egzotik Doğulu karakterler sayesinde ünlenmişti.

Sonuç

Geç on dokuzuncu ve erken yirminci yüzyılda bazı Amerikalılar, Amerikalılaşma ve diğer göçmenler gibi Amerika'da sürekli kalma isteklerine sahip olma şartına bağlı olarak, İtalyanların Birleşik Devletler'deki geleceğinden umutlu olmuştu.[14] Yine de İtalyan göçmenleri diğer etnik gruplara göre çok daha yüksek oranlarda anavatanlarına geri dönmeye devam etmişti. Amerikalılar ve İtalyan göçmenleri arasındaki Amerikalılaşma ve İtalyan kalmaya dair sürdürülmüş olan mücadele uzun yıllar boyunca etkisini korumuştu. Amerika'daki İtalyan göçmeni etnik kimliğine sahip çıkmakta ve yeni ülkesindeki hayata uyum sağlamama konusunda kararlı olmuştu. Şüphesiz bu karardaki en önemli etkenlerden birisi, göç etmeyi maddi sorunlarının en iyi çözümü olarak algılayan birinci kuşak İtalyan göçmenlerinin birgün İtalya'ya temelli geri dönme isteğiydi. Buna rağmen, ülkesindeki düzeni korumak isteyen "yerli" Amerikalılar, İtalyanlardan birer Amerikalı olmalarını ya da Birleşik Devletler'i terk etmelerini istemişti. Tartışmanın sertliği ve yoğunluğu, ikinci ve üçüncü kuşak İtalyan göçmenlerinin Amerikalılaşmaya alışmaları, üniversite okuyup meslek sahibi olarak orta sınıfa dahil olmaları ve Küçük İtalyalardan dışarı çıkarak ırklararası evlilikler yoluyla İtalyan bölgeciliğine belli bir oranda son vermeleriyle hafiflemiştir. Yine de, günümüz popüler Amerikan kültüründeki yaygın İtalyan imgesinin, 1880'lerle beraber ülkeye gelen çok sayıdaki Sicilyalı ve Güney İtalyalı göçmenin çizdiği profilin bir izdüşümü olduğunu unutmamak gereklidir.

[14] Kate Holladay Claghorn, "Our Immigrants and Ourselves," *The Atlantic Monthly* 86 (1900), 541.

Bir Azınlık-oluş Yazımı Olarak Afrikalı-Amerikan Edebiyatı: Deleuze-Guattarici Bir Yaklaşım

İsmail Öğretir*

İkili, anonim bir yazım biçimiyle karşılıklı ayartmaların peşine düşen Gilles Deleuze ve Felix Guattari, teori, politika ve gündelik yaşamda anti-ilkeler olarak farklılık ve çokluğu selamlarken, birlik, hiyerarşi, özdeşlik, temeller, öznellik ve temsile duyulan modern inançları parçalama yönündeki esaslı çabaları açısından, postyapısalcı düşüncenin öncü temsilcileridirler. Deleuze, 1950'li ve 1960'lı yıllarda Spinoza, Hume, Kant, Nietzsche, Bergson, Proust ve başkaları üzerine yaptığı çalışmalarla dikkati çeken bir felsefe profesörüdür. Guattari, 1950'lerden itibaren deneysel psikiyatri kliniği La Borde'da çalışan bir pratisyen psikanalisttir ve

* Dr. İsmail Öğretir, Atatürk Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü.

Fransa'da anti-psikiyatri akımının önde gelen isimlerinden biridir. Deleuze ve Guattari'nin birbirinden ayrı kariyerleri, ilk kez *Anti-Oedipus* (1972) üzerine çalışmaya başladıklarında birleşir. Bunun ardından, *Kafka: Minör Bir Edebiyat İçin* (1975) (Kafka: Toward a Minor Literature), *Bin Yayla* (1980) (A Thousand Plateaus) ve her birinin ayrı yazdığı bir dizi eser gelir.

Kafka: Minör Bir Edebiyat İçin, Deleuze ve Guattari'nin şizoanalizi edebiyata en ayrıntılı ve yaygın uygulamalarıdır. Kitap biçim ve tarz olarak diğer çalışmalarından bir nebze daha geleneksel bir kalıba oturur. Teorik ve edebî figürlerden oluşan çılgın bir kolaj yoluyla analiz ettiği hezeyanı yeniden üreten bir şizo-metin olmasına karşın, belli bir anlatı yapısını koruyan *Anti-Oedipus* ile benzeri kolaj tekniklerini kullanan ama herhangi bir anlatı ya da argüman serimleme görüntüsü vermeyi bir kenara bırakarak karmaşık kavramsal akışlardan oluşan bölümlerin –ya da "yayla"ların– rastlantısal, perspektifsel yan yana konuluşuna başvuran *Bin Yayla* arasında bir özet duruştur (Best-Kellner, 125). Böylece şizoanalizin bu uygulamalı açılımı, *Kapitalizm ve Şizofreni*'nin gövdesini ikiye böler. *Kafka*, Marksist olmayan, dilbilimsel olmayan yani bütüncül düşünceleri ortaya koymaktan vazgeçen minör bir düşüncenin ürünü olarak Kafka'dan yola çıkar. Deleuze ve Guattari'nin Kafka'da buldukları öyle bir edebiyat makinasıdır ki, onu *minör edebiyat* (bu kavramı Kafka'nın Varşova'daki İbranice ile karışık Alman lehçesiyle yazılan Yid edebiyatı ve Prag'daki Çek edebiyatını içeren geniş kapsamlı günlüğünün girişinden – 25 Aralık 1911– alırlar) genel sorunsalı içinde konumlandırıyorlar. Kafka'nın analizinde minör edebiyat (ya da azınlık edebiyatı), etnik bir grubun toplu yaşamında odak noktası görevi görür ve toplumsal sorunları çözmeksizin, içinde çelişkilerin telaffuz edileceği bir araç sağlar. Bu edebiyatın, Alman edebiyatındaki bir Goethe ya da İngiliz edebiyatındaki bir Shakespeare gibi büyük yazarları yoktur belki ama sonuç olarak, kendinden sonra gelecek olan yazarları korkutan, onları aşağılık konumlara koyup eserlerine bir tür kilise kanunuymuş gibi gıpta etmeleri için onları kandıran edebiyat devleri de yoktur. Ve en önemlisi, politika ve edebiyat bu edebiyatta birbiriyle sıkı sıkıya ilişkilidir (Bogue, 152-153).

Deleuze ve Guattari açısından "azınlık-oluş" önceden hazır planı olmayan bir pratiktir. Pratiği yargılamaya yardım eden teorik ve etik ilkeler yerlerinde kalır; onların gerçekleşimi ancak deneyimle yaşanabilir. "Azınlık-oluş deneyimi" en iyi biçimde bir pratiğe katılarak anlaşılabilir; bu pratik, toplumsal pratikler ağı içinde herhangi bir ihlal eyleminde bulunmaksızın yer alırken, bu pratiklere eşlik eden politik baskılardan kaçacak yaratıcı olanaklar sergileyerek, egemen pratikleri kesintiye uğratan bir

pratiktir. Azınlık-oluşlar estetik (nitekim Kafka'nın eserleri bir azınlık-oluş edebiyatını biçimlendirir), etnik, kültürel, feminist vb. olabilir. Bütün bu yollar, bir toplumun üyeleri için özgürleştirici olabilecek sonuçları olan pratiklerle deneyimleme olanaklarını oluşturur (May, 137). Böylece azınlık kavramı tam olarak politik, ulusal, etnik anlamda azınlıkları kapsamakla kalmaz; her türlü bağdaşıklığın temelini aşındıran, duyumsanacak bir kavram olarak karşımıza çıkar. Deleuze'ün ifadelerine başvurursak, azınlık ve çoğunluk yalnızca nicel bir biçimde karşı karşıya gelmez. Çoğunluk ideal bir değişmez içerir. Bir hak ve egemenlik durumu, değer biçici bir örneği varsayar. Değişmez ya da değer biçici ölçütün, *insan-beyaz-Batılı-erkek-yetişkin-aklı başında-heteroseksüel-kentli-standart bir dil konuşan* olduğunu varsayalım (Joyce'un ya da Ezra Pound'un Ulysses'i). Besbellidir ki erkek çoğunluktadır, sivrisineklerden, çocuklardan, kadınlardan, köylülerden, eşcinsellerden vb. daha az sayıda olsa bile. Öyleyse değişmezden başka belirlenim azınlıksal olarak, sayısı ne kadar olursa olsun bir alt-sistem ya da duruma göre sistem-dışı olarak görülecektir. Deleuze'e göre bu noktada her şey tersine çevrilir. Çünkü çoğunluk analitik olarak ayarda kapsandığı ölçüde, hep Hiç Kimse –Ulysses– dir. Buna karşılık azınlık, modelden saptığı ölçüde herkesin oluşudur. Analitik "Hiç Kimse olgusu"na karşı herkesin "azınlık-oluşu" vardır. Bu nedenle homojen ve değişmez sistem olarak çoğunluksalı alt-sistemler olarak azınlıklardan ve potansiyel, yaratılmamış, yaratıcı oluş olarak azınlıksaldan ayırmamız gerekir (Deleuze, 59; Deleuze-Guattari, 1993, 105-107).

Deleuze ve Guattari, azınlıksal bir evrensel bilincin figürünü kurmak için "oluş" kavramını edebiyata taşırlar. Kolektif bir uğultunun, yersiz-yurtsuz seslerin izini sürerken, Kafka okumasıyla güncel eleştirinin odağındaki minör temaya büyük bir açılım olanağı sunarlar. Marjinal bir edebiyatın, halkçı, proleter bir edebiyatın neliği bu yüzyılda edebiyat eleştirisinin çokça tartıştığı konulardır. Deleuze ve Guattari, daha nesnel bir kavramdan, minör edebiyat kavramından yola çıkarlar. Böylece ölçütleri belirsizlikten kurtardıklarını söylerler: "Edebiyat, yalnızca bunun karşılığında edebiyat, gerçekten kolektif bir anlatım makinası haline gelebilir ve içerikleri ele almayı, ortaya çıkarmayı becerebilir" (Deleuze-Guattari, 2000, 28). Minör bir edebiyatın malzemeyi işlemeye daha elverişli olduğunu *Günlükler*'inde Kafka da belirtmiştir. Sorulması gereken, minör bir edebiyatın nasıl bir anlatım makinası içerdiğidir.

Bu makinanın dille çoğul bir yersizyurtsuzlaşma ilişkisi içinde olduğunu söyleyebiliriz. Minör bir edebiyat minör bir dilin edebiyatı değil, daha çok bir azınlığın majör bir dilde yaptığı edebiyattır. Ama temel özel-

liği, dilin güçlü yersizyurtsuzlaşma katsayısından etkilenmiş olmasıdır. Kafka, Max Brod'a yazdığı bir mektupta, Prag Yahudilerine yazma yolunu tıkayan ve edebiyatlarını olanaksız kılan çıkmazı şu biçimde tanımlar: *Yazmamanın olanaksızlığı, Almanca yazma olanaksızlığı, başka türlü yazma olanaksızlığı.* Yazmamak olanaksızdır çünkü ulusal bilinç, ister belirsiz olsun ister baskı altında, zorunlu olarak edebiyattan geçer. Almancadan başka bir dilde yazma olanaksızlığı, Prag Yahudileri için, başlangıçtaki Çek yerliyurtluluğu ile ortadan kaldırılamaz bir uzaklık duygusu anlamına gelmektedir. Almanca yazma olanaksızlığı ise, "kitabi" ya da yapay bir dil konuşan baskıcı azınlığın, bizzat Alman nüfusun yersizyurtsuzlaşmasıdır. Yahudiler, olsa olsa hem bu azınlığın bir parçasıdırlar, hem de tıpkı "Alman çocuğu beşiğinden çalmış olan çingeneler" gibi bu azınlıktan dışlanmışlardır. Özetle Prag Almancası, tuhaf minör kullanımlara uygun, yersizyurtsuzlaşmış bir dildir (Deleuze-Guattari, 2000, 25-26). Deleuze ve Guattari'ye göre bu, yirminci yüzyılın başında yalnızca Prag Yahudilerine özgü bir dilsel yoksunluk değildi. Tüm dünyada kendilerini yabancısı oldukları bir kültürün diliyle ifade etme zorunluluğunda olan azınlıkların ve marjinal grupların tipik özelliğiydi. Rusça konuşan Özbek Yahudiler, İngilizce konuşan İrlandalılar, Amerikan siyahları ve Amerikan Kızılderilileri, Fransızca konuşan Afrika siyahları ve Cezayirliler hepsi çoğunluğun dili içinde kalan azınlıklardı ve çoğunluğun dilini kendilerinin kılmak için onu değiştirip bir biçimde tadilat yaptılar (Bogue, 154).[1]

Bir azınlık, dilinin lehçe olarak kullanılmasıyla, onun bölgeselleştirilmesiyle ya da gettolaştırılmasıyla devrimcileşemez; ancak azınlığa ait bir dizi unsur kullanılarak, onların bağlanmasıyla, birleştirilmesiyle, özgül, öngörülemeyen, özerk bir oluş icat edilebilir (Deleuze-Guttari, 1993, 106). Nitekim Deleuze, ana dilinde azınlık gibi olan yazarları öne çıkartır. "Benim için" der "en dikkat çekici örnekler: Kafka, Beckett, Luca, Gherasim, Godart'tır" (Deleuze-Parnet, 18). Azınlık diliyle çalışan yazarlar, linguistik israf ve yoksullaşma sürecini bir tür yaratıcılık kaynağına dönüştürmek suretiyle, sıklıkla, bu dilin yersizyurtsuzlaştırıcı eğilimini sömürürler. Örneğin Joyce ve Beckett, İrlanda İngilizcesinin yersizyurtsuzlaştırıcı eğiliminden yararlanırlar. Joyce "aşırı belirleyicilik ve bolluk"la,

[1] Ayrıca şu ifadeler bu bakımdan açıklayıcıdır: "Kendilerinin olmayan bir dilde yaşayan ne kadar insan vardır günümüzde? Kendi dillerini bile bilmeyen ve kullanmaya zorlandıkları majör dili de iyi bilmeyen ne kadar insan vardır? Göçmenlerin ve özellikle de çocukların sorunu. Minör bir edebiyatın sorunu ama aynı zamanda hepimizin de sorunu: Dili eşcleyebilecek ve bunu yalın bir devrimci çizgi boyunca geliştirebilecek minör bir edebiyat, öz dilden nasıl çekip çıkartılır? İnsan nasıl kendi öz dilinin göçebesi, göçmeni ve çingenesi olur? Kafka, çocuğu beşikten çalmak, gergin ipte dans etmek, diyor" (Deleuze-Guattari, 2000, s. 28).

Beckett ise "kuruluk, sadelik ve ayıklık, bile bile kabul edilmiş yoksulluk ve yoğunluklardan başka hiçbir şey kalmayıncaya dek yersizyurtsuzlaşma sürecini itmek"le yol alır (Deleuze-Guattari, 2000, 29). Kısacası, edebiyat dilin sürekli dengesizlik içinde olan heterojen bir sistem olduğu gerçeği ile karşı karşıyadır. Böylece önemli yazarlar kendi sentaksını yaratan stilistlerdir (Marks, 124). Bu açıdan çoğunluk ve azınlık dilleri iki ayrı çeşit dil değil, aynı dilin iki olası uygulamasıdır. Minör denilen diller yalnızca alt-diller, "idiolectes" ya da lehçeler değillerdir, ama majör dili, tüm boyutlarının, tüm unsurlarının bir azınlıksal oluşuna sokmak için potansiyel etkenlerdir [örneğin Zenci İngilizcesi (Black-English)] (Deleuze, 59). Deleuze tek dilde bile iki dilli olmamız gerektiğini söyler: "Kendi dilimizde bile ergin olmayan bir dilimiz olmalı, kendi dilimizden bir azınlık dil yaratmalıyız" (Deleuze-Parnet, 19).

Minör edebiyatların ikinci karakteristiği, bu edebiyatlardaki her şeyin politik olmasıdır. Majör edebiyatlarda bireysel sorun bireysel olmayan sorunlarla birleşme eğilimindedir; toplumsal ortam, çevre ve arka-plan olarak kullanılır. Minör edebiyat ise tümüyle faklıdır: Daracık mekânı, her bireysel sorunun doğrudan siyasete bağlanmasını sağlar. Yani bireysel sorun, içinde bambaşka bir öykü hareket ettiği oranda zorunlu, vazgeçilmez ve mikroskop altında büyütülmüş hale gelir ve majörleşir. Kafka, minör edebiyatın amaçları arasında baba-oğul arasındaki çatışmanın arındırılması ve bunu tartışmanın olanaklarının yaratılmasını sayar. Deleuze ve Guattari, söz konusu olanın ödipal bir fantazm değil, politik bir program olduğunu vurgularlar (Deleuze-Guattari, 2000, 26).

Minör edebiyatın üçüncü karakteristiği ise her şeyin kolektif bir değer taşımasıdır. Yazarın tek başına söylediği şey zaten ortak bir eylemi oluşturur ve söylediği ve yaptığı şey, diğerleri hemfikir olmasa da, zorunlu olarak politiktir. Politik olan, her türlü sözceye bulaşmıştır. Dahası, özellikle kolektif ya da ulusal bilinç "dış yaşamda çoğunlukla edilgin ve her zaman dağılma sürecinde" olduğundan, bu kolektif, hattâ devrimci sözcelem işlevini üstlenen de yine edebiyattır. Minör edebiyat, tüm kötümserliğine karşın, aktif dayanışma üreten bir edebiyattır. Edebî geleneğin oluşumu da halk yaşamının merkezindedir. Eğer yazar bu kırılgan cemaatin dışındaysa veya onun kıyısındaysa bu konumu onu başka alternatif cemaatler yaratmaya, başka bir bilince, başka bir duyarlılığa yöneltir. Böylece edebî makina, gelecek olan bir devrimci makinanın vardiyasını devralır ama bunun nedeni kesinlikle ideolojik değildir, başka bir yerde eksikliği duyulan kolektif bir sözcelemin koşullarını yalnızca o yerine getirebileceği içindir. "Edebiyat halkın davasıdır" der Deleuze ve Guattari ve bunu Kafka'nın güncesindeki "Edebiyat, edebiyat tarihinin olmaktan

çok halkın işidir" ifadesine dayandırırlar (Deleuze-Guattari, 2000, 27). Böylece Kafka'nın, aslında bir parçası olmayı çok istediği ütopik bir edebiyat kültürü tanımlamasından hareketle, azınlık edebiyatının doğasını ve bireysel bir yazarın toplayıcı işlevini vurgularken aslında kendi edebî pratiklerini karakterize ettiğini düşünürler. Kafka'nın minör edebiyat (azınlık edebiyatı) tanımlamasını toplumsal ve politik işlev gösteren, bireysel ifadelerden çok toplu sesleri teşvik eden, besleyen güçlü "yersizyurtsuzlaşma" örneği bir edebiyat olarak tanımlayarak genişletirler. Kafka'yı bireysel duygu ve düşüncelerini yazılarına yansıtmayan ama toplumsal betimlemeleri manipüle eden, bütünüyle politik bir yazar olarak ele alırlar.

Bu üç karakteristiğiyle –dilin yersizyurtsuzlaşması, bireyselin dolaysız-politik olana bağlanması ve sözcelemin kolektif düzenlenişi– minör edebiyat, edebiyat tarihi açısından ayrıksı bir alan açar. Bu noktada "minör", artık bazı edebiyatları değil, majör (ya da yerleşik) diye adlandırılan edebiyatın bağrındaki her türlü edebiyatın devrimci koşullarını nitelemektedir. Böylece, Deleuze ve Guattari'nin Avrupa azınlıklarına (Çek Yahudileri) ve avangart yazarlara (Kafka, Joyce, Beckett vb.) odaklı minör edebiyat kavramsallaştırmalarının etnografik temel olarak tek bir cemaate (buradaki amacımız açısından Afrikalı-Amerikan cemaate) odaklı tartışmalar için çerçeve olarak kullanılması hatalı olmayacaktır. Nitekim azınlık sorunu bağlamında farklı zeminlerde kültürel ve politik bir unsur olarak siyah insanın söylemine gönderme yapan Deleuze ve Guattari, *Kafka*'da tam da temel sorunlaştırma merkezi olan dilin yersizyurtsuzlaşması konusunda, örnekleme açısından, "bugün, başka bir bağlamda, siyahların Amerikan diliyle yapabildiklerine bakınız" (Deleuze-Guattari, 2000, 26) ifadesiyle Kafka'dan Afrikalı-Amerikan yazarlarına uzanan bir tartışma koridorunu zaten açmışlardır.

Nitekim kendi kültürel ve toplumsal sisteminden yoksun bırakılmış olan siyah insan, her şeyden önce, ayakta kalabilmek için ırkçı bir tanım çerçevesinin baskın olduğu toplumsal bir mekân içinde hareket ettiği bilincini kazanmıştır. Bu bağlamda minör kavramsallaştırmasına uygun belli bir hayatta kalma stratejisi ve buna bağlı metaforik bir yaşamsal düzlem geliştirdiğini söyleyebiliriz. Afrika müziği, dili ve folkloru gibi kültürel ve toplumsal değerler sistemini oluşturan gönderme çerçevelerini açıkça ifade etmeleri sistematik bir biçimde yasaklanan siyahlar politik, kültürel ve edebî söylem alanında dolaylı bir dil geliştirdiler. Du Bois'nın "ikili bilinç" kavramıyla ifade ettiği biçimde, hem Afrikalı hem de Amerikalı olmak gibi bir ikilemin içine düşen, yani "ancak gücü sayesinde bölünmekten alıkonan tek bir siyah bedende iki ayrı ruh, iki ayrı düşünce, iki bağdaşmaz çaba" (Du Bois, 2) taşıyan, tarih boyunca hem kendi kültü-

ründen –Afrika yerliyurtluluğundan– yoksun hem de beyaz Amerikan kültürünün dışında bırakılan Afrikalıların ürettikleri kültürün, dünyadaki azınlıkların kültürlerinin bir paradigması işlevi gördüğü sürekli vurgulanmıştır. Afrikalı-Amerikan edebiyatı, tam da bu azınlık kültürü paradigmasının bir refleksi olarak görünür ve Amerika'daki çoğunluk/azınlık güç ilişkilerinin odağında biçimlenir. Baskın majör topluluğun kültürü ile azınlıklar arasındaki mücadele "kurumsal unutma" sürecinde azınlığın kültür ve tarihinin toplumsal belleğin denetiminde tutulması ve böylece silinmesiyle sonuçlanır. Bu bağlamda Afrikalı-Amerikan edebiyatı siyah kimliğini bir "varolma göstergesi" olarak alır ve siyah imgeyi kendi kültürel tanım çerçevesine kavuşturarak edebî evreninde bir "karşı-bellek" oluşturma işlevi görür.

Amerikan toplumu ve tarihinde Afrikalı kimliğin kişiselin ötesinde, küçük kolektif özelliklerin birleşmesinden, birbirine eklemlenmesinden yapıldığını söylemek olasıdır. Toplumsallığını yitirmiş, dili, yurdu ile bağları koparılmış olan bu kimliğin özdeşliği parçalanmış, farklı boyutları altında yeni duygularla depreşen ifade biçimleriyle beslenen bireysellik süreçleri ortaya çıkmıştır. Böylesi bir öznellik, elinde kalan özdeşlik parçalarının farklı unsurlarıyla kendi "yarım-kimliğini" kurmaya çalışır. Bu bağlamda edebiyat otoritenin sınandığı, yeni direnç mekanizmalarının devreye sokulduğu, siyah öznenin oluşunu gerçekleştirdiği söylemsel bir zemin işlevi üstlenir. Beyazların gösterge sisteminden sistematik bir biçimde silinen siyah kimlik sorunsalını dillendiren Afrikalı-Amerikan edebiyatı, kendi dilini "yersizyurtsuzlaştırarak" ve azınlık perspektifine sıkı sıkıya sahip çıkarak majör edebiyatın türdeşleştirici ve uzlaştırıcı eğilimlerinden kaçınır. Majör bir edebî gelenek içinde yer alan minör bir edebiyat olarak kurumsallaşmış ev sahibine karşı muhalif bir tutum takınır, içinde bulunduğu kültürde minör kalmayı tercih eder.

Aşağı yukarı iki yüz elli yıl kadar süren kölelik döneminde zenciler beyazların düzenine karşı varkalabilmeyi ve kendi aralarında birlik ve dayanışmayı, Afrika kökenli değerlerine sahip çıkarak sürdürebildiler. Kendilerini içinde buldukları yeni koşullar, öğrenmek zorunda bırakıldıkları yeni dil, benimsedikleri yeni din, kuşkusuz zencilerin bilincini yoğuran, biçimlendiren yeni etmenlerdi. Ancak, hem dil, hem de din konusunda olduğu gibi zenci, kendi duyarlılığını etkin bir biçimde kullanarak, İngilizceyi öğrenen ya da Hıristiyanlığı benimseyen herhangi bir beyazdan ayrıldı. Beyaz adam zenciye İngilizceyi sundu ama zenci öğrendiği yeni dili, daha en başta efendisi ile değil kendi ırkdaşlarıyla iletişimi geçekleştirmek için kullandı. 1934-38 yılları arasında Fransızca yazan Fransız sömürge yazarları Leopold Senghor, Leon Damas ve Dimé Césare'ın baş-

lattıkları "Negritude" akımının dil konusunda gerçekleştirmeye çalıştığı şeyi, Afrikalı-Amerikan bağlamında şöyle açıklayabiliriz: Zenci kendi Afrika kökenli duyarlılığını ancak İngilizce, yani bir Avrupa dilinin alışılagelmiş sözcük dağarcığı ve yapısı ile aktarabilir. Ancak, o dilde Varolmayan zenci duyarlılığını, düşünce yapısını aktarabilmek için o dilin zorlanması, beyaz adamın dilinden apayrı bir dilin yaratılması gerekir. "Negritude" yazarlarının, yirminci yüzyıl ortalarında, Fransızcayı zorlayarak beyaz adamın tutsaklığından kurtulmaya çalışmalarını, köle zenci İngilizceyi öğrendiği zaman sonucuna ulaştırdı. Köle, efendisinin dilini anlıyordu ama efendi çoğu kez kölenin dilini anlamıyordu ya da anladığını sanıyordu (Direkçigil 256-57). Böylece "ölçüt İngilizce"yi sözcük, işleyiş ve dilbilgisi yapısı bakımından deforme eden zenciler, bu majör dili yersizyurtsuzlaştırarak, tüm boyutlarının, tüm unsurlarının bir azınlık oluşuna soktular. Deleuze'ün ifadeleriyle Amerikan dili resmî despotik kendi beğenmişliğini, hegemonyacı ergin kendi beğenmişliğini, ancak kendi kendisini kırması, tuhaf istidadı üzerine bükülmesi, onu içten içe yiyip bitiren, ister istemez gayrıresmî bir biçimde yayıldıkça da, bu hegemonyayı kemiren azınlıkların gizli hizmetine koyularak meydana getirir. İngilizce sürekli Anglo-Gaelic, Anglo-Irish gibi azınlık dilleri tarafından çalıştırılır, bunların her biri İngilizceye karşı savaş makinalarıdır (Deleuze-Parnet, 85-86).

Bir zulüm edebiyatı olarak başlayıp, demokrasi ile özgürlük mücadelesini dile getiren protesto edebiyatı haline gelen ve en sonunda da politik özgürlüklerin kısmen de olsa kazanılmasıyla özgürlük edebiyatına dönüşen Afrikalı-Amerikan edebiyatı, hem Afrikalı hem de Amerikalı olan ikili bilinci bağdaştırmayı, siyah imgesini düzeltmek için Amerikan toplumunun bir parçası olduğu tanımına ulaşmayı amaçlar. Bu aynı zamanda köle-efendi diyalektiğine takılmış "kimliksiz", "nesneleşmiş" varoluş kategorisinden yeni öznelliklere, bireyselliklere açılan bir *zenci-oluş* sürecidir. Bu minör karakteristik zenci edebiyatını, bağrında filizlendiği majör beyaz edebiyattan da koparır. Amerikan edebiyatı geçmişi, kendisine çizilmiş olan yüzü aşamayan insanları anlatırken, Afrikalı-Amerikan edebiyatı geçmişi aşıp yepyeni bir geleceğe açılan, oluş çizgileri çizerek özgürlüğe kavuşmak için yüzü bozan insanları öyküler. Böylece her şey politik bir programa dâhil edilir. Siyah insanın kimliğini ve kişiliğini yıkma yönündeki toplumsal-kültürel güçler karşısında sapasağlam ayakta kalma ve kendi kimliğini tanımlama savaşını, kendi içine, bağlı bulunduğu geçmişe dönüşünü, yeni bir düzen kurma yönünde toplumsal eylem girişimini, beyazların eşitsizliği körükleyen maddeci değerlerini yıkma mücadelesini betimler (Demirtürk, 29-30). Bu çıkış noktaları yazan özneyi ihmal

eder ve kolektif bir kimlik kazanır. Deleuze ve Guattari'nin ifadesiyle yazarın tek başına söylediği şey, zaten ortak bir eylemi oluşturur ve söylediği ve yaptığı şey, zorunlu olarak politiktir. Politik olan, her türlü sözceye bulaşmıştır. Bu yüzden folklorik unsurlar farklı tekniklerle hep yeniden karşımıza çıkar. Daha da ötesi, yitik bir toplumsal belleğin işlevlerini devralır. Metinler toplumsal işlevselliklerine dayanır. Bir şiir ya da roman aynı anda hem mücadelenin bir parçası, hem de mücadelenin yürütüldüğü alandır. Larry Neal'ın ifadesiyle, siyah sanat siyah iktidarın estetiğidir. Siyah sanat siyah iktidarla kaynaşmıştır; bunların ilki sanat ile politika arasındaki ilişkiyle ilgilenirken, ikincisi politika sanatını icra eder (Gayle, 272).

Bilindiği gibi zenci yazarın kimliği konusunda, geçmişinde özdeşleşebileceği, yararlanabileceği bir kültürü olmadığı ve ayrıca beyaz toplumla da bütünleştiğini savunarak yaratacağı eserin farklı olmayacağı çok sık öne sürülmüştür. Oysa bu yazarların eserlerinde dillendirdiği sorunlar, siyahların toplumsal-kültürel yaşantılarında karşılaştıkları sorunlardan pek de uzak değildir. Bu yazarlar uzunca bir süre yeterince Batılı olmadıkları için görmezden gelindiler ya da kendileri oldukları için mahkûm edildiler. Bu bağlamda, egemen beyaz kültürün hilafına ayrı bir kimliğe sahip siyahların ürünü olmanın ötesinde, Afrikalı-Amerikan edebiyatı, tahtta Batı eleştirisinin oturduğu ve kültürel farlılıkları aşmayı amaçlayan krallıkta da minör bir işleve sahiptir. Zira model haline getirilen ve muhalif kimlikleri bir yere oturtmaya çalışan evrenselci majör perspektifin aksine, dertleri evrenselleştirilmemiştir ve tanımı gereği taşralıdır. Nitekim Henry Louis Gates, Afrikalı-Amerikan edebiyatının kısmen, yazarlarının edebiyat yaratamayacağı suçlamalarına tepki olarak ortaya çıkmış olduğunu vurgular. Gates bu edebiyatın rüştünü ispat ettiğini düşünür ve birkaç yıl içinde "en azından kendimize ait bir Norton antolojimiz olacak ki, bu, Afrikalı-Amerikan edebiyatı öğretiminin kurumsallaşmış olduğunun ve bunu sürdüreceğinin kesin göstergesidir" der (Gates 26-27).[2] Böylesi bir edebiyat geleneğinin varlığı Afrikalı-Amerikalılara etnik birliğin en güçlü simgelerinden birini sunar. Bu ulusçuluk toprak temelli olmasa da (Deleuze-Guattari, 2000, 27), Afrikalı-Amerikan entelektüeller, bunun, ulus-inşa etme süreci için vazgeçilmez önem taşıdığını düşünürler. Zira, bütün ulusal grupların bir edebiyata sahip olmaları gerekir, yani ulusal bilinç ister belirsiz olsun ister baskı altında, zorunlu olarak edebiyattan geçer. Ama Afrikalı-Amerikan toplumunda, diasporalarda genelde olduğu

[2] Gates böyle bir antoloji oluşturma olanağını sonradan bulmuştur. Bkz., Gates, H. L. Jr.-Nellie Y. McKay (eds), *The Norton Anthology of African American Literature*. New York: W. W. Norton & Co. 1996.

üzere, edebiyat, kendi toprağında kök salmadığı için çok daha soyut bir düzeyde tahayyül edilen bir kültürü biçimlendirmek için çetin bir görevle karşı karşıyadır (Jusdanis, 77).

Öte yandan Afrikalı-Amerikan edebiyatının 1960'lardaki Sivil Haklar Hareketi'nden günümüze, siyahların Amerikan kültüründeki kültürel ve politik kazanımlarına koşut olarak Amerikan edebiyatına, hattâ evrensel ölçekli edebiyata bir katılım sergilediği de vurgulanması gereken bir gerçektir. Toni Morrison'ın Nobel Edebiyat Ödülü'nü alışıyla en ilginç göstergelerinden birine kavuşan bu olgu, hızla yükselen liberal değerlerin bütünlük içinde çeşitlilik ideali çerçevesinde farklılıkların tanınmasına zemin hazırlamasıyla da açıklanabilir. Fakat bu durum azınlıkları gruplara veya sayılabilir alt-gruplara çevirmeyi üstlenen bir çaba olarak da yorumlanabilir; azınlıklar "unsur" unvanıyla çoğunluğa girebilecek, bir çoğunluktan sayılabileceklerdir. Son tahlilde Afrikalı-Amerikan edebiyatının yakın dönemdeki kazanımlarının minörden majöre doğru bir oluş çizgisi sunup sunmadığı da sorunlaştırılabilir. Aslında Deleuze ve Guattari ne kadar tarz, tür ya da çok küçük de olsa edebiyat hareketi varsa, bunların hepsinin tek düşünün majör bir dil işlevi üstlenmek, devlet dili, resmî dil olarak hizmetlerini sunmak olduğunu söylerken, minörün bu genel yöneliminin altını çizerler (Deleuze-Guattari, 2000, 39-40). Fakat siyah insanın edebî mücadelesi de politik mücadelesi gibi homojen değil heterojen bir yapıda sonuçlanır. Ne olursa olsun, marjinalliğin politik farklılıkları uzlaştırmaya yönelik fiilî ya da estetik bütün girişimleri boşa çıkartma ve kültürel kimlikleri çözme konularında radikal bir potansiyele sahip olduğu unutulmamalıdır. Bu, aslında minör edebiyat tanımlamasında benimsenen konumun aşırılığıyla da ilgilidir. Deleuze ve Guattari, minör olanın benzersiz özelliklerini göstermek için, minör olanın işleyiş tarzlarını genelleştirip ona politik ayrıcalıklar bulma peşine düştüklerinde, majör olana özgü yapılara başvururlar. Çek Yahudilerinin durumunun "hepimizin sorunu" olduğunu ileri sürdüklerinde, bu edebiyata temsilî bir statü tanırlar. En sonunda da, "Minör olandan başka hiçbir şey devrimci değildir" deyimiyle minör edebiyatın kural çiğneme yeteneğini överler. Çeşitlilik için çeşitliliği yüceltir ve böylece bu kavramın farklılığını paradoksal bir biçimde evrenselleştirirler. Egemen edebiyatların küresel stratejilerini yapıbozuma uğrattıktan sonra, bireyi yeniden bütünün temsilcisi haline getirirler ki, bu da onu majör statüsüne çıkartan bir manevradır (Jusdanis, 34).

Sonuç olarak, çevresel statüsünü bir avantaja dönüştüren Afrikalı-Amerikan edebiyatı için kabul görme olgusu özgül, özgün ve özerk bir kimlik vurgusu durumunu alır. Toplumsal ve etnik gruplar arasındaki

farklar silinir, birkaç egemen cemaatin değerlerine ayrıcalık tanımak için kullanılmış olan kavramsal sınıflandırmalar tahrip edilir. Bu bağlamda, olası minörleşme yolları için tarihsel, kültürel ve politik bir kışkırtılmışlık içinde bulunan zenci edebiyatının, çağdaş edebiyat eleştirisinin etnografik özgüllük nosyonunun özgünlük olanaklarını taşıdığı tezine ciddi bir haklılık kazandırdığını da söyleyebiliriz.

KAYNAKÇA

Best, Steven-Kellner, Douglas, *Postmodern Teori: Eleştirel Soruşturmalar*, (Çev. M. Küçük), İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1998.

Bogue, Ronald, *Deleuze & Guattari*, (Çev. İsmail Öğretir-Ali Utku), İstanbul: Birey Yayınları, 2002.

Deleuze, Gilles, "Felsefe ve Azınlık", *Toplumbilim*, Sayı: 5, Kasım 1996.

Deleuze, Gilles-Guattari, Felix, *Kafka: Minör Bir Edebiyat İçin*, (Çev. Özgür Uçkan-Işık Ergüden), İstanbul: YKY, 2000.

Deleuze, Gilles-Guattari, Felix, *A Thousand Plateaus: Capitalism and Schizophrenia*, (Trans. Brian Massumi), Minneapolis: UM Press, 1993.

Deleuze, Gilles-Parnet, Claire, *Diyaloglar* (Çev. Ali Akay), İstanbul: Bağlam Yayınları, 1990.

Demirtürk, E. Lale, *Çağdaş Amerikalı Zenci Romancılar*, Ankara: Gündoğan Yayınları, 1997.

Direkçigil, Nebile, *Amerika'da Zenci Tiyatrosu*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1985.

Du Bois, W. E. B., *The Souls of Black Folk*, New York: Dover Publications, Inc., 1994.

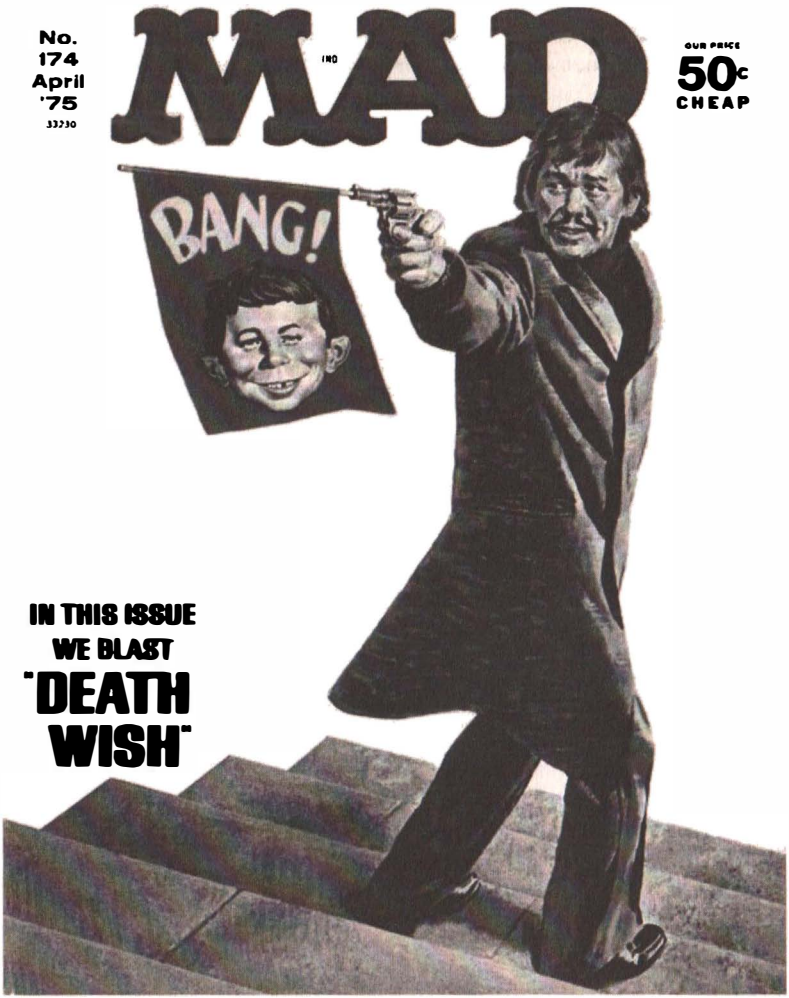
Gates, H. L. Jr., "Authority, (White) Power and the (Black) Critic", *Cultural Critic*, Autumn 1987.

Gayle, A., *The Black Aesthetic*, New York: Garden City, 1971.

Jusdanis, Gregory, *Gecikmiş Modernlik ve Estetik Kültür: Milli Edebiyatın İcat Edilişi*, (Çev. Tuncay Birkan), İstanbul: Metis Yayınları, 1998.

Marks, John, *Gilles Deleuze: Vitalism and Multiplicity*, London: Pluto Press, 1998.

May, Todd, *Postyapısalcı Anarşizmin Siyaset Felsefesi*, (Çev. R. G. Ödül), İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2000.

Death Wish filminin afişi.

Death Wish: Hollywood Usulü Suç ve Ceza

Orhun Yakın*

Giriş

1970'li yıllar, dünya genelinde bir geçiş ya da değişim dönemi olarak nitelendirilebilir. Koloniyel emperyalizmin İkinci Dünya Savaşı sonrası "gelişmekte olan" ülkelerde zayıflayarak yerini küreselleşmeye bırakması ve orta sınıfın güçlenişi de bu döneme denk gelir. Ancak birçok Afrika ülkesinin ekonomik çöküşe girdiğini ve diktatörlük rejimine döndüğünü ve gene bazı demokratik Orta Doğu yönetimlerinin de görüntüde demokratik hükümetler elinde karmaşık siyasi yapılanmalar içine çekildiğini de belirtmek gerekir. Batı'da 60'lı yılların hâkim yaklaşımı topluma yönelik aktivitelerin, yerini daha bireysel bir tutuma bırakmasıdır. Amerikalı yazar Tom Wolfe, bu dönemi 'Varsa Yoksa *Ben* On Yılı' olarak nitelendirirken uyuşturucunun, özellikle kokainin başlıca tüketim nesnesi haline geldiği, bütün bir gece süren diskotek ve eş değiştirme partilerinin olduğu bir dönem için son derece yerinde bir saptamadır.

Yerleşik kurumlar içinde yer alan çekirdek aile kavramı, dine ve devlet organlarına yönelik güven duygusunun aşınmaya devam ettiği bu dönemde dönüşümler yaşamıştır. Doğum kontrol hapları sosyal ve cinsel ilişkilerde etkili olmuş, boşanma oranlarında, tek ebeveynli aile sayısında

* Y. Doç. Dr. Orhun Yakın, Hacettepe Üniversitesi Mütercim-Tercümanlık Bölümü

yüksek bir artış görülmüş ve evlilik öncesi cinsel ilişkiler konusu daha farklı boyutlar kazanmıştır. Eşcinsel hakları daha ön plana çıkmış, 60'lı yıllarda başlamış olan hippi kültürü bu dönemde altın çağını yaşayarak etkisini dönem sonuna kadar devam ettirmiştir.

Amerika'nın Vietnam'dan çekilmesi ve Richard Nixon'ın başkanlıktan istifa etmek zorunda kalışı[1] ülkedeki sıkıntılı havayı daha da arttırmıştı. Birleşik Devletler bir ekonomik duraklama içine girerken Japonya'da yükseliş devam etmekteydi. Birçok üçüncü dünya ülkesi de ekonomik açıdan oldukça verimli bir dönem yaşamaktaydı ve petrol krizi (1973) gibi bir faktör devreye girmemiş olsa bu dönemin daha da uzun süreceğine şüphe yoktu. Ekonomik açıdan 1970'li yıllar Büyük Bunalım/ *The Great Depression* (ya da Kara Salı/*Black Tuesday*-1929) yıllarından beri genel anlamda Batı ve özel olarak da Birleşik Devletler için en kötü performansın sergilendiği yıllar olarak değerlendirilmektedir. Savaş sonrasının (kabaca 1945-1968 dönemi) refah toplumu görüntüsü ve Marshall Planı ile "rahatlayan" dünya ekonomisi, kontrolsüz iç harcama ve Vietnam Savaşı'nın yarattığı finans problemlerine eklenen 1973 ve 1979 petrol krizleri[2] bunalım sinyallerini iyice arttırmıştı. Özellikle petrol fiyatlarındaki yükseliş birçok Amerikan şirketinin de fiyatlarını yükseltmesine ve buna bağlı olarak da enflasyonun patlamasına yol açmıştı. [3]

Nixon'ın siyasetten çekilişi ve aynı yılın sonlarında yeni başkan Gerald Ford tarafından affedilmesi Amerikan halkının büyük kısmı tarafından olumsuz karşılandı ve ekonomik şartların giderek kötüleşmesi kar-

---

[1] Richard Nixon'ın 9 Ağustos 1974'te vermek zorunda kaldığı istifası Amerikan siyasi tarihinde ilk ve tek örnektir. Watergate Otelinde faaliyetlerini sürdürmekte olan siyasi rakibi durumundaki Demokratik Ulusal Komite'nin bürolarına girip gizli birtakım belgeleri çalmak isteyen hırsızları *Washington Post* gazetesi muhabirleri Bob Woodward ve Carl Bernstein'ın kendilerine verilen/sağlanan bilgiyi inatla takip edip bağlantıları Nixon'a kadar götürmeleri sonucunda Başkan istifasını vermek zorunda kalmıştı. Yakın zamana değin bu bilgiyi kimin sağladığı Amerikan popüler kültürünün en çok merak edilen ve yanıtının da büyük olasılıkla hiç verilemeyeceği sorulardan birisi olarak kalmıştı. Skandalın anlatıldığı, Alan J. Pakula'nın yönettiği ve dönemin iki yıldızının, Dustin Hoffman ve Robert Redford, başrolleri paylaştığı dört Oscar ödüllü (1977) *All the President's Men* (Başkanın Bütün Adamları-1976) filminde söz konusu kişi, hep gölgeler içinde duran, zincirleme sigara içen ve '*Deep Throat*/Derin Gırtlak) olarak tanınan bir karakterdi. 2005 ortalarında Amerikan *Vanity Fair* dergisi bu çok merak edilen sorunun yanıtını verdi: Söz konusu kişi emekli bir FBI görevlisi olan Mark Felt'ti. *Washington Post*, verdiği söze 30 küsur yıl sadık kalıp kaynağını açıklamamıştı ama Felt'ten gerekli izni alınca haberin doğruluğunu teyit etmekte bir sakınca görmedi. Genel kanı, bu olayın, Amerika'da siyasi kültürü tümden değiştirdiği, yürütmenin başına geçecek kişilere sıkı bir gözdağı verdiği ve basının gücünü ispatladığı yönündedir.

[2] Özellikle Avrupa'yı vuran kriz birçok ülkede araba kullanmama günlerini başlatmış, petrol rezervleri olmasına rağmen Birleşik Devletler bir süreliğine tek/çift plaka uygulamasına geçmek durumunda kalmıştı.

[3] 1900-1970 arası ortalama enflasyon oranı yaklaşık % 2.5 iken bu oran 1970'ten itibaren ortalama % 6'yı bulmuş ve 1979'a gelindiğinde zirveye tırmanarak % 13.3 olmuştur.

şısında etkili bir politika izleyememesi Jimmy Carter'a karşı mücadele ettiği 1976 seçimlerini Ford'a kaybettirdi.[4] Ama ekonomiye karşı Carter'ın şansı da pek yaver gitmedi. Olası bir petrol krizini engellemek ve fiyatları kontrol altında tutabilmek için kurdurduğu Enerji Bakanlığı da etkisiz kalınca etkisi dünyanın hemen her yerinde hissedilen 1979 krizi patlak verdi. İran'da yaşanan rehine krizi Carter yönetiminin tabutuna çakılan son çivi oldu. Bu durumun günlük yaşama en fazla yansıdığı yerler aynı zamanda yoksulluğun ve işsizliğin de en fazla hissedildiği yerler, yani büyük şehirlerdi. Suç oranının yüksekliği vatandaşların en fazla tepkisini çeken konuların başında gelmekteydi. Örneğin David Richard Berkowitz (takma adı: *Son of Sam*) New York şehrinde 1976- 1977 yılları arasında altı kişiyi öldürmüş birçok kişiyi de yaralamış bir seri katildi. Bu seri cinayetler sürerken yaklaşık 60 kişilik bir dedektif ordusu katilin peşine düşmüş ve dönemin 8 milyon nüfuslu şehrinde halk her saldırısında pek de sık rastlanmayan 44 kalibrelik bir tabanca kullanan (görgü tanıklarının anlatımına göre kovboylar döneminde kaldığı düşünülen bu silahı katil tek eliyle değil iki eliyle kullanıyor, üstelik ateş etmeden önce tıpkı polislerin yaptığı gibi çömelerek bir dizinden destek alıyordu) ve sadece koyu kahverengi saçları omuz hizasına gelen kadınları tercih eden bu garip saldırgan yakalanana kadar uykusuz geceler geçirmişti. Ama şehir sakinlerinin başındaki esas bela rasgele işlenen, kime nerede denk geleceği hiçbir şekilde belli olmayan –şehir merkezindeki Central Park'a hava kararıktan sonra gidip yalnız başına bir tur atmak gibi intihar girişimlerini hariç tutarsak– saldırılar ve soygunlardı. Artan suç oranına yetişemeyen güvenlik güçleri özellikle medya tarafından sıklıkla eleştiriliyor ve güvensizlik duygusunun artmasına neden oluyordu. Tabii bu atmosferin Hollywood tarafından işlenmemesi mümkün değildi.

HOLLYWOOD VE 70'LERİN SUÇ FİLMLERİ

Bu başlığa bir genelleme ile başlamak mümkün: Estetik ve ideolojik yaklaşımların çeşitliliği açısından Amerikan sinemasının hiçbir dönemi 70'li yıllarla boy ölçüşemez. Hollywood'da bu yıllarda gençlik alt kültürleri, karşı kültürler, savaş karşıtı taşlamalar, sağcı düzen sağlayıcılar, siyah izleyiciye yönelik istismar filmleri, kadın özgürlüğü, erotizm düzeyi artırılmış filmler, aile değerlerini öne çıkaran yapımlar ya da yeni oluşmaya başlamış aile yapılarını anlatan filmlerle birlikte hemen her şeyin anlatılabildiği ya da gösterilebildiği bir dönem başlamıştı. Yukarıda sözü edilen sosyal ve kültürel alanlarda ortaya çıkan yeni gelişmeler ve koşullar

[4] Genel kanı, Ford'un televizyonda gerçekleştirilen bir canlı yayında Carter'la tartışırken yaptığı affedilmez bir hatadan dolayı seçimi kaybetmeyi âdeta kesinleştirdiği yönündedir. Ford, Doğu Avrupa'nın Sovyetler Birliği'nin egemenliği altında bulunmadığını söylemiştir.

doğal olarak karşıtını da oluşturmuştu. Yanlış yapıldığını ve 'saatin geri alınması' gerektiğini düşünen milyonlar da kendi tepkilerini çeşitli biçimlerde ortaya koymaktaydılar. Özellikle genç nesil hedef haline gelmişti. Bunun önde gelen nedenleri, Vietnam Savaşı'na gösterdikleri tepki ve aldıkları tavır –askere gitmeyi reddetme– uyuşturucu kullanımı ve geçmişle kıyaslanamayacak kadar rahat, özgür bir cinsel yaşam sürdürmeleriydi. İşte bu dönemde Amerika'da üretilen filmlerin belli kurallara bağlanmasını düzenleyen Prodüksiyon Kuralları (*Hays Kuralları* olarak da bilinir) uygulamadan kaldırıldı. Sinema endüstrisinin filmlerini üretirken dikkate alması gereken bu kurallar 1930'da oluşturulmuş, 1934'te uygulanmaya başlamış ve 1967'de yerini halen geçerli olan *MPAA* (Motion Picture Association of America) film değerlendirme sistemine bırakmıştır. İşlerliğini sürdürdüğü dönemde bu kurallar genel seyirci kitlesi için ahlâksal açıdan neyin uygun ya da uygunsuz olduğunu ve kabul edilir olup olmadığını belirlemeye yarayacak şekilde kullanılmaktaydı. Bu yazının konusu olan *Death Wish* ve benzer sayılabilecek konuları işleyerek iyi gişe başarısı yakalayan ama aynı zamanda oldukça gürültü koparan filmlerin bu zemine nasıl oturduklarını görebilmek açısından bu kuralların genel kapsamına kısaca göz atmakta fayda var. Bu kuralları üç genel başlık altında toplamak mümkün:

1. Filmler seyredenlerin ahlâk standartlarını asla aşağılara çekecek şekilde üretilemez. Yani, seyircinin sempatisi asla yanlış işler yapan, suç ya da günah işleyenlerden tarafa yönlendirilemez.
2. Yaşamı düzenleyen 'doğru/düzgün' standart davranış biçimleri üretilmeli ve sunulmalıdır.
3. Doğa ya da insanların kanunları gülünç bir biçimde sunulmamalı, bu kanunlara karşı gelinmesini sempatik gösterecek ürünler üretilmemelidir.

Bazı özel kısıtlamalar yukarıdaki kuralların daha açık ifade edilmesine yöneliktir diyebiliriz:

– Çıplaklık ve müstehcen dans sahneleri yasaktır.

– Dinin mizahi bir çerçevede sunulması ve dinin temsilcilerinin komik ya da kötü karakterler biçiminde sunulmaları yasaktır.

– Yasal olmayan ilaçların kullanımı ve 'hikâyenin özellikle gerektirdiği durumlar ya da karakterin daha iyi çizilebilmesi gibi durumlar haricinde' içki tüketiminin gösterilmesi yasaktır.

– İşlenen suçların (örneğin kasa açmak, kundakçılık, hırsızlık) işleniş biçimini net bir şekilde göstermek yasaktır.

– Sapkın cinsel yaşantılara (örneğin homoseksüellik) ve cinsellikle bulaşan hastalıklara yönelik göndermeler ve doğum anının gösterilmesi yasaktır

– Sorunlu sözcük ya da ifadeler kullanılamaz.

– Cinayet sahneleri gerçek yaşamda taklit edilmeyi özendirmeyecek biçimde çekilmeli, sert öldürme sahneleri ayrıntılı bir biçimde gösterilmemelidir. 'Modern zamanlarda intikam' duygusu haklı çıkarılmamalıdır.

– Evlilik ve ev yaşamının kutsallığı hep ön planda olmalıdır. Filmler alt düzey cinsel ilişkilerin kabul edilebilir olduğunu ya da normal bir şey olduğunu ima etmemelidir. Zina ya da yasadışı cinsel ilişki, bazen hikâyenin anlatımına katkı sağladığı gerçeğini unutmaksızın, açık bir biçimde sunulmamalı ya da haklı gösterilmemelidir. Bu tür ilişkiler çekici bir seçenek olarak sunulmamalıdır.

– Irklar arası –özellikle beyaz ve siyah ırkların– birlikteliği gösterilmemelidir.

– "Şehvet Sahneleri" senaryo açısından vazgeçilmez olmadığı sürece gösterilmemelidir. "Uzun tutulmuş ateşli öpüşme" sahnelerinden kaçınılmalıdır.

– Birleşik Devletler bayrağına saygılı davranılmalı, diğer ulusların halkları ve tarihleri "âdil" bir şekilde sunulmalıdır.

Tüm bu kısıtlamaların, en azından seyircilerin kafalarında, bir gecede ortadan kalkması söz konusu değildi ama bir şeylerin kâğıt üzerinde değişmiş olması bile sinema endüstrisinin daha farklı –ve de cüretkâr– yapımlara yönelmesini sağlamıştı. Bu yaklaşımın en iyi örneğini *Midnight Cowboy* (Geceyarısı Kovboyu, yön. John Schlesinger, oyn. Dustin Hoffman ve Jon Voight, 1969) filmi oluşturmaktadır. James Leo Herlihy'nin aynı isimli romanından (1965) uyarlanan film gerek cinsellik gerek şiddet içeren sahneleriyle büyük tepki toplamıştı. Aslında MPAA filme *R* sınıflandırması –17 yaşından küçükler yanlarında ya ebeveynlerinden birisi ya da bir başka yetişkin bulunmaksızın söz konusu filmlere giremezler– vermeye hazırlanırken filmin dağıtımcı firması *Universal*'ın başkan yardımcısının başvurusu üzerine filme *X* (kesinlikle 18 yaş ve üzeri) sınıflandırması vermiştir. Daha sonra pornografik filmlerin ayrılmaz parçası olan bu harf/sınıflama o tarihte henüz bu tür bir uygulama başlamadığı için filmin yapımcısı ya da dağıtımcının söz konusu filmin içeriğinde küçük yaştaki seyirciye uygun olmayacağını düşündüğü sahneler ya da ifadeler bulunması sebebiyle kendi başvurusu sonucu verilebiliyordu. Bu alanda diğer tanınmış örnekler arasında *A Clockwork Orange* (Otomatik Portakal, 1971) ve *Last Tango in Paris* (Paris'te Son Tango, 1972) sayılabilir.

Yukarıda sözünü ettiğimiz cüretkârlık 1968-1972 arasında toplam gişe hâsılatının, özellikle büyük stüdyolar açısından, hissedilir ölçüde azalması sonucu daha da artmıştır. Şiddetin özellikle ağır çekimde yansıtılması açısından 1969 tarihli *The Wild Bunch* (yön. Sam Peckinpah) bir milat sayılabilir. Film ilk gösterime çıktığında *R* sınıflandırmasına girmişti.

Yıllar sonra, 1993, dağıtımcı Warner Bros. video sınıflandırması için MPAA'ya başvurduğunda büyük bir sürprizle karşılaşmıştı: Onca yılın ardından uygun görülen harfler *NC-17* (17 yaşın altında seyirci giremez/seyredemez) olmuştu bu kez ve videonun piyasaya verilmesini oldukça geciktirmişti bu durum.

Bu dönemde Amerikan filmlerinin sunduğu yelpazenin çok geniş olduğunu belirtmiştik. Aşağıda sunduğumuz şu sınırlı liste bile hemen her konuda ve alanda bir çok 'ilk'in denendiğini ve daha sonraki yapımlara yolu açtığını gösterecektir: *Jaws, Stepford Wives, One Flew over the Cuckoo's Nest, Chinatown, Airport, Catch-22, Little Big Man, Patton, The French Connection, The Last Picture Show, Shaft, Straw Dogs, The Godfather (I ve II), Cabaret, Deep Throat, Deliverance, Behind the Gren Door, The Exorcist, Badlands, Serpico, The Conversation, Earthquake, Emmanuelle, The Texas Chainsaw Massacre, Dog Day Afternoon, Three Days of Condor, Rocky, Marathon Man, Network, The Omen, Taxi Driver, Annie Hall, Close Encounters of the Third Kind, Eraserhead, The Hills Have Eyes, The Deer Hunter, Capricon One, Dawn of the Dead, Halloween, Kramer vs. Kramer, Alien, Apocalypse Now, The China Syndrom* ve *Hair*.

Bu kısa listeye örneklerini koymadığımız bir tür daha var ve bu yazının ana konusunu oluşturuyor: Sağ cenah ya da yeni-faşist yaklaşımın 'intikam' sosuyla bulanmış yani polis/intikamcı (cop/vigilante) filmleri. Sosyal çalkantılara tepkilerini oldukça öfkeli bir biçimde koyan bu filmlerin kahramanları azınlıkların ya da diğer grupların vatandaşlık haklarına hiç aldırmayan karakterler olarak karşımıza çıkmakta. Bu alanda, bazı benzer konulara dokunsa da bizce bu alana dâhil edilmemesi gereken *The French Connection*'ı (1971) hariç tutarsak, başı çeken iki film var: *Dirty Harry* (yön: Don Siegel, 1971) ve bu yazıda ele alınacak olan *Death Wish* (1975).

Dirty Harry (Kirli Harry)'den kısaca bahsetmek gerekli çünkü 'kanunu kendi ellerine alan', amirleri dâhil kimseyi takmayan ve doğru bildiği yolda yürüyen polis müfettişi Harry Callahan (Clint Eastwood) tiplemesi ve bu filmde ortaya koyduğu tavır hemen ardından gelen *Death Wish*'e doğru uzanan bir köprü niteliğinde.

Harry'nin lâkabı 'Kirli'dir çünkü çalıştığı San Francisco polis merkezinde kimsenin bulaşmak istemediği ne kadar pis iş varsa onun üzerine kalmaktadır. Müfettiş pek de etik olmayan davranışlar sergilemektedir ama bu tutumu dönemin sosyal yapısıyla uyum içindedir. Toplum bir çöküş içindedir, otorite figürleri bu hızlı çöküş karşısında ne ile nasıl mücadele etmeleri gerektiği konusunda adeta paralize olmuş gibidirler. Harry, film süresince peşinde olduğu bir katili, bugüne değin halen ya-

kalanamamış bir seri katilden esinlenerek yaratılmış olan Scorpio'yu ele geçirmeyi başarır. Rehin tuttuğu kurbanın yerini pek de uygun olmayan yöntemlerle öğrenir. Yöntemleri arasında zanlının bacağındaki açık yaraya ayağı ile basmak ve devamı gösterilmeyen diğer birtakım teknikler de vardır. Ancak arama izni olmaksızın zanlının kalmakta olduğu yere girmesi, zanlıya haklarını okumamış ve fiziksel şiddet kullanmış olması gibi nedenlerle bütün deliller aleyhine gözükse de Scorpio serbest bırakılır. Bu arada rehinenin de kurtarılamayarak diri diri gömüldüğü çukurda öldüğünü öğreniriz. Scorpio savunmasız ve zayıf kurbanlar seçmekte ve zevk için öldürmektedir, bu da bulunmasını ve hareketlerinin önceden tespit edilmesini çok zorlaştırmaktadır. Böylesi bir suçluyu yakalamak ve etkisiz hale getirmek için –ki Harry'nin yöntemleri ve yaklaşımı söz konusu olduğunda bu genellikle ölümcül bir etkisizleştirme demektir– Harry'nin olayların peşine düşüşünde sergilediği türden, Scorpio'ya eşit hattâ ondan daha güçlü bir fanatiklik düzeyi gerekmektedir. İşte yukarıda anlatılan 'sorgulama' böylesi bir kovalamaca sonrasında gerçekleşmiştir. Sonrasında savcının nasihatlerini dinlerken sıra zanlının sahip olduğu 'hakların' çiğnenmesine geldiğinde (Savcı: yani demek istediğim, adamın da hakları var) Harry dayanamaz ve patlar: "Peki ya Ann Mary Deacon? Onun hakları konusunda ne diyorsunuz? Tecavüz edildi ve ölsün diye bir çukura atıldı. Onun adına kim konuşacak?".

Amerika'nın önde gelen sinema eleştirmenleri tarafından yerin dibine sokulan film[5] seyirci açısından benzer bir sorun yaşamamıştı.[6] Tabii, *Death Wish*'de görüldüğü gibi, seyirci son derece ustaca "peki aynı durumda siz olsaydınız ne yapardınız?" sorusunu kendine soracak konuma getirilmekteydi.[7] Harry silah taşıma yetkisine sahip bir birey olarak bu hakkını oldukça serbest bir biçimde kullanmaktaydı ve Birleşik Devletler'de bireylerin ateşli silah bulundurma konusunda oldukça karışık ve nihayetinde her eyaletin bu konuda kanunlarını ve düzenlemelerini kendinin yaptığı bir düzenleme söz konusuydu. En önemli soru ise bir yaşam söz konusu olduğunda temel hak ve özgürlükler ikinci plana alınabilir

[5] Pauline Kael: "Orta Çağ faşizmi ve sağcı fantezisi", Andrew Sarris: "Beyazperde de çok uzun süredir görmediğim düzeyde rahatsızlık veren bir polis paranoyası", Roger Ebert: "Filmin durduğu nokta faşistçe".

[6] Yaklaşık 4 milyon dolar bütçeli film gösterimden kalktığında (sadece Amerika'da) 28 milyon dolar civarında hâsılat yapmıştı. Buna çeşitli formatlardan elde edilen kirâ bedeli 18 milyon doları da eklediğimizde oldukça etkileyici bir tablo çıkar karşımıza.

[7] Bu yazıda kullanılan romanın İngiltere baskısında (ilk yayım 1973/1975) arka kapakta filmden bazı karelere yer verilmekte ve tanıtım şu ifade ile bitmektedir: "Yaşamınız bir yıkıntıya dönüştüğünde, yüreğiniz korkunun pençesinde kıvranmaya başladığında ne yapardınız? Şehri arkanızda bırakıp sürmekte olan şiddetten kaçar mıydınız? Ya da Paul gibi bir silah bulup, kullanmasını öğrenerek mücadele mi ederdiniz?"

miydi sorusuydu? Bir polis memurunun adaleti bu derece ellerine alması bir biçimde dönemin liberal yaklaşımını benimsemiş Anayasa Mahkemesi'nin sanık, kurban ve toplum haklarına yönelik zaman zaman birbiriyle çelişen kararlar almasının bir kesim üzerinde yarattığı olumsuz tepkiye bağlamak mümkün olabilir. Harry'nin sunduğu uç boyutlardaki bireyselciliğinin yerleşik otorite ile bağdaşması ya da anlaşması mümkün gözükmemektedir.

DEATH WISH

> "Bağımsız bir Devlet için gerekli olan iyi düzenlenmiş bir Milis gücü ve halkın silah bulundurma ve taşıma hakkı ihlal edilemez"
>
> *Birleşik Devletler Anayasası*
> İkinci Düzeltme

> "Eğer cebimde bir silah varken bana o şekilde baksaydın başın büyük belaya girerdi ahbap " (*Death Wish*, s. 80).

> "Bir silaha karşı tek rakip senin elindeki silahtır" (*Death Wish*, s. 105).

Batı yakasından Doğu yakasına, New York şehrine geçtiğimizde görülen manzara dört-beş sene önce San Francisco'da görülenden daha iyi değildir. Kahramanımız Paul Kersey[8] (Charles Bronson, 1921-2003) başarılı bir mimardır ve yaşadığı şehri –dönemin tüm olumsuzluklarına karşın– sevmektedir. Evli ve yetişkin bir kız çocuğu olan Kersey'in yaşamı bir grup sokak serserisinin karısının ve kızının peşine bir süpermarket çıkışı takılıp evine zorla girip karısının öldürülmesi ve kızına tecavüz edilip akli dengesini yitirmesine neden olmaları sonucu kökünden değişir. Kersey'in yaşadığı üzüntünün derecesini yüzünden anlamak pek mümkün değildir. Garip bir pasif davranış içindedir. Yüz ifadesinden yakalanabilen duygular artık çevresinde olup bitenlerden hiç mi hiç etkilen(e)meyen birisine aittir. Aslında tedavisi mümkün olmayan tarifsiz bir öfke söz konusudur. Ama bir çeşit beklenti içinde olduğu da sezilmektedir. Bronson'ın o kendine has granit bir mermeri andıran yüzündeki bu ifade (ki aynı ifade

[8] Filme kaynaklık eden *Death Wish* (1972) romanının yazarı Brian Garfield'ın açıklamasına göre kitapta Paul Benjamin olarak geçen kahramanın adı filmde Paul Kersey olarak değişmişti çünkü aynı adı taşıyan tanınmış –ama Garfield'ın o zamana değin tanımadığı– bir sahne ve televizyon oyuncusu bulunmaktaydı. Kitapta bu adın seçilmiş olmasının tek nedeni yazarın yarattığı karakterc böylesi bir ismin uygun olacağını düşünmüş olması ve rasgele seçmiş/yaratmış olmasından başka bir şey değildi (Ama kitaptaki karakterin ismini rasgele seçmiştim çünkü o karakterin böylesi bir ismi olması uygun görünmüştü bana). Kesin olmayan bir bilgiye göre "Paul Kersey" adı da filmde rol alan figüranlardan birisinin adı ve soyadı çıkınca söz konusu kişi figüran gereken her sahnede rol alması koşuluyla adının kullanılmasına izin vermiş.

Kersey'in gittikçe dozunu arttırdığı saldırılardan zevk duyup duymadığı konusunu da karanlıkta bırakmaktadır) ve sokak serserilerini ırksal bir ayrıma gitmeksizin son derece sistematik bir biçimde temizlemesi seyircilerin beklenmeyen ölçüde ilgisini çekmiş ve tıpkı *Dirty Harry*'de olduğu gibi oldukça düşük bütçeli bu film -yaklaşık 3 milyon dolar- gösterimi bittiğinde 22 milyon dolardan fazla hâsılat getirmeyi başarmıştır.[9]

Filme kaynaklık eden *Death Wish* (1972, Brian Garfield) romanıyla filmin senaryosu arasındaki farklılıklar oldukça eleştirilmiştir. Bazı farklılıkların uyarlama tekniğinin gereksinimlerinden doğduğunu söylemek mümkündür. Açılışta kahramanımızı eşiyle Havai'de tatilde gösteren (çektikleri fotoğraflar Paul'ün daha sonra onlara bakarken acısının -ve de öfkesinin- ne derece büyük olduğunu yüzünden okuyabilmemize yardımcı olacaktır) sahneler eklenmiştir; romanda olayın hemen hemen tamamı yaz mevsiminde geçerken filmde kış mevsimi hâkimdir; romanda Paul'ün öldürdüğü sokak serserileri ve hırsızların büyük bölümü yeni yetme delikanlılardan oluşurken filmde bu kişilerin çoğu yetişkindir; romanda Paul, olaydan sonra bir iş için gittiği Tucson'da, dönüşte New York'ta kullanacağı silahı bir dükkândan satın alırken film versiyonunda silah Tucson'daki silah meraklısı bir müşterisi tarafından kendisine hediye edilir.

Öte yandan kitapta açıkça belirtilmiş olmasına rağmen filmde Paul'ün ailesinin Yahudi olduğuna yönelik hiçbir ipucu yer almaz. Kitapta ailesine saldıran grubun Porto Rikolu olduğu belirtilirken filmde saldırganlar beyazdır; kitapta muhasebeci olan Paul, filmde mimarlık mesleğine geçmiştir[10]; romanda Paul'ün meseleyi kendi bildiği yoldan halletmek istediği için damadı Jack'le çatışması ve onu hukukun üstünlüğünü savunmaya çalıştığı için neredeyse aşağılaması filmde yer almaz; filmde Kersey'in peşine düşen ve sonunda onu yakalamayı başaran komiser Frank Ochoa, roman karakteri olarak çok az yer tutar; kitapta hiç belirtilmemesine rağmen filmde Kersey'in 'çabaları' sonucu şehirde suç oranının[11] büyük oranda -hafta başına 950'den 470'e- düştüğü özellikle vurgulanır. Tüm

---

[9] Film, Türkiye'de '*Yara*' ismiyle ve filmden en çok akılda kalan sahnelerden birisi olan Paul Kersey'in 'avlanmak' için gece vakti gittiği şehrin göbeğinde bulunan Central Park'da kendisine saldıran hırsızlardan ikisini merdivenlerde vururken çekilmiş bir fotoğrafından çizilerek uyarlanmış afişiyle gösterime girmişti

[10] Jake Horsley'e göre Paul'ün sürdürmek durumunda olduğu ikili yaşamın göstergesi: "Gündüzleri inşa eden, geceleri ise yıkan birisi".

[11] Damadı mesleği gereği her gün elinden geçen sayıları Paul'le paylaşır: "New York'ta her 12 saniyede bir saldırı ya da hırsızlık suçu işleniyor (...) Cinayetlerde ise polis genellikle olayların yüzde seksenini çözüyor ama sonuçta bu şehirde halen günde üç cinayet işleniyor. Sen, ben ve Carol hattâ annem, çoktan istatistik haline geldik bile. O tanrının cezası hizmet defterinin sayfalarındayız artık. İşte insanın sağlam durmaya çalışması bu yüzden çok ama çok zor" (s. 43).

bu farklılıklar, filmin yukarıda sözü edilen döneme ve bu dönemin şartlarına uygun biçimde seyirciye sunulmak üzere özenle oluşturulmuştur.

Aslında 'dönemin şartları' ya da 'dönemin ruhu/*Zeitgeist*' ifadesini *Death Wish* için de kullanmak çok da yanıltıcı olmayacaktır. Kendisiyle yapılan ayrıntılı bir söyleşide Garfield hikâyeyi yaşadığı bir olaydan ilham alarak yazdığını şöyle anlatıyor:

> Derdim intikam peşinde koşan birini anlatmak değildi. Sadece bir suça maruz kaldığı için değil o suça karşı koyduğu tepkiyle de travmatik bir deneyim yaşayan sıradan bir adamı anlatmak istedim. Ben de rutin vukuatlardan birine kurban gitmiştim –vandalın biri arabamın üst kısmını bıçakla parçalamış ve ben de iki saat boyunca bir kar fırtınasının ortasında, soğuktan titreyerek evime ulaşabilmek için yolda iki saat mücadele vermek zorunda kalmıştım. Eve girdiğimde öfkeden delirecek durumdaydım. O anda tek istediğim hemen New York'a geri dönmek, o vandalı bulup, gırtlağına sarılarak ellerimle boğmaktı: "Geberteceğim o orospu çocuğunu!" diye bağırdım tüm birikmiş öfkemle. Ama eve girip, biraz ısınınca olayı tekrar düşündüm. O orospu çocuğu arabamın üstünü lime lime doğradığına göre oldukça büyük ve de keskin bir bıçak taşıyor olmalıydı ve belki adamın peşine düşmek pek de iyi bir fikir değildi. Fakat bir yazar olmanın getirdiği 'acaba adamın biri öfkeden çıldırsa –tıpkı o dondurucu kış gecesinde benim başıma geldiği gibi– ve bu öfkesinden sıyrılmayı beceremese neler olurdu' diye düşünmekten de kendimi alıkoyamıyordum. Sakinleşeceği yerde bu durumu kafasına takarak kendini yiyip bitirse ne olurdu acaba? Hikâyeye nasıl başladığımı en fazla bu kadar anlatabilirim sanıyorum.

Garfield, hem yönetmene hem de başrol oyuncusuna bir türlü ısınamadığını söyler. Başlangıçta yönetmen olarak Sidney Lumet, Paul Kersey için Jack Lemmon'un ve komiser rolü için de Henry Fonda'nın düşünüldüğünü ancak kendisinin de tercihi olan bu projenin gerçekleşemediğini söyler.[12] Lumet tercih hakkını artık bir klasik olarak kabul edilen ve aynı şehirdeki polis sorununa oldukça sert bir bakış atan *Serpico* (1973, oyn. Al Pacino) için kullanınca Fonda ve Lemmon da geri çekilir ve proje bir anlamda sahipsiz kalır. Hızlı iş teslim etmekle haklı bir ün yapmış olan (yapımcı Dino De Laurentiis'in favori yönetmenlerinden) Winner ve belki de kendisiyle en iyi anlaşan sinema yıldızı Bronson bu gelişmeler sonucu devreye girerler.

Garfield, romanda ve senaryonun ilk şeklinde anlatılmak istenenin bir insanın dönüşümü olduğunu söyler. Sıradan bir kişi, başına gelenler sonucunda gittikçe büyüyen saplantısıyla başa çıkamayacak ve yavaş yavaş

[12] Bazı sinema kaynakları aynı rolün Steve McQueen'e, Frank Sinatra'ya ve *Dirty Harry*'deki başarısından dolayı Clint Eastwood'a teklif edildiğini belirtiyorlar.

tamamen farklı bir karaktere dönüşecektir. "*Siz olsanız Bronson'ı soymaya kalkışır mıydınız?*" diye soran Garfield'a göre bu karakteri canlandırmak için Charles Bronson yanlış bir seçimdir. Çünkü seyirci, daha perdede yüzünü gördüğü andan itibaren Bronson'un "kötü adamlar"ı ne zaman vurmaya başlayacağını merak edecektir. Ancak Garfield "gerçekçi"dir ve tecimsel olarak bu görüşünün geniş kitlelerce hiç paylaşılmadığının, filmin özellikle ilk gösterime çıktığı dönemde birçok kişiye duygusal açıdan ulaşmış olduğunun da farkındadır. Bu başarıya rağmen Garfield, Winner ve Bronson'ın katkısıyla filmin öfke duygusunu haklı çıkarmasını ve intikam hissiyle hareket etmenin doğruluğunu ve haklılığını sergilemeyi son derece zararlı ve yanlış bulur.

Öte yandan filmin her karesiyle Garfield'ın bu sert eleştirilerini hak ettiğini söylemek biraz insafsızlık gibi görünüyor. Çekim aşamasında yapılan tüm değişikliklere rağmen kahramanın perdede bir anda sakin, barışsever, vergisini zamanında ödeyen dürüst bir Amerikan vatandaşıyken, eli silahlı, neredeyse rasgele adam öldüren bir katile dönüştüğünü söyleyemeyiz. Evet, Kersey intikamını almak ve aslında bu yolla polisin bir türlü bulamadığı suçluları da kıstırıp, büyük olasılıkla öldürerek adaleti tek başına sağlamak gibi sonu olmayan bir yola girmiştir ama bu sabahtan akşama olmamıştır. Ne olur ne olmaz diye yanında bulundurduğu bir çorabın içine koyduğu çeyreklerden oluşturduğu yirmi dolarlık (romanda on dolar) 'silahı' ile yaşadığı ilk deneyim ve ilk kez bir sokak serserisini silahı ile vurduğunda yaşadığı şok ve evine döndüğünde bir türlü sakinleşemeyip kusması hem okuyucuya hem de seyirciye Kersey'in bir çeşit seri katile dönüşmesinin o kadar da hızlı bir biçimde gerçekleşmediğini göstermektedir. Ancak bu türden bir sunum bile sonuçta dönemin özel koşullarından asgari ölçüde faydalanmak isteyen ve bunu da gerçekten çok iyi başaran- bir *explotation*/istismar' örneği ile karşı karşıya olduğumuz gerçeğini pek de değiştirmemektedir.[13] Romanın açılış sayfalarında iş arkadaşı Sam Kreutzer, olabildiğince liberal bir görüntü çizen Kersey'in artık çılgınlık düzeyine varmış olan liberal yaklaşımından (lunatic extreme of liberal goodness) kendisine artık gına geldiğini söyler: "Tanrının cezası bir şebboysun oğlum sen, haberin var mıydı bundan?" (romanda -You're a Goddamned bleeding-heart, Paul, do you know that? / filmde - "Oh, Paul, you really are a bleeding-heart liberal!').

Kersey'in çaresizlik, öfke ve yılgınlık sonucu silahını kuşanması aslında o dönemde artık can çekişmeye başlamış olan Amerikan *Western* geleneğinin şehre aktarılmasının da tipik bir örneğini oluşturmaktadır de-

[13] *New York Times* film gösterime çıktıktan sonra yayımladığı eleştiride 'film seyircisinin şehir paranoyasını ve zaten hep içinde olan şiddete şiddet olduğu için hayranlık duyma duygusunu sonuna kadar istismar etmek için tüm gücüyle çalışıyor' denmektedir.

nilebilir. Yukarıda sağ görüşün bu tür filmlerde oldukça yoğun bir biçimde yansıtıldığını belirtmiştik. Sağ kesim genel olarak polis gücüne ve yetkisine belli bir düzeyde saygı ve "hayranlık" duysa da bu filmde gösterilen dünyada, daha önce *Dirty Harry*'de gösterilen San Francisco şehri gibi, polis ve üst düzey yetkililer ağırlıklı olarak siyah ve Latin Amerika kökenli çetelerin ya da grupların hüküm sürdüğü sokaklarda havlu atmış vaziyettedirler. Böylesi bir durumda vatandaşın silahını eline alıp kendisini korumaktan başka çaresi kalmış mıdır acaba? Altmışlı yılların sonundan başlayarak yetmişlerin ortasında artık epidemik boyutlara ulaşan büyük şehirlerdeki suç oranından dolayı sıkıntı çeken kitlelerin kendilerine bu sıkıntıyı çektirenlerin sonunda kendi işini kendisi görmeye karar veren biri tarafından ortadan kaldırılmasına bu türden bir tepki vermeleri, dipte yatan ideoloji bir kenara bırakıldığında, tam anlamıyla dönemin ruh halinin bir yansıması olarak görülmelidir. Her ne kadar *Death Wish* serisinin diğer filmlerinde[14] Kersey'in gittikçe artan oranda insan öldürmesinin gerisinde artık geçerli bir özür kalmamışsa da bu filmler Bronson hayranlarından masraflarını kurtaracak kadar -serinin en son filmi hariç- ilgi görmeyi başarmışlardır.

Sonuç

Eleştirmen Matt Cale "bu film olmaksızın Ronald Reagan'ın 1980'de seçilmesi mümkün olamazdı" görüşünü ileri sürer. Cale'a göre *Death Wish*, liberal görüşe, azınlıklara ve suç/şiddetin nedenlerini açıklamaya çalışanlara yönelik hasmane bir tutumun yerleşmesine ve uzun bir süre devam etmesine neden olmuştur. Tabii filmin Amerika özelinde- bireylerin ateşli silahları satın alma ve bulundurma hakkı/tartışması konusunda bir çeşit öncü rolü 'üstlendiği' söylenebilir. Aynı tartışma daha sonra *Natural Born Killers* (1994, yön. Oliver Stone) ve 20 Nisan 1999'da Colarado'daki Columbine High School'da meydana gelen ve 12 öğrencinin yaşamını yitirdiği katliamının anlatıldığı çok ödüllü *Bowling for Columbina* (2002, yön. Michael Moore) filmleriyle de iyice ortaya çıkacak ve kıyasıya eleştirilecektir.

Klasik *Western* filmi *High Noon*'da (1952, yön. Fred Zinnemann, oyn. Gary Cooper, Grace Kelly) emektar şerif Will Kane, çekip gidebilecekken vicdanının sesini dinler ve yarı yoldan geri dönerek kasabaya gelmiş

[14] Bir biçimde popülerliğini sürdüren *Death Wish* doksanlı yılların ortalarına kadar ayakta kalmayı bildi. Hepsinde Bronson'ın oynadığı bu dört devam filmi *Death Wish II* (1982, film özellikle müziğinin tamamının Led Zeppelin grubunun gitaristi Jimmy Page'in düzenlemesiyle akıllarda kalmıştır), *Death Wish III* (1985-seride Winner'ın yönettiği son film), *Death Wish IV. The Crackdown*, (1984) ve *Death Wish V: The Face of Death* (1994) değişen düzeyde şiddet ve oldukça sorunlu senaryolarla seyirci karşısına çıkmıştır. Serinin son filmi aynı zamanda Bronson'ın oynadığı son film olma özelliğini de taşımaktadır.

dört azılı katile karşı koymaya karar verir. Tutucu ve pasifist eşinin itirazlarına aldırmaz, evliliğini bitirmeyi göze alır. Ancak kendisine yardımcı olacak gönüllüler aradığında kasabanın 'iyi' vatandaşlarının tamamı sus pus olup ortalıktan kaybolmuşlardır. Paul Kersey de, Will Kane gibi tek başına "kötüler"in karşısına çıkar, 'yetti artık' diyerek adaleti yerine getirmeyi seçer. Yukarıda sözü edilen *Western* benzetmesi bu yüzden önemlidir. Hem Clint Eastwood hem de Charles Bronson ilk ve sınırlı ünlerini düşük bütçeli *Western* ya da İtalyan film endüstrisinin yarattığı Spaghetti (alternatif) *Western*'lerde oynayarak elde etmişlerdi. Tıpkı *Dirty Harry*, hemen öncesinde *Coogan's Bluff* (1968, yön. Don Siegel, oyn. Clint Eastwood ve Lee J. Cobb) başlayan ve özellikle *Walking Tall*'la[15] (1973, yön. Phil Karlson, oyn. Joe Don Baker) devam eden *Western* kahramanlarının küçük kasaba/büyük şehir ortamına çekilmesini gösteren filmler içinde 'sıradan' bireyin eline silahı alıp kendisini sokaklara vurması ve diğer bireyleri avlayarak adaleti yerine getirmeye çalışması açısından *Death Wish* Amerikan sinemasında bir ilk olma niteliğini taşımaktadır. Horsley'e göre her üç filmin kahramanı da, ister büyük şehirde bir polis müfettişi, ister küçük kasabasını kanunsuzlardan temizlemeye ant içmiş bir şerif ya da büyük şehrin kurbanı olmuş sıradan bir birey olsun, aslında 'Amerikan Kahramanı'nı temsil etmektedir. Bu çerçevede *Death Wish* daha sonra sıradanlaşacak polis/intikamcı filmlerinin ilk örneğini oluşturmuş, daha önce *Western* filmlerinin tekelinde olan 'vatandaş diğer vatandaşlara karşı' temasını büyük şehir ortamına taşımıştır.[16] Kaynak romanın yazarı Garfield'ın metinde özellikle öne çıkartmaya çalıştığı 'suçun yanlış bir şey olduğu ama adaleti kişinin kendisinin yerine getirmesinin de aynı ölçüde yanlış olduğu' mesajını dönemin kendine özgü özelliklerine uygulayarak tümüyle tersine çevirmiş ve 'orman kanunu'nun daha tercih edilir bir seçenek olduğunu dayatmaya çalışmıştır. Filmin de gösterdiği/iddia ettiği gibi, eğer silahlı ve de kararlı tek kişi koca bir şehirdeki suç oranını yarı yarıya azaltmayı başarabiliyorsa o zaman güvenlik güçlerine de gerek kalmamış demektir. Aslında hem roman hem de film bu yaklaşıma destek çıkar gibi görünmektedir. Kersey sonunda suçüstü yakalanır ama güvenlik güçleri tarafından faaliyetlerine

[15] Tıpkı *Dirty Harry* ve *Death Wish* gibi *Walking Tall* da oldukça düşük bütçesine karşın (500.000 dolar) gösterimden kalktığında yaklaşık 23 milyon dolar hâsılat getirmişti.

[16] Bu 'akım'ın zirveye büyük olasılıkla *Taxi Driver*'la (1976, yön. Martin Scorcese, oyn. Robert De Niro, Jodie Foster) ulaştığını söylemek mümkündür. Travis Bickle 'sıradan vatandaş' olarak New York ormanında silahı eline alır ve pislikleri temizlemeye ve çocuk/fahişe Iris'i kadın tüccarlarının elinden kurtararak masumiyetini tekrar kazanmaya çalışır. Bu filmin de günümüz şartlarında komik sayılabilecek bütçesine karşın (1,3 milyon dolar civarı) 23 milyon dolar hâsılat yapıp Cannes Film Festivali'nde Altın Palmiye ve dört dalda Oscar adaylığı kazandığını da ekleyelim.

hemen son vermesi ve New York'u terk etmesi koşuluyla serbest bırakılır. Şiddete şiddetle karşılık verme politikası başarıya ulaşmıştır ve bu da yetmezmiş gibi söz konusu süreçte bir suçluya dönüşmüş olan kahramanımız olası bir cezadan da kurtulmuştur. Bu açılardan bakıldığında *Death Wish*'in yetmişli yıllar Amerika'sının öne çıkan sorunlarından birisini oldukça radikal bir şekilde işlediğini ve amacını aşan bir biçimde kendisini 'suçu öven' bir konuma yerleştirdiğini söyleyebiliriz. Ama elde edilen gişe geliri ve popülerlik, belki de kültlük düzeyi göz önüne alındığında filmin özellikle yetmişler Amerika'sında yukarıda sözünü ettiğimiz olgulara karşılık geldiğini de gözden kaçırmamak gerekmektedir.

Kaynakça

Boorstin J. Ve Mather Kelley Brooks. (1986) *A History of The United States*, Lexington, Ginn and Company.Crocket, Art (der.) (1990) *Serial Murderers*, New York, Pinnacle Books.

Evcritt, David ve Harold Schechter. (2004) *A'dan Z'ye Seri Katiller Ansiklopedisi*, Ankara, Phoneix Yayınevi.

Garfield, Brian. (1972) *Death Wish*, London, Coronet Books.

Horsley, Jake. (1999) *The Blood Poets: Acinema of Savagery 1958-199, volume 2: Millennial Blues, from Apocalypse Now to The Matrix*, Lanham, Marlyland and London, The Scarecrow, Inc.

Lev, Peter. (2000) *American Films of the 70's: Conflicting Visions*, Austin, University of Texas Pres.

Prince, Stephen (der.) (2000) *Screening Violence*, New Brunswick, New Jersey, Rutgers University Press.

Talbot, Paul. (2006) *Bronson's Loose!: The Making of the Death Wish Films*, Universe, Inc.

Telotte, P. J. (der.) (1991) *The Cult Film Experience: Beyond All Reason*, Austin, The University of Texas Pres.

http://www.nraila.org/Issues/FactSheets/Read.aspx?ID=177

http://www.epinions.com/content_111105183364

http://en.wikipedia.org/wiki/Vigilante

http://efilmcritic.com/review.php?movie=2100&reviewer=235

http://rogerebert.suntimes.com/apps/pbcs.dll/article?AID=/19740101/REVIEWS/401010313/1023

http://www.qnetwork.com/?page=review&id=213

http://en.wikipedia.org/wiki/Death_Wish_%28film%29

http://www.imdb.com/title/tt0071402/

http://www.geocities.com/Hollywood/Set/5040/dwi.htm

TÜRK BAKIŞ AÇISINDAN AMERİKAN TARİHİ

Timothy M. Roberts*

Yabancılara Amerika Birleşik Devletleri tarihini nasıl öğretebilirsiniz? Türkiye'de edindiğim tecrübeye dayanarak, buradaki öğrencilerin Amerikan popüler kültürü hakkında çok şey bildiğini söyleyebilirim. Aynı zamanda, eğer yurtdışında Amerika'yı öğretmek ve öğrenmek için varolan ana akademik disiplin olan Amerikan Çalışmaları'ndan herhangi bir ders alıyorlarsa, Amerikan edebiyatına da âşinadırlar. Fakat gene de Türk öğrenciler Amerikan tarihi hakkında çok az şey bilmektedir. Birleşik Devletler'in dış ilişkileri hakkında verdiğim bir derste, mezuniyet sonrası Amerikan çalışmaları programı öğrencilerimden birine Türk üniversite öğrencilerinin Amerikan kültürü ve edebiyatını öğrenirken Amerikan tarihi hakkında nasıl olup da pek az şey bildiklerini sordum. Yönelttiğim soru yol gösteren bir soruydu ve öğrencimin "Amerikan Tarihi *de* önemlidir!" şeklinde bir yanıt vermesini umuyordum. Fakat öğrencim içtenlikle Amerikan edebiyatının onun sadece İngilizce öğrenmesini sağlamakla kalmayıp, aynı zamanda Amerikan edebiyatı ile diğer edebiyat türleri arasındaki benzerlikleri görme şansını verdiğini de söyledi. Ancak Amerikan

---

Çevirenler: Bahadır Çeliktemur ve Bahar Gürsel

* Y. Doç. Dr. Timothy M. Roberts, Bilkent Üniversitesi Tarih Bölümü.

Bu makalenin daha önce yazılmış olan bir versiyonu, *Common-place: the Interactive Journal of Early American Life*, vol. 8, no. 1, October 2007, http://www.common-place.org/vol-08/no-01/school adresinde bulabileceğiniz online dergide yayımlanmıştır.

tarihinin böyle bir avantaj sunmadığına inanıyordu çünkü Türkiye'den çok uzaktı ve başka milletlerin tarihi hakkında bir şey söylemeyecek kadar bilinen diğer tarihlerden farklıydı. Amerikan tarihinin Türk tarihi ile ne ilgisi olabilirdi ki?

Birleşik Devletler tarihinin Türkiye'de nasıl ve neden öğretileceğine dair bu çok önemli soruya yanıt olarak, Amerikan tarihinin Türk tarihi ile aslında oldukça ilişkili olabileceğini ve bunun sadece Amerika'nın küresel bir etki kazandığı İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana geçen zamanla sınırlı olmadığını belirttim. Bunu söylerken aklımda on sekizinci yüzyılın son dönemleri ile on dokuzuncu yüzyıl başlarındaki genç Amerikan Cumhuriyeti vardı. Bu dönemde, Amerika'nın modern Türkiye'nin atası olan Osmanlı İmparatorluğu ile ilişkileri büyük oranda afyon ve incir ticareti ile Levant'ta yaşayan birkaç gözüpek New England misyonerinden ibaretti.

Aslında, Birleşik Devletler ve Türkiye arasında gözlenen bu mütevazı bağlar dışında, Amerika'nın erken tarihi de Türk öğrencilere kendi ülkelerinin erken tarihi hakkında bazı dersler verebilir. Ayrıca, Türk öğrencilerinin Türk tarihi ve toplumu, özellikle ulus kimliği ve vatandaşlık, azınlık ve kadın hakları konularındaki âşinalıkları, Birleşik Devletler erken tarihini daha iyi değerlendirmelerine yardımcı olabilir. Başka bir deyişle, her iki ülke de "cumhuriyetçi" varlıkları nasıl oluşturacaklarına dair çaba göstermiştir. Yabancı öğrencilere, Birleşik Devletler'inin belirsiz bir soyutlamadan daha fazla bir şey olduğunu gösterme mücadelesi, Amerikan tarihinin önemli bölümlerini milletler ve kültürler arası benzeşmeler yoluyla öğretme isteminde bulunmama neden oldu. Tamamen bu tarz karşılaştırmalı bir strateji kullanmamaktayım, ama bu yöntemin seçilerek kullanılmasının bile değerli getirileri olmaktadır.

Bugün Türkiye'deki üniversite öğrencileri, Birleşik Devletler'e karşı karışık duygular beslemektedirler. Bir yandan, Birleşik Devletler'in Orta Doğu'daki, özellikle Irak ve İsrail ile ilgili politikalarını beğenmemektedirler. George W. Bush yönetiminin "ilk vurma/ön-alma" (preemption) politikası, öğrencileri Amerika'nın Türkiye'nin toprak bütünlüğüne karşı gelişebilecek eylemleri hakkında endişelendirmektedir. Diğer yandan, bazı öğrenciler çağdaş Amerikan filmlerini, Britney Spears ve Justin Timberlake gibi pop yıldızlarını ve yıldızları arasında Allen Iverson, LeBron James ve Steve Nash'in yanısıra Mehmet Okur ve Hidayet Türkoğlu gibi Türk oyuncuların da bulunduğu NBA basketbolunu takip edip sevmektedirler. Amerika'nın sağladığı eğitim fırsatları da oldukça çekicidir.

Ancak öğrencilerim, ABD tarihi dersine, Birleşik Devletler'in İkinci Dünya Savaşı öncesi tarihi hakkında neredeyse hiçbir bilgiye sahip olma-

dan gelmektedirler. Bence bu bilgi eksikliği, kısmen Amerika'nın kendisini Avrupa ve Orta Doğu'dan tarihsel, politik ve askerî anlamda tecrit etmiş olmasıyla anlaşılır kılınabilir. Ayrıca, bu bilgi eksikliği yalnızca Türklere has değildir. Türkiye'ye gelmeden önce kendilerine öğretmenlik yaptığım Amerikalı üniversite öğrencileri bile Amerika'daki "Boston Çay Partisi", "Gettysburg Konuşması" ve *Er Ryan'ı Kurtarmak* adlı sinema filmi arasında neler olup bittiği hakkında genellikle pek bilgi sahibi değildiler.

Türk öğrenciler, İkinci Dünya Savaşı öncesi başkanlarından George Washington, Abraham Lincoln ve Woodrow Wilson hakkında anekdotlar duymuş olabilir. Ancak Türk öğrencilerinin politikalarına âşina oldukları ilk Amerikalı lider, Başkan Harry Truman'dır. Truman'ın küresel komünizm karşıtlığı, Türkiye'yi Marshall Planı yoluyla ve 1946'da *USS Missouri*'nin İstanbul'a gönderilmesiyle etkilemiştir. *Missouri*'nin resmî görevi, Amerika'da vefat etmiş olan bir diplomatı (Atlantic Records'un kurucularının babası olan Mehmet Ertegün) İstanbul'a getirmekti, ancak muazzam büyüklükteki bu geminin Boğazlar'da demirlemesi aslında ABD'nin Türkiye'yi Sovyet komünizmine karşı bir kalkan olarak algıladığı fikrini güçlendirmişti. Bugün iyi bir gözlemci, Türkiye'de "Mizuri" adını taşıyan küçük işletmeler ya da anı eşyaları bulabilir.

Türk öğrencilerinin Amerika'nın derin geçmişi hakkındaki bilgi eksikliğine rağmen, Amerikan kültürüne âşinalıkları Soğuk Savaş'ın bitiminden ve kablolu TV ile internet kullanımının yaygınlaşmasından sonra gelişmiştir. Tarihçi Joseph Nye, Jr.'ın deyişi olan Amerikan "yumuşak gücü"nü muhtemelen açıkça gösteren bu kültürel âşinalık, birçok Türk öğrencisi arasında, yalnızca kültürel değil ayrıca askerî ve ekonomik alanlarda gözlenen Amerikan etkisinin ebedi veya en azından Birleşik Devletler kadar eski olduğu izlenimini yaratmıştır: Amerika'nın günümüzdeki gücünün izlenebilir kökenleri yoktur.

Onları bu yanlış izlenimden vazgeçirmeye çalışmaktayım çünkü bu şekilde geçmiş, günümüz bakış açısı yoluyla algılanır ve totolojiktir. Bir anlamda "Amerika, tarihsel gücü nedeniyle güçlüdür" demektir. Bu düşünce tarzının bir örneği, ABD tarihi dersi sırasında, Başkan Andrew Jackson'ın 1838 yılında Amerikan Yerlilerinin yer değiştirmesiyle ilgili politikası hakkındaki güncel tartışmaları çalışırken ortaya çıktı. Yer değiştirmenin haklı olduğunu savunan bir öğrenci şöyle dedi : "Birleşik Devletler Hükümeti'nin güçlü olduğunu biliyoruz ve bir şey yapmak istediği zaman onu yapar." Güç haklı kılar ya da daha uygun bir ifadeyle, güç Amerika'nın değişmezi olmuştur.

Bu tarz algılamalar bana öğretmenlik yaparken, öngörülemeyen olaylar hakkında iletişim kurma gerekliliğini hatırlatmaktadır: Birleşik Devletler bir şekilde gelişmişti fakat başka bir sonuç kaçınılmaz değildi. Birbiriyle bağlantısı olmayan olaylar, geçici koşullar ve belirli anahtar kişilerin etkisi ya da yokluğu gibi nedenlerin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştı. Erken Birleşik Devletler tarihi dersimin final sınavında öğrencilere yönelttiğim sorulardan biri, Amerikan İç Savaşı'nın kaçınılmaz olup olmadığıdır. Bu soruya "hayır" yanıtını veren tek bir öğrenci bile hatırlamıyorum. Halbuki savaşı kaçınılmaz bir olay olarak görmek, erken devir Amerika'sının ulusal gücü ve istikrarıyla ilgili varsayımları zayıflatmaktadır.

Türk tarihinde olduğu kadar erken Birleşik Devletler'in tarihindeki öngörülemeyen olayların önemini öğrencilerime anlatabilmek için, erken Amerikan cumhuriyetiyle erken Türkiye Cumhuriyeti arasında benzerlikler oluşturarak öğretme stratejisini geliştirdim. Tabii ki her iki ülkenin erken devir farklılıklarını göz önünde bulundurmaya çalışıyorum. Türkiye, Birinci Dünya Savaşı'nda dağılan Osmanlı İmparatorluğu'nun kalıntıları üzerine kuruldu. Yüzyıllar boyunca Padişahlar altında yaşayan Türk halkı, ilk başta politik katılım konusunda hiçbir tecrübeye sahip değildi. Birleşik Devletler birbirine komşu bazı Atlantik kolonilerinin Britanya İmparatorluğu'na karşı isyan etmeleri sonunda ortaya çıktı; Amerikalılar Britanya'nın politik geleneklerinden ilham aldılar. Türkiye, ülkenin kurucusu ve ilk cumhurbaşkanı olan Mustafa Kemal Atatürk'ün önderliğinde Britanya, Fransa, İtalya ve Yunanistan'ın günümüz Türkiye'sinin büyük bir kısmını işgal etmek için gösterdiği diplomatik ve askerî çabaların üstesinden geldi. Amerikalı koloniciler de Britanya işgalini geri püskürttü, ancak bunu Britanya'nın rakipleri Hollanda, İspanya, Prusya ve özellikle Fransa'nın yardımıyla başardı. Hem Türkiye hem de Amerika cumhuriyeti, farklı yollarla da olsa, laikliği kurmayı amaçladı. Türk hükümeti, Türkiye'deki İslâmi dinî uygulamaların kontrolünü sağladı; buna camilerin bakımı ve imamların işe alınması da dahildi. Birleşik Devletler, koyu bir Protestan olmasına rağmen, dinsel uygulamaları hükümetin himaye ve kontrolünden çıkarma yolunu seçti. Kilise vergisi uygulamasına sahip en son eyalet olan Massachusetts, 1833 yılında buna son verdi. Türkiye'nin sınırları, uluslararası anlaşmalarla 1923 yılında büyük oranda belirlenmişti. Amerikalılar ise, kısmen Avrupalı güçlerin mücadeleci kıskançlıklarından dolayı, Amerika sınırlarını 1850 yılında batıda Pasifik Okyanusu'na kadar durmaksızın ilerletme gücüne sahip olmuştu.

Bunlar, Birleşik Devletler ve Türkiye'nin erken ulusal deneyimlerinde beliren oldukça önemli farklılıklardır ancak bir tarih sınıfında iki cumhuriyet arasında karşılaştırma yapmayı olanaksız hale getirmezler. Ameri-

kan toplumunun, siyasetinin ve dış ilişkilerinin yukarıda sözü edilen her yönü, ön şartlar, dış hatlar ve "kazananlar" ile "kaybedenler"in değerlendirilebileceği şekilde ampiriktir.

Bunun da ötesinde, tüm bu farklılıklara rağmen her ikisi de yeni cumhuriyetler olan Birleşik Devletler ve Türkiye, miras aldıkları kimliklerden farklı, resmî olarak etnik veya dinsel değil fakat medeni ve kapsamlı ve bir monark yerine, ülkeye sadakate dayalı ulusal bir aidiyet yaratmak konusunda benzer zorlukları paylaşmışlardır. Erken Birleşik Devletler'i bekleyen zorlukları ve her iki ülkenin başarılı ve başarısız olduğu alanları, Türk devletinin kurulması sırasında karşılaşılan bazı zorluklara ve değişimlere zaten âşina olan Türk öğrencilerime gösterebilmek için bu ortak kimlik oluşturma –cumhuriyet "inşa etme"– noktasını vurgulamaktayım. Böyle bir karşılaştırmalı yaklaşım, Amerikalı politika yapıcıların ve ideologların, sadece iç ve dış ulusal güvenlik politikaları oluşturmakta ve bu güvenliği oluşturmanın bedeli konusunda değil, aynı zamanda tek tip bir cumhuriyet kimliği oluşturmakta karşılaştıkları zorlukları aydınlatmak açısından yardımcı olmaktadır.

Buna bağlı olarak, Birleşik Devletler ve Türkiye'nin ilk dönemlerinde ortaya çıkmış olan benzerlikler, sınıfta tartışmak üzere çok sayıda aydınlatıcı konu sunmaktadır. Her iki ülkenin de ulusal hükümetleri ilk birkaç on yılda politik muhalefeti ezme yoluna gitmişti: Amerika'da Federalistler, hükümet muhaliflerinin tutuklanıp ABD'den sınır dışı edilmesine olanak veren "Yabancılar" ve "İsyana Kışkırtma" yasalarına başvurdular. Türkiye'de ise Cumhuriyet Halk Partisi, 1946 yılına kadar mecliste temsil edilen tek parti olarak kaldı. Her iki ülke de etnik çeşitlilik içermekle birlikte, farklı zamanlarda bazı etnik toplulukları başka yerlere yerleştirdiler: Amerika'da Sauk, Fox, Chickasaw, Choctaw, Cherokee, Creek, ve Seminole Kızılderili kabileleri doğudaki atalarının topraklarından batıdaki rezervasyonlara taşındılar. Türkiye'de ise Rum Ortodoks kökenli Türk vatandaşları ile Müslüman Yunan vatandaşlarının yerleri değiştirildi. Ayrıca buna ek olarak, Kürt kökenli vatandaşlar yaşadıkları alanlardan başka yerlere taşındılar. Bu tür ciddi adımlar atılmasaydı, her iki genç cumhuriyet de büyük olasılıkla çözülmeyi önleyemeyebilirdi ve tabii ki Birleşik Devletler'de Afrika kökenli Amerikalıların köleleştirilmesinin bir sonucu olarak, İç Savaş yine de patlak verdi. Bu, erken dönemde politik istikrara kavuşmak için verilmiş ve medeni haklar için yapılan Amerika'ya özgü bir fedakârlıktı (Türkiye Cumhuriyeti'nde hiçbir zaman kölelik uygulaması olmadı). Sınıfta, Amerika'nın muhafazakâr ulus yaratma sürecini Türkiye'deki benzer gelişmelerle karşılaştırılarak gerçekleştirilen diyalog,

öğrencilerin Amerikan Devleti kurulurken ödenen bedelleri daha analitik ve sempatik bir şekilde değerlendirmelerini cesaretlendirmektedir.

Birleşik Devletler ve Türkiye'de cumhuriyetin kurulmasının diğer yönleri de bize daha fazla karşılaştırma yapma olanağı sağlamaktadır. Her iki ülke de varoluşlarını küresel bir güç tarafından korunmaya borçludurlar. Birleşik Devletler, tarihinin ilk dönemlerinde kısmen Britanya sayesinde genişleyebilmişti. Britanya bir yandan Amerika'nın egemenliğini tanımış, diğer yandan da diğer Avrupalı güçlerin eski kolonilerine girmesini engellemişti. Aynı şekilde Türkiye, yukarıda da değinildiği gibi, kısmen Birleşik Devletler'in desteğiyle Doğu Blokunun tehditlerine karşı çıkmıştı. Bu iki erken himaye dönemi, daha uzun süreli ittifak ilişkilerinin habercisi olmuştur.

Atatürk tarafından yeni bir Türk kültür kimliği oluşturmak üzere atılan devrimci bir adım da Türk alfabesi ve dilinin geliştirilmesiydi. Osmanlı, İran ve Arap öncüllerinden farklı bir Türk dilinin oluşturulması bize Amerikalı dilbilimci Noah Webster'in girişimlerini hatırlatır. Webster "Amerikan dili"nin savunuculuğunu yapıyor ve kendine has bir Amerikan İngilizcesinin Amerikan kültürünü birleştireceğini ve Amerikalıları Avrupa etkisinden kurtaracağını iddia ediyordu. Türk kültürünün Amerikan ve Avrupa kültürlerinden etkilenmesine karşı hassas olan Türk öğrencileri, Noah Webster'in ateşli çabalarını takdir edebilirler.

İlk yıllardaki istikrarsızlık sırasında Atatürk'ün önderliği ve Türk birliği için toplumsal bir simge olarak önemi, öğrencilerin erken Amerikan Cumhuriyeti'nde George Washington'un önemini anlamalarına yardımcı olmaktadır. George Washington, Amerikan Devrimi'ne askerî önderlik yapmasının ardından emekli olmuş, ancak daha sonra ülkenin ilk başkanı olarak hizmet etmek, Birleşik Devletler Anayasasına halkın desteğini sağlamak ve genel olarak yeni Birleşik Devletler hükümetine meşruiyet kazandırmak üzere geri dönmüştü. Türk öğrencilerin Osmanlı rejimi kurumlarında demokrasi bulunmadığının farkında olmaları ve aynı zamanda Atatürk'ün ünü, bir yandan ilk günlerin Washington kültünü, diğer yandan da Amerikalıların yaşamlarına giren politik partilerin yapısal değil ama evrimsel bir şekilde oluştuklarını anlamalarına yardımcı olur: Federalistler, Demokratik-Cumhuriyetçiler, Demokratlar, Whigler ve Cumhuriyetçiler. Amerika'nın politik tarihi hakkında verdiğim derste bir öğrenci, politikaları Türkiye'nin politikalarından daha şeffaf olduğu için Amerika'yı daha çok beğendiğini itiraf etmişti. Ancak bunun ardından, sınıfımız 1800 yılında olduğu gibi düzensiz ABD başkanlık seçimleri hakkında tartışmaya başladı. O yıl Thomas Jefferson ABD Senatosu'nun önderi olarak kendi Beyaz Saray adaylığının lehinde ve aleyhindeki oyları say-

ma sorumluluğunu taşıyordu (hiç de şaşırtıcı olmayan bir şekilde seçimi kazandı). Ayrıca 1824 ve 1876 seçimlerindeki "sahtekâr pazarlıklar"da tıpkı 2000 seçimlerinde olduğu gibi halkın oylarını asıl kazananlar seçimi kaybettiler. Sözü edilen Türk öğrenci bu korkunç öyküleri işitmesinin ardından, kendi ülkesiyle ilgili ayrıntılar hakkında daha az rahatsızlık duymaya başladı.

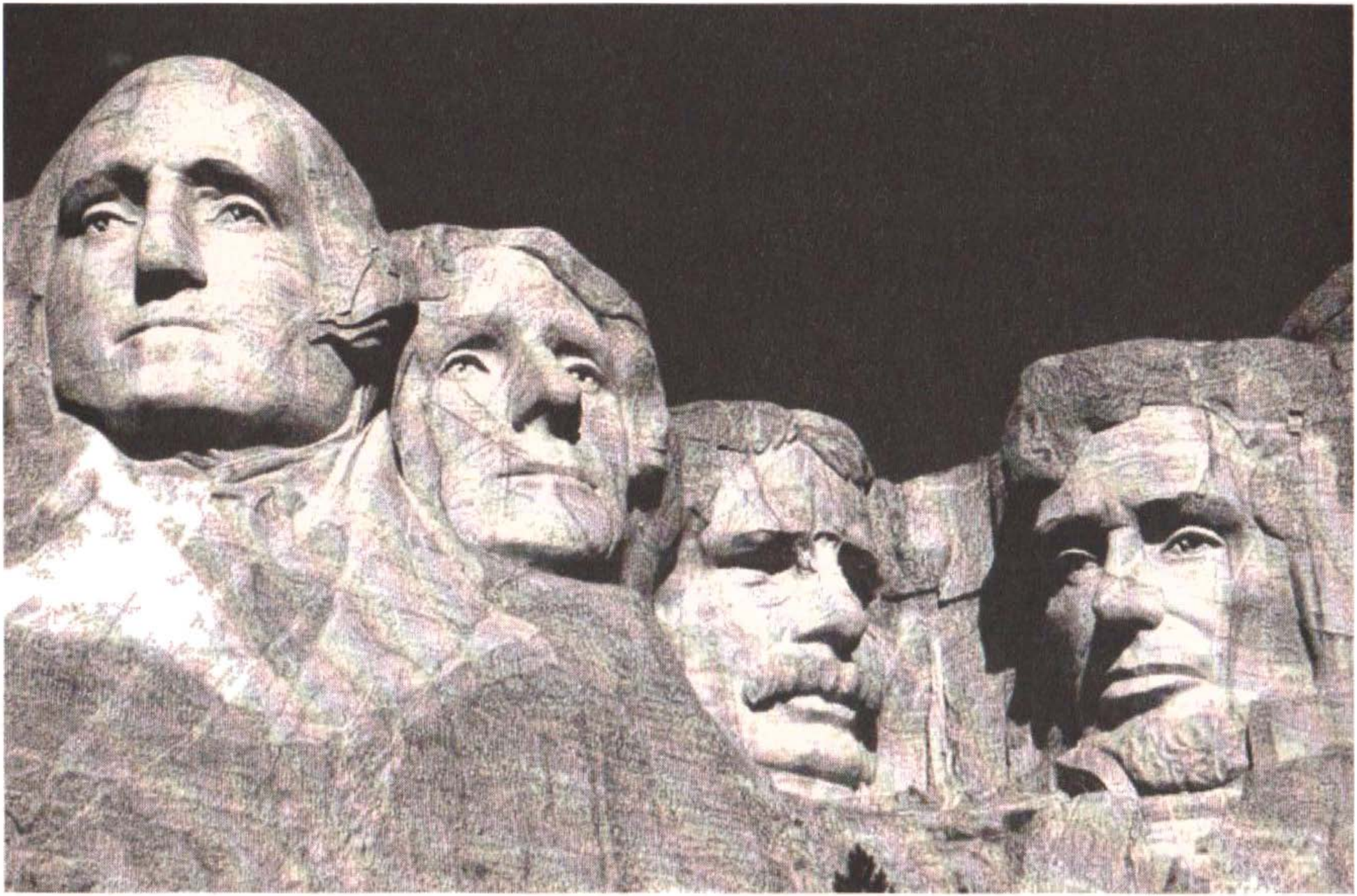
Başka bir öğretici benzetme de kadınların statüsüyle ilgilidir. Hem Amerika'nın hem de Türkiye'nin erken cumhuriyet dönemleri, medeni erdemlerin öncelikle erkekler tarafından ortaya konacakları varsayımı açısından ataerkildi. Erken Birleşik Devletler'de bu büyük oranda beyaz erkekler anlamına geliyordu. Türkiye, politik muhalefeti Birleşik Devletler'e göre daha uzun bir sürede yasallaştırmış olduğu halde, oy verme hakkının genişletilmesi anlamında çok daha liberal davranmış ve tüm erkeklere neredeyse hemen oy kullanma hakkını tanımıştı. Böylece her iki erken cumhuriyet de kadınlar için politik bir rol biçmişti. Ancak bu rol daha çok, ileride erdemli vatandaşlar olacak disiplinli ve sevgi dolu oğullar ve kocalar yetiştirmek şeklinde gelişen dolaylı bir roldü. Amerika'nın ilk günlerinin ideolojisi olan "cumhuriyetin anneleri" fikrine benzer bir şekilde, Atatürk de Türk kadınlarının özgürlüklerini ilân etti çünkü cumhuriyetin "daha iyi zekâlara sahip, daha mükemmel erkeklere" ihtiyacı vardı. "Geleceğin annelerinin bu tür erkekleri nasıl yetiştireceklerini bildiklerini" umut ediyordu.

Kadınların oy verme hakkı, Türkiye'de Amerika'da olduğundan daha hızlı bir şekilde yerleşti: Türk kadınları ulusal seçimlerde oy verme hakkını Amerikalı kadınlar ile aynı on yıl içerisinde kazandılar. Sınıf içerisinde yapılan Amerikalı kadınların eşitlik kazanmalarının ne kadar yavaş olduğuna dair tartışmalar, kadınların ulaşmak istedikleri yer ve Türkiye'de kadın hakları konularına da değinerek zenginleşmektedir. Amerikan Devrimi'nin kadınlar üzerindeki etkisi hakkındaki bir derste, ilk Amerikalı feministlerden biri olan Abigail Adams'ın yazdığı bir mektubu dağıtırken bu konuda kararsız olduğumu kabul ediyorum. Adams, Birleşik Devletler'in ikinci Başkanı John Adams'ın eşiydi. 1776'da yazdığı mektubunda Abigail John'a, Birleşik Devletler'in kurulmasına yardım ederken kadınlara eşit haklar vermesi, "bayanları hatırlaması" gerektiğini söyledi. Öğrencilere Abigail'in mektubunun tonunun anlatmalarını istedim. Bir kız öğrenci Abigail'in "muhtemelen sessiz" olduğunu, "çünkü eğer kadınların eşitlik haklarını fazla savunursa John'un ona kötü davranabileceğini" söyledi. Bu tür bir yanıt hem Türkiye'de evli kadınların kocalarına boyun eğmeleri gerektiği şeklindeki geleneksel beklentiyi, hem de kadınların politik ulus içinde âdil bir yere sahip olduklarına dair

daha modern bir anlayışı yansıtmaktadır. Bu diyalog beni derslerimde Amerikan Devrimi ve Devrimin yasal ve toplumsal mirası içerisinde kadınların rolüne daha fazla eğilmeye teşvik etmiştir.

Son kuşak Birleşik Devletler tarihçilerinin bazıları, konularını daha karşılaştırmalı ya da uluslararası bir bakış açısıyla öğretmeye, böylece Amerikan tarihinin dünyanın geri kalanının tarihinden aslında o kadar da ayrı olmadığını göstermeye çalışmaktadır. Eğer benim Türkiye'deki Birleşik Devletler tarihi sınıfım bir gösterge olabilirse, Türk öğrencilerin gittikçe artan kozmopolitliklerine karşın, bu mesajın Birleşik Devletler dışında pek bir yankı bulamamış olduğunu söyleyebiliriz. Ancak –öğrencilerin üzerinde neredeyse hiçbir bilgi sahibi olmadığı ve analitik değil medeni bir anlayışa sahip olduğu– erken Amerikan Cumhuriyeti'nin Türkiye Cumhuriyeti ile karşılaştırılması, birçok eğitici karşılaştırma noktası üretmektedir. Bütün benzerlikler ve farklılıklar, Birleşik Devletler'in nasıl kurulduğu ve bu sürecin aynı modern Türkiye'nin büyümesi gibi yoğun bir zaman dilimi ve tarihsel açıdan koşulsal olduğu konusunda gelişecek tartışmaları canlandırabilir. Erken cumhuriyet sırasında yaşamış olan Amerikalılar diğer ülkelerde daha ileri zamanlarda yaşamış olan kuşaklarla hangi zorlukları, iyi şansı veya *realpolitik*'i paylaşmaktadır? Sürekli küreselleşmekte olan akademik çevrede bu tür sorular hem Amerika'daki hem de Türkiye'deki öğrencilerin ulusal tarihleri arasındaki ortak noktaları daha iyi anlamalarına yardımcı olmalıdır. Ben Türk öğrencilerimin Türkiye Cumhuriyeti'nin gelişimiyle ilgili düşüncelerini dinledikçe, Birleşik Devletler'in ilk günlerinde gündeme gelen yaşamsal konular üzerinde çok daha derin bir kavrayışa sahip oluyorum.

Amerika: Bir İmparatorluk Deneyimi

"George Washington, Thomas Jefferson, Thedore Roosevelt
ve Abraham Lincoln"

BAĞIMSIZLIK SAVAŞÇILIĞINDAN DÜNYA HÜKÜMDARLIĞINA: AMERİKAN İMPARATORLUK ANLAYIŞININ TARİHSEL GELİŞİMİ

C. Akça Ataç

İmparatorluk kelimesi, özellikle 11 Eylül sonrası gelişmeler sonucunda ABD ile o derece özdeşleşti ki artık Amerikan üniversitelerinde imparatorluk tarihi ve teorileri dersi veren profesörler, derslerini sadece Orta Doğu'daki Amerikan varlığının detaylarından haberdar olmak isteyen öğrencilerden korumak için ders programlarının üzerine "Bu, 21. yüzyıl Amerikan dış politikası ile ilgili bir ders değildir" şeklinde bir uyarı koymak zorunda kalıyorlar. Gerçekten de, imparatorluk karşıtı bir bağımsızlık mücadelesi sonunda kurulduğu için iki yüz yılı aşkın bir süre boyunca imparatorluk söylemi benimsemekten özellikle kaçınan, imparatorluk kelimesini çoğunlukla olumsuz anlamda kullanan, hattâ onun uluslararasıcılık (internationalism) ideolojisi içinde erimesini sağlayan ABD'de, son üç-dört yıldır yönetim, ordu ve akademi düzeyinde bunun tam tersi bir eğilim gözlemleniyor. ABD'nin açıktan açığa bir liberal imparatorluk misyonu yüklendiği ve Amerikan "istisnacılığı"nın (exceptionalism) ge-

tirdiği, imparatorluk olmama veya "imparatorluğu inkâr etme"[1] ilkesinin geçerliliğinin kalmadığı yeni bir dönem başladı. Kuruluş *ethos*'u olan 'her türlü imparatorluğa karşı olma' durumunu bir kenara bırakarak sınırları dışında imparatorluk hukuku uygulamaya geçmesi, ABD'nin tarihî çelişkilerinden biridir.

"Britanya İmparatorluğu diye bir şey yoktur!"

Hızla genişlemiş ve çabuk gerilemiş Portekiz ve İspanyol imparatorluklarının akıbetine uğramaktan korkan Britanya, on sekizinci yüzyıl boyunca denizaşırı kolonilerinin yönetiminde kendisine daha sonraki yıllarda 'isteksiz emperyalist' unvanını kazandıracak bilinçli bir belirsizlik politikası güttü. Aynı belirsizlik, Kuzey Amerika'daki on üç koloninin statüsü ve dolayısıyla yönetimi için de geçerliydi. Koloniler, Edmund Burke'ün deyimiyle, "düzgün bir plan" dahilinde değil de "kazâra oluşturuldu, büyüdü ve gelişti."[2] Britanya Parlamentosu, her ne kadar Amerikan Ticaretini Teşvik (1708) veya Demir Ticareti (1750) yasaları gibi düzenlemelerle koloniler üzerindeki egemenliğini imâ etmişse de, resmî olarak ne Britanya'nın bir imparatorluk ne de kolonilerin Britanya İmparatorluğu'nun ayrılmaz bir parçası olduğunu ilân etti. Kolonilerdeki yasal belgeler, izinler, ticari sözleşmeler ve gazetelere Britanya'ya ödenecek vergi sonrasında vergi pulu yapıştırılmasını şart koşan 1765 yılındaki geniş kapsamlı yasal düzenleme de, bu durumun bir uzantısı olarak, koloniciler tarafından ilân edilmemiş bir imparatorluğun baskıcı ve hukuk dışı bir egemenlik uygulaması olarak algılandı. Merkez ve çevre arasındaki köprülerin atılmasına neden olan olayların başlangıcı işte bu Pul Yasası oldu. Böylece bağımsızlığı getirecek olan mücadele, kaçak güreşen bir imparatorluğa karşı başlatıldı.

1770'lerden itibaren Kuzey Amerika'da, imparatorluk karşısında sahip olunan ve imparatorluğun gasp ettiği haklar üzerine ateşli tartışmalar yapılmaya başlandı. Örneğin 1774 yılında basılan anonim bir risalede, Britanya İmparatorluğu'nun koloniler üzerindeki egemenliğinin tanınmasının, kolonilerin "özgürlük için vazgeçilmez" olan bütün haklarını "öldüreceği", bu hakların tam olarak kullanılması için anavatana bağlı kalınması gerektiği düşüncesinin "mantığa, insanlığa" ve üstelik Britanya'nın "temel yasalarına karşı" olduğu çarpıcı bir dille anlatılmaktaydı.[3] Bağımsızlık mücadelesinin bu imparatorluk karşıtı karakterini en iyi formüle

[1] Niall Ferguson, *Colossus: The Price of America's Empire* (New York: Penguin, 2004), s. 7.
[2] [Edmund Burke], *Account of European Settlements* (London, 1756), II, s. 288.
[3] Anonim, *An Essay on the Constitutional Power of Great Britain over the Colonies in America* (Philadelphia, 1774), s. 113.

eden kişi ise hiç şüphesiz, ileride ABD'nin ikinci başkanı olacak ama o dönemde sadece Bostonlu bir avukat olan John Adams'tı. Kralcı meslektaşı Daniel Leonard ile 1775 yılında girdiği polemik çerçevesinde Adams, on üç koloninin bağımsızlık hakları yönünde güçlü bir kamuoyu oluşturdu. Adams, 8. Henry'nin 1533 yılında Papa'nın İngiltere üzerindeki otoritesini reddederken kullandığı imparatorluk (*imperium*) kavramını, 242 yıl sonra bu sefer Britanya'nın kendisine karşı kullandı. Bu imparatorluk anlayışı, bildiğimiz topraksal genişlemenin haricinde, egemen gücün kendi sınırları içinde başka bir gücün egemenliğini tanımaması ilkesine dayanmaktaydı ve Roma'nın, genişlemeye başlamadan önce, kendi egemenlik haklarını İtalya içinde korumak adına benimsediği imparatorluk kavramının ilk kullanım alanını temsil ediyordu. Topraksal genişleme, imparatorluğun tanımına daha sonra eklemlenmiştir. Adams'a göre, egemenlik hakları söz konusu olduğunda Britanya kendi sınırları içinde ne kadar imparatorluksa, on üç koloninin her biri de ayrı ayrı o kadar imparatorluktu. Bu çerçevede Britanya'nın, örneğin Massachusetts ile kıyaslandığında hiçbir egemenlik üstünlüğü olamazdı. Yine Adams'ın savunduğu gibi, eğer Britanya imparatorluk kelimesini egemenlik hakları olarak değil de anavatanın sınırlarının dışında genişleyen toprakları yönetme biçimi olarak kullanıyorsa, bu ısrarın yasal bir dayanağı bulunmamaktaydı. Britanya Parlamentosu, Britanya'yı bir imparatorluk olarak ilân etmekten kaçınmıştı ve bu durumda yasal olarak Britanya İmparatorluğu diye bir şey bulunmamaktaydı; "Britanya İmparatorluğu" terimi, "hukukun" değil "gazete ve siyasi risalelerin" bir ürünüydü.[4]

Adams'ın koloniciler tarafından büyük kabul gören düşünceleri, bağımsızlık mücadelesinin imparatorluk karşıtı yanına, gereksinim duyduğu yasal dayanağı sundu. Britanya'nın yönetim şekli olarak bir imparatorluk olmaması, Kuzey Amerika'daki kolonilerin emperyal mülk gibi idaresini imkânsız kılmalıydı. Ortada geçerli olan tek imparatorluk gerçeği, egemen gücün kendi sınırları içinde kendinden başka bir egemenin varlığını reddetmesiydi. Bu durumda da, Britanya'nın yanısıra, hepsi Britanya'ya eşit on üç imparatorluk daha vardı ve bunlar ayrı bir devlet kurma yolunda birlikte hareket etmeliydi.

YENİ DÜNYA'DAKİ YENİ CUMHURİYET

Kolonilerin federal ve tabii ki liberal bir cumhuriyet çatısı altında bir araya gelmesiyle kurulan ABD, sadece Britanya değil, geçmişteki ve mevcut bütün Avrupa imparatorluklarının karşıtı olmalıydı. Kaçınılmaz

[4] Charles Francis Adams (der.), *Life and Works of John Adams* (Boston, 1850-6), IV, s. 37.

sonu "düşüş" olan imparatorluk, ilerlemeyi (*progress*) ve özgürlükleri yaymayı hedefleyen bu yeni devletin mutlaka uzak durması gereken bir modeldi.[5] ABD'yi Eski Dünya'dan ayıran, onu emsalsiz kılan temel özellikler olduğunu savunan Amerikan istisnacılığı, tavizsiz bir şekilde imparatorluk karşıtıydı. Bu istisnai durumu vurgulamak adına, ABD'nin tarihte benzeri bulunmayan bir cumhuriyet olması büyük önem taşıyordu. İmparatorluğun ezen, ahlâksal ve siyasi çöküntüyle ilişkilendirilen gücünün antitezi, cumhuriyetin dinamik ve özgürlükçü gücüydü. Sadece böylesine yeni bir oluşum Eski Dünya'nın etkisinde bulunduğu çürüme döngüsünün, ABD'nin de kaderi olmasını engelleyebilirdi.[6] Bu federal ve liberal cumhuriyet, tek egemen güç olan halkın medeni haklarının, tarihte ilk defa, gasp edilmeyecek olduğunu muştuluyordu.[7]

ABD'deki cumhuriyetçilik ve istisnacılık kavramlarını şekillendiren ve detaylandıran hiç şüphesiz ki –Thomas Paine ile birlikte– Thomas Jefferson oldu. Adams'ı, bağımsızlık öncesi Britanya İmparatorluğu'na şiddetli muhalefet yapmış olmasına rağmen başkanlık dönemi sırasında Britanya modeline benzer bir monarşi kurma eğiliminde olmakla suçlayan Jefferson, federal güçlerin beraber ve eşit egemen oldukları bir yönetimi ideal olarak savunuyordu. Avrupa'daki devletlerin hiçbirisinin sahip olmadığı emsalsiz kaderiyle bu yeni cumhuriyetin emperyal bir genişlemeye ihtiyacı da yoktu. Jefferson'a göre ABD, "komşularında meydana gelecek herhangi bir değişikliği büyük bir rahatsızlıkla" karşılayacaktı.[8] Ancak aynı zihniyet, ironik olarak, 1803 yılında gerçekleşen genişlemeyi haklı çıkaracak bir sav olarak da kullanıldı. New Orleans limanındaki ticareti Fransa veya İspanya'nın insafına bırakmak istemeyen Jefferson, düşman bir komşunun kalıcı olarak Louisiana'ya yerleşme ihtimaline karşı orayı satın almaya karar verdi. Böylece savunulanların aksine

---

[5] Amy Kaplan (der.), *Cultures of United States Imperialism* (Durham and London: Duke University, 1993) içinde Kaplan, "'Left Alone with America': The Absence of Empire in the Study of American Culture", s. 9.

[6] Michael Hardt ve Antonio Negri, *Empire* (Cambridge: Harvard University Press, 2001), s. 163.

[7] Cumhuriyetin Amerikan istisnacılığı tarafından belirlenen bu 'emsalsiz' karakteri, J. G. A. Pocock tarafından büyük ölçüde çürütülmüştür. *The Machiavellian Movement* başlıklı kitabında Pocock, Amerika'da kurulan bu cumhuriyetin, dünya tarihinde açılan yepyeni bir sayfa olmaktan ziyade, Rönesans cumhuriyetçi geleneğinin son eseri olduğunu savunmaktadır. ABD'nin tek başına sahip olduğu iddia edilen "karakteri mülkiyet üzerine kurulan, vatandaşlıkla mükemmelleşen ama yozlaşmayla sürekli tehdit edilen bir toplum ve vatan sevgisi ideali", Rönesans projesinin temel unsurlarından biriydi. Bakınız; J. G. A. Pocock, *The Machiavellian Movement: Florentine Political Thought and the Atlantic Republican Tradition* (Princeton University Press, 1975), s. 507.

[8] Gary L. McDowell, *Reason and Republicanism: Thomas Jefferson's Legacy of Liberty* içinde Raul Berger, "Jefferson and Law", s. 138.

ABD'nin sınırları, tam da Eski Dünya'daki devletlere yakışacak biçimde, genişlemiş oldu.

Louisiana'nın satın alınışı, Amerikan kamuoyu tarafından Jefferson'ın o zamana kadar savunduklarına ters, hattâ anayasaya aykırı bir eylem olarak görüldü. Topraksal genişlemenin bedeli, vergi toplama mekanizmasının tam olarak işlemesi adına merkezî yönetimin güçlenmesi, kaçınılmaz olarak da federal yönetimlerin zayıflaması oldu.[9] Jefferson'a göre Eski Dünya ile Yeni Dünya'daki yeni cumhuriyeti birbirinden ayıran en temel özellik, birincisinin sınırlarını genişletebilmek için hiçbir fırsatı kaçırmaması, bu uğurda ahlâki çöküntü riskini bile göze alması, ikincisinin ise kuruluş sınırları içerisinde kalarak ilerleme kaydedebilme kapasitesine sahip olmasıydı. Bu görüşün etrafındaki kamuoyu desteğini de Jefferson kendi elleriyle yaratmıştı. Şimdi ise "hukuka saygısızlık eden" bu genişleme girişiminin öncüsüydü.[10]

Yükselen tepkilere rağmen cumhuriyetin üzerine ilk imparatorluk gölgesi böylece 1803 yılında düşüyordu. Louisiana'nın satın alınmasının ardından patlak veren Amerikan anayasasının genişlemeyi yasal kılıp kılmadığına dair tartışmalarda, imparatorluk kelimesini arzu edilen bir olgu olarak kullanan, bu genişlemenin arkasında hatırı sayılır bir kamuoyu desteği yaratan da yine Jefferson'dı. Nitekim James Madison'a 27 Nisan 1809 tarihinde yazdığı mektupta "daha önce hiçbir anayasanın yaygın imparatorluk ve kendini yönetme için bizimki kadar iyi hesaplanmış olmadığından eminim",[11] diyerek Amerikan istisnacılığının başlangıçtaki haline ince bir ayar yapmıştı. Sözü geçen imparatorluk, istisnai bir oluşum anlamında sunulmaktaydı; tarihten alışılagelindiği gibi egemenlik haklarını gasp etmek yerine özgürlük saçan bir imparatorluk olarak...

İMPARATORLUK

Antik çağlardan itibaren imparatorluk, insanoğlunu tutsak eden efsunlu bir hayal olmuştur. Polybius'a göre tarihin amacıdır. Özünde, en basit haliyle, düzen getiren hukukun sınırları aşarak yayılması sonucu bütün insanlığı kurtarması idealini barındıran bu dünya barışı modeli, her yeni yükselen medeniyetin ulaşmayı hedeflediği, çok çeşitli formlara bürünebilen kutlu bir sondur. İnsanlığın kurtarılacağı, yeryüzündeki refah ve zenginliğin yaygınlaştırılacağı ve kaosun düzene yenik düşeceği böylesi

[9] Norman Schofield, "The Republic of Virtue and the Empire of Liberty", cniss.wustl.edu/Rikerpapers/repubofvirtuepaper2.html

[10] Berger, a.g.m., s. 138.

[11] Julian P. Boyd, Charles T. Cullen, John Catanzariti ve Barbara B. Oberg (der.), *The Papers of Thomas Jefferson* (Princeton: Princeton University Press, 1950), I, s. 169.

bir sonu hazırlamak, hazırlayana hiç şüphesiz büyük şeref ihsan edeceği gibi tartışılmaz bir küresel kanun koyucu ve uygulayıcısı, yani *de legibus* (yasaları uygulayan *yasal* güç) konumu da kazandıracaktır. İmparatorluk hayallerini büyülü kılan, tarihteki imparatorluk devirlerinin hiçbir zaman kapanmayacağının ispatı, imparatorluk sonrası nihai bir barış halinin sonsuzlaşacak olmasının yanısıra imparatorluk girişiminin sahibi olan gücün kavuşacağı işte bu konumdur. Hüküm sürecek hukukun belirleyicisi, yasal koruyucusu, takipçisi ve yargıcı olma unvanları ile taçlanma, insana insanlık onurunu iade eden kurtarıcı olarak anılma ve dinlerin geleceğini haber verdiği, iyiliğin hâkim olacağı son günleri hazırlama rüyası –*reel-politik* karmaşasının zaman zaman tozu dumana katmasına ve uluslararası politikanın başka yönetişim biçimlerine duyulan gereksinim doğrultusunda evrilmesine rağmen– yeryüzünden hiçbir zaman kaybolmayacaktı; değişik ellerde, değişik isimler altında tekrar tekrar vücut bulacaktır. Abbé Th. Moreux'nun dediği gibi bazı hayaller "uzun bir uykudan sonra... bizlere şüphesiz yeni ve daha zengin giysilerle geri döner ama öz aynı kalır" ve bu hayallerin "taktıkları maskeler bilim insanını kandıramaz."[12] İmparatorluk da geri dönüşü hep beklenmesi gereken bu hayallerden bir tanesidir.

Ne var ki, ilk ortaya çıktığı haliyle bir dünya medeniyeti ve barışı projesi, bir çeşit kurtarma operasyonu olan imparatorluk tasarımı, bünyesinde aynı zamanda duraklama, çürüme, dejenerasyon, baskı, kuralsızlık ve diktatörlüğe elverişli ortamı sağlayabilen unsurları da barındırmaktadır. İlk olarak Cicero'nun öne sürdüğü gibi, imparatorlukla ilgili her zaman ahlâki bir sorun vardır. Ve acı bir gerçektir ki, tarih boyunca her imparatorluk girişimi, yozlaştırıcı unsurların, özdeki –naif sayılabilecek– insanlığın tamamı için bir çözüm olabilme inancına baskın çıkmasıyla önce özgürlükleri kısıtlamış, korku salmış; sonra da içten içe çürüyerek kendi kaçınılmaz sonunu hazırlamıştır. Bu bağlamda, Maniheizm'in ikilemini hatırlatır biçimde, içinde kendi antitezini de barındıran imparatorluk, iyi ve kötünün (hayır ve şerrin) birbirine üstün gelme mücadelesini içselleştirmiştir. Genişlemenin hangi noktaya kadar devam etmesi gerektiği veya imparatorluk hukukunu reddederek kendi yasalarının güvencesini isteyen milletlerle hangi yöntemlerle mücadele edileceği gibi konular söz konusu olduğunda, hoşgörülü ve özgürlükçü anlayış, şimdiye kadar hep baskıcı ve zorlayıcı anlayışa yenik düşmüş ve tarih, imparatorlukları insana layık olmayan yönetimler olarak yazmıştır. Hükmetmenin karanlık gücü, kurtarıcı olmanın şerefinden daha cazip gelmiştir. Ancak imparatorluk

[12] Abbé Th. Moreux, *Qui Sommes Nous* (Paris: Bonne Presse, 1910), s. 1.

teorisyenleri, uygulamada yozlaşan ve mutsuzluk saçan imparatorluğun, emperyal yapı içindeki iyilik unsurlarının başat hale geldiği iyi bir versiyonunun teorik olarak mümkün olduğunu savunmaktan vazgeçmemişlerdir. Deneyimler göstermiştir ki, toprakla ölçülen, somut sınırlar dahilinde genişleyen imparatorluklar yozlaşma tuzağından kaçamamıştır. O halde, açıkça tanımlanmış ve sahiplenilmiş topraklar üzerinde yürütülen bir imparatorluk projesi yerine, sosyo-politik, ekonomik ve kültürel ağların sıkıca ördüğü etki alanlarının yaratılması ve bu alanlarda sadece imparatorluk hukukunun (*lex regia*) geçerli kılınmasıyla teoride var olduğu kabul edilen ideal duruma ulaşılmış olacaktır.

Hardt ve Negri'nin *İmparatorluk*'u, yukarıda bahsi geçen bu iki imparatorluk anlayışı arasındaki farkın Amerikalılar tarafından kendi emsalsizlikleri lehine nasıl yorumlandığını ve ideali temsil eden bir 'özgürlükler imparatorluğu' kavramının Jefferson tarafından nasıl formüle edildiğini çok açık bir şekilde gözler önüne serer. Buna göre, özgürlüklerin katili imparatorluklar yerine açık bir alanda retorik olarak evrensel özgürlüklerin garantisi olacak –büyük harfle– İmparatorluk, ilk haliyle ABD'de Jefferson'ın kanaat önderliğinde vücut bulmak üzereydi.[13] Tarihin küçük harflerle yazdığı imparatorluklar emperyalizm denen korkunç bir canavar yaratmışken, İmparatorluk, yirminci yüzyıla doğru, düzen ve barışla tanımlanan ve emperyalist yerine emperyal denilebilecek bir idealle, henüz oluşma aşamasındaki karmaşık ilişkiler aracılığıyla ilerliyordu. Sadece Eski Dünya ile özdeşleşmesi gereken emperyalizm, imparatorluk topraklarında doğrudan, maddi varlığı hissedilecek (*immanent*) yöntemlerle egemenlik kurmuştu. ABD'nin emperyal ideali ise, Amerikan kıtasındaki maddi varlığını nihaileştirdikten sonra kıtanın gerisinde ve ötesinde demokrasiyi yeşertecek uzaktan, dolaylı ve aşkın (*transcendent*) bir etki öngörüyordu.[14] Anayasa'da bu ideali dışlayan veya hukuksuz kılan hiçbir madde mevcut değildi.

Genişleme Sarhoşluğu

Teorik olarak, imparatorluk içindeki her gelenek ve eğilim, mutlaka kendisini dengede veya kontrol altında tutma görevini yüklenmiş karşıtı ile sürekli bir mücadele halinde bulunmaktadır. Genişleme eğilimi de kısıtlayıcı ve kontrol edici güçlerin küçümsenmeyecek muhalefetini aştıktan sonra veya aşabilme kapasitesine göre kendisini gerçekleştirebilir. Kısa vadede sırf daha çok toprağa sahip olmak adına tedbirsizce genişlemenin, uzun vadede sadece imparatorluğun çöküşünü değil aynı zamanda mer-

[13] Hardt ve Negri, *Empire*, s. 167.
[14] A.g.e., s. 164.

kezin insan ve mali kaynaklarının çevre için harcanarak tükeneceği bir fakirleşmeyi de getireceğini savunan cephe, genellikle tarihten örnekler göstererek genişlemeci cepheye sağduyulu davranma telkininde bulunur. Genişlemeci cephe ise tarihten ders aldığının, daha önce yapılan hataların tekrar edilmeyeceği bir planın yürürlüğe sokulduğunun ve bu defa imparatorluk için ideal durumun yaratılacağının garantisini verir. İki cephe arasındaki çatışma, hemen hemen her zaman genişlemenin lehine sonuçlanır. Bu arada, genişleme soyutlaşıp, topraksal tanımlamalar ve sınırlandırmalardan uzaklaşıp, kültürel, sosyo-politik ve ekonomik ağlar aracılığıyla yürütülmeye başladığı zaman arkasına şaşırtıcı derecede büyük bir kamuoyu desteği alır. Üç bin yılı aşkın bir süre boyunca, yükselip çöken hiçbir medeniyet, genişlemenin ve yayılmanın cazibesine sırt çevirememiştir. Üstelik her ne kadar 'etki alanını büyütmek' veya 'demokrasi, düzen ve hukuk götürmek' gibi terimlerle rafine edilmiş olsa da genişleme, primordiyal hali olan 'toprak çevirme' eylemiyle bile hâlâ hayalleri süslemektedir. Nitekim, Hardt ve Negri'nin ifade ettiği gibi, topraksal unsurların baskın çıkarak 'emperyal'in istisnai konumunu bozması, diğer bir deyişle 'emperyalist'e "dönüş" yapılması, beklenmesi gereken bir durumdur. Ancak o zaman bile topraksal egemenlik emellerinin üzerine güzel bir "Roma misyonu" kılıfı örtülecektir.[15]

ABD de, Eski Dünya imparatorluklarından her açıdan farklı olduğu vurgusuna rağmen koloni sahibi olmanın çekiciliğine 1898 yılına kadar dayanabildi. Avrupa'dan farklı bir kadere sahip olma inancının beslediği istisnacılığın her şeyden önce Avrupa imparatorluklarının Amerika kıtasına bir daha hükmetmesini engellemek amacıyla kurgulanan izolasyonizm (*isolationism*) için gerekli ortamı sağlaması sonucu ABD, bölgedeki tek güç haline geldi. Aslında istisnacılık kadar eski olan izolasyonizm, kendini ilk olarak George Washington'ın veda konuşmasında göstermiş, daha sonra da 1823 tarihli Monroe doktrini ile iyice belirginleşmişti.[16] Özellikle Monroe doktrini çerçevesinde, Avrupa ülkeleri ile karşılıklı olarak müdahale etmeme ilkesi üzerinde anlaşmaya varılmasının ardından ABD kendini, birgün yine bir Avrupa imparatorluğunun parçası olarak bulma korkusundan tamamen kurtardı ve özgürleştirdi. Bu özgürlük içinde devletleşme sürecini tamamladı; içerideki yerleşme, yayılma ve Batı'ya doğru genişleme süreçlerine son halini verdi; milli gelirini yükseltti;

[15] Hardt ve Negri, *Empire*, s. 172.

[16] Daniela Rossini (der.), *From Theodore Roosevelt to FDR: Internationalisma and Isolationism in American Foreign Policy* (Staffordshire: Keele University Press, 1995) içinde Daniela Rossini, "Isolationism and Internationalism in Perspective: Myths and Reality in American Foreign Policy", s. 12.

sanayi ile tarım üretimini artırdı ve dış ticarette önemli bir üstünlük elde etti. 1830'lardan 1850'lere uzanan süreçte Amerikalılar, Önceden Belirlenmiş (Aşikâr) Kader'in (*Manifest Destiny*) öngördüğü gibi içeride, kendi topraklarında kendilerine özel bir imparatorluk yaratmaya, diğer bir deyişle "Ev'in İmparatorluğu"nu gerçekleştirmeye yoğunlaşmışlardı.[17]

Ne var ki, izolasyonizm döneminde yakalanan bu refah seviyesi, topraksal hâkimiyetin genişletilmesi hayalinin Amerikan dış politikasına 'dönüş' yapmasını da beraberinde getirdi. Böylece ABD, öncelikle kendi egemenliğine Avrupa'dan gelebilecek bir müdahale ihtimalini bertaraf etmek için büründüğü yalnızlık kisvesinin kendisini bölgesinde tek güç kılmasının ardından bu gücü çevresine müdahale etmek için kullanmaya hazır hale geldi.[18] Zaten dışarıdan bir 'dur' ihtarının gelmediği bu ortamda, Meksika içlerine doğru bir genişleme süregelmekteydi. Aslında bu genişleme, Ev'in içine Anglo-Sakson olmayan hatırı sayılır bir nüfusun alınması pahasına devam ettiriliyordu ve içerideki alanın 'Amerikan' olması ve kalmasına yönelik güdülen politikalar ile uyumsuzdu. ABD'nin imparatorluk macerası ile anarşi yaratabilme kapasitesini inceleyip ilişkilendiren Amy Kaplan'a göre bu durum, ABD'nin imparatorluk karakteri taşıyan genişleme sürecindeki temel çelişkilerinden biriydi. Fakat yolundan sapan her geleneğe yapılan ince ayar ve sonuçta gelenek içinde kalınarak rötuşlanan bütün çelişkiler gibi Önceden Belirlenmiş Kader'in kullandığı 'Ev'in içi' söylemi de "genişleyen bir imparatorluğun sınırlarını müzakere etmek" amacıyla yeniden kurgulanabilirdi.[19] Yani; Ev'in sınırları, kurtarılan Meksikalıların topraklarını da kapsayacak şekilde yeniden çizilebilirdi. Bu bağlamda, içeride kalan alanda sadece medeniyet ve barışın kapsandığı daha soyut bir Sınır ortaya çıkacaktı.

Bu şekilde on dokuzuncu yüzyılın sonuna kadar ABD, genişleme içeren eylemlerinin tarihteki çürümeye mahkûm imparatorluklarınkinden farklı olduğunu, görünüşe rağmen kuruluşundaki emsalsiz nüvenin hiçbir şekilde deforme olmadığını savunabiliyordu. Derken, William McKinley'in başkanlığı sırasındaki İspanya-Amerika Savaşı'nın ardından İspanya'dan savaş ganimeti olarak kazanılan Porto Riko, Guam ve Filipinler'in Amerikan kolonisi olarak ilân edilmesiyle birlikte ABD, Eski Dünya imparatorluklarını cezbeden genişleme türünün büyüsüne sonunda açıkça kapılmış oldu. Üstelik koloniler, daha sonraki başkan Theodore Roosevelt'in çevresindekilerin deyimiyle "harika küçük [bir] savaş" sonrasında

[17] Amy Kaplan, *The Anarchy of Empire in the Making of U.S. Culture* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 2002), s. 26.
[18] Rossini, "Isolationism and Internationalism", s. 13.
[19] Kaplan, a.g.e., s. 28.

çok kolay bir şekilde el değiştirmişti.[20] Ancak ABD'nin bu bağlamda, kuruluş *ethos*unda yer alan imparatorluk karşıtı duruşun tanımladığı, sakınılması gereken imparatorluklardan hiçbir farkı kalmamıştı. Hatta Hardt ve Negri'ye göre Fransa'da üçüncü cumhuriyet dönemindeki emperyalist uygulamaların benzerleri yürürlüğe girmişti.[21] Her ne kadar bu imparatorluk macerası sadece 1898'den 1912'ye kadar –kimilerine göre gerçek anlamda Filipinler'in 1946'daki bağımsızlığına kadar– sürmüş olsa da Amerikan tarihinde istisnacılık *mithos*unun sarsıldığı ve izolasyonist politikaların sürdürülmesinin zorlaştığı yeni bir dönemi başlattı. Topraksal genişlemenin dayanılmaz cazibesine kapılarak 'emperyal'den 'emperyalist'e dönüşü destekleyen Roosevelt aynı zamanda, Avrupa tarzı medeniyetçi söylemi de Amerikan dış politikasının unsurlarından biri haline getirdi. Buna göre, "barbarlık içinde yaşayan insanların zincirlerinden kurtulduğunu görmek"[22] ABD'nin göreviydi. Medeniyetin nimetlerini, ki ileride bu nimetlerin başında demokrasi gelecekti, gereksinim duyan halkların yurtlarına götürmek medeniyet adına severek katlanılacak bir bedeldi. Bu bedel de ancak bir imparatorluğun sahip olduğu kaynaklarla ödenebilirdi. Böylece on dokuzuncu yüzyıl bitip yirminci yüzyılda ilerlerken ABD, kuruluşundaki genişleme karşıtı söylemi tamamen arkasında bırakarak, Jefferson'ın savunduğu özgürlükler imparatorluğu anlayışının içini boşaltarak kendi sınırları dışındaki egemenliklere doğrudan müdahale etmeye yatkın bir hale gelmiş oldu.

ABD'NİN KAÇINILMAZ KADERİ!

Amerikan İmparatorluğu'nun varolup olmadığı yıllanmış ama henüz sonuç alınamamış bir tartışmadır. Dominic Lieven'in imparatorluk tanımına bakıldığında, "sınırları açıkça çizilmiş topraklarda, değişen derecelerde [ama] doğrudan kendi idari gözetiminde bulunan tebaası üzerinde egemen otoriteye sahip"[23] özel tanımlanmış siyasi bir oluşum olmak gerektiğinden, elbette ki ABD bir imparatorluk değildir. ABD'nin anayasal sınırları dışındaki topraklar ve bu topraklarda yaşayanlar üzerinde açıkça egemenlik iddia etmesi, bu bağlamda tarihte alışageldiğimiz kolonili imparatorluklardan biri görünümüne bürünmesi, yukarıda sözü geçen 14 yıl ile sınırlıdır ve bu süre kendisine dünya imparatorlukları arasında resmî bir yer ayrılması için yeterli değildir. Nial Ferguson'un, çok okunan kitabı *Colossus*'ta da belirttiği gibi, ABD kitapların tanımladığı gibi bir

[20] Rossini, a.g.m., s. 16.
[21] Hardt ve Negri, *Empire*., s. 175.
[22] A.g.e.
[23] Dominic Lieven, *Empire: The Russian Empire and Its Rivals* (London: Pimlico, 2003), s. 9.

imparatorluk olmayı becerememiş ya da "güç bulmuş;" bu nedenle de bu ülkenin "imparatorlukla ilgili girişimleri kısa ömürlü, sonuçları da geçici olmuştur." Buna rağmen Ferguson aynı kitabında, 1776'dan itibaren Amerikan İmparatorluğu diye bir olgunun varlığından şüphe edilmemesi gerektiğini de özellikle belirtir.[24] Bu şekilde aslında Amerikan istisnacılığının bir yanılsama olduğunu, imparatorluk açısından bakıldığında ABD'nin, kendine özgü durumları sabit olmakla birlikte tarihteki olağan vakalardan biri olduğunu savunur.

Amerikan İmparatorluğu'nun varlığının hissedilip de parmakla gösterilememesinin en önemli nedeni hiç şüphesiz, Amerikan kamuoyunun bir imparatorluk yönetimine isyan edilerek kazanılan bağımsızlık fikrine ve kurulan devletin yeryüzünde emsali olmadığı inancına karşı sergiledikleri duygusal ve inatçı sadakatti. Yukarıda da belirtildiği gibi bu sadakat, dünyanın dört bir yanında söylenen ve yazılan her şeye rağmen, uzun yıllar boyu Amerikalıların ABD'nin bir imparatorluk olmasına karşı direnmesine veya imparatorluk olduğunu inkâr etmesine yol açtı. Ancak uluslararası gelişmeler, imparatorluğun 'geri dönme' kapasitesi ve ABD'nin kaçamayacağı kaderinin bir imparatorluk misyonu olduğu yönündeki propaganda, bu direnci ve bilinçli inkârı yavaş yavaş sildi. Öyle ki bugün gelinen noktada, Amerikalılar tarafından ülkelerinin imparatorluk olmasının aslında iyi, gerekli ve istenen bir ideal durum olduğu tartışılıyor. İlk olarak Theodore Roosevelt'in genişlemeci ve müdahaleci tutumuyla sarsılan kuruluş *mithos*u, Woodrow Wilson'ın "uluslararası işbirliği" projesiyle başlayan Amerikan uluslararasıcılığının ortaya çıktığı ve olgunlaştığı yeni bir süreçte ender hatırlanır oldu. ABD tarzı bu uluslararasıcılık, imparatorluk politikalarıyla "örtüşen", bununla birlikte imparatorluk kelimesinin maruz kaldığı "duygusal ithamlar"dan kaçınılmasını ve Amerikalı politikacıların söylemlerinde ve giriştikleri polemiklerde faydalı "nüanslar" yapabilmesini sağladı.[25] Aynı zamanda da ABD'nin kendi iyiliğini düşünürken uluslararası platformda etkin bir lider olarak tüm dünyanın iyiliğini de düşünebileceği kanısını yaygınlaştırarak Amerikan imparatorluk anlayışındaki dönüşümü başlattı.

II. Dünya Savaşı'nda Avrupa'nın Nazi işgaline uğraması, Japonya'nın saldırganlığı ve nihayet Pearl Harbour baskını, ABD'ye dünyanın bir köşesinde kaos varsa anayasal sınırlar içerisindeki düzeni korumanın mümkün olmayacağını kesin bir şekilde gösterdi. Bütün imparatorluk teorilerinin kalbinde yer alan, düzenin kendisinden ne kadar uzakta olursa ol-

[24] Ferguson, *Colossus*, s. 2.
[25] Rossini, "Internationalism and Isolationism", s. 16.

sun, kaosu mutlaka kaplaması gerektiği düşüncesi, Amerikan dış politikasının her zaman su yüzüne çıkmamasına rağmen vazgeçilmez temel unsurlarından biri haline geldi. Savaşın son yıllarında sıklıkla dile getirilmeye başlanan Amerikan düzeni veya barışı (Pax Americana) ideali, sonrasında da ABD'ye kaçamayacağı, kaçmak istemeyeceği emperyal bir rol yükledi. Üstelik kolonileri içermeyen, egemenliğin genişlemesinin kesin çizilmiş sınırların genişlemesine bağlı olmadığı bu rol, bir yandan Amerikan kamuoyunun henüz tam olarak ilgisini yitirmediği 'imparatorluk olmama' söylemini desteklerken diğer yandan da Batı Avrupa'nın bir zamanlar imparatorluk olan bütün güçlerinin Amerikan etki alanına hapsolmasını sağladı. ABD, Soğuk Savaş'ın yarattığı belirsizlik ve güvensizlik ortamında, etki alanını kaos olasılığı beliren bölgelere doğru genişletirken, "korumacı" ile "hükmeden" arasındaki ince çizgiyi defalarca aşmakta bir sakınca görmedi.[26] Amerikan liderliğinde şekillenen küresel ekonomik, politik, kültürel ve askerî bağları oluşturan karmaşık anlaşma, organizasyon ve şirketler ağı da Sovyetler Birliği'nin erişemediği, erişmesinin engellendiği bölgelerde ABD'nin gizli bir imparatorluk oyunu sahnelemesi için elverişli şartları sunmaktaydı. Bu dönemdeki dış politika uygulamalarının 'emperyal' değil de, doğrudan sınırlarla tanımlanan kapalı alanlarda işgal, yok etme ve boyun eğdirme yöntemleri kullanıldığından dolayı, 'emperyalist' olduğunu düşünenler olumsuz anlamıyla 'Amerikan İmparatorluğu' terimini kullanmaya başlamışlardı. Hattâ Soğuk Savaş boyunca ve sonrasında Ortadoğu'daki Amerikan müdahaleleri göz önünde bulundurulduğunda ABD'ye –imparatorluğun teorik olarak kaosu dışlayan bir yapı olmasına referansla, oksimoron bir kullanımla– "kaos imparatorluğu" da denmiştir.[27]

Ev'de ise politikacılar düzeyinde, emperyalizmin sadece şer imparatorlukları tarafından kullanıldığı üzerine kurulu, bilinçli bir "yansıtma" (*projection*) söz konusuydu. Buna göre emperyalizm, anayasal sınırların dışında kalan "şeytani ötekiler"e aitti; ABD'ye değil.[28] Dışarıdaki şer imparatorluklarının varlığı, dünyada düzen hukukunun yayılmasını sağlayacak ideal bir imparatorluğun varlığını da şart koşuyordu. Eğer kurtarıcı olarak, beklenen bu imparatorluğu kurma görevi ABD'ye düşüyorsa, bu misyondan kaçılamıyorsa, Amerikalıların da bu fikre alışmaya başlaması, hattâ bunu istemesi kaçınılmazdı. Ancak yukarıda da belirtildiği gibi, imparatorluk oluşumu içindeki her eğilim, ne kadar baskın olursa olsun, kendi karşıtı ile mutlaka çatışma halinde bulunur. ABD'nin imparatorluk

[26] Hardt ve Negri, *Empire*, s. 178-179.
[27] Alain Joxe, *L'Empire du Chaos*, Paris: La Découverte & Syros, 2002.
[28] Kaplan, *Absence of Empire*, s. 13.

ilişkileri de Amerikalılar tarafından bir yandan onaylanırken diğer yandan da sürekli olarak eleştiriliyordu. Sonuç olarak "emperyal bir devlet içinde yoğunlaşan güç", sona ermeyen bir "politik, sosyal ve kültürel bir süreç" anlamına geldiği için "statik değildir" ve "evde ve dışarıda yükselen ve yanıtlanan muhalif söylemler ile mücadele halindedir"[29] ve ABD'nin dış politika adımları da aynı söylemler çatışması altında atılıyordu. Örneğin, 1959-60 yıllarında, ABD'nin dünyadaki kaos bölgelerine bir dünya polisi gibi gidebilme olasılıkları kapsamlı tartışılmaya başlandığında 1961 yılında başkan olan John F. Kennedy, dünya polisinin ancak BM Güvenlik Gücü adı altında oluşturulabileceğini savunan hukukçu Greenville Clark ve Prof. Louis B. Sohn'un "Dünya Hukuku Yolu ile Dünya Barışı" (*World Peace through World Law*) projesine ilgi göstermiş ve o ünlü sözlerini sarf etmiş, yani Amerikalıların "dünya nüfusunun sadece yüzde 6'sını oluşturduğunu" ve tek başlarına "kendi iradelerini insanlığın geri kalan yüzde 94'üne dayatamayacaklarını", ayrıca ABD'nin "dünyadaki bütün sorunlara çözüm olamayacağını" dile getirmiştir.[30] Ne var ki, ileride ki günler, imparatorluk ağı içindeki genişleme ve müdahale karşıtı eğilimin, her zaman genişlemeci ve müdahaleci eğilime karşı verdiği mücadeleden yenik çıkacağı kuralının geçerli olduğunu gösterdi.

İlk olarak *Time* dergisinin yayımcısı Henry Luca tarafından kullanılan,[31] daha sonra Filipinler'in Amerikan kolonisi olması, II. Dünya Savaşı sırasında ve hemen sonrasında üstlenilen kurtarıcı rolü, Soğuk Savaş'ın bütün hikâyesi ve nihayetinde Sovyetler Birliği'nin çöküşünü içeren, biraz uzatılmış bir 20. yüzyılı ifade eden 'Amerikan Yüzyılı' boyunca ABD, kuruluşunda saklı olan imparatorluk olmama kararlılığından adım adım uzaklaşarak bir imparatorluk olmanın ağır ekonomik ve politik yükünü 'dünya düzeni' adına gönüllü olarak sırtlarken, uluslararası bir boyut kazanmış Önceden Belirlenmiş Kaderi'ni kucakladığına inandı. Önce Eski Dünya imparatorluklarına sonra Sovyet İmparatorluğu'na karşı verdiği mücadeleden muzaffer çıkmış; ticaret, refah, yüksek kültür ve özgürlüklerin güvencesi demokrasi ve medeniyet getiren hukukun kazanmasını sağlamıştı. Körfez Savaşı ve sonrasında da bu hukukun tek küresel uygulayıcısı görünümünü kazandı. Tam Kader'in çizdiği Sınır'ın "açık

[29] Kaplan, *Absence of Empire*, s. 16.

[30] Kennedy'nin Kasım 1961'de Washington Üniversitesi'nde yaptığı konuşmadan alıntı, Arthur M. Schlesinger Jr., *War and the American Presidency* (New York and London: Norton, 2005), s. 44.

[31] Luca, ABD'nin demokratik değerleri savunmak adına II. Dünya Savaşı'na katılması için çağrı yaparken buna "ilk büyük Amerikan yüzyılını yaratmak" diyordu. M. J. Hogan (der.), *The Ambiguous Legacy* (Cambridge: Cambridge University Press, 1999) içinde H. R. Luca, "The American Century" yeniden basım.

bir Amerikan İmparatorluğu alanına" dönüşmesi kutlanıyordu ki 11 Eylül 2001, Amerikalılara dünyanın medeniyet sınırıyla ikiye ayrıldığı düşüncesinden vazgeçmek için henüz erken olduğunu öğretti. Bugün yeniden beliren bu Sınır'ın diğer tarafında önce Kızılderililer, sonra Meksikalılar ve Filipinliler ve daha sonra da Komünistler yer almıştı. Şimdi ise 'kökten dinci teröristler' vardı ve ABD'nin içerideki "anayasal projesinin küresel genişlemesinin" tamamlanmasının önündeki en büyük engeli teşkil ediyordu.[32] Tarih ABD'ye bir kere daha gösterdi ki Sınır'ın karşı tarafında kaos varsa anayasal düzen güvende değildi. Ya kaos düzene sıçrayacaktı ya da düzen kaosu kaplayacaktı.

Liberal İmparatorluk

Ünlü siyaset felsefecisi John Rawls'un *Halkların Hukuku* (*The Law of Peoples*) başlıklı kitabında liberal devletler için sunduğu üç aşamalı dış politika çerçevesi, liberal halkların uluslararası hukuk prensipleri konusunda kendi aralarında uzlaştıktan sonra adil olmayan rejimler altında ezilen halklara bu prensipleri benimseterek yardım etme yükümlülüğü olduğunu; liberal devletlerin bu prensipleri sonradan benimseyen devletleri eşitleri olarak kabul etmesi gerektiğini ama Halkların Hukuku'na uymayı reddeden kanunsuz devletlerin dışlanmasını önermektedir. Rawls'un çizdiği, liberal devletlere "özel müzakere gücü" tanıyan bu çerçeve "mutlaka bir liberal İmparatorluk'un veya İmparatorluk'un hukukunun genişlemesi" ile sonuçlanacaktır.[33] 11 Eylül sonrası ABD, Rawls'un teorisindeki liberal güçlerin çoğul otoritesini, "kendi kendine verdiği yetki" ile tek başına üstlendi.[34] Ve yine her ne kadar Rawls "rasyonel savaşma sebeplerini"[35] teorisinden dışlasa da George W. Bush başkanlığında, yeni muhafazakârların (*neo-conservatives*) etkisinde ABD, 'önleyici savaş' (*preventive war*) politikası güderek anayasal projesini genişletmesine karşı duracak yasa dışı güçlerle mücadeleyi içeren bir 'dünya barışı planı' geliştirdi. Önleyici savaş, "potansiyel, gelecekteki ve sonuç olarak spekülatif" kaos olasılıklarına yönelik geliştirilmesi nedeniyle uluslararası ortamda yasallıktan açıkça yoksundu.[36] Ancak ABD, 'yeni Amerikan Yüzyılı'nın başlangıcında, anayasal sınırları içinde saldırıya uğramayı geçerli sebep olarak göstererek kendi kendini atadığı liberal imparatorluk konumunda neyin yasal olduğu konusunda müzakere üstünlüğünü de fiilî olarak ele

[32] Hardt ve Negri, *Empire*, s. 182.
[33] Roland Pierik ve Wouter Werner, "Cosmopolitism, Global Justice, and International Law", *Leiden Journal International Law*, 2005, No: 18, s. 681.
[34] Schlesinger, *War and Presidency*, s. 43.
[35] John Rawls, *The Law of Peoples* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 2002), s. 91.
[36] Schlesinger, a.g.e., s. 23-4.

geçirerek uygulanacak hukukun yazıcısı ve yargıcı olarak bir yasallık sorunu ile karşı karşıya olduğunu düşünmüyordu. Bu ve ileride gerçekleşmesi muhtemel gelişmelerden dolayı, gazeteci Robert Kaplan'ın yazdığı gibi, "gelecekteki tarihçiler 21. yüzyıla baktıklarında Amerika Birleşik Devletleri'ni bir cumhuriyet olduğu kadar bir imparatorluk olarak da görecekler."[37]

Ne var ki, Bush ve yeni muhafazakârların iddialarının aksine, uluslararası toplumun gözünde ABD'nin liberal imparatorluk olarak çok büyük bir meşruiyet sorunu var. Amerikalıların dünya nüfusunun –artık yüzde 6 bile değil– sadece yüzde 4'ünü oluşturduğu günümüzde, Amerikan 'emperyal' ve 'emperyalist' tutumuna karşı sadece medeniyet sınırının dışında kalan değil içinde bulunan bölgelerden de kuvvetli itirazlar yükseliyor. Jean-Jacques Servan-Schreiber'in 1967 yılında yazdığı çok satan kitap *Le Défi Américain*'in yayımlanması ile Fransa'da yoğunlaşan Amerikan karşıtı duygular, bilineceği üzere diğer Avrupa ülkeleri tarafından da değişik zamanlarda değişen şiddetteki Amerikan karşıtlığı ile güç kazandı. Bu karşıtlık, hemen hemen her zaman "Amerika'nın emperyal varlığının özel biçimlerine karşı direnmek"[38] şeklinde ifade edilmekte. Bu bağlamda, ABD'nin sadece yasadışı devlet ve kişilerden değil Sınır'ı paylaştığı devlet, örgüt ve kişilerden gelen, kuruluşu sırasında kendisinin de sıkı sıkı tutunduğu 'imparatorluğa boyun eğmeme' ilkesine dayalı bir muhalefetle karşı karşıya. Ancak gene de hatırlanmalıdır ki, içeriden ve dışarıdan yükselen muhalif sesler, hiçbir şekilde söz konusu imparatorluğun sonunun geldiğinin göstergesi olmak için yeterli değildir. Yukarıda da bahsi geçtiği gibi, her imparatorluk kendi antitezini de içinde barındırmaktadır ve iç ve dış karşıtların varlığı, teorik olarak imparatorluk olmanın bir gereğidir.

Emperyal uygulamaların muhalefetle karşılanması, bir imparatorluğun sona ermekte olduğu anlamına gelmiyorsa da, o imparatorluğun malî ve insan kaynaklarının sınıra dayanması, kesinlikle bir sonun habercisi olarak algılanmalıdır. Tarihteki imparatorluklar, kaçınılmaz emperyal bir hastalık olarak çöküşün (*declinism*) pençesine düştükten sonra yıkılmıştır. Bu nedenle, Amerikan İmparatorluğu'nun sona ermekte olup olmadığını anlamak için takip edilmesi gereken unsur, yükselen imparatorluk karşıtı muhalefetten çok, çöküş göstergeleri olmalıdır. ABD'nin başkanlık sevi-

---

[37] Robert Kaplan, *Warrior Politics: Why Leadership Demands a Pagan Ethos* (New York: Random, 2002), iii.

[38] Thomas Bender (der.), *Rethinking American History in a Global Age* (Los Angeles, London: University of California Press, 2002) içinde Rob Kroes, "American Empire and Cultural Imperialism: A View from the Receiving End", s. 299.

yesindeki imparatorluk ilgisi, yeni barış projesi alanı olarak Irak'tan İran'a doğru kayarken de, Amerikan kaynaklarına aşırı yüklenmenin getireceği bir çöküşe dair uyarıların sayısı giderek artmakta. ABD Sayıştay başkanı diyebileceğimiz David Walker'ın Bush'u, kaderin bir cilvesi olarak Roma İmparatorluğu alegorisi kullanarak "malî sorumluluğa" davet eden demeci bu uyarılardan sadece bir tanesi.[39] Liberal imparatorluk, tek yekpare bir gücün yönetiminde şekilleniyorsa aşmaması gereken ve ötesinde çöküşün beklediği sınırlara mutlaka gelip dayanacaktır. ABD de – tek başına hareket ettiği varsayıldığında– Sınır'ının ucuna gelmiş gibi gözüküyor. Michael Ignatieff'in dediği gibi, belki "Irak gibi bir yerde, demokrasi ve istikrar için, bir imparatorluğun müdahalesi son çare olabilir" ama o zaman, o imparatorluk da kendi var olabilme sınırına dayanıp dayanmadığına bakmalıdır; "imparatorluklar ancak sınırlarını fark ederek var olabilirler."[40]

[39] "ABD Roma gibi çöküşe gidiyor", *Cumhuriyet*, 15 Ağustos 2007, s. 11.
[40] Michael Ignatieff, "The American Empire: The Burden", *New York Times Magazine*, 5 Ocak 2003.

ABD'NİN TEMEL TEHDİT KAYNAĞINI KURUTMA VE HEGEMONYA KURMA ADINA ORTA DOĞU'YA YÖNELMESİ

Nasuh Uslu*

GİRİŞ

Soğuk Savaş döneminde karşısında somut bir düşman bulan ve bu düşman çerçevesinde içte ve dışta ittifak oluşturmaya muvaffak olan ABD açısından Soğuk Savaş sonrası dönemin en temel meselelerinden biri, yeni düşman ve tehdidin tanımlanmasıydı. 1990 yılından itibaren rastlantısal olmanın çok ötesine geçecek şekilde ABD'nin sürekli uğraştığı devletler ya da devlet dışı güçler hep Müslüman kimliğe sahip olanlar ve geniş Orta Doğu bölgesi içinde yer alanlar olmuştur. ABD'nin daha önceden desteklediği Müslüman gruplarla ve devletlerle çıkar ilişkisinin sona ermesinden sonra, geçmişte ABD'nin göz yumduğu ya da desteklediği bazı grupların, Soğuk Savaş sonrası ortamda Müslümanlara geçmişten beri en fazla zarar veren devlet olarak sivrilen ABD'ye yönelmeleri,

* Doç. Dr. Nasuh Uslu, Kırıkkale Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü.
Çalışma, ADAM (Ankara Düşünce ve Araştırma Merkezi) tarafından finanse edilmiştir.

ABD'ye yeni tehdidi tanımlamada daha somut olma imkânı tanımıştır. Soğuk Savaş'ın bitişiyle birlikte açık şekilde ifade edilmeye başlanan İslâm tehdidini yeni dönemin birincil tehdidi olarak tescil eden ise 11 Eylül saldırıları olacaktır. Bu saldırılarla birlikte, Amerikan hegemonyasının daha da perçinleneceği yeni dönem için projelerini oluşturanlar, artık Soğuk Savaş'ın başladığı dönemdeki kararlılık ve kesinlikle hareket edebilirlerdi.

Yeni dönemde tehdidin tanımlanmasında ve tehditle mücadelede ABD ile İsrail'in ön planda yer alması, olayların Orta Doğu'da yoğunlaşmasını anlama bakımından önemli bir olgudur. İsrailliler tarafından desteklenen Amerikalılar, şu mesajları dünya kamuoyuna ve devletlere ulaştırmaya çalışmışlardır: Orta Doğu orijinli uluslararası radikal İslâmi akım, uluslararası toplum bakımından temel problemi ve temel tehdidi oluşturmaktadır. Soğuk Savaş döneminde nasıl tek bir merkezden yönetilen yayılmacı uluslararası komünizm tehdidi var idiyse, şimdi de Batı'yı ve onun değerlerini hedef alan bütüncül bir radikal İslâm tehdidi dünyayı kasıp kavurmaktadır. O zaman bir ittifak oluşturarak kararlı şekilde mücadele etmek nasıl Batı uygarlığının zaferini getirmişse, şimdi yapılması gereken de aynısıdır. Batılı demokrasiler doğrudan güvenlik tehdidi altındadır. Ayrıca İslâmi siyaset güden Orta Doğulu rejimler ve gruplar, dünya genelinde demokratikleşme ve liberalleşmenin önünde durarak Batı değerlerinin yayılmasını ve dünyanın barışçıl bir dünya haline getirilmesini engellemektedirler.

Bu düşüncelerin uygulamaya konmasını temsil eder şekilde son dönemde ABD ile İsrail'in Orta Doğu'da oldukça aktif olduğu ortadadır. Son yıllarda bölgede en müdahaleci şekilde davranan, şartlardan faydalanarak durumu lehlerine çevirmek için en kararlı şekilde girişimde bulunan, pervasızlık ve her tür aşırıya gitmede birbirlerine destek veren iki devlet, ABD ve İsrail'dir. Bu iki devletin söylemlerinde ne kadar samimi oldukları ve belli eylemler gerçekleştirirken gizli niyetler taşıyıp taşımadıkları ise Orta Doğu halklarını yakından ilgilendirmektedir. Yeni Amerikan liderliğinin geniş Orta Doğu bölgesine müdahale ederken ortaya koyduğu birçok gerekçe ve açıklama asılsız çıkarken Orta Doğu halklarının, Amerikan yönetiminde doğrudan etkili olan ve aralarında İsrail yanlılarının belli bir ağırlığa sahip olduğu yeni-muhafazakârların Orta Doğu üzerinden Amerikan hegemonyasını güçlendirme peşinde olduklarından şüphelenmemeleri mümkün değildir.

AMERİKALILARIN ORTA DOĞU ORİJİNLİ YENİ TEHDİDİ ALGILAYIŞLARI

11 Eylül saldırılarıyla karşılaşan Amerikalılar, saldırıyı gerçekleştirenlerin hiçbir siyasi hedefi ve motivasyonunun olmadığını vurgulamaya özel özen göstermişlerdir. Buradaki temel kaygının, karşıdakileri hiçbir haklı tarafı olmayan şeytani güçler olarak gösterip gerçekleştirilecek topyekûn mücadele için Amerikan halkının ve Batılı müttefiklerin desteğini elde etmek olduğu söylenebilir. Bu çerçevede Amerikalılar, yeni tehdidi tanımlamayı kendi tekellerinde bulundurmaya büyük önem verdiler ve ortaya çıkabilecek her tür eleştiriyi şeytanî düşmanla işbirliği yapmak olarak damgalamak için tetikte beklediler. Soğuk Savaş dönemindeki aşırı Sovyet ve komünist karşıtı olmakla örtüşen bu davranış şeklinin kaçırdığı nokta, tehdidin doğru tanımlanmaması durumunda onunla mücadelenin etkin olmayacağı ve bunun yanında dünyanın iki köklü kültürüne ve dinine mensup kalabalık insan toplulukları arasında geniş çaplı bir çatışmanın ortaya çıkabileceğidir.

Amerikan medyasının ve yönetiminin, 11 Eylül saldırılarını gerçekleştirenleri, körü körüne Hıristiyanlıktan ve Batı uygarlığından nefret eden ve bu çerçevede hiçbir haklı nedene, daha doğrusu siyasi motivasyona sahip olmaksızın acımasızca Batılı sivillere saldıran, gözü dönmüş fanatikler olarak sunmaya özel önem atfettikleri görülmektedir. FBI, saldırganlardan Muhammed Atta'nın bıraktığı mesajın bir kısmını yayımlamamışken, Amerika'da etkili olan çevreler, şu sonucu ortaya koymuşlardır: Saldırganlar arkalarında siyasi bir açıklama ve talep bırakmamışlardır, çünkü gerçekten saldırılarının siyasi bir boyutu bulunmamaktadır; saldırganlar siyasi güdülerle hareket etmemişlerdir.[1]

Siyasi neden yoksa saldırganlar böyle büyük bir eyleme niçin kalkıştılar sorusuna Amerikalıların verdikleri cevap da tek boyutludur. Bu konuda da farklı seslere tahammülleri olmadıklarını açık bir şekilde ortaya koymuşlardır. Amerika Başkanı George Bush'un Kongre'nin iki kanadının ortak oturumunda yaptığı konuşmada kullandığı ifadeler, başka Amerikalılar açısından da yol gösterici olmuştur: "Özgürlük düşmanları, bizim uygarlığımıza saldırıyorlar çünkü biz ilerlemeye, çoğulculuğa ve hoşgörüye inanıyoruz." Bush'a göre, ABD'nin karşısına çıkan düşmanlar, kendilerinin politikalarından nefret ediyor değillerdir; onların nefret ettikleri, ABD'nin bizatihi varlığıdır, onun halkının sahip olduğu hoşgörülülük ve

[1] Ervand Abrahamian, "The US Media, Huntington and September 11", *Third World Quarterly*, C. 24, No. 3, 2003, s. 531.

yaratıcı kültürdür.[2] Aynı çizgide olmak üzere, *The Wall Street Journal*'da yazan Norman Podhoretz, barbar bir kültürün, izlediği politikalardan dolayı değil, temsil ettiği demokrasi ve özgürlük değerlerinden ötürü ABD'ye savaş açtığını ileri sürerken, Harvard Profesörü David Landes de Atta ve arkadaşlarının, Müslüman dünyanın geri kalanı gibi, kadınların Batı'da elde ettikleri özgürlüğü kabullenemedikleri için İkiz Kulelere saldırdıkları görüşünü ortaya atmıştır. Müslüman çevrelerin niçin Batı'nın üstünlüğüne saygı göstermediği konusunda kendince 50 neden sıralayan Amerikan gazetesi *The City Journal*'ın yazısında kullandığı alt başlık da aynı yaklaşım şeklinin uzantısıdır: "Bizden nefret ediyorlar çünkü onların kültürü geri ve çürümüş."[3]

Amerika'nın mücadele ettiği şeyi açıklarken sadece uygarlık nefretiyle yetinmesi, tehdidi tam olarak görme ve ona yönelik mücadeleyi başkalarının desteğini alarak şekillendirme bakımından problemli bir davranış tarzıdır. Sadece nefretle hareket ettiği söylenenlerin kendilerine göre değişik hedefleri ve motivasyonları olabileceği hususu bir yana, onların başkalarını da etkileyerek ses getirmelerinin ve etkili olmalarının arkasında çok daha kapsamlı faktörler olabileceği açıktır. El-Kaide ve benzerleri kendi kültürleri açısından düşman gördükleri ABD'yle mücadele ederken, belki daha kolay olduğu için, belki daha fazla destek bulabileceklerini düşündükleri için Amerikan hedeflerine saldırmayı tercih ediyor olabilirler. Fakat onlar, mücadelelerinde siyasi boyutu hiç de göz ardı etmemektedirler. Hattâ onların mücadelesinin en azından kısa ve orta vadede siyasi olduğu söylenebilir. Onlar ABD'yi Müslüman dünyadaki çürümüş rejimleri desteklemekle suçlayabiliyorlar. ABD'ye saldırırken Washington'ın Filistin'de İsrail'e verdiği desteğin öcünü aldıklarını söyleyebiliyorlar.[4] Gerçekleştirdikleri saldırılarla Washington'ı aşırı tepkiye zorlama yoluyla güç tabanlarını artırma gibi siyasi bir hedef peşinde oldukları da gözlemlenmektedir. Uzun vadeli dinî hedef olarak ortaya koydukları İslâmi bir toplum oluşturma ise hem çok muğlak, gerçekleşip gerçekleşmeyeceği belli olmayan bir hedeftir, hem de Müslüman dünyanın büyük kesimi, onların İslâm'la ilgili düşüncelerini paylaşmamaktadır.

Amerikalıların yeni tehdidi tanımlamadaki yaklaşımlarını en iyi ortaya koyan hususlardan biri, İsrail ve Filistin'e yönelik politikalarında sergile-

---

[2] Ibid., s. 538.

[3] Ibid., ss. 533-534.

[4] Nancy Soderberg'in "Islam and West Today" başlıklı sunuşu, "Conference on Cultural Underpinnings of Security in the Middle East", 19 Mart 2003'te yapılan toplantıyla ilgili rapor, National Committee on American Foreign Policy (NCAFP), *American Foreign Policy Interests*, C. 25, 2003, s. 434.

dikleri tutumdur. 11 Eylül saldırıları sonrasında Amerikalıların en fazla tahammül edemedikleri şey, olayların ABD'nin Filistin ve Orta Doğu politikalarıyla bir şekilde bağlantısının kurulmasıydı. Başta Bush yönetimi, bilinçli bir şekilde Arap-İsrail çatışmasını, Amerika'nın Orta Doğu'daki düşük popülaritesi ve ABD'ye yönelik terörizm konularından ayırmayı tercih etmiştir.[5] Amerikan yönetiminin bu tavrı karşısında 11 Eylül'ün hemen sonrasında Amerika'da sesini duyurabilecek olanlar, Filistin kelimesini kullanmamak için aşırı özen gösterdikleri gibi, Amerikan medyası da yönetimi bu konuda sonuna kadar destekleyen bir tutum sergilemiştir. İkiz Kulelerden kurtulanlar için 10 milyon dolar yardım teklif eden Suudi prensinin Filistin konusuna değinmesi karşısında New York belediye başkanı yardım teklifini hemen reddederken, Amerikan Dışişleri Bakanlığı, Amerikan politikalarıyla saldırılar arasında bağlantı kuran prensin açıklamalarını uygunsuz bulduğunu belirtmiştir. Amerikan başkanının eski Orta Doğu özel temsilcilerinden Dennis Ross'a göre de bin Ladin'in terörizminin, Filistin sorunuyla hiçbir alâkası yoktu, bu, olsa olsa moderniteye ve Batı uygarlığına karşı olmanın bir sonucu olarak görülebilirdi. Bir makalesinde ABD'nin İsrail politikasının 11 Eylül'le bağlantısı olduğu görüşünü saçma bir fikir olarak damgalayan *New York Times* ise 11 Eylül sonrasında her gün ayırdığı "Meydan Okunan Ulus" başlığını taşıyan bölümde Müslüman dünyayla ilgili birçok olay ve bilgiye yer verirken Filistin'le, intifadayla ilgili haberleri gazetenin fazla göze çarpmayan diğer yerlerinde vermeyi tercih etmiştir.[6]

Amerika'da 11 Eylül Komisyonunun hazırladığı raporda da belirtildiği üzere terör eylemlerini gerçekleştirenler, ABD'nin Orta Doğu politikalarına atıfta bulunmuşlardır. Rapora göre, bin Ladin, ABD'yi, İsrail'e verdiği destek de dahil olmak üzere Orta Doğu'da izlediği politikalar yüzünden cezalandırmak üzere harekete geçmiş ve 11 Eylül saldırılarının zamanlamasını konuya dikkat çekecek şekilde ayarlamıştır.[7] Bir sonraki adımda söylenebilecek şey, ABD'nin İsrail'le özel ilişkisinin terörizmle mücadele yolunda önemli bir destek unsuru olmadığı, tersine ABD açısından terörizm problemini doğurduğu ve kötüleştirdiğidir. ABD'nin İsrail'e koşulsuz destek vermesi ve İsrail liderlerini barışı gerçekleştirme yolunda sıkıştırma bir yana onların Filistinlilere karşı aşırı güç kullanmalarını neredeyse teşvik etmesi, İsrail-Filistin çatışmasının sona ermesi-

[5] Abrahamian, "The US Media, Huntington and September 11", s. 535.
[6] Ibid., ss. 535-537.
[7] John J. Mearsheimer ve Stephen Walt, "The Israel Lobby and US Foreign Policy", John F. Kennedy School of Government, Harvard University, Working Paper, No. RWP 06-011, s. 5, http://keynotes1.harvard.edu/Research/wpaper.nsf/rwp/RWP06-011 (6 Haziran 2006).

ni engellediği gibi, bin Ladin gibi aşırı güçlerin, Müslüman halkların desteğini kazanmalarını ve daha fazla genci saflarına katmalarını kolaylaştırmaktadır. ABD'nin İsrail'le özel ilişkisinin âsi olarak isimlendirilen devletlerle problemlerine katkıda bulunduğu da söylenebilir. Yahudi lobisini eleştiren yazarların da vurguladığı gibi, bu devletleri ABD açısından tehlike haline dönüştüren şey, ABD'nin çıkarlarına aykırı davranmaları değil, ABD'nin İsrail'e koşulsuz destek vermesidir. ABD, bu derece kendini İsrail'e bağlamamış olsaydı, Irak'ın Baas yönetimiyle, İran ve Suriye'nin rejimleriyle ilgili olarak bu derece kaygılanmak zorunda kalmayacaktı.[8]

ABD'NİN ORTA DOĞU'YA YÖNELİŞİNİN HASTALIKLI YÖNÜ: AMERİKALILARIN İSLÂM VE MÜSLÜMANLARA BAKIŞI

11 Eylül saldırıları sonrasında Amerikalılar, Orta Doğu orijinli yeni tehdidi hep İslâm çerçevesinde değerlendirmişler, yeni dönemdeki olayları yorumlarken hep din ve uygarlıkla ilgili kavramlar kullanmışlardır. Amerikalıların, ortadaki temel meselenin, Batı uygarlığının İslâmi düşünceye sahip gruplar ve kişilerin saldırısına uğraması olduğunu vurgulamaları, kültürler arası bir çatışma durumundan bahsetmeleri ve sakallı, cüppeli ulema resimleriyle ve ellerinde Kur'an taşıyan kızgın kalabalıkların görüntüleriyle desteklenen Müslüman dünyanın Batı dünyasını tehdit ettiği imajını ön plana çıkartmaları, belki basitleştirme ve yönlendirme bakımından Amerikan yöneticilerine belli kolaylıklar sağlamaktadır. Ancak bu arada olayları ilgilendiren siyasi olanlar da dahil olmak üzere diğer boyutların ve faktörlerin gözden kaçırıldığı bir gerçektir. Diğer taraftan Orta Doğulu halkların kendi dinlerinin ve uygarlıklarının düşman olarak gösterilmesinden rencide olmaları çerçevesinde beklenebilecek olan, belli marjinal grupların, eylemlerini daha da yoğunlaştırmaları ve daha fazla sayıda kişinin aşağılanma ve çaresizlik duygularıyla teröristlere katılmasıdır.

New York Times, 11 Eylül sonrasında ortaya çıkan krizi büyük oranda İslâm çerçevesinde ele alırken her gün yayımladığı "Meydan Okunan Ulus" bölümünde çarpıcı başlıklar kullanmıştır: "Bu Bir Din Savaşı", "Cihat 101", "Barbarlar Kapımızda", "İslâm'ın Gücü", "Müslüman Savaşlar Çağı", "İki Görüş: İslâm Teröre Rıza Gösterebilir mi?" Aynı gazetede yazan Andrew Sullivan, 11 Eylül'ün yeni din savaşlarının başlangıcı

[8] Ibid., ss. 5, 40, 41.

olduğunu iddia etmiştir.[9] Diğer taraftan Amerikalıların, terörizmin nedenleri çerçevesinde Orta Doğu ülkelerindeki durumla ilgili yaptıkları yorumlarda İslâm ve Müslümanları küçük görücü ifadeler bolca yer almıştır. Bernard Lewis, Orta Doğu'nun kötü durumuyla ilgili olarak şu faktörleri ön plana çıkarmıştır: dini politikadan ayırmadaki başarısızlık, demokrasi ile İslâm'ın birbiriyle uyuşmaması, askerî yenilgilerden dolayı hissedilen küçük düşme duygusu, Halifeliğin ilga edilmiş olmasından dolayı duyulan rahatsızlık, çöken bir uygarlık nedeniyle gururun rencide olmuş olması, modernitenin reddedilmesi, geçmişe duyulan özlem, Orta Çağ'daki Haçlı Seferlerine takılıp kalmış olma ve terörizmin cazibesine kapılma.[10]

Amerikan yönetiminin ve medyasının 11 Eylül'le ortaya çıkan ve Orta Doğu orijinli gözüken krizi hep İslâm ve Müslümanlar çevresinde değerlendirmeleri, Amerikan toplumu içinde İslâm ve Müslüman karşıtı ırkçılık derecesine varan aşırı görüşlerin ortaya konmasının da yolunu açmıştır. *New York Times*'ta yazan Thomas Cahill, çağdaş Hıristiyanlığın esnekliğe sahip olmasıyla İslâm'da böyle bir esnekliğin bulunmaması arasındaki tezada dikkat çekmiştir. Aynı gazetenin başka bir makalesinde de 11 Eylül olaylarının gerçek nedeninin totaliter bir din olan İslâm'da aranması gerektiği iddia edilmiştir.[11] "Bu Bir Din Savaşı" başlığını taşıyan makalesinde Andrew Sullivan ise İslâm'da inanmayanlara karşı derin bir hoşgörüsüzlük çizgisinin bulunduğunu görmemenin saflık olacağını belirtmiş ve dinî tekçiliğin doğasında 11 Eylül benzeri terörist eylemleri teşvik eden bir yönün olduğunu öne sürmüştür.[12] *New York Times*'ın "İslâmi Terörün Kökenleri" başlığı taşıyan bir makale çerçevesinde 'Cihat Bizim Yolumuz' pankartı taşıyan Müslüman bir grupla, arkasına Kur'an gelecek şekilde bin Ladin'in resimlerinin verilmesi de benzer bir görüşün yansımasıdır. Bu makalede şiddet konusunda Kur'an'dan alıntılar yapılmış ve 'beyaz adamın yükü' kavramını ortaya atan Kipling'e atıfta bulunulmuştur.[13] Amerikalı Hıristiyan din adamlarından Pat Robertson, "İslâm, savaşçı bir din, Müslümanlar Nazilerden daha kötü, Muhammed, gözü dönmüş bir fanatik, soyguncu ve katil" derken, Franklin Graham da kendilerinin İslâm'a saldırmadığını fakat İslâm'ın onlara saldırdığını, İslâm'ın

[9] Abrahamian, "The US Media, Huntington and September 11", ss. 532, 533.
[10] Ibid., s. 541.
[11] Ibid., ss. 532, 537.
[12] Simon Haddad, "Islam and Attitudes toward US Policy in the Middle East: Evidence from Survey Research in Lebanon", *Studies in Conflict and Terrorism*, C. 26, 2003, s. 135.
[13] Abrahamian, "The US Media, Huntington and September 11", s. 532.

Tanrısının Hıristiyanlığın ve Yahudi-Hıristiyan inancının Tanrısıyla aynı olmadığını vurgulamış ve İslâm'ın şeytani ve günahkâr bir din olduğuna inandığını belirtmiştir.[14]

Benzer ruh haletiyle Amerikan yönetimine aşırı eylemler gerçekleştirmeyi öneren Amerikalılar da olmuştur. *The National Review*'de yazan Richard Lowry'ye göre Suudi Arabistan rejimi ortadan kaldırılmalı ve Mekke'ye atom bombası atılmalıdır. Yale Üniversitesi'nde tarihçi olan John Lewis Gaddis, özgürlüğün olmaması terörizmin kökenindeki nedenlerden biri olduğu için, terörizme son vermenin tek yolunun, Orta Doğu'yu işgal etmek ve baskıcı rejimleri ortadan kaldırmak olduğunu iddia etmiştir. Orta Doğu'ya yönelik sert tedbirlere başvurulmasını öneren Bernard Lewis de Amerikan işgalcilerinin Orta Doğu'da kurtarıcılar olarak karşılanacağını imâ etmiştir.[15]

Amerikalılar, İslâm ve Müslüman karşıtı gözüken tutumlarını akademik alana da taşımışlar ve İslâm'ı ilgilendiren konularda araştırma yapılmasına bile karşı çıkabilmişlerdir. Amerikan Başkan Yardımcısı Dick Cheney'in eşinin başkanlığını yaptığı Amerikan Mütevelli ve Mezunlar Konseyi (American Council of Trustees and Alumni), hazırladığı 37 sayfalık bir broşürde terörizmle ilgili olarak tartışmalı görüşler ortaya koyan kişilerin adlarını vermiş ve üniversite mütevelli heyetlerini, kurumlarının, Orta Doğu gibi dar ve moda konularda çok fazla sayıda eğitim programları açarak Batı uygarlığına zarar verdikleri konusunda uyarmıştır. Amerikan yönetimlerine yakınlığıyla bilinen the Washington Institute'un bastığı kitabında Martin Kramer, Edward Said'in Amerikan akademik dünyasındaki etkisinin, Orta Doğu çalışmalarına zarar verdiğini ve Amerikan düşünürlerinin, İran devrimi, İslâm'ın yükselişi, Taliban'ın güçlenmesi ve 11 Eylül saldırılarının gerçekleştirilmesi gibi olayları tahmin etmelerini engellediğini iddia etmiştir. Kramer'e göre, Amerikan Kongresi, şimdiye kadar faydalarından çok zararları olduğu için Orta Doğu çalışmalarına fon sağlamayı durdurmalıdır.[16] Bu arada yine Orta Doğu ve İslâm'la bağlantılı olarak Amerikan üniversitelerinde İsrail karşıtı eleştirinin ortadan kaldırılması yönünde girişimler ortaya konabilmiştir. Belirtildiğine göre Yahudi gruplar, İsrail karşıtı önyargıya sahip olduğu tespit edilen üniversitelere federal fon sağlanmasının durdurulmasına yönelik olarak, Ameri-

[14] Ibid., ss. 538-539.
[15] Ibid., ss. 533, 537, 541.
[16] Ibid., s. 540.

kan Kongresini, profesörlerin İsrail'le ilgili açıklamalarını takip etme mekanizması oluşturulması yönünde ikna etmeye çalışmışlardır.[17]

YENİ AMERİKAN DOKTRİNİ (MÜDAHALECİLİĞİ) ORTA DOĞU'DA

Amerikalılar, devletlerini kurdukları zamandan beri Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi'nde geçen ilkeleri gerçekleştirme bakımından dış politikalarında moral bir unsurun olduğuna inanmaktadırlar. Bu düşüncenin doğal sonucu, muazzam Amerikan askerî gücünün ülke dışında tiranlığı ve baskıyı ortadan kaldırmak için kullanılabileceği, hattâ bunun manevi bir görev olduğudur. Amerikan politikacıları, günümüzde de ülke dışındaki sorumluluklarını tanımlamaya kalktıklarında, bencilliği bir kenara bırakarak kendilerinden daha az şanslı durumdaki başka halklara özgürlük, demokrasi ve ticaretin faydalarını götürmeyi kendisine hedef edinmiş "uygarlık yayıcı imparatorluk" söylemini kullanmaktadırlar.[18] 11 Eylül sonrasında daha çok Müslüman dünyayı hedef alan Amerikan müdahaleciliğini benimseyen Bush yönetimindeki yeni Pax-Amerikancılar, kısa vadede bin Ladin'i yenilgiye uğratmayı hedeflerken, uzun vadede bütün uluslararası terörizm faaliyetlerini tamamen ortadan kaldırma ve kitle imha silahlarının oluşturduğu tehdidi yok etme amacı peşinde koşmaktadırlar. Bu hedeflere ulaşma yolunda Amerikalıların başvurdukları araçlar, kalkınma yardımı yapma gibi yumuşak güç kaynaklarından çok, rejim değişikliğine zorlayacak derecede askerî güç kullanma ve önleyici müdahalede bulunma gibi kaba güç araçlarıdır.[19]

Özellikle Orta Doğu'da ve Müslüman dünyada Amerika'nın tuttuğu yol, artık karşılıklı ilişki ve çevreleme değil, aktif diplomasi ve doğrudan müdahaledir. Artık Amerikalılar, taktik ayarlamalar yerine stratejik amaçlarına ulaşmak için Amerikan askerî gücünü kullanmayı tercih etmektedirler. Bu anlayış çerçevesinde diğer devletlerin bağımsızlık ve egemenliğine her şart altında saygı duyulması da rafa kalkmış olmaktadır.[20] Amerikan Dışişleri Bakanlığı yetkilisi Richard Haass'ın da belirttiği üze-

---

[17] Mearshcimer ve Walt, "The Israel Lobby and US Foreign Policy", s. 23.

[18] Richard de Zoysa, "America's Foreign Policy: Manifest Destiny or Great Satan?", *Contemporary Politics*, C. 11, No. 2-3, Haziran-Eylül 2005, ss. 134- 136, Kenneth R. Weinstein, "US Strategy in the Middle East and the 2004 Presidential Election: Towards a Redefinition of American Role in the World", *Asia-Pacific Review*, C. 11, No. 2, 2004, s. 84, Alex Callinicos, "Iraq: Fulcrum of World Poltics", *Third World Quarterly*, C. 26, No. 4-5, 2005, ss. 596-597.

[19] de Zoysa, "America's Foreign Policy: Manifest Destiny or Great Satan?", s. 137.

[20] Amir Taheri, "The United States and the Reshaping of the Greater Middle East", *American Foreign Policy Interests*, C. 27, 2005, s. 297, Anoushiravan Ehteshami, "Islam, Muslim and Democracy", *Democratization*, C. 11, No. 4, Ağustos 2004, s. 102, Toby Dodge, *Iraq's Future: The Aftermath of Regime Change*, Londra: Taylor & Francis, 2005, s. 57.

re, egemenlik, sorumluluklar yüklemektedir, eğer bir devlet kendi vatandaşlarının haklarını ve özgürlüklerini kısıtlıyorsa ve terörizmi teşvik ediyorsa kendi haline bırakılma hakkını kaybetmiş olmaktadır. Bundan sonra Amerika, kendi terörizm sorunlarını kontrol edemediğine inandığı devletlerin egemenliğini ihlal etmekten hiç çekinmeyecektir. En önemlisi de Amerikan Başkanı Bush'un ünlü West Point konuşmasında belirttiği üzere ABD'nin, düşman daha ortaya çıkmadan, daha tehdit haline dönüşmeden müdahale edebilecek olmasıdır. Bush'un ifadeleriyle, Amerika, "savaşı düşmana götürecektir, onun planlarını bozacaktır ve daha ortaya çıkmadan en kötü tehditlere karşı mücadele edecektir."[21]

Moral değerler üzerinde yapılan vurguya rağmen Amerika'nın başta Orta Doğu'yu hedef alan yeni müdahaleciliğinde stratejik hedeflerin önemli yeri olduğu söylenebilir. Amerika'nın yeni genel stratejisinde, Amerikan askerî gücüyle rekabet edebilecek güç merkezlerinin ortaya çıkmasına müsaade edilmemesi önemli yer tutmaktadır.[22] Başkalarının askerî açıdan güçlenmesini caydırmanın yanında Amerikan liderlerinin yapmaya çalıştığı şey, uluslararası sistemi tamamen kendi kontrolleri altına alma çerçevesinde dünyanın stratejik noktaları ve kaynakları üzerinde hâkimiyet kurmaktır. Bu çerçevede değerlendirildiğinde Irak'ın işgalinin ve kontrol altına alınmasının, Amerika'ya, en başta Orta Doğu'nun geniş enerji kaynakları üzerinde diğer dünya güçlerinin aleyhine olacak şekilde stratejik kontrol kurma imkânı sağlayacağı açıktır. Bu şekilde dünyanın ikinci büyük petrol rezervi üzerine çöreklenecek olan ABD, en büyük rezervlerin sahibi Suudi Arabistan üzerinde baskı uygulama adına daha iyi bir konuma geleceği gibi, dünyanın önde gelen devletlerine petrolün ulaşması bakımından musluğun başına geçen devlet olacaktır.[23]

Aslında Irak Savaşının petrol üzerinde kontrol kurmak adına yapılmadığını ve petrolün en başta sıradan Iraklıların refahı için kullanılacağını gösterme bakımından Amerikalıların önüne önemli bir fırsat çıkmıştı. Onların gözetiminde Irak'ta petrol endüstrisi daha iyi yönetilirse ve askerî, stratejik amaçlar ile büyük güçlerin çıkarları uğruna değil de dünya üzerinde insanlık dışı şartlarda yaşayan halkların sıkıntılarını giderme adına kullanılırsa hem ABD Irak bataklığından onurlu bir çıkış yolu bulacak, hem de Orta Doğu halklarının ABD'ye bakışı önemli oranda değişe-

[21] Anouar Boukhars ve Steve A. Yetiv, "9/11 and the Growing Euro-American Charsm over the Middle East", *European Security*, C. 12, No. 1, İlkbahar 2003, ss. 69-70.
[22] Callinicos, "Iraq: Fulcrum of World Poltics", s. 598, de Zoysa, "America's Foreign Policy: Manifest Destiny or Great Satan?", s. 152.
[23] Callinicos, "Iraq: Fulcrum of World Poltics", ss. 598-599.

cekti. Ancak Irak'ta olanlara bakıldığında Arap ve Müslüman halklara, ABD'nin böyle bir yola girdiğini gösterecek ciddi bir kanıtın olmadığı görülmektedir.[24]

Irak'ın işgali, daha çok ABD'nin kendi çıkarları çerçevesinde Orta Doğu'ya yeniden düzen verme kampanyasının başlangıç noktası olarak ortaya çıkmaktadır. İşgal, ABD'nin daha önceki politikalarından radikal bir ayrılmayı temsil etmektedir ve Orta Doğu'yu yeniden şekillendirme hedefini en fazla sahiplenen İsrailli liderlerin, ABD'deki Yahudi lobisinin ve yeni-muhafazakârların izlerini taşımaktadır.[25] ABD'nin totaliter rejimlere dayanma ve onları kollama şeklinde ortaya çıkan eski politikasından uzaklaşabilmesinde Irak'ın işgalinin önemli yer tutacağı düşünülmüştür. Irak'ı kontrol etmek, örneğin ABD'nin Suudi rejimine ihtiyaç duymasını, petrol uğruna bu rejime dayanmasını ve Suudi topraklarında asker bulundurmak zorunda kalmasını önemli oranda ortadan kaldıracaktı. Bu şekilde Amerikan yöneticileri, Suudi Arabistan gibi eski müttefiklerine, terörizme neden olma, insan haklarını çiğneme ve demokratik reform yapmama konularında daha fazla baskı uygulayabilecek duruma geleceklerdi.[26] Bu arada Amerika'nın Orta Doğu'daki dostlarına ve düşmanlarına çok güçlü mesajlar da gönderilmiş olacaktı: Bölgede ABD ve onun dostlarını tehdit edenler, her tür kötü sonuçla karşılaşmayı göze almak zorunda kalacaklardır. Irak yönetimi gibi ABD ile birlikte hareket edenler ise karşılığında barış, refah, özgürlük ve demokrasi elde edeceklerdir.

Orta Doğulu halkların gözünde ise Irak'ın işgali, ABD'nin dünya üzerindeki hâkimiyetini perçinleme adına düşünülmüş bir şeydir ve ABD'nin Müslüman dünyaya karşı saldırganlığını ve müdahaleciliğini açık bir şekilde ortaya koymuştur. Amerikan yöneticilerinin Irak'ı işgal ederken ortaya koydukları gerekçeler Orta Doğulu halkları hiçbir şekilde tatmin etmemiştir.[27] Müslüman kamuoyunun gördüğü şey, ABD ile İsrail'in askerî güçlerine güvenerek Müslüman dünyaya karşı bir sindirme ve baskı politikasına giriştikleri ve kendi çıkarları uğruna Müslümanlara zarar vermede herhangi bir sakınca görmedikleridir.

---

[24] Philippe Le Billion ve Fouad El Khatib, "From Free Oil to 'Freedom Oil': Terrorism, War and US Geopolitics in the Persian Gulf", Philippe Le Billion (der.), *Geopolitics of Resource Wars*, Londra: Frank Cass, 2005, ss. 121, 132-133.

[25] Mearsheimer ve Walt, "The Israel Lobby and US Foreign Policy", ss. 35, 36.

[26] Philip H. Gordon, "Bush's Middle East Vision", *Survival*, C. 45, No. 1, İlkbahar 2003, ss. 159, 161.

[27] Christopher Hobson, "A Forward Strategy of Freedom in the Middle East: US Democracy Promotion and the War on Terror", *Australian Journal of International Affairs*, C. 59, No. 1, Mart 2005, s. 40.

AMERİKAN MÜDAHALECİLİĞİNİN BARIŞÇIL AYAĞI: ORTA DOĞU'YA DEMOKRASİ EMPOZE ETME

Amerikalılar açısından, Orta Doğu'da 60 yıldır korumaya çalıştıkları demokrasiden uzak statükonun, sürekli terörist üreten bir despotizm, fanatizm ve çaresizlik bataklığı doğurduğu ortaya çıkmıştır. Amerikalıların Orta Doğu'da çürümüş, baskıcı elit kesimlere (şeyhlere, emirlere, kralara) verdikleri destek, ülkeler içinde çok sayıda tatminsiz grubun sıkıntılarını, çaresizliğini ve dolayısıyla muhalefetini artırarak ulusal düzeylerde Amerikan çıkarlarına zarar verecek huzursuzluklara ve gerginliklere neden olmuş ve İslamî radikalizm için mümbit bir alan ortaya çıkarmıştır.[28] Yine Amerikalıların gördükleri şey, Soğuk Savaş'ın sona erişinden itibaren ortaya çıkan olumlu gelişmelerden Orta Doğu'nun nasibini almamasının ve bölgedeki devletlerin içeride ve uluslararası alanda özerklik ve egemenliklerini devam ettirmelerinin ABD'nin terörizm problemine katkıda bulunduğudur.[29]

Bu noktada Amerikan yöneticileri, stratejik çıkarlarının bir gereği olarak demokrasi konusunda Orta Doğu rejimlerine müdahalede bulunmaları gerektiği sonucuna varmışlardır. Buna göre, ABD'nin ulusal güvenliği, genişletilmiş Orta Doğu bölgesinde radikal nitelikli siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel değişiklik gerektirmektedir.[30] Amerikan liderlerinin bekledikleri, Orta Doğu'daki rejimlerin, ABD'nin öncülüğünü yaptığı değerlere ve kurallara uymaları, terörizmi bir dış politika aracı olarak tamamen reddetmeleri, kitle imha silahı üretmekten kesinlikle kaçınmaları ve topraklarını kullandırtma, para ve silah sağlama ya da başka ne şekilde olursa olsun terörist gruplara hiçbir şekilde yardımcı olmamalarıdır.[31]

---

[28] Taheri, "The United States and the Reshaping of the Greater Middle East", s. 298, Billion ve El Khatib, "From Free Oil to 'Freedom Oil'", ss. 116, 118, 132, Weinstein, "US Strategy in the Middle East and the 2004 Presidential Election", s. 83.

[29] Dodge, *Iraq's Future: The Aftermath of Regime Change*, s. 57.

[30] Callinicos, "Iraq: Fulcrum of World Poltics", ss. 600-601, Taheri, "The United States and the Reshaping of the Greater Middle East", s. 298, Gordon, "Bush's Middle East Vision", ss. 155, 158.

[31] Dodge, *Iraq's Future: The Aftermath of Regime Change*, s. 57.

Amerikan Başkanı Bush'un 'ileri özgürlük stratejisine' göre, Amerika, hukukun üstünlüğü, devletin gücü üzerinde sınırlandırmalar olması, kadınların haklarına saygı gösterilmesi, özel mülkiyet, ifade özgürlüğü, eşit adalet ve dinî tolerans gibi insan onuruyla alâkalı tartışma götürmez yüce değerleri savunmaktan ve yaymaya çalışmaktan asla vazgeçmeyecektir. ABD'ye tiranları ve baskıcıları desteklemek yakışmamaktadır, bundan sonra Amerika, Müslüman dünyadakiler de dahil olmak üzere söz konusu değerleri savunan ve bu değerler uğrunda çaba gösterenlerin yanında olacaktır. Yine ABD, kendine yönelik tehditleri ve nefretleri ortadan kaldırmanın, terörizme karşı savaş açmanın çok ötesinde adil ve barışçıl bir dünya için mücadele edecektir.[32] Dünya üzerinde tiranlığı tamamen ortadan kaldırma hedefi çerçevesinde her ulusta ve kültürde demokratik kurumların ve akımların artmasına çalışmak ve teşvik etmek, ABD'nin temel politikası olacaktır.[33]

Amerikan Başkanı Bush'a göre, Orta Doğu'da özgürlüğü yerleştirmek, Amerikan halkı açısından tehditler doğuran diktatörlük ve radikalizm döngüsünün kırılmasını sağlayacaktır. Aksi durumda, Orta Doğu, özgürlüğün yeşermediği bir alan olarak kaldığı sürece, nefret ve şiddet ihraç eden bir bölge olma konumunu sürdürecektir. ABD'nin peşinde olduğu genişletilmiş Orta Doğu'nun demokratik devrime katılması ise dünya üzerinde yayılan çatışma ve korkunun kaynağında kurutulması anlamına gelecektir. Demokratikleşen Orta Doğu rejimlerinin terörizmi desteklemeyecekleri, kitle imha silahları üretip bunlarla dünya ülkelerini tehdit etme yoluna gitmeyecekleri de önemsenen diğer bir varsayımdır.[34]

Amerikalıların stratejik bir gereklilik olarak gördükleri demokrasiyi yaymanın, baskıcı rejimleri ortadan kaldırarak ve halkın yönetime katılımını sağlayarak Orta Doğu'ya düzen ve istikrar getireceği, terörizmi benimseyen marjinal grupların etkisini ortadan kaldıracağı ve sonuçta dünyanın güvenliğine katkıda bulunacağı savı, düz bir mantık içermektedir ve birçok faktörü göz ardı etmektedir. Amerikalılar bir kere, 'biz demokrasiyi her yerde destekleyeceğiz ama gerekli gördüğümüz yerde de askerî güce başvurmaktan çekinmeyeceğiz' diyerek,[35] Amerikan kampanyasına olumlu tepki vermesi beklenenleri, şüphe ve tedirginliğe itmişlerdir. Diğer taraftan Orta Doğu'dan kaynaklandığı söylenen terörizmin ve İslâmcı aşırıcılığın sadece bölgedeki demokrasi eksikliğiyle açıklanması mümkün değildir. Ayrıca 'demokratik barış' teorisinin bir gereği olarak barış ve is-

[32] Bush'un Ocak 2002'de yaptığı konuşma, Gordon, "Bush's Middle East Vision", s. 160.
[33] Callinicos, "Iraq: Fulcrum of World Poltics", s. 601.
[34] Ibid., s. 601, Hobson, "A Forward Strategy of Freedom in the Middle East...", s. 41.
[35] Hobson, "A Forward Strategy of Freedom in the Middle East...", s. 41.

tikrarın demokratikleşme yoluyla yerleştirilmesi için Orta Doğu rejimlerinin gerçek demokrasiler haline getirilmesi gerekmektedir. Orta Doğu'daki dış güçlerin de etkisinin olduğu kökleşmiş sorunlar dikkate alındığında bunun imkânsız denecek derecede zor olduğu ortadadır. Orta Doğu'da oluşacak demokrasiler, sınırlı siyasi yapılarıyla ekonomik refah ve siyasi istikrar getirmekten uzak, kitlesel siyasi, ekonomik ve sosyal problemleri çözmede yetersiz rejimler olacaklardır.[36]

ABD'nin demokrasi yayma çabasının olumlu tepki alabilmesi için - hukukun üstünlüğüne önem verdiğini, devlet egemenliğinin yerleşmiş ilkelerine saygı gösterdiğini ve 'kalpleri ve kafaları' kazanma adına 'yumuşak güç' unsurlarına ağırlık verdiğini göstermesi gerekmektedir. Uluslararası Ceza Mahkemesi yoluyla uluslararası alanda suçluların cezalandırılması konusunda ayak direten, Kyoto Protokolü yoluyla iklimsel âfetlerin önüne geçme çabasına katılmayan,[37] terörizmle mücadele çerçevesinde ele geçirdiği tutukluları savaş esiri yerine 'illegal düşman savaşçıları' olarak isimlendirip onlara karşı Guantanomo üssünde insanlık dışı muamelelerde bulunan ABD'nin Müslümanlar ve Orta Doğu halkları açısından da iyi bir izlenim vermediği ortadadır. Üstelik bu halklar, geçmişte karşılaştıkları Batılı emperyalist eylemlerin de etkisiyle,[38] ABD'nin bölgeye demokrasi yerleştirme girişimini emperyalist çıkarlar çerçevesinde bir etki ve kontrol kurma çabası ve neo-sömürgeci bir dış müdahale olarak görmektedirler. Geleneksel olarak halklarını ABD ve İsrail'e karşı harekete geçirmekle ön plana çıkan bölge gazetecileri de ABD'nin girişimini küreselleşmenin bir parçası olarak mahkûm etme yoluna gidebilmektedirler. Bu arada ABD'nin yardımıyla demokrasi görüntüsü altında ülkelerini yönetir duruma gelmeyi hayal eden Batı yanlısı elit kesim, kendi halkları tarafından emperyalist Batı'yla işbirliği yapan vatan hainleri olarak algılanmaktadır.[39]

ABD'nin Orta Doğu'ya demokrasi getirmede samimiyetini göstermesi bakımından yapması gereken bir şey, bölgede demokratik zeminin oluşturulması adına gerekli kapsamlı reformlar için önemli oranda para ayırmasıdır. Orta Doğu'daki, ekonomik ve teknolojik gelişmenin kendilerini en dezavantajlı duruma düşürdüğü toplumlara, dış yardım sağlamada, ya-

---

[36] Ibid., ss. 43, 44.
[37] de Zoysa, "America's Foreign Policy: Manifest Destiny or Great Satan?", ss. 138-140, 153.
[38] Hobson, "A Forward Strategy of Freedom in the Middle East...", s. 45.
[39] Ehteshami, "Islam, Muslim and Democracy", ss. 102-103.

bancı sermaye çekmede ve kalkınma yolunda gerekli altyapının ve kurumların oluşturulmasında yardım edilmesi gerekmektedir. Demografik açıdan köşeye sıkışmış olan ülkelere etkili sağlık, çevre ve eğitim politikaları oluşturmalarında yardımcı olmak üzere teknik yardım sağlanması zorunluluğu da bulunmaktadır. Ancak 2002 yılında, halklarını adil şekilde yöneten, kendi toplumları için yatırımlara girişen ve kendi toprakları üzerinde ekonomik özgürlüğü teşvik eden devletlere yardım sağlamak üzere yıllık bütçesi 5 milyar doları bulan Milenyum Zorlukların Üstesinden Gelme Hesabını (MCA) oluşturan ABD yönetimi, bu hesabın içine hiçbir Orta Doğu ülkesini dahil etmemiştir. Amerikalılar, yine 2002'de başlattıkları, sivil topluma ve eğitim programlarına fon sağlayarak demokratikleşmeye dolaylı yoldan yardımcı olmayı hedefleyen Orta Doğu Ortaklık Girişimi çerçevesinde bütün bölge için sadece 29 milyon dolar ayırmışlardır.[40] Bush yönetiminin Orta Doğu bölgesinde demokrasi, eğitim ve ekonomi girişimleri için 2003 bütçesinde ayırdığı miktar ise 145 milyon dolardır.[41]

Yeni söylemlerine rağmen Amerikan yöneticilerinin, totaliter rejimlere verdikleri desteği keserek, tamamen demokrasi ve reform yanlılarının yanında yer aldıklarını söylemek de zordur. Amerikan Başkanı Bush, "işleyen demokrasilerin ortaya çıkabilmesi için zamana ihtiyaç var... Bu gerçek, bizi demokrasi yolculuğunun değişik aşamalarında olan uluslara karşı sabırlı ve anlayışlı olmaya itmektedir" diyebilmiştir. Orta Doğu Ortaklık Girişimi programının tedrici ve sınırlı bir niteliğe sahip olması yanında, Bush'un ortaya koyduğu istikrar ve tedrici reformu ön plana çıkaran bu yaklaşım, Orta Doğu'daki otoriter rejimleri, korkmak için çok ciddi bir şey olmadığına inanmaya sevk edebilmektedir.[42] Tabii burada asıl önemli olan, ABD'nin, hangi rejime karşı anlayışlı olacağı, hangisine karşı da sert davranacağı konusundaki tercihi kendisine saklıyor olmasıdır.

ABD, Orta Doğu bölgesinde stratejik çıkarlarını koruma, terörist gruplarla etkili bir şekilde mücadele etme, enerji güvenliğini sağlama, petrol fiyatları ve piyasası ile dünya ekonomisinin istikrarını koruma gibi konularda yardımlarına ihtiyaç duyduğu için Orta Doğu bölgesinin otoriter yönetimlerine destek verebilmekte, onlarla işbirliği yapabilmekte ve demokratik reform çağrılarına rağmen bu rejimlerin demokrasi dışı ey-

[40] Hobson, "A Forward Strategy of Freedom in the Middle East...", s. 42.
[41] Ehteshami, "Islam, Muslim and Democracy", s. 105.
[42] Hobson, "A Forward Strategy of Freedom in the Middle East...", s. 46.

lemlerine kayıtsız kalabilmektedir.[43] Terörizmle mücadele çerçevesinde istihbarat paylaşımı, teröristlerin iadesi, İslâmi gruplara para sağlanmasının önüne geçilmesi, başka ülkelere asker ve silah taşınması ve komşu ülkelerin işgali için topraklarının kullanılması gibi konularda da ABD yönetimi, Orta Doğu'nun baskıcı rejimlerine muhtaç gözükmektedir. Amerikalıların, bu rejimleri, bir taraftan terörizmle mücadelede işbirliği yapmaya çağırırken, aynı anda demokratik reformlar yapmaları için onlara baskı uygulamalarının, hattâ onları ortadan kaldırmaya çalışmalarının tezat oluşturduğu ortadadır.[44] Örneğin demokratik olmamakla suçlanan Mısır'daki Hüsnü Mübarek rejimi, İsrail-Filistin gerginliğinin ateşinin düşürülmesinde, ABD'nin Irak savaşının kolaylaştırılmasında, fundamentalistlerle mücadelenin gerçekleştirilmesinde ve terörizm istihbaratının paylaşılmasında ABD'ye çok önemli hizmetler sunmuş ve sunmaya devam etmektedir.

Bu düşüncelere kanıt oluşturacak şekilde Amerikan Bush yönetimi, kitle imha silahları üretmeyi ilgilendiren programları sona erdirmesi karşısında Libya lideri Muammer Kaddafi'nin rejimine yönelik eleştirileri ve baskıları durdurmuştur. Pakistan'ın askerî lideri Müşerref de terörist örgütlerin imha edilmesinde yarım yamalak da olsa ABD'nin yanında yer aldığı için kendisinin 'kontrollü demokrasi' adını verdiği doktrinine Amerikan yönetiminin sempatisini elde etmiştir. Sudan'da bile Amerikan liderleri, elde ettikleri belli tavizler karşılığında el-Beşir'in askerî diktatörlüğüne göz yumabilmektedirler.[45]

ABD'nin demokratikleştirme çabasının diğer sorunlu bir yönü, Orta Doğu'da demokratikleşmenin artmasının, doğrudan ABD'nin ve İsrail'in çıkarlarına zarar verecek olmasıdır. ABD'nin öngördüğü şekilde Orta Doğu toplumlarının daha açık hale getirilmesi, buralarda hukukun üstünlüğünün sağlanması ve hileden uzak sağlam bir seçim sisteminin oluşturulması durumunda, bundan ABD'nin tercih edeceği Batı yanlısı çevrelerin faydalanacağı şüphelidir. Aksine demokratikleşmeden asıl kârlı çıkanlar, toplumun daha fazla desteğine sahip olan, en ileri derecede örgütlenmiş ve davalarına en ileri derecede sahip çıkan, ABD ve İsrail karşıtı İslâmi kesimler ya da muhafazakâr çevreler olacaktır. Terörizmin gerekleri düşünüldüğünde ve bazı önemli Müslüman ülkelerdeki radikal İslâmi akımların potansiyeli dikkate alındığında ABD'nin, daha fazla Amerikan ve İsrail karşıtlığı yapması muhtemel çevrelerin yönetime gelmelerine rıza

[43] Gordon, "Bush's Middle East Vision", s. 159.
[44] Ibid., ss. 161, 162-163.
[45] Taheri, "The United States and the Reshaping of the Greater Middle East", s. 298.

göstereceği şüphelidir.[46] Diğer taraftan demokrasinin uygulanması durumunda yönetimlerin halkın duygu ve isteklerini dikkate alacağı ve halkın da genel olarak İsrail düşmanı olduğu için bu yönde baskıda bulunacağı hesaba katıldığında demokrasinin, Orta Doğu ülkelerinin İsrail'le işbirliği yapmalarını daha da zorlaştıracağı ve yönetimleri kitle imha silahı üretme yönünde baskı altında bırakacağı söylenebilir.[47]

ABD'nin Orta Doğu'da yaymak istediği demokrasinin bölge halklarını ve yönetimlerini tatmin edecek nitelikte olması da oldukça uzak bir ihtimaldir. Amerikan yönetiminin, Orta Doğu'da demokrasiyi yerleştirmek istediğini ortaya koyması, birçok özgürlük yanlısı bölge insanında ileri derecede ümitler ortaya çıkarmıştır. Bunlardan sürgüne gönderilmiş ya da yurt dışına çıkmak zorunda kalmış olan bazıları, ABD'nin etkili kamuoyu diplomasisiyle birlikte askerî gücünün, bölge halklarının kendi karanlık geçmişlerinden kurtulmasını sağlayacak anayasal hükümetler ve canlı sivil toplumlar oluşturacağını ümit edebilmişlerdir.[48] Ancak kendi halklarının desteğinden büyük oranda yoksun olan bu kişilerin, Amerikalıların kendilerini araç olarak kullanmak isteyecekleri gerçeği karşısında, ABD'nin demokrasi yolunda yaptıklarından her zaman memnun kalacakları şüphelidir. Diğer taraftan ABD'nin demokrasi girişimiyle reformların kapsamı ve derinliği konusunda ileri derecede beklenti içine giren halkların, kapsamlı ve şartsız değişim yerine ABD'nin kontrolü altında gerçekleştirilecek, yönlendirilmiş reformlarla tatmin olmaları beklenemez.[49]

ABD'nin Orta ve Güney Amerika, Doğu Avrupa ve eski Sovyetler Birliği cumhuriyetlerinde öngördüğü demokrasi türünün de Orta Doğu halkları açısından pek iç açıcı olduğu söylenemez. ABD'nin buralarda asıl istediği şey, neo-liberal ekonomiye boyun eğen, kendisiyle uyum içinde olan yönetimlerin iş başına gelmesidir. Diğer taraftan demokrasinin uygulandığı izlenimi vermek için, düzenli seçimlerle Amerikan ve Batı yanlısı elit kesimin dönüşümlü iktidara gelmesi yoluyla halkın yönetime sınırlı siyasi katılımının sağlanması düşünülmektedir. Bu tür sözde demokrasilerde ABD'nin tercihi olan neo-liberal politikalar, dış zorlamayla hükümetler tarafından uygulanırken, toplumda geçerli olan sosyo-ekonomik eşitsizlik ile hâkimiyet yapıları devam etmekte, hattâ toplum içindeki eşitsizlik ve güç farklılaşması daha da artmaktadır.[50]

---

[46] Ehteshami, "Islam, Muslim and Democracy", ss. 103, 104, Gordon, "Bush's Middle East Vision", s. 163.
[47] Hobson, "A Forward Strategy of Freedom in the Middle East...", s. 44.
[48] Weinstein, "US Strategy in the Middle East and the 2004 Presidential Election", ss. 83-84.
[49] Ehteshami, "Islam, Muslim and Democracy", ss. 103, 106.
[50] Hobson, "A Forward Strategy of Freedom in the Middle East...", s. 43.

ABD'nin Orta Doğu'da demokrasiyi yaymada örnek olarak düşündüğü Afganistan ve Irak'taki rejimlerin bir türlü işleyen demokrasiler haline dönüştürülememesi de ABD'nin girişimine yönelik olumlu tepkilerin ortaya çıkmasını engellemektedir. Amerikalıların gözünde özellikle Irak, Saddam Hüseyin rejimi devrildikten sonra yurt dışındaki muhalefetiyle ve yurt içindeki canlı siyasi atmosferiyle demokrasiye en yakın ülke olduğu için kısa zamanda dönüşüme uğratılacak ve başkalarına da örnek olarak sunulacaktı. Ülkede devlet kurumlarının rolü ve büyüklüğü azaltılır, neo-liberal ekonomik politikalar uygulanır ve demokrasinin kurumları işler hale getirilirken, refah ve demokrasisiyle sivrilecek Irak, Orta Doğu'da sosyal, siyasal, ekonomik ve kültürel reform kapılarının sonuna kadar açılmasını sağlayacak ve bütün bir bölgenin dönüştürülmesi sürecini başlatacaktı.[51] Ancak ABD'nin Irak'ta yaptıklarına ve başardıklarına bakıldığında bu ülkenin gerçeğe yakın demokrasiye geçebilmesi için epeyce yol kat etmesi gerektiği görülmektedir.

ABD'NİN ORTA DOĞU'YA YÖNELİŞİNDE İSRAİL FAKTÖRÜ

Amerikalıların Filistin karşısında İsrail'i kayırıcı tavırları ve Filistinlilerin durumlarını ciddiye almaz görünmeleri, ABD'ye yönelik terörizmin temel nedenlerinden biri olduğu gibi, aynı zamanda bölge halklarının ABD'nin demokrasi girişimini samimi bulmamalarının ve dolayısıyla destek vermemelerinin arkasındaki temel faktörlerden biridir. Özellikle son dönemdeki Bush yönetimi, İsrail-Filistin çatışmaları karşısında sessiz kalarak ve adeta tarafları birbirlerine zarar vermeleri konusunda serbest bırakarak aslında çatışmada çok daha güçsüz konumda olan Filistinlilere şu mesajı vermiş olmaktadır: "Silahlı çatışmayı sürdürmeniz durumunda sürekli şiddetle iç içe yaşayacaksınız, toplumunuz sürekli parçalanmış bir yapı içinde olacak ve Amerika tarafından desteklenen İsrail karşısında nihai olarak yenilgiye uğrayacaksınız. Hoşunuza gitmese de size sunulanı kabul etmeniz durumunda ise şimdiye kadar gerçek anlamda sahip olamadığınız bir devletiniz olacak, ABD'nin siyasi ve mali desteğini elde edeceksiniz ve dünya uluslar topluluğu içindeki gecikmiş yerinizi alacaksınız."[52] Amerikalıların bu yaklaşımı, ABD'yi, sadece Filistinlilerin değil, tüm Arap ve Müslüman dünyanın gözünde İsrail gibi küçük bir gücün peşine takılmış Orta Doğu'ya aykırı bir unsur haline getirmekte ve Orta Doğu halklarına yönelik 'yumuşak güç' unsurlarından faydalanmasını en-

[51] Dodge, *Iraq's Future: The Aftermath of Regime Change*, s. 58.
[52] Gordon, "Bush's Middle East Vision", s. 160.

gellemektedir. İsraillîler ile Filistinliler arasında daha tarafsız ve dengeli bir tutuma kaymadıkları sürece Amerikalıların bölgede demokrasinin savunucusu olma rolleri ciddi bir karşılık bulmayacaktır.[53]

Bu noktada ortaya konan iddialardan biri, ABD'nin, Amerika'daki Yahudi lobisinden dolayı İsrail'in işgal altındaki topraklardaki kontrolünün sürmesinin ve hattâ yayılmasının nedeni haline geldiği ve Filistinlilere karşı İsraillilerin işlediği suçlara ortak olduğudur. Bu iddiaya göre, lobinin Amerikan yönetimini İsrail'in yayılmacı politikasını destekleme konusunda ikna etmesi, bu devleti, Oslo anlaşmalarını hemen ve tam olarak uygulama, böylece Filistinlilerle kalıcı barış yapma ve ayrıca bir barış anlaşması imzalama yönünde baskı altında kalmaktan kurtarmış, onun Filistinlilere ve diğer Araplara karşı istediği şekilde davranmasının yolunu açmıştır. Bu şekilde ABD'yi rahatsız eden bir sorunun devamına neden olunduğu gibi, İsraillilerin de boş yere ölmeye devam etmelerine sebep olunmuş ve Filistinli aşırı grupların güçlerinin azalması da engellenmiştir.[54]

ABD'nin günümüzde Orta Doğu'daki en somut ve ciddi müdahalesi olan Irak savaşı ve işgalinin arkasında İsrail faktörünün de olduğunun düşünülmesi, bölge halklarının ABD'nin girişimlerine karşı güvensizlik duymalarının nedenlerinden biridir. Bazılarının iddiasına göre, İsrail ile ABD'deki Yahudi lobisi, Amerika'nın Irak'a saldırı kararı almasında kritik rol oynamıştır.[55] Aslında ABD'nin Müslüman dünyaya karşı müdahalelerinin temel nedeni olarak gözüken bu güçler, 11 Eylül saldırıları ortaya çıkmadan çok önceleri ABD'nin Irak'a ve bölgeye müdahalesinin savunucusu ve destekçisi olmuşlar ve Amerikan yönetimlerini bu konuda etkilemek için her gelişmeyi yakından takip etmişlerdir. Birçoğu Yahudi lobisi içinde yer alan ve İsrail'in Likud Partisi ile yakın bağları bulunan yeni-muhafazakâr Amerikalılar, daha George Bush başkan olmadan Saddam'ın devrilmesine karar vermişlerdi. 1998 yılında Başkan Clinton'a Saddam'ın devrilmesi çağrısını içeren iki mektup gönderen ve böylece kamuoyunu hareketlendiren kişilerden birçoğu, JINSA ve WINEP gibi İsrail yanlısı gruplarla yakın bağlantısı olan kişilerdi. 11 Eylül saldırılarıyla birlikte Irak'a saldırı tezleri için önemli bir fırsat yakalayan yeni-muhafazakârlardan Scooter Libby, araştırmacıları savaş nedeni olacak kanıtlar bulma konusunda baskı altına alırken, yine bu kişilerin kontrolü altındaki belli örgütler, savaş seçeneğini güçlendirme adına yoğun istihbarat mani-

[53] Hobson, "A Forward Strategy of Freedom in the Middle East...", ss. 46-47.
[54] Mearsheimer ve Walt, "The Israel Lobby and US Foreign Policy", s. 41.
[55] Ibid., s. 30.

pülasyonu içine girmişlerdi.[56] Sonuçta yeni-muhafazakârlar, daha uluslararasıcı görünen ve 11 Eylül saldırıları çerçevesinde daha sınırlı tepki verilmesini savunan Amerikan çevrelerine göre düşmanların cihat söylemine karşı en açık çıkış yolunu gösterdikleri için ABD'nin son dönemdeki Orta Doğu müdahalelerinde daha etkili olmuşlardır.[57] Ancak Amerikan yönetiminin Orta Doğu'ya yönelik girişimlerini başlatırken, bu girişimlerin içinde yoğun şekilde İsrail yanlılarının bulunması, bölge halklarında derin şüphe ve korkular uyandırmıştır. Televizyon ekranlarında Yahudi orijinli Amerikan yetkililerinin sert açıklamalarıyla karşılaşan Müslüman kitlelerin, ABD girişiminin arkasında demokrasi yayma dışında niyetler araması normal gözükmektedir.

Genel olarak Yahudi lobisinin Amerikan dış politikası üzerindeki etkisinin, Orta Doğu hakları gözündeki olumsuz Amerikan imajının en önemli nedenlerinden biri olduğu açıktır. Mearsheimer ve Walt'ın da belirttiği gibi, Yahudi lobisi, Amerikan iç politikasında çok aktif olduğu ve Kongre ile yöneticileri Orta Doğu konusunda yönlendirebilecek konumda bulunduğu için, en azından 1967 Arap-İsrail savaşından beri ABD'nin Orta Doğu politikasının temelini İsrail ile ilişkiler oluşturmaktadır. Amerikan iç politikasında genel olarak lobilerin etkili olduğu kabul edilse de herhangi bir lobinin, İsrail lobisi kadar Amerikan ulusal çıkarlarını ikinci düzeyde bırakacak şekilde Amerikan dış politikasını şekillendirmesi söz konusu olmamıştır.[58] Amerikan yöneticileri, genel dış politika konularında Kongreye bile güvenmezlerken ve dış politika alanını başkanın liderliğindeki yürütmenin kontrolünde olması gereken bir alan olarak algılarlarken, Orta Doğu meselelerinde Yahudi lobisine teslim olmuşlar ve lobinin, Amerikan ve İsrail çıkarlarının neredeyse özdeş olduğu görüşünü kabullenmişlerdir.

Lobinin Amerikan Kongresi üzerindeki etkisi o dereceye varmıştır ki, yabancı bir hükümetin (İsrail'in) dış politika alanındaki *de facto* ajanı olarak görülen Amerikan-İsrail Kamusal İşler Komitesinin (AIPAC) çalışmaları sayesinde, ABD'nin İsrail'e yönelik politikasıyla ilgili olarak Kongrede açık tartışma yapılmaz duruma gelinmiştir. Buradan çıkan sonuç, Amerikan hükümetinin temel üç organından bir tanesinin İsrail'i desteklemeye kendisini kesin şekilde adamış olmasıdır. ABD'de İsrail yanlısı güçler, Yahudi devletini eleştirenlerin dış politika alanında önemli noktalara atanmasını bir şekilde engelleyebilecek durumdadırlar. Lobinin, İsrail yanlısı kişilerin yürütme organında önemli noktalara getirilmesinde

[56] Ibid., ss. 31-33.
[57] Weinstein, "US Strategy in the Middle East and the 2004 Presidential Election", ss. 82-83.
[58] Mearsheimer ve Walt, "The Israel Lobby and US Foreign Policy", s. 1.

etkili olduğu da bilinen bir şeydir. Son Bush yönetiminde hevesli bir şekilde İsrail yanlısı olanların, önemli noktaları işgal ettikleri, açıklama ve eylemleriyle hep ön planda yer aldıkları, Bush yönetimini aşırı İsrail yanlısı politikalar izlemeye yöneltirken Yahudi lobisi tarafından güçlü bir şekilde desteklendikleri ve ABD'nin son Orta Doğu girişiminde bölgeyi İsrail bakımından daha güvenli hale getirme hedefi peşinde koştukları görülmektedir. Lobinin İsrail yanlısı perspektifinin, yorumcularının büyük çoğunluğunun İsrail yanlısı olduğu Amerikan medyasında da egemen olması ve Orta Doğu'yla ilgili kamuoyundaki tartışmaları yönlendirmede ve gerçek politikayı şekillendirmede önemli role sahip olan Amerikan düşünce üretme kuruluşlarında da İsrail yanlılarının hâkim konumda bulunması tabloyu tamamlamaktadır.[59]

Son dönemlerde Yahudi lobisinin, Amerikan liderlerini, İsrail'in Filistinlilere yönelik daha fazla baskı ve şiddet uygulamasına destek verme ve İsrail'in bölgedeki temel düşmanları olarak gözüken İran, Irak ve Suriye'yi Amerikan girişiminin hedefleri haline getirme konularında ikna ettiği de söylenebilir. Lobinin yolunda başarılı girişimlerde bulunduğu değişmez temel hedeflerinden bir tanesi, İsrail'in Filistinlilere karşı uyguladığı her tür politika karşısında dünya kamuoyu ve diğer devletler ne kadar eleştiri getirirlerse getirsinler, ABD'nin hep İsrail'in yanında olmasını sağlamaktır. Amerika'daki İsrail yanlıları, aynı zamanda Orta Doğu'nun hâkim konumdaki en güçlü devleti haline gelmede ABD'nin İsrail'e yardım etmesini istemekte ve bu konuda aktif propaganda yürütmektedirler. Yine İsrail hükümetinin ve ABD'deki İsrail yanlısı grupların, Bush hükümetinin, Orta Doğu'ya yeni bir düzen verme yönündeki büyük planını İsrail'in çıkarları açısından etkilemede birlikte çalıştıkları ve bu konuda Bush yönetimi üzerinde ileri derecede etkili oldukları da söylenebilir.[60]

ABD'nin İsrail'i ne derece kendisine yardımcı olacak normal bir devletin çok ötesinde bir devlet olarak algıladığı, şimdiye kadar bu devlete sağladığı yardımların büyüklüğüyle de açıkça görülmektedir. 2003 yılındaki doların değeri açısından bir hesaplama yapıldığında İsrail'e doğrudan Amerikan yardımı 140 milyar dolara ulaşmaktadır ki bu, ABD'nin her bir İsrailliye yıllık bazda 500 dolar verdiği anlamına gelmektedir.[61] Birçok devlette kişi başına milli gelirin bu rakamın altında olduğu dikkate alındığında ABD'nin İsrail'e verdiği önem, daha doğrusu İsrail'in bir anlamda nasıl esiri haline geldiği daha açık bir şekilde görülmektedir. Yine

[59] Ibid., ss. 18-21.
[60] Ibid., ss. 26, 30.
[61] Ibid., s. 2.

İsrail'in ABD nezdindeki özelliğini gösteren diğer bir olgu, Amerikan yönetimlerinin NATO müttefiklerine dahi vermekten imtina ettikleri belli istihbarat bilgilerini İsrail'le paylaşmaları ve birçok ülkeyi tehdit etme nedeni olarak gördükleri nükleer silahlara sahip olma konusunda İsrail'in yaptıklarını görmezlikten gelmeleridir.

ABD'nin bu derece İsrail yanlısı davranması karşısında ne elde ettiği, ulusal çıkarlarını ne derece koruduğu, tartışılması gereken önemli bir sorudur. Yahudi lobisinin Amerikan politikasını şekillendirme çalışmaları başarılı olduğunda İsrail'in düşmanları zayıflatılmakta ya da ortadan kaldırılmakta, İsrail, Filistinlilere istediği muameleyi yapma konusunda serbest kalmakta ve bu arada her tür savaşı, ölmeyi, yeniden inşa etmeyi ve karşılığında bir fiyat ödemeyi ABD üslenmektedir. Diğer taraftan ABD, İsrail yanlılarının etkisi altında izlediği politikalar sonucunda başarılı olamadığında, Arap ve Müslüman dünyanın daha ileri oranda radikalleşmesi, Amerikan karşıtı haline gelmesi ve ABD'ye zarar verecek eylemler içine girmesi durumları ortaya çıkabilmekte, ABD bunlardan zarar görürken İsrail, yine dünyanın tek süpergücünün koruması altında, ona verdiği zararı umursamadan hayatına mutlu bir şekilde devam etmektedir. Örnek olarak vermek gerekirse, Yahudi lobisinin İran ve Suriye rejimlerinin değiştirilmesi kampanyası yürütmesi, ABD'nin, belki felâket niteliğinde sonuçlarla karşılaşmasına neden olacak olan bu devletlere saldırma olasılığını gündeme getirmektedir; halbuki ABD, lobinin etkisi altında kalmasa, en azından bir olasılık olarak benzer devletleri bir şekilde yanına çekerek ortalığı asıl bulandıran el-Kaide türü örgütlere yönelik daha etkili mücadele yürütebilirdi.[62] Sonuçta ortaya çıkan şey, ABD'nin Yahudi lobisinin aşırı derecede etkisi altında kalarak kendi ulusal çıkarlarını ikinci planda tutacak derecede İsrail yanlısı hareket etmesinin, Orta Doğu halklarının ABD'ye yönelik güvenini sarsması ve onların Amerikalılarla işbirliği yapmaktan kaçınmalarına neden olmasıdır.

KİTLE İMHA SİLAHLARI KONUSUNDA DA ABD'NİN HEDEFİ ORTA DOĞU

ABD'nin yeni dönemde temel tehdit olarak gördüğü konulardan biri, kendisinin kısa veya uzun vadede güvenemeyeceği devletlerin kitle imha silahları (KİS) üretmeleridir. ABD'nin genel görüşü, ne yapacakları belli olmayan diktatörlerin kitle imha sahibi olmasına izin verilmesi ve bunların bu silahları terörizme başvuran müttefiklerine açıktan ya da gizli bir şekilde transfer etmelerine göz yumulması durumunda dünyada teröre ve

[62] Ibid., ss. 40, 41.

kaosa prim verilmiş olacağı yönündedir.[63] ABD, bölgede uzun dönemde istikrar ve barışa kabul edilemez bir tehdit oluşturduğu gerekçesiyle, Irak'ın sözde sahip olduğu kitle imha silahlarını yok etmek için bu devlete savaş açtığını ilân etmişti. Bu konuda Amerikan ve İngiliz yöneticilerinin ve istihbarat görevlilerinin dünya ve kendi kamuoylarını kasti olarak yanlış bilgilendirdiği ve yönlendirdiğinin ortaya çıkmasına ve Irak'ta iddia edildiği şekilde kitle imha silahlarının bulunmadığının anlaşılmasına rağmen ABD, aynı gerekçeyle İran'ı ve bir dereceye kadar Suriye'yi tehdit edebilmektedir.

Diğer taraftan Amerikalıların, kitle imha silahı ürettiğini iddia ettikleri ve bu sebeple tehdide varacak derecede üzerlerinde baskı uyguladıkları devletleri tespit ederken yine seçici davrandıkları ve daha çok Orta Doğulu ve Müslüman ülkeler üzerinde yoğunlaştıkları görülmektedir. Onların bu konuda yaptığı kategorileştirme ve kullandığı 'şer ekseni' gibi kavramlar, dünya genelinde devletlerin durumu ve yaptıkları dikkate alındığında bir çifte standart uygulaması izlenimi vermektedir. Belki çok önyargılı gözükmemek için Washington araya Kuzey Kore gibi bir devleti dahil etmektedir ama tehdit göstermede hem bu devletin Müslüman olmama bakımından tek olması, hem de ABD'nin bu devlete karşı kullandığı taktiklerin Irak, İran ve Suriye'ye uyguladıklarından yumuşaklık ve karşılıklı görüşme bakımından farklılık göstermesi, Orta Doğu halklarının dikkatinden kaçmamaktadır.

ABD'nin şer gücü olarak tanımladığı devletlere karşı yaptırımlarla ya da doğrudan müdahalelerle cezalandırma yoluna gittiği, onlarla iş yapan devletleri de kendi kara listesine aldığı görülmektedir. Bu devletlerin daha baştan şeytani olarak isimlendirilmesi ve onlarla her tür ilişkileri normalleştirme ve böylece sorunu barışçıl yollarla çözme seçeneğinin dışlanması,[64] ABD'nin, KİS'i bahane ederek bu devletleri zayıflatmanın ve çökertmenin yollarını mı aradığı sorusunu gündeme getirmektedir. Başta İsrail olmak üzere birçok devlet KİS'e sahip olur ve kendi bölgesi ve dünya için tehlike oluştururken, baskı altına alınmak bir yana ABD'nin desteğine sahip olmaktadırlar. Bu durumda ABD'nin genelde Müslüman ve Arap ülkelere yönelik konuyla ilgili baskıları, yine Orta Doğu'ya yeni bir düzen vermenin bahanesi ve aracı olarak gözükmekte, bu da bölgeye yönelik, işbirliği içinde sorunları çözme olasılığını azaltmaktadır.

---

[63] Boukhars ve Yetiv, "9/11 and the Growing Euro-American Charsm over the Middle East", s. 67.

[64] Yahia H. Zoubir, "Libya in US Foreign Policy: From Rogue State to Good Fellow", *Third World Quarterly*, C. 23, No. 1, 2002, s. 46.

ABD'nin kitle imha silahları konusundaki ayrımcı tavrını örneklendiren bir olgu, onun İran'ın nükleer alanda gerçekleştirdiklerine verdiği tepkidir. Öncelikle burada yine İsrail faktörünün ve Amerikan yönetimi üzerinde etkili olabilecek İsrail yanlılarının etkilerinin ele alınması gerekmektedir. İsrailli liderler, Araplarla barış imzalayabilmek ve İran'ın hiç etkisinin olmadığı yeni bir Orta Doğu düzeni kurabilmek için İran'ı dışlamak ve onu İsrail'in bölgedeki liderliğini kabul etmeye zorlamak gerektiğini düşünmektedirler. Bunu yapabilmenin yolu, ABD'nin Orta Doğu'ya yöneldiği bir dönemde Amerikalıları İran'ın hemen bertaraf edilmesi gereken bir tehdit olduğuna inandırmak ve ABD'nin İran'ın çevrelenmesi ve çökertilmesi işini üslenmesini sağlamaktır. Bu çerçevede İsrailliler, 1987 yılında jeo-stratejik dost olarak isimlendirdikleri İran'ı, beş yıl sonra, devrimci ve İslâmi yönü azalmasına rağmen küresel tehdit olarak sunmaya başlamışlar, ABD'yi, çıkarlarının İran tarafından ciddi şekilde tehdit edildiği konusunda ikna etme çabası içine girmişler ve dünyanın herhangi bir yerindeki her tür terör eylemini otomatik olarak İran'a atfedecek derecede İran'a karşı muhalefeti stratejilerinin odak noktası haline dönüştürmüşlerdir.[65] Amerika'da Yahudi orijinlilerin içlerinde önemli yer tuttuğu yeni-muhafazakârlar da İsrail'in istediği şekilde İran'da rejim değişikliği için hiç zaman kaybetmeden gerekli gördükleri girişimleri başlatmışlardır.[66]

Bir noktadan sonra ABD'nin de nükleer çalışmaları öne sürerek aşırı derecede İran karşıtı hale geldiği ve İran'a karşı müdahaleyi çağrıştıracak davranışlar içine girdiği görülmektedir. İran'ın aktif bir şekilde nükleer silah üretme çabası içinde olduğunu iddia eden Amerikan yöneticileri, İran'ın nükleer bir devlet haline gelmesinin kendileri açısından kesinlikle kabul edilemez olduğunu vurgulamakta ve böyle bir gelişmenin önüne geçebilmek için diplomatik, ekonomik ve askerî her tür seçeneğe başvurabileceklerini ilân etmektedirler.[67] Washington'daki bazı yetkililer, sadece önleyici ya da savunmaya dayalı müdahalenin, yani ABD'nin İran'ın Buşehr kentindeki nükleer tesisleri ile onun kitle imha silahlarını vurmanın, ABD'ye ve onun müttefiklerine fayda getirebileceğine inanmaktadırlar.[68]

---

[65] Trita Parsi, "İsrail-Iranian Relations Assessed: Strategic Competition from the Power Cycle Perspective", *Iranian Studies*, C. 38, No. 2, Haziran 2005, ss. 262-263.

[66] Mearsheimer ve Walt, "The Israel Lobby and US Foreign Policy", s. 39.

[67] Gawdat Baghat, "Nuclear Proliferation in the Middle East: Iran and Israel", *Comperative Security Policy*, C. 26, No. 1, (Nisan 2005), ss. 26, 33.

[68] Boukhars ve Yetiv, "9/11 and the Growing Euro-American Charsm over the Middle East", s. 70.

Diğer konularda olduğu gibi İran'ın nükleer çabalar içine girmesi konusunda da ABD, sorunun gerçek kökenlerini görmezlikten gelmekte ve yüzeysel değerlendirmelerle doğrudan tehdit etme yoluna başvurduğu için de sorunun çözümünü zorlaştırmaktadır. Amerikan yetkilileri, İran'ın nükleer silah üretmesine kesinlikle izin vermeyeceklerini ve engellemek için her yola başvuracaklarını söylerlerken herhalde İran'ın güvenlik kaygılarını da dikkate almak durumundadırlar. Bir taraftan bir devleti tehdit etmek, ne yaparsa yapsın kendisine saldırılacağı izlenimi vermek, diğer taraftan da o devleti silahlanmama yolunda zorlamak pek mantıklı gözükmemektedir. Söz konusu devleti olumsuz yönde adım atmaktan vazgeçirmenin yolu, onun güvenliğinin ciddiye alındığını ve bu konuda garantiler oluşturulacağını kendisine göstermektir.

Amerikalılar, kendilerini İranlılar yerine koyduklarında durumu daha gerçekçi davranma imkânına kavuşabileceklerdir. 1980'li yıllar boyunca ABD'nin Arap devletleri yanında yer alarak İran rejimini yıkma çabası İranlılarca unutulmuş değildir. ABD Irak'la uğraşmaya başladıktan sonra İran, belki biraz rahatlamış, İran'la ABD arasında yakınlaşmadan bahsedilir olmuştur ama 11 Eylül sonrasında ABD'nin gerçekleştirdikleri, kendince terörizmle mücadele adına yapılsa da somut sonuçlarına bakıldığında bütün bu girişimlerin İran'ı çevreleme ve köşeye sıkıştırma niteliği taşıdığı görülmektedir. Afganistan ve Irak savaşları ile ABD'nin Kafkasya ve Orta Asya'daki değişik doğrudan ya da dolaylı girişimleri ve İran'ın Amerikan yönetimince açıkça şer gücü olarak ilan edilmesi, İran'ın ABD tarafından dört bir yandan çevrelenmesi ve temel hedef haline getirilmesi anlamına gelmektedir.[69]

İran karşısında aşırı sert davranan ABD'nin, İsrail'in nükleer silah sahibi olması karşısında kayıtsız kalması çelişki oluşturmaktadır.

Göründüğü kadarıyla Amerikan yetkilileri, nükleer silahların yayılmasını önleme politikası çerçevesinde, İsrail'in nükleer açıdan diğer devletlerle karşılaştırılamayacak bir istisna oluşturduğu inancına teslim olmuş durumdadırlar. 1969 yılında Amerikan Başkanı Richard Nixon ile İsrail Başbakanı Golda Meir nükleer alanda iki devlet arasında bir anlayış birliğine varmışlardı. Buna göre, İsrail, nükleer programını açık bir şekilde yürütmeyecek ve nükleer silah testi gerçekleştirmeyecek, ABD de İsrail'in nükleer çabalarını denetlemekten vazgeçecek ve onun nükleer programına yokmuş muamelesi yapacaktı. Konu, bugün Amerikan dış politikası ve iç siyaseti açısından sınırların ötesine geçen, tabu haline dönüşen

[69] Baghat, "Nuclear Proliferation in the Middle East: Iran and Israel", s. 30.
[70] Ibid., ss. 36, 37, 42, Mearsheimer ve Walt, "The Israel Lobby and US Foreign Policy", s. 6.

bir konu niteliğini kazanmıştır. İsrail, herkesçe bilinse de nükleer silahları yokmuş tavrı takınmakta, ABD de buna inanır gözükmektedir. Günümüzde ABD'nin nükleer alanda uyguladığı diplomasiden, anlaşmaların imzalanmasına ve uygulanmasına öncülük etmesinden birinci derecede İsrail'in faydalandığı söylenebilir.

Hindistan ve Pakistan gibi devletlerin yanında ABD'nin en yakın müttefiki İsrail'in nükleer silahların yayılmasını sınırlandırma rejimine katılmaması, bu konuda normların ve kuralların oluşturulması ve uygulanması bakımından ciddi bir engel oluşturmaktadır. Bu çerçevede özellikle Orta Doğu bölgesinde İsrail'in düşmanı olanlar, İsrail'i tehdit olarak algılayanlar, ABD'yi nükleer silahlar konusunda çifte standart uygulamakla suçlamakta, olası bir İsrail nükleer silahlı saldırısı karşısında kendilerini savunmak ya da baştan İsrail saldırısını caydırmak için nükleer silaha sahip olmaları gerektiğine inanmakta ve açıktan yapamasalar da bu konuda adımlar atmayı düşünmektedirler.[70] ABD'nin bu konudaki İsrail yanlılığı sona ermediği sürece bölge halklarının ve yönetimlerinin, ABD'ye güvenip silahlanma alanında onun isteklerini kabul etmeye yönelmeleri oldukça zor olacaktır.

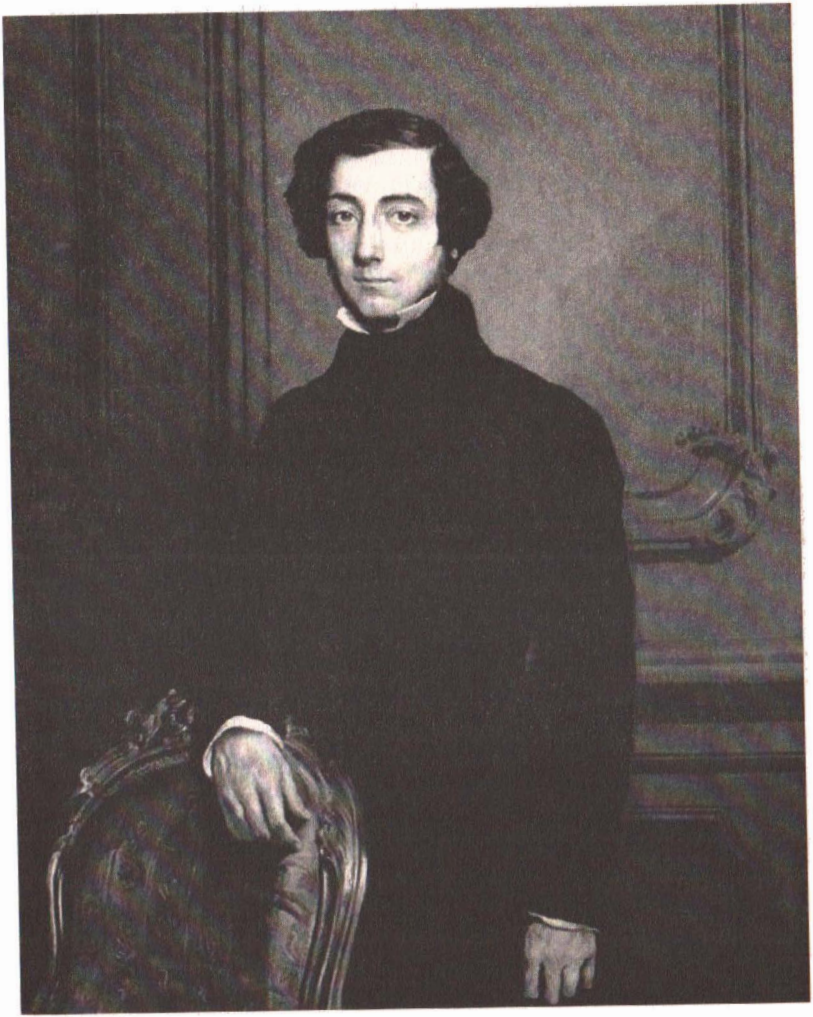
Aslında geniş kapsamlı bölgesel bir yaklaşımın benimsenmesi, bölgedeki nükleer silahlanma sorununa kesin çözüm bulma bakımından şarttır. Bölgede bütün devletlerin nükleer silah sahibi olmasını engelleme ve silahı olanları da bu silahlardan vazgeçirme yolunda ciddi adımlar atılmazsa, bazılarının sahip olup bazılarının olmaması sürekli sorun oluşturacak ve olmayanları sahip olma yolunda teşvik edecektir. ABD ile Avrupa Birliği'nin, bütün ilgili tarafların nükleer silahların yayılmasını engelleme rejimine dahil edilmesi konusunda işbirliği yapmaları halinde ve hem İran Körfezi gerginliklerinden hem de Arap-İsrail çatışmasından kaynaklanan istikrarsızlık ve güvensizliğin kökenlerinin birlikte ele alınıp ona göre çareler üretilmesi durumunda olumlu sonuçlar alınması mümkün olacaktır.

Sonuç

11 Eylül saldırılarıyla karşılaşan Amerikalıların, güvenliklerini sağlama adına belli girişimler içine girmeleri kendileri açısından anlaşılabilecek bir şeydir. Fakat Amerikan yönetiminin ve etkili kamuoyu liderlerinin yeni dönemde takındıkları tavırlar ve izledikleri politikalar, kendi ülkeleri açısından olduğu kadar dünya açısından da önemli sorunlara neden olabilmektedir. Amerikan yöneticileri, 11 Eylül saldırılarını gerçekleştirenleri Batı'nın değerlerinden ve uygarlığından nefret eden siyasi motivasyonu olmayan insanlar olarak göstererek ve saldırıların ABD'nin Orta

Doğu politikalarıyla bir alâkasının olmadığını vurgulayarak belki kendi ulusal çıkarlarına daha iyi hizmet etmeyi düşünmektedirler. Fakat tehdidi tanımlamayı tekellerinde bulundurmayı önemseme, tehdidi gerçek yönleriyle tanımaktan kaçınma, farklı görüşleri reddetme, kendi politikalarına yönelik eleştirilere tahammül edememe ve başkalarıyla birlikte hareket etmeyi önemsememe yönündeki tavırları, tehditle mücadelenin etkinliğini azalttığı gibi sorunları daha da büyütebilmektedir. Amerikalıların yeni dönemde Müslümanları küçümser bir tavır içine girmeleri ve yeni müdahaleciliklerini sağlam gerekçelere dayanmadan onlara yöneltmeleri ise dünyanın iki eski uygarlığına ve dinine mensup büyük kalabalıkların karşı karşıya gelmesi gibi ciddi bir olasılığı gündeme getirmektedir.

Amerikan yönetiminin, İslâm'ın ve Müslümanların küçük görülmesi ve terörizmin nedeni olarak algılanması konusunda rolünün olması önemli bir olgudur. Amerikan liderlerinin, yeni dönemin olaylarını hep İslâm çerçevesinde yorumlamaları ve bütün kötülüklerin kaynağı olarak Müslümanların yaşadığı Orta Doğu bölgesini göstermeleri, kendi halklarının ve diğer dünya halklarının gözünde tüm Müslümanları şüpheliler haline getirmiş ve Müslümanlarla problemi olanları, onlara karşı aşırı güç kullanmaya teşvik etmiştir. Diğer taraftan Amerikalılar, yeni tehditle mücadele çerçevesinde Müslümanların yaşadığı Orta Doğu'da müdahalelerde bulunurken ve demokratikleşme empoze etme gayreti içine girerken Müslümanların kalplerini ve beyinlerini kazanacak bir çaba içerisine girmemişler, Müslümanları rahatlatacak ve onları kendilerinin iyi niyeti konusunda ikna edecek tavırlar sergilememişlerdir. ABD'nin yeni söyleminde Müslüman karşıtlığını ve İsrail yanlılığını kuvvetli şekilde hisseden ve ABD'nin davranışlarında hep bir emperyalizm ve kontrol kurma havası yakalayan Orta Doğu halklarının, bu yüzden Amerikan girişimlerine olumlu tepki vermeleri mümkün olmamıştır. Amerikan davranışlarının aynı yönde devam etmesi halinde ortaya çıkabilecek olan, Orta Doğu'da radikalizmin, dolayısıyla kaosun daha da artması ve bölgenin dünya liderliği çerçevesinde bir güç mücadelesi arenası haline dönüşmesidir.

Alexis de Tocqueville (1805-1859)

EŞİTLİK ÇAĞINDA DEMOKRASİLERİN ÖZGÜRLÜK SORUNSALI: BİREYCİLİK, DİN VE SİYASET ÜZERİNE TOCQUEVILLECİ BİR TARTIŞMA

Ayhan Akman*

Bu yazının amacı sivil toplum ve demokrasi üzerine önde gelen düşünürlerden Alexis de Tocqueville'in yazılarından yola çıkarak yönetsellik, demokrasi, özgürlük ve din konularında açılım sağlayacak bazı noktaları yakalamaya çalışmaktır. Bu bağlamda özellikle Tocqueville'in bireycilik, din, gelenekler ve eşitlik üzerine yazdıkları ile bunların demokratik yönetsellik üzerine olan etkileri mercek altına alınacaktır.

Tartışmamızda öncelikli olarak Tocqueville'in birinci cildini 1835, ikinci cildini ise 1840'ta yayımladığı *Amerika'da Demokrasi*[1] kitabına atıfta bulunacağız. Tocqueville'in iki başyapıtından biri olan bu kitap[2] hem yayımlandığında hem de sonraki dönemde büyük ilgi toplamış ve süregelen tartışmalara daimi bir referans noktası oluşturmuştur. Tocque-

* Y. Doç. Dr. Ayhan Akman, Sabancı Üniversitesi, Sanat ve Sosyal Bilimler Fakültesi.

[1] Alexis de Tocqueville (1969) [1835 ve 1840] *Democracy in America* (Vol. II). J. P. Mayer (ed) New York, NY: Harper & Row.

[2] Tocqueville'in diğer başyapıtı (1955) [1856] *The Old Regime and the French Revolution*, New York, NY: Anchor Books.

ville'in bu konudaki fikirlerine olan ilgi son zamanlarda yeni-Tocquevilleci olarak tanımlanan Robert Putnam'ın *Bowling Alone*[3] adlı kitabındaki tezlerle bir kat daha artmıştır. Günümüzde yeni-Tocquevilleci olarak adlandırılan yaklaşıma sahip aydınlar özellikle refah devletinin küçüldüğü ve kitle iletişim araçlarının hâkim olduğu bir çağın toplumsal dayanışma üzerine olan etkilerinin Tocqueville'in yaptığı analizler etrafında incelenmesi gerektiğini savunurlar.

Tocqueville'in demokratik yönetsellik hakkındaki belki de en sıra dışı, en tartışılabilir tezi dinî inanç ile siyasi özgürlük arasında kurduğu ilişkidir. Tocqueville'e göre siyasi özgürlükler demokratik yönetselliğin kaçınılmaz unsurları oldukları kadar, aynı zamanda onun karşılaşacağı istikrar ve devamlılık problemlerine de yol açarlar. Siyasi özgürlüklerin demokrasileri yıkıma götürmemesi için gereken, bunlara karşı bir dengeleme görevini yerine getirecek âdetler, gelenekler ve dinî inançlardır: "Belki despotizm [dinî] inanç olmadan idare edebilir ama [siyasi] özgürlük bunsuz yapamaz. Din, [özgürlüğün hüküm sürdüğü] cumhuriyetlerde... [itaatin esas olduğu] monarşilerde olduğundan daha fazla gereklidir, özellikle de demokratik cumhuriyetlerde. Eğer siyasi bağlar gevşediğinde ahlâki bağlar sıkılaştırılmaz ise toplum yıkımdan nasıl kaçabilir? Ve hâkimiyeti elinde tutup da Tanrı'nın yasasına uymayan bir halkın sonu nice olur?"[4] Benzer minvalde Tocqueville şunu da iddia etmekte: "Ben kendi adıma, insanın hem dinî konularda köklü fikir serbestisini hem de kapsamlı siyasi özgürlüğü eşzamanlı olarak taşıyabileceğinden şüphe ederim. Bence insanın [dinî] inancı yoksa [siyasi otoriteye] baş eğmeli, eğer [siyasi olarak] özgürse inançlı olmalı."[5] Diğer bir deyişle, Tocqueville demokrasilerde özgürlüğün geniş çizilen sınırları ile bu özgürlüklerin fiiliyatta kullanımları arasında ilk bakışta bizi şaşırtabilecek bir ters orantı olduğunu, daha doğrusu bunların birbirlerini dengeleyici bir işlev görebileceklerini iddia ediyor.

Peki, din ve siyaset arasındaki ilişkinin niteliği ve yapısının ne olması gerektiği üzerine hararetli tartışmalara şahit olduğumuz günümüzde Toc-

[3] Putnam, Robert (2001) *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*, New York, NY: Touchstone. Bu kitapta Putnam Amerikan demokrasisinin toplumsal tabanı üzerine eğilerek temel olarak günümüzde bu demokrasinin ana probleminin toplumsal katılım ve sorumlulukların azalması ve sosyal sermayenin (social capital) erimesi olduğunu savunur. Bunun götüreceği sonuç demokrasinin içi boşalmış, tabandan gelen enerjisini yitirmiş ve geleceği belirsiz bir rejim olma tehlikesidir. Putnam'ın ayrıca İtalyan demokrasisi ve yerel yönetim etkinliği ile tarihi ve kültürel gelenekler arasındaki bağlantıları incelediği (1993) *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*, Princeton: NJ: Princeton University Press adlı bir başka eseri daha vardır.

[4] Tocqueville, *Amerika'da Demokrasi*, s. 294.

[5] A.g.e., s. 444.

queville'in ileri sürdüğü bu savın temeli ve mantığı nelerdir? Aslında Tocqueville'in din ile siyasetin ilişkisi üzerine olan tezlerinin temelinde siyasi özgürlük ve istikrar konusunda, siyaset felsefecilerinin çok âşina oldukları temel bir paradoks yatmaktadır: Özgürlük (gerek bireyler, gerekse toplumsal gruplar için) bir yanda siyasetin temel ve vazgeçilmez amaçlarından biri olarak kabul görürken, diğer yandan demokratik bir siyasi rejimi zora sokan, uzun vadede ona karşı çalışabildiği de bilinen bir faktör. Bir yandan insanların istedikleri siyasi ideolojiyi, dinî inancı, sınıf liyakati veya etnik kimliği seçebilmeleri siyasetin temel ve olumlu değerlerinden biri iken, bu seçim özgürlüğünün toplumsal dayanışma ve birliktelik duygusunun zarar görmesinde (ve dolayısıyla demokratik rejimin kendi kendini çökerten bir helezona girmesinde) rolü olabileceği arzulanmasa da bilinen bir olasılık.

Mesele, genel bir şekilde "özgürlük eşittir mutluluk" veya "özgürlük eşittir toplumsal çözülme" gibi genel formülasyonla ifade edilebilmekten çok, Tocqueville'in yaptığı gibi, daha somut olarak hangi koşullar altında, hangi etkenlere bağlı olarak siyasi özgürlükler ile toplumsal dayanışma ve işbirliğinin beraber elde edilebilir, beraber sürdürülebilir hale geldiklerini araştırmakta yatıyor. Diğer bir deyişle, Tocqueville çalışmasında yukarıda bahsedilen temel paradoksun çözümünü soyut ve kavramsal olmaktan çok, somut ve sosyolojik olarak arıyor. *Amerika'da Demokrasi* kitabının odağı demokrasilerin yaşlı Avrupa kıtasında aristokrasi ile mücadele içinde ortaya çıkma ve kurumsallaşma mücadelesi değil, birincil özelliği göçmen bir toplum olmak olan (ve bunun yanısıra başka birçok özel koşulların hâkim olduğu) "Yeni Dünya"da yaşanan demokrasi deneyimi.[6]

Tocqueville'in genel olarak âdetlerin[7], özel olarak da dinî inancın önemini vurgulaması işte Amerika'da önemli ölçüde yerleşik halde bulduğu

---

[6] Bu özel koşulları Tocqueville mümkün olduğu kadar sistematik olarak incelemeye çalışıyor: Amerika'nın coğrafyasından başlayıp, toplumsal sınıflarına, siyasi örgütlenmesine, dinî inançlarına, hukuk düzenine, örf ve âdetlere varıncaya kadar. Tocqueville'in sosyolojinin kurucu şahsiyetlerinden biri olarak algılanması da zaten empirik bir metot kullanmanın ötesinde, analizlerinde toplumsal faktörleri öne çıkarması, bunların iç dinamikleri ve sonuçları üzerinde kafa yormasından dolayıdır.

[7] Tocqueville'in "moeurs" terimini "âdetler" olarak çevirmek aslında tam olarak tatmin edici değil. Tocqueville'in kullanımında "moeurs" sadece geçmişten gelenek yoluyla gelen toplumsal inanış ve uygulamaları değil aynı zamanda toplumun güncel olarak da üretip, kendi işleyişini düzenlemek için benimsediği şeyleri de kapsar. Halbuki Türkçe kullanımda "âdet" genelde geçmiş ve gelenek ile sıkı sıkıya özdeşleştirilmiş bir terimdir. Tocqueville'in kullandığı anlamda "mocurs"ları güçlü olan bir toplum, "geçmişin tahakkümü" altında bugünü yaşamak zorunda olan bir toplum değildir; tersine, dinamik olarak toplumsal normatifliğini senkronik olarak yaratarak etkin yönetselliği başarabilecek bir toplumdur. Geçmişten gelenlerin oynayacak bir rolü varsa da bu göz önünde tutulması gereken faktörlerden sadece biridir.

siyasi özgürlüklerin "zararlı" veya "aşırı" sonuçlarına karşı, bunları yok etmeyecek ancak kullanımlarını ve sonuçlarını düzenleyecek, demokratik özgürlüklerin kendi kendini yok eden bir sarmala girmelerini önleyecek kültürel faktörler aramasıyla doğrudan bağlantılıdır. Otorite ve itaat ilişkilerinin gelenek tarafından açık, net ve değişmez olarak tanımlandığı aristokratik toplumdan, bu tip kalıcı toplumsal hiyerarşilerin ilke olarak reddedildiği, otorite ve itaat ilişkilerinin yenibaştan ve doğrudan geleneğin otoritesine başvurmadan kurgulanmasının temel siyasi sorun olduğu "modern" topluma geçişte pek çok açıdan kutlanan ve kutsanan "özgürlük" fikrinin kendinin en büyük düşmanı haline gelmesinin, kendi kendini yok etmesinin önüne geçilmesi için Tocqueville sıra dışı bir şekilde dinin toplumsal rolünü vurgulamıştır. Bu bağlamda söylediği toplum için "esas önemli olan tüm vatandaşların doğru dine mensup olmaları değil, bir dine mensup olmalarıdır"[8] ifadesi aslında Auguste Comte'un dine bakışına yakın bir perspektif takındığını göstermektedir. Din mefhumu burada "inancın doğruluğu" veya "inancın saflığı" ölçütleri çerçevesinde değil somut toplumsal kullanımı ve toplumsal faydası açısından değerlendirilmekte ve oynayabileceği (ancak her zaman oynamadığı) pozitif rol incelenmektedir.

Tocqueville âdetleri geniş bir şekilde "toplumun zihnî alışkanlıklarına şekil veren fikirlerin tümü" ve "bir halkın bütün ahlâki ve entelektüel kafa yapısı"nı ifade eden bir terim olarak tanımlamakta ve kullanmaktadır.[9] Tocqueville'e göre, âdetler "Amerika'da demokratik bir siyaset sahnesinin korunabilmesinin en büyük genel nedenlerinden biridir."[10] Tocqueville'in çalışması iyi incelendiğinde âdetler ve dinin demokrasilerde oynayabilecekleri (hattâ oynamak zorunda oldukları) rollerin en az iki tane olduklarını görüyoruz.

İlk olarak, yerleşik âdetler ve din ortak istem veya toplumsal fayda adı altında her yolun ve her uygulamanın mubah ve geçerli olduğu fikrine karşı gerekli bir bariyer oluşturur. Bundan kastedilen demokrasi adına savunulan ve meşrulaştırılan radikal değişiklik çabalarının yerleşik âdetler ve din sayesinde yumuşatılması, taşkınlığa varacak, bireysel özgürlükleri ayaklar altına alacak, yerleşik kurum ve süreçleri askıya alacak veya yok edecek girişimlere karşı düzenleyici ve yatıştırıcı olabilecek rolüdür. Tocqueville'in düşünceleri bu konuda açık bir şekilde 1789 Fransız Devrimi ve bu Devrim sürecinde yaşanan olaylardan etkilenmiş: Devrimin özgürlük, eşitlik ve kardeşlik gibi soylu amaçlarına karşın sıklıkla başvu-

[8] A.g.e., s. 290.
[9] A.g.e., s. 287.
[10] A.g.e., s. 287.

rulan ve siyasetin olağan bir vasıtası haline gelen şiddet olgusu Tocqueville için yarardan çok zarar getiren, krallık döneminde bile görülmeyen şekilde özgürlükleri tırpanlayan[11] bir pratik haline geldiği için demokrasinin kendi kendini baltalayan bir yönü olarak uzak durulması gereken bir tehlike arz ettiği konusunda Tocqueville'i ikna etmişti.

Özellikle ortak istem ve toplumsal yarar adına, halk için (ve tabii zaman zaman halka rağmen) siyaset yapma yöneliminin (diğer bir deyişle "çoğunluğun zorbalığı"nın) demokrasilerde temel problemlerden biri olduğunu düşündüğü içindir ki, Tocqueville'in gözünde özgürlüklerin serbestçe kullanımının toplumsal normlar ve âdetler tarafından düzenlenmesi ve itidal edilmemesi gereklidir. Yerleşik âdetlerin, geleneksel kurumların, dinî ahlâkın demokrasiye yapabilecekleri muhtemel katkı "Özgürlük, Eşitlik, Kardeşlik" sloganındaki ilk terimin, yani özgürlüğün bir yol kazasına kurban gitmemesi, aşırılığa kaçıldığı durumlarda gemlenebilmesi içindir. Tocqueville için demokrasilerde özgürlüklerin yerleşmesi ve kurumsallaşması kadar bu özgürlüklerin kullanımının aşırılıklara yol açmaması da temel bir endişe kaynağıdır.

Tocqueville'in âdetler ve dinin demokrasilerde oynayabileceğini düşündüğü ikinci olumlu rol, egoizm ve aşırı bireycilikten kaynaklanan içine kapanma, cemiyet hayatından kopma, siyasetten uzak durma gibi göstergeleri olan bir genel ilgisizliğin, apatinin önüne geçmektir. Toplumu ilgilendiren genel problemler üzerine düşünme, konuşma ve örgütlenme yerine (yani toplumsal değişim konusunda istemli ve iddialı bir rol ve sorumluluk almaktansa) sadece kendi (ve etrafında sevdiği birkaç kişi ve akrabanın) şahsi çıkarı ile ilgilenen, para kazanmak dürtüsü diğer tüm siyasi ve toplumsal ilgilerine baskın bir birey tipinin ortaya çıkışıyla demokratik rejimlerin temel özellikleri arasında bir ilişki olduğu fikri Tocqueville için önemli bir potansiyel soruna işaret etmektedir. Bireylerin eşitliği ilkesi üzerine kurulmuş olan demokrasilerde, Tocqueville bu tip bir apatinin hem daha muhtemel hem de daha tehlikeli olduğunu iddia eder.[12]

---

[11] Tocqueville mutlakıyetçi bir rejimdeki kralın mutlak gücü ile demokratik toplumlardaki çoğunluğun mutlak gücünün yol açacağı zorbalıklar arasında özgürlüklerin ayaklar altına alınması açısından çok önemli bir fark bulunmadığını; esas önemli olanın zorbalık ve hak-tanımaz yönetimin kontrolünün kimde olduğu değil, özgürlüklerin korunması olduğunun altını çizer; a.g.e., s. 436'da boyunduruğu bir kişi yerine bir milyon kişinin vurduğu bir durumda boynunu vermeye daha istekli olmayacağını; bunun sadece esaretin yeni bir çeşidi olacağını anlatır.

[12] İnsanlığa birçok faydası olan eşitlik ilkesinin toplumsal sorunlara karşı duyarsızlık ve sadece kişisel çıkarını düşünme gibi tehlikeli dürtülere de yol açtığını Tocqueville metninde muhtelif defalar gözlemler: Bkz. a.g.e., s. 444, 507 ve 735-6.

Bireysel mutluluk arayışı ile toplumsal sorumluluk ve siyasi katılım arasında önceden belirli, kaçınılmaz, otomatik bir bağlantı bulunmadığını düşünen Tocqueville bize egoizm, bireycilik ve "aydınlanmış birey çıkarcılığı" arasında önemli bir ayrım yapmamız gerektiğini söyler. O'na göre "egoizm dünyanın kendisi kadar eski, kötü bir alışkanlıktır. Bir çeşit topluma başka çeşit bir toplumdan daha öznel [ve içkin] değildir. Bireycilik ise demokratik kökenlidir ve [toplumsal, siyasal ve ekonomik] koşullar daha eşit hale geldikçe artma tehlikesi vardır."[13] Tocqueville'e göre bireycilik, demokratik eşitlik ilkesinin bir yoldaşı olduğu içindir ki demokratik yönetselliğe mündemiç bir sorun arz eder: "Egoizm tutkulu ve abartılı bir kendini sevme durumudur ki insani olan her şeyi kendi durumu açısından düşünmeye ve kendini herkese tercih etmeye sevk eder. Bireycilik ise soğukkanlı ve hesaplı bir duygudur ki her vatandaşı diğerlerinden tecrit etmeye ve aile ile arkadaş çevresine çekilmeye meyilli kılar ... Egoizm kör içgüdüden kaynaklanır, bireycilik ise baştan çıkarıcı bir tutkudan çok, yanlış muhakemeden kaynaklanır."[14]

Biri uzun bir geçmişe sahip, diğeri ise eşitlikçi modern zamanların ürünü olarak yükselen ama ikisi de demokratik rejimin canlılığı açısından temel bir problem oluşturan bu iki tutumun karşısına Tocqueville "aydınlanmış birey çıkarcılığı" kavramını koyar. O'na göre bireyin çıkarları ve ilgileri mutlaka diğer bireylerin çıkarlarını dışlamak zorunda olmadığı gibi, tam tersine sıklıkla bireyin kendi temel çıkarlarını tatmin edilmesi diğerlerinin de çıkarlarının tatminini bir önkoşul olarak gerekli kılar.[15] Bu olasılığın fark edilmesi uzlaşma ve ılımlılık üzerine vurgu yapan, akılcı bir dünya görüşü olarak "aydınlanmış birey çıkarcılığı"nı çekici ve gerekli kılar. Bir başka deyişle, demokratik toplumlarda ideal olan bireyin şahsi özgürlükler çerçevesinde bir yandan kendi mutluluğu için çalışması iken diğer yandan da bu şahsi mutluluğun toplumun genel sorunlarından (trafik, asayiş, ayrımcılık, gelir bölüşümü, işsizlik vb.) bağımsız şekilde tam olarak gerçekleştirilemeyeceğini anlamasıdır. Bu kavrayışın doğal ve olumlu bir sonucu ise bireylerin toplumsal işbirliği ve katılıma yönelmeleri ve dolayısıyla demokratik yönetselliğin içerik ve nitelik olarak bir üst seviyeye taşınmasıdır. Aydınlanmış birey çıkarcılığı yoluyla dar anlamda şahsi çıkar ile toplumsal katılım ve işbirliğinin dengelenmesi hem bireylerin daha mutlu ve doyurucu hayatlar sürdürmelerine hem de demokratik rejimin daha sağlıklı ve güçlü çalışmasına katkıda bulunacak temel bir unsurdur.

[13] A.g.e., s. 507.
[14] A.g.e., s. 506.
[15] A.g.e., s. 506.

Siyasi düşünce tarihine bakarsak Tocqueville'in Amerika özelinde ve modern demokrasiler genelinde önerdiği çözümün cumhuriyetçi erdem görüşü (ki katılım, paylaşım ve işbirliğinin vatandaşlık sorumluluğunun temel ve kaçınılmaz özellikleri olduğunu vurgular) ile liberal özgürlükçü görüşün (ki bireyin vazgeçilmez hakları ve özgürlükleri üzerine vurgu yapar) bir ideal denge noktası olarak tasarlandığını saptıyoruz. Bir yandan bireylerin kazandıkları özgürlükleri ile siyaset, ekonomi ve toplumsal hayatta yapmak istediklerinin farklılaşmasının getirdiği toplumsal kaos ve çözülme potansiyeli, diğer yandan zorunlu ve güdümlü toplumsal katılım ve paylaşımın bireyi boğabilecek, baskı altına alabilecek otoriter potansiyeli arasında demokrasinin tam olarak nasıl bir rejim olarak kurgulanması gerektiği bugün bile yanıtı aranan temel bir sorudur. Bu sorunun bariz, bilinen bir cevabı olduğu varsayımı ise çok sık yapılan bir hata olmanın ötesinde fiilî siyaset sahnesinde de bir dizi çıkmaza ve soruna yol açmaktadır.

Yukarıda açıkladığımız demokrasilerin temel sorununun bir başka tezahürünü Tocqueville'in âdetler ve din konusunu mercek altına almasına neden olan ve demokrasilerin kaçınmakta zorluk çektikleri çift başlı tehlikede buluyoruz: Bir yanda toplumsal fayda ve ortak çıkarlar adına bireysel özgürlüklerin zedelendiği "kabından taşan" demokrasi tehlikesi (ki Tocqueville için Fransız Devrimi'nin temel hatası ve problemi buydu) öte yanda herkesin dar şekilde anladığı şahsi çıkarını tatmin etmek için kendi kabuğuna çekildiği, kamusal siyasi ve toplumsal hayatın canlılığını yitirdiği "ölgünleşen" demokrasi tehlikesi (ki Amerikan demokrasisi için Tocqueville'in en büyük korkularından biri buydu). "Kabından taşan demokrasi" çoğunluğun zorbalığı olgusunu yaratma eğilimi içerirken, "ölgünleşen demokrasi" vatandaşların çoğunun sadece kendi dertleri ve çıkarlarıyla ilgili oldukları bir ortamda nispeten küçük ama kararlı ve iyi örgütlenmiş bir azınlığın yönetime el koyması riskini arttırır.[16] Bu toplumsal koşullardan ilki doğrudan despotik bir siyasi yönetime götürürken ikincisi daha dolaylı olarak aynı sonuca ulaştırır.

[16] Tocqueville, *Amerika'da Demokrasi* eserinin ikinci cildine yazdığı notların kapanışında şu gözlemi yapar: "Şu an için [demokrasilerin karşısındaki] en büyük tehlikenin fazla serbestî mi yoksa istibdat mı; anarşi mi yoksa mutlakıyet mi olduğu genel ve mutlak şekilde belirlenemez. İkisinden de eşit derece korkulmalıdır ve ikisi de aynı kaynaktan çıkabilirler: Bireyciliğin meyvesi olan genel kayıtsızlık [apati]. İşte bu kayıtsızlıktan dolayıdır ki bugün yürütme gücü eğer birkaç asker toplayıp baskıcı işler yapabilirse ertesi gün de başka bir grup toparladığı otuz kişiyi harekete geçirip baskıcı fiiller işleyebilir. Ne o, ne de bu kalıcı bir şey kurabilir çünkü başarıyı kolay hale getiren nedenler aynı şekilde başarının devamını imkânsız kılarlar. Onlara karşı koyacak bir güç olmadığı için yükselirler ve onları destekleyecek bir güç olmadığı için yıkılırlar. Dolayısıyla biz çabalarımızı anarşi veya istibdada karşı değil, bunları üreten kayıtsızlığa karşı yönlendirmeliyiz" a.g.e., s. 735-6.

Din ve demokrasi ilişkisine dönersek, Tocqueville'in bu konuyu incelerken kullandığı yaklaşımının kategorik, tümel hükümler vermeye çalışmak yerine öznel koşullar, yerel tarihçe, siyasetin somut dinamikleri, kültürel geleneklerin devamlılık ve kırılma gösteren nitelikleri üzerine yoğunlaşmak olduğunu görüyoruz. Diğer bir deyişle, pek çok insan için çekici olan büyük genellemeler ve özcü hükümler verme alışkanlığı yerine daha çok sabır, çaba ve özen gerektiren somut inceleme ve çalışmalar yapıp bunların ışığında kavramsal kurguların değerlendirildiğini ve hüküm verildiğini gözlemliyoruz. *Amerika'da Demokrasi*'nin iki cildi Tocqueville'in bu konuda gösterdiği titizliğe iyi bir örnektir: Amerikan demokrasisinin durumu ve geleceğini incelerken kullandığı metot kuramsal ve normatif unsurlar taşısa da bunlar genel-geçer yargılar, kategorik iddialar ve tanımlamalar yerine Amerika'nın coğrafi yapısından tarihçesine, kültüründen sınıf yapısına, yasalarından siyasi kurumlarına kadar çok kapsayıcı, dikkatli, empirik bir çalışmanın ışığında değerlendirilir ve kullanılır. Örneğin, Tocqueville Amerika'da Katoliklerin durumunu ve demokrasi ile olan ilişkilerini tartıştığı bölümlerde temel olarak Katolik dinî inancın genelde sanılanın aksine "demokrasinin doğal bir düşmanı olmadığı"nı iddia etmektedir.[17] Bu iddiayı ortaya koyarken de Katolik inancının kabul edilen temel prensiplerinin yanısıra Katoliklerin bir grup olarak Amerika'daki öznel koşullarını göz önünde bulundurur: Genelde fakir cemaatler halinde yaşamaları, çoğunluğu Protestanların teşkil ettiği bir ülkede azınlık olmaları ve benzeri somut ve tarihsel olarak öznel koşulların gereklerini tartıştıktan sonradır ki Tocqueville, Katoliklerin de tıpkı Protestanlar gibi demokratik inançları benimseyip bunlara sahip çıkabilecekleri yargısına varmaktadır. Diğer bir deyişle, Tocqueville sadece Vatikan'dan belirlenen Katolik dogması üzerine yoğunlaşarak bu dinin demokrasi ile uyumlu bir ilişkisi olup olamayacağına kategorik ve genel bir şekilde karar vermek yerine esas sorunun nerde, nasıl, hangi koşullar altında böyle bir uyumluluk oluşabilir şeklinde sorulması gerektiğini uygulamada bizlere göstermektedir.[18]

---

[17] A.g.e., s. 288. Katolik inancın demokrasi ile bağdaşıp bağdaşmadığı sorusu her ne kadar zamanı geçmiş, köhne bir konu gibi görünse de bizim açımızdan öğretici bir yön taşımaktadır. Günümüzde hararetle tartışılan İslâm ve demokrasi sorunsalının geçmişteki bu tip, çok benzer tartışmalardan bu denli kopuk, bu denli kuvvetli bir hafıza ve anlayış kaybı eşliğinde yapılıyor olmasını sadece rasgele bir dikkatsizliğin sonucu olmaktan çok siyasi bir motivasyon ile belirlenen bir tutum olarak açıklamak akla daha yakın gelmektedir. Doktrin içeriği olarak İslâm dininin demokrasiyle köklü bir uyuşmazlık gösterdiğini kolaylıkla ve kesin bir dille ifade edenlerin belki de tarihte benzer şekilde cereyan eden diğer 'din ve demokrasi' tartışmalarının bize öğrettikleri nedeniyle biraz daha ihtiyatlı ve dikkatli olmalarını beklemek gerekir.

[18] Ne yazık ki Tocqueville, Katolisizm hakkında örnek gösterilebilecek bu duyarlılığı ve sosyolojik gözlem titizliğini konu İslâm dini olunca tekrar etmemekte ve incelemesini İslâm

Bu tip bir yaklaşım bizi özcü düşüncenin çıkmaz sokaklarından kurtarabilecek ve toplumsal ve siyasi olarak karşılaştığımız sorunlara daha doğru teşhisler koyabilmemizi sağlayacaktır. Bilim insanının görevi dinler veya diğer toplumsal ve siyasi olgular hakkında özcü, genel-geçer, tarih-dışı hükümler vermek değil, bunların tarih içinde, değişik siyasi, ekonomik ve kültürel etkilerle nasıl değiştikleri, dönüştükleri ve nasıl dönüştürülebilecekleri üzerine somut, ayrıntılı ve sistematik inceleme yapmaktır. Toplumsal ve siyasal hayatın birincil özelliklerinden olan değişim ve dönüşümlere gözlerini kapayarak tarih-dışı bir kurguda, tanımlama yoluyla yargılarda bulunmak bilimin gerektirdiği sorgulama metodu ve titizliğine uymayan bir tutumdur. Din hakkındaki özcü yorumlar ve iddiaları din adamlarına ve inançlı kişilere bırakmak, bilimsel doğruluk ve geçerlilik için olduğu kadar bilimin toplumsal bir faaliyet alanı olarak özerkliğinin korunması için de gereklidir.[19]

Benzer bir gözlemi akademik yaşamda olduğu kadar gündelik yaşamda da çok kullanılan demokrasi kavramı üzerine yapmakta fayda olduğu görüşündeyim. Çevremizde hâkim olan kullanımda demokrasi kavramı sanki anlamı aşikâr, gerekleri tartışılmaz, sınırları belirli ve niteliği malummuş gibi algılanmakta ve Türkiye gibi ülkeler için problem genelde tek yönlü bir eksiklik, çarpıklık veya yetersizlik olarak, bir "az-gelişmişlik sorunsalı" çerçevesinde anlaşılmaktadır.

Halbuki çok yüzeysel bir tarih bilgisinin bile gösterdiği gibi demokrasi denilen siyasi rejim türünün uzun, çalkantılı, inişli-çıkışlı ve son kertede değişken bir karakteri var. Bu değişkenlik ve çok-anlamlılık bugün de geçerliliğini ve önemini sürdürmekte, değişik toplumsal hareketler demokratik rejimin yönetselliğinin nasıl yapılandırılması ve haklar çerçevesinin nasıl çizilmesi gerektiği konularında yoğun mücadeleler içinde hem gündem yaratmakta hem de bu kavramı temelli olarak yeniden tanımla-

---

dininin öğretisinin temel nitcliği hakkında hüküm vermekle sınırlı tutmaktadır (ki bu konuda da ne denli bilgili olduğu tartışmaya açıktır) bkz. a.g.e., s. 445. Ne var ki, bizim incelememiz açısından önemli olan husus, ortaya koyduğu ve dikkatli şekilde uygulandığında bu tip önyargıların ötesine geçmeyi sağlayacak bir analiz yönteminin nasıl kullanılacağını göstermesidir.

[19] Bu konuda ülkemizde dikkate değer bir iyileşme görülmekte ve gelecek için ümitli olmak için sebepler çoğalmaktadır. Tocqueville'in takındığı gibi titiz sosyolojik yaklaşımın en son örneklerinden biri Nilüfer Göle ve Ludwig Ammann tarafından derlenen (2006) *Islam in Public: Turkey, Iran and Europe*, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları kitabındaki incelemelerde görülmektedir. Nilüfer Göle daha önce de yayımladığı (2000) *İslâm'ın Yeni Kamusal Yüzleri*, İstanbul: Metis Yayınları, (2000) *Melez Desenler: İslâm ve Modernlik Üzerine*, İstanbul: Metis Yayınları ve (1991) *Modern Mahrem: Medeniyet ve Örtünme*, İstanbul: Metis Yayınları eserlerinde benzer bir yaklaşım içerisinde bir bilim insanının nasıl hem çok siyasileşmiş bir konuya odaklanıp hem de eleştirel sosyolojik bir gözlem ve analiz mesafesinin nasıl korunabileceğini gösterme konusunda örnek bir yaklaşım sergilemektedir.

maktadırlar. Kürtajın bir birey hakkı olup olmadığı, hangi koşullarda ne şekilde kısıtlanabileceği veya kısıtlanıp kısıtlanamayacağı, eşcinsellerin evlilik ve diğer kamusal hakları, bireyin rızasıyla kendi yaşamını sona erdirme (ötenazi) hakkı, cezaevindeki mahkûmların, "akıl hastalarının" hakları, çocuk hakları, azınlık ve kültürel grupların hakları, dinî bir hayat tarzı sürmek isteyenlerin hakları ve benzeri düzinelerce konuda demokratik bir rejimin nasıl düzenlemeler yapması gerektiği, nitelik olarak demokrasinin bu haklarla uyumlu olup olmadığı, hangi hakların temel, hangilerinin tâli, hangilerinin ise hak olmadığı sadece "az-gelişmiş" veya "yarı-gelişmiş" diye aşağılanan ülkelerde değil, örnek olarak gösterilen "Batı"nın yerleşik liberal demokrasilerinde de temel konular olarak tartışılıyor.[20] Bunun ötesinde bu hakların birbirleriyle çatıştıkları veya farklı öncelikler yarattıkları durumlarda hangilerinin tercih edilmesi gerektiği; haklar ile toplumsal, insani ve hattâ ekolojik faydalar arasında nasıl bir dengenin hangi ilkeler üzerine kurulup hangi durumlarda ne kadar istisnai koşullar için esneklik içermesi gerektiği gibi konular da benzer şekilde tartışılmaya, kültürel ve siyasi alanlarda farklı görüşler ve gruplar tarafından farklı şekilde algılanıp tanımlanmaya ve dönüştürülmeye çalışılmaktadır. Tüm bu tartışma, çekişme ve mücadeleler ise demokrasilerde istisnai olarak varolmaktan çok, varlıkları ve doğurdukları siyasi sonuçlar itibariyle demokrasinin çok temel ve içsel bir unsurunu teşkil etmektedirler.

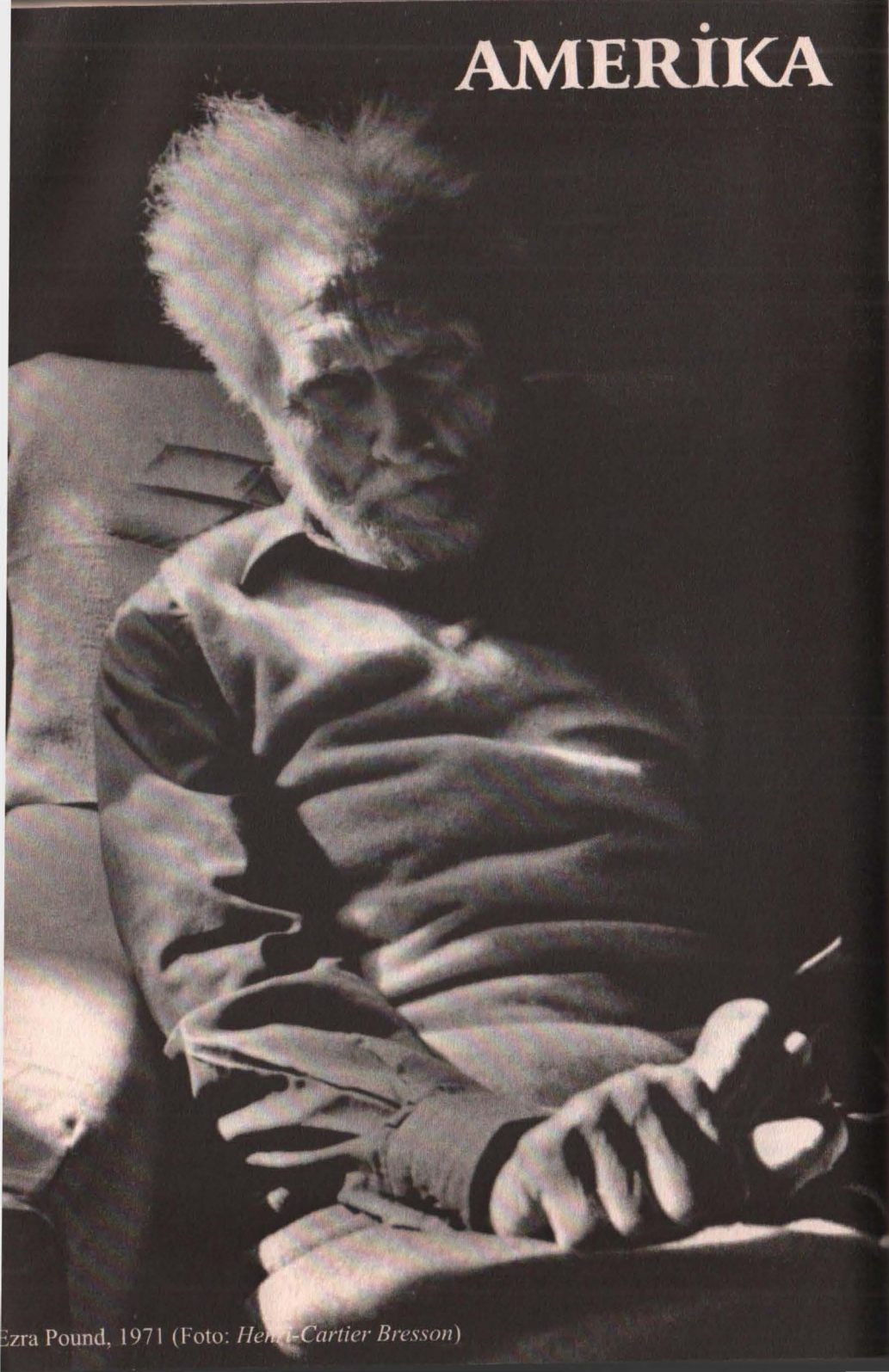
Diğer bir deyişle demokrasi kavramına özcü bir şekilde, tarihsel değişimden muaf bir olguymuş gibi kategorik olarak yaklaşmak yerine tarihsel süreçte geçirdiği, sıklıkla öngörülemeyen ve gelecekte de benzer dönüşümlere gebe bir sürecin şu an verdiğimiz (ve verirken de evrensel bir uzlaşma içinde olmaktan çok, devamlı bir mücadele ve çekişme içinde tanımlamaya çalıştığımız) bir ismi olarak görmekte fayda var. Dolayısıyla Türkiye gibi bir ülkede demokratik rejimin gerekleri ve nitelikleri üzerine kimi zaman yoğunlaşan tartışmaları sadece bir yetersizliğin veya gerikalmışlığın ürünü olarak görmek yerine bunu potansiyel olarak yaratıcı,

[20] Günümüzde demokratik niteliği pek sorgulanmayan bir dizi ("Batılı", "ileri") ülkenin geçmişine baktığımızda mevcut durumda gözlemlenen demokrasinin "çekişmeli" (agonistic) ve yeniden tanımlanmaya ve tanzim edilmeye hazır özelliklerinin hiç de şaşırtıcı veya yeni olmadığını görüyoruz: Mülk-sahibi olmayan vatandaşların oy verme hakkını uzun mücadelelerle parça parça kazanmalarından, kadınların oy verme, seçme ve seçilme hakları için verilen mücadeleye; göçmenlerin vatandaşlık hakları için verilmesi gereken mücadelelerden, sendikalaşma hakkı, asgari ücret gibi çok geniş yelpazedeki (bugün artık belki de kanıksadığımız ve demokrasinin doğal bir parçası ve gereği olarak algıladığımız) bir dizi hak tarihsel olarak demokrasinin niteliği ve gereği üzerine yapılan (ve zaman zaman kanlı şekilde gerçekleştirilen) toplumsal tartışma ve mücadelelerin sonunda değerli ancak öngörülmemiş ve kaçınılmazlığı olmayan kazanımlar olarak ortaya çıkmışlardır.

dönüştürücü ve zenginleştirici bir sürecin parçası olarak da görmek ve kamusal alandaki tartışmaya böyle bir yaklaşımla katılmak daha faydalı ve üretken olacaktır. Örnek alınan ve bir gün katılınacağı umulan Avrupa Birliği de bu tip problemlerden, belirsizliklerden ve tartışmalardan muaf olmadığı için, AB'ye giriş ile "demokrasi problemleri"nin ortadan kalkacağını varsaymak safdillik ve kolaycılık olur.

Tocqueville'in eserlerinin bize belki de verdiği en önemli mesaj tarihsel değişimin (gerek demokrasi konusunda olsun, gerekse dinlerin toplumsal yaşamdaki yeri olsun) bu ucu açık, toplumsal tartışmalar ve müdahalelerle üretilmeye ve dönüştürülmeye elverişli yapısının vurgulanmasıdır. Tocqueville yazılarında ne "genel olarak" demokrasinin, ne de öznel olarak Amerika'da demokrasinin önceden belirlenmiş, iradi müdahalelerden muaf, tekil bir gelişim yörüngesi olduğunu iddia eder. Tam tersine, Tocqueville'in neredeyse tüm incelemeleri daha alçakgönüllü şekilde başlayıp devamlı olarak "peki bu toplumdaki insanlar, bu koşullarda, ne tip motivasyonlarla ne çeşit sorunlar, durumlar ve çözümler yaratıyorlar" gibi sorularla ince bir empirisizme ve bilimsel somutluğa yol vererek gelişiyorlar. Tocqueville'in bize dolaylı olarak da olsa yapabileceği en önemli katkının bu tip bir yaklaşımı Türkiye'nin değişim dinamiklerine uygulamak olacağını düşünüyorum.

AMERİKA

Ezra Pound, 1971 (Foto: *Henri Cartier Bresson*)

AMERİKA*

Ezra Pound

WALT WHITMAN HAKKINDA DÜŞÜNDÜKLERİM

Atlantik'in bu yanından Whitman'ı ilk kez okuyabiliyorum; ve eğitimim ile –eğer gençliğim izin verirse– dünya vatandaşlığım bakış açısından: Onda Amerika'nın şairini görüyorum. Carmen-Hovey döneminin sanatçılarından önceki, hattâ geleneksel olarak okumaya değer kabul edilen "Amerikan Şairleri" arasındaki tek Şair.

O Amerika'nın *kendisi*. Kabalığı yoğun bir kokuşmuşluk, ancak bu Amerika'nın ta *kendisi*. O, zamanıyla birlikte yankılanan kayanın içindeki oyuktur. O, "*sürekli aynı önemli aşamadan söz eder durur*" ve o muzaffer sestir. Tiksinti verir. Bıktırıcı bir çekilmezliğe sahiptir, ancak misyonunu tamamlamıştır.

Kâmil insana dair hümanist idealin rönesansından ya da Yunan idealizminden tamamen özgür olarak, olduğu şeyi olmaktan hoşnuttur ve o, kendi zamanı ve halkıdır. O bir dâhidir, zira ne olduğuna, işlevinin ne olduğuna dair bir görüye sahiptir. Kendisinin bir başlangıç olduğunu ve klasik biçimde bitmiş bir iş olmadığını bilir.

Ona büyük bir saygı duyuyorum zira ben onu gurur duymam gereken bir ata olarak kabul ederken, o benim hakkımda kehânette bulundu.

Amerika'da ulusları iyileştirmeye yarayacak pek çok şey var ancak onu tedavi etmeye çalışan aristokrasinin vay haline!

---

* Çevirenler: Zeynep Mertoğlu, Yasemin Çına.
Kaynak: Ezra Pound, *Selected Prose 1909-1965*, ed. William Cookson, 1973 Londra, s. 115-155. Kısaltılarak çevrilmiştir.

Akli olarak, ben yakalık ve frak gömleği giymeyi öğrenmiş bir Walt Whitman'ım (bazen her ikisine de muhalif olsam da). Şahsen, manevi babamla olan ilişkimi gizlemekten memnun olabilir, daha kabul edilir atalarımla –Dante, Shakespeare, Theocritus, Villon– böbürlenebilirim, ancak soyun tesis edilmesi biraz güçtür. Ve dürüst olmak gerekirse, Dante İtalya için neyse Whitman da vatanım için aynı şeydir (belirsiz olmayan nedenlerden ötürü *Patriam quam odi et amo* [Vatanımı seviyorum ve ondan nefret ediyorum]) ve ben, Yunanistan, İtalya, İngiltere ve tüm geri kalana ait, kayıp veya geçici olarak yoldan çıkmış güzellik, hakikat, yiğitlik ve görkemin tümünün Amerika'sındaki bir rönesans için ancak bir çatışma olabilirim.

Ve şayet adamın biri, tıpkı Whitman'ın Sunset Breeze'de yazdığı satırlara benzer satırlar yazmışsa, onu sevmek zorundayız. İnsanın kasıtlı sanatçılığına/yaratıcılığına yeterince önem göstermediğimizi düşünüyorum, hem ayrıntılarda da değil, genelinde.

O ne kadar ölümsüzse, ben de o kadar ölümsüzüm, ancak ben güzelliğe daha fazla âşık olduğum için onun kadar hayat dolu değilim (Tabii güzelliği gerçekten onun sevdiğinden çok seviyorsam). Tıpkı Dante gibi "halk dili"yle, yeni bir vezinde yazdı. Halkının dilinde yazan ilk büyük adam.

Et ego Petrarca in lingua vetera scribo [Ve ben Petrarca eski bir dilde yazıyorum] ve halkımın anlamadığı bir dilde.

Whitman'ı eski dünyaya götürmeyi isterdim. Ben balyozla vururum, o delik açar ve böylece Amerika'yı eski güzellikle cezalandırmış oluruz.

Bir mabet ve bir âbide olarak jefferson-adams mektupları[1]

Ulusal yaşamımız, en azından geçici olarak, dört döneme bölünebilir:

1. Amerikan uygarlığı, 1760'tan 1830'a.
2. Zayıflama, zihinsel yoksullaşma dönemi, zihin yaşamı ile ulus yaşamının ayrılması, 1830'dan 1860'a.
3. Umutsuzluk dönemi, ara dönem olarak iç savaş, 1870'ten 1930'a. Henry Adams ve Henry James'in zihinsel yaşamının doğası, sağlamlığı ve zenginliği ile U. S. Grant, McKinley, Harding, Coolidge ve Hoover'ın zihinsel yaşamı arasındaki bölünme.
4. Kültürel mirasımızın, yalnızca geçmişin bulanık anısında kaybolmuş bir şey gibi, zevkli bir şekilde süslenmiş, üzerinde sahte gözyaşla-

[1] *North American Review* (Kış 1937-1938).

rı ya da solmuş menekşeler bulunan bir mezar taşı gibi değil, belki de değerlenmesiyle başlayacak bir şey gibi yeniden canlanma olasılıkları. Sorgulanacak şey şudur: Egzotiklerin, Moskovalıların ve Avrupalıların peşinde koşarak kendi devrimimizi (1776-1830 Devrimi) kayıp mı etmeliyiz yoksa kaybetmeye devam mı etmeliyiz?

"Âbide olarak" ya da gerçek dönemden bize kalan ve hâlâ işleyen bir dinamo demeliyim, hiçbir şey Jefferson yazışmalarına üstün gelemez. Ya da onların en iyi kısmına odaklanan kullanışlı kısmına ve etkilerine indirgersek, hiçbir şey, Jefferson ve Adams arasındaki ihtilâfların ardından gelen uzlaşma dönemi boyunca alınıp verilen mektuplar kadar MEDENİYETin Amerika'da OLDUĞU kanıtına üstün gelemez.

Amerikan üniversite sistemiyle ilgili olarak "hayatımın geri kalanında" haftada bir yakınmada bulunmam muhtemeldir, ancak bunlardan iki tanesi son derece aşikâr, biri en önemli belgeleri ihmal ederek tarih öğretme biçimi, diğeri ise en önemli belgeleri ihmal ederek ve bir ulusa ait edebiyatın yaşamının çoğunlukla ikinci sınıf kurmacayla sınırlandırıldığını varsayarak edebiyat ve/veya "Amerikan edebiyatı" öğretme biçimi.

1760 ile 1820 arasında iki uygar adam yaşadı ve Amerika'da hatırı sayılır ölçüde hüküm sürdü. Tecrit edilmiş fenomenler olduklarını düşünmediler. Hiçbir şekilde bir hizbin içine çekilmediler veya karşılıklı bir hayranlığa ya da hizip itibarına bağımlı olmadılar. Her ikisi de, vatanımızda –bildiğim kadarıyla– kimsenin üstüne çıkamadığı kusursuz nesir örnekleri verdiler, gerçi Henry James başka bir amaca uygun kendine özgü bir (anlatısal) tarza sahipti.

Bu denemenin amacı ve/veya süresi açısından, ciddi bir soruya ciddi bir yanıt verebilen ve zihinsel referans çemberi yalnızca kârın elde edilmesiyle sınırlı olmayan uygar bir adamı tarif edeceğim. Onun uygarlığının derecesi hem düşüncesinin derinliğine hem de merakının kapsamına bağlıydı. Uğraşı dışındaki herhangi bir şey hakkında özel bir çalışma yapmadı ancak bu uğraşla ilgili düşünceleri, başka herhangi bir şey üzerine olan düşüncelerinin tamamen anlamsız olmayacağı yönündeydi.

170 yıl boyunca Birleşik Devletler hiçbir zaman, Adams ve Jefferson'ın yazdığı ve aldığı özel yazışmaların sahibi kişilerin "dünya"sından daha uygar bir dünyaya sahip olmamıştı. Kurucularının mektupları ile J. Q. Adams ve Martin Van Buren'ın anılarını veya günlüklerini görmezden gelen bir Amerikan Edebiyatı tarihi tamamıyla anlamsızdır. Benjamin Franklin'e dair konularda yetkin olmadan, kamu yazılarının kaypak ve belki de karşılaştırmalı olarak ucuz bulunacağı fikrini telkin etmiş olurum. Kelimenin hakikatine sahip değildi. En azından bazı durumlarda onu yüzüstü bırakırdı.

"Bending of the twig"den sonra, bazı kitapları yalnızca müfredatın dışında kitaplar olarak düşünmek benim için imkânsız. Bazı kitaplar müfredatta yer almamalıdır. Başka kitaplar müfredata aittir. Adams-Jefferson yazıları müfredatta yer almalıdır.

Bu noktada ihtiyar Adams popüler yaygaraya karşı durmakta ve Mr. Jefferson'ın her şeyi bilmesini sorgulamakta püriten bir inada sahipti. Bu ona Valilik konutunda dört yıla mâl olmuştu. Ancak Amerika o günlerde medeni bir ülkeydi. Jefferson, hiç kimsenin Amerika'yı Avrupa zevkleri için terk edeceğini düşünemezdi. O ve Adams oraya gittiler ve Avrupalılarla tanıştılar.

Amerika'nın üzerine kurulduğu önvarsayımların, bir otorite olmadan sorgulanması bizim zamanımızda gerçekleşmiştir. Şayet bu temelden uzaksak, neden ondan uzağız? Jefferson'ın Amerika'sı medeniydi çünkü başlıca adamları toplumsaldı. Bizim lekeli ve sefil zamanımızda başlıca Amerikan güçleri toplum karşıtıydılar ve olmaya da devam etmektedirler.

Yaşamımız boyunca herhangi bir devlet adamı, hor görülmeden ya da gülünç duruma düşme korkusu olmadan Özgürlüğün "ce que ne nuit pas aux autres" [başkalarına zarar vermeyen] şeyi yapma hakkı olduğunu söylemeye cesaret edebilmiş midir? Bu, vatandaşlığa dair ve toplumsal bir kavramdı, geçmiş zaman. Böylesi bir özgürlük, en azından program olarak Amerikan vatandaşını güvence altına aldı, ancak ona başka bir şey sunmadı.

Jefferson ve Adams sorumluydular. Yani ikisi de sorumluydular ve sorumlu olduklarını hissettiler. Emsal*leri* bu duyguyu onlarla birlikte hissetti. Bağlılık yemini bu sorumluluğu içeriyor ancak büyük harflerle yazılmamış, önemsenmeyen bir ibare içinde geçmektedir.

Adams mektuplarında iki tür kanıt bulma yöntemi vardır. Parçaları alıntılayabilirim ancak tam da bu nedenle yetersiz kalırım. Mektuplar yayımlandı. Ya da sonuçları veya en azından başlıca sonuçları öne sürebilirim. ASIL sonuç, parçalara ayrılmayan bir yaşamı temsil etmesidir.

1820'ye kadar insanlar Latince okuyorlardı. Jefferson-Adams yazışmalarınız Latinceyle aşinalık sergiliyor, yoksullaşma satırına dikkat edin. Günümüz üniversitesi Latince fikrini öğrenciye bir pencere olarak aktarmıyor. Kültür kazanımı için, son derece dar kapsamlı bazı kitaplardan oluşan "klasikler"in okunması fikrini telkin ediyor. Bir noktada tüm gerçek, Berkeley, Hume, İngilizce basılmış herhangi ciddi bir düşünce La-

tince basılmış kitaplardan ortaya çıkıyor ve elden kayıp gidiyor. Eğer herhangi biri ya da bir öğrencim bana Yunancamı geliştirmemin, tıpkı paraya duyulan hırs gibi meraka yönelik hırsımdan kaynaklandığını söyleseydi (umalım da en azından nazik bir) şaşkınlıkla karşılanırdı.

Genç Amerika'nın zihninde bazı konuların sıkıcı olduğu inancı kadar kök salmış bir şey yoktur, Amerikan üniversitesi eğitim ruhunda, en parlak akılların ilgisini üç, beş ya da yirmi beş yüzyıldır çeken konuların belki de çok fazla sıkıcı olmadığı algısı çok uzaktır. İçlerinde yinelenen huzursuz merakları uyandıracak bir şey olmuş olmalı.

Tarihsel süreç süreklilik arz eder. Ya da "tarihsel süreç muhtemelen süreklilik arz eder". Görünen kırılmalar muhtemelen nedenselliğin dibine dalmayan tembel tarihçilerden kaynaklanmaktadır. Aynı kör noktada Marx ve M. le Marquis de la Tour du Pin kadar iki farklı adamı bulduğunuzda, merakın kullanılabileceği bir şans doğar.

Soytarılarla kuşatılmış bir çağda, sanırım hepimiz Freud'u duymuşuzdur. Cinsellik temelli kaygı haline sahip her insana karşılık, satın alma gücü yoksunluğundan ya da onun korkusundan kaynaklanan kaygı haline sahip doksan dokuz kişi var. Şaşkın bir toplumun bir sistemin içine patoloji tesis etmesi son derece tipiktir.

Adams-Jefferson'ın aklı başındalığı ve medeniyeti Ansiklopedistler'den gelmektedir. Mektuplarında çok yönlü bir kültür ve her şeyi kapsayan (ya da görünüşe göre öyle) bir merak bulursunuz. Zihinsel yaşamın "zayıflama"sı, yoksullaşması, ölümlerinden sonraki yıllara denk gelir ve bu da kanımca nedensiz değildir.

Aquinas'ın evreni, bu evrenin kademeli derecelerinde mevcut ilahî zekâ ve/veya iyilik ya da iyi niyet, düşünüre, herhangi bir düşünüre ölçmeye yarayacak bir şey verdi. Sonraki yüzyıllarda kayıp ya da kaybedilmiş olan ya da en azından odak noktası olmayı kaybetmiş olan "Tanrı" inancı olabilir fakat daha kesin olan, şeyleri genel olarak düzenli bir evrende kurulmuş şekilde düşünme alışkanlığıdır.

Maddeci bilimin yasaları kozmos içinde tektipliği varsayar, ancak eski anlayış gibi herhangi bir şeyin hiyerarşisini sunmazlar. Buna değerlendirme hiyerarşisi deyin.

Ansiklopedistler zengin bir kültüre sahiptir. *Bayle'in Sözlüğü* nedir? Bir düzenleme olarak konuları alfabetik biçimde işler. Voltaire'in *Sözlük*'ü hemen hemen ince bir ilâvenin biraz fazlasıdır. Bayle'in alay edecek Moreri'si vardı, hepsinin eleştirecek usulü var. Bir takım ölçme âletiyle, *reductio ad absurdum* [saçma olana indirgeme], Kabul Edilmiş Aquinas evrenini keşfe çıktılar. Bilginin çeşitlilik doğası hâlâ aynıdır, ancak bir sınıflandırma sistemi için ellerinde yalnızca Alfabe var.

Son derece parlak insanlardı. Bayle, Rabelais ve Brantome mirasıyla sağlam durmaktadır, Voltaire daha niteliklidir, tıpkı bir portre gibi. Fakat değerlerin derecelenmesi fikri ve/veya alışkanlığı ve sonsuz olarak daha hayati ilkelerin içine dalma âdeti tedrici olarak resimden kaybolur. Işık ve devinimin dereceleri, tüm metaforik zenginlik yok olmaya başlar. İnsana dair müzikal bir kavramdan matematiksel bir kavrama doğru küçülürler.

Fontenelle bunu fark eder ancak doğal insan direncini soyutlamaya, HATA açlığına atfeder. Chestterton'ın yanıt olarak nükteli bir söz söylediğini sanmıyorum, ancak tüm hayatı bu yoksullaşmaya karşı çıkmakla geçmiştir.

Flaubert'in tümü, "histoire morale contemporaine" [çağdaş ahlâk tarihi] olarak roman mücadelesi aslında özdeyişlere, soyutlamalara karşı bir mücadeleydi, insani ve/veya toptan bir anlayışa yönelik geriye doğru bir mücadele.

Flaubert, Trollope ve son dönemlerinde Henry James para konusuna eğildiler. Marx ve La Tour du Pin bütün bir sorun üzerinde değil, zorunluluktan düşünülecek özel bir sorun üzerinde çalıştıklarından para meselesini göz ardı ettiler.

Voltaire'den önceki totaliter yazılarda bu kör nokta bulunamaz. Kilise Babaları bu konuyu irdelediler, Duns Scotus'un bu konuyla ilgili müphem bir saplantısı yoktu. Paranın aslî ve aslî olmayan değeri üzerine pek çok Latince yazı bulunmaktadır.

Jefferson hâlâ anlaşılırdır. Gallatin bankaları kullanışlı bulur, tıpkı T. J.'in de dediği gibi, çünkü bankalar "parasına her yerde bulunma olanağı veriyordu".

Tarihçi bu ayrıntıları göz önüne alır mı? Yani tarihçinin kütüphanelerimizdeki (tarihsel kütüphaneler) rafların yüzde 97'sini işgal eden öldürücü çeşitliliğini? Venedik özel bankacılığı ele geçirdi ancak sıradan bir Venediklinin banka defterlerini tutması, büroya inip uşağı işi yapmış mı diye bakması ve doğru hesabı yalnız yapması için izin vermesine ikna etmek onlarca yılı aldı.

Tarihsel süreç süreklilik arz eder. Q. Xtius Decimus'un Bogoluz Savaşı'ndan sonra yaptığı hayalî konuşma ya da raporların Metternich tarafından açılması hikâyenin tamamını oluşturmuyor.

Amerikan tarihinde, açıkça söylendiği gibi, para etmeni sonda yer alır. Van Buren'ın anıları altmış yıl el yazmaları halinde kalmıştır. Ulusal bir kültür olmadan ulus olmayı beklemenize benim aklım ermiyor.

"O halde Kongre, kurumun üçüncüsü olarak yirmi milyonun yüzde altısını, on milyonun da yüzde yedisini alıyor olacak; böylece Devletten ve bireylerden alacağı on milyon nakit paranın yüzde beşini faiz olarak ödemek zorunda kalacaklar. İşte tuzak bu" (Monticello, 6 Kasım 1813).

Jefferson'ın, neden ve kim tarafından ileri sürüldüğünü bilmediğim, muğlak bir hatip olduğuna dair fikir mektuplarının dikkatli incelemesinde ortadan kalkmaktadır.

GİRİŞ KİTABI[2]

I. BÖLÜM

"Amerika'daki tüm şaşkınlıklar, kafa karışıklıkları ve sıkıntılar anayasasındaki veya konfederasyonundaki kusurlardan değil, onur ve erdem yoksunluğundan değil, para, kredi ve dolaşım konularındaki bilgisizlikten ileri gelmektedir."

John Adams

II. BÖLÜM

"...ve eğer hazine bonoları birtakım makul süreler dahilinde paraya çevrilmeleri için vergilerin taahhüt edilmesi esasına dayanmalıysa (ki bu zorunludur) ve *tedavül* için banknot değerlerinin yeterli olması gerekliyse, üzerlerine konan faiz gerekli ya da âdil olmaz, zira bu bonolar, tedavülden kaldırılan ve onların yerine geçen metal para kullanım alanlarının her birinde geçerli olacaktır."

Thomas Jefferson
(1816, Crawford'a mektup)

III. BÖLÜM

"....ve bu Cumhuriyet'in insanlarına bugüne dek sahip oldukları en büyük nimeti verdi – borçlarını ödeyebilmeleri için kendi banknotlarını."

Abraham Lincoln

IV. BÖLÜM

"Kongre para basma, yabancı paranın değerini düzenleme ve ağırlık ile ölçü standartlarını belirleme yetkisine sahiptir."

Birleşik Devletler Anayasası,
I. Madde, Yasama Dairesi,
Kısım 8, sayfa 5.

---

[2] 1938.

"7 Eylül 1787'de, Birleşik Devletler'in Bağımsızlığının on ikinci yılı kongresinde, Eyaletlerin oybirliğiyle karara bağlanmıştır. Bunun tanığı olarak altına imzamızı atıyoruz."

George Washington
Başkan ve Virginia Temsilcisi

Ulusal kültür[3]

BİR MANİFESTO 1938

Ulusal ya da ırksal bir kültür, o ulusa ait eserlerin (sanat, edebiyat) lütfa ihtiyacı olmadığında var olur, zira zaten o ulusun bir üyesi tarafından üretilmişlerdir. Ulusal bir Amerikan kültürü 1770'ten başlayarak en azından 1861'e kadar var olmuştur. Jefferson, bir Amerikalının gönüllü olarak Avrupa'da ikamet edeceğini hayal edemezdi. Amerikan kültürünün çöküşünden sonra bireyler Amerikan kültürünün yaşayan bu parçalarını muhafaza etmek için göç etmek zorunda kaldılar. Bu belki de daha az Amerikalı olmak değildi ancak tefecilik düzeni Birlik'in kirli ve melûn şekilde kontrolünü ele geçirdiğinden belirgin bir anlamda ulusal olarak daha az Amerikalı olmaktı.

Milliyetçilik ile bütünleşmeci olmama arasındaki ayrımın altının çizilmesi gerekir. Devrimci kültürümüz eleştireldi ancak tek dilli değildi. Ulusal bir kültür, diğer kültürler arasında *seçim yaptığı* sürece var olabilir. Snobizme kapıldığında seçmek yerine dışarıdan kabul ettiğinde bataklığa sürükleneceği açıktır. Jefferson-Adams mektuplarında aşağılık duygusu yoktur. En azından 1850'ye kadar Birleşik Devletler saygı görüyordu. Bu haliyle Amerikalı zayıf bir konumda değildi. Avrupa Amerika'*ya* bakıyordu, lüks olarak değil, bir model ve örnek olarak.

Bir Amerikan kültürü var olmuştur ve kendini yabancı bir hükme dayatan her Amerikan eserinde var olmaktadır ve varoluşunun niteliği, bu hükmün niteliğiyle ölçülür.

Ulusal (veya ırksal) bir kültür ile merkezî pazar arasında bir ayrım vardır. Hızlı satışlar, süratli kâr vs. kriterleri Broadway saç yağına aittir. Tapon malların daha kârlı olduğu bir gerçektir ve Ersatz [kötü, düşük kalitede olma] çoğu zaman yalnızca taşralılığın bir işaretidir. Tüm bu gözlemler muhtemelen birer basmakalıp ancak zeminin temizlenmesi için de gerekli.

[3] İlk baskı *Impact*, 1960.

Terminolojinin kirlenmesine son verilmelidir. Terimleri açık biçimde tanımlama vaktidir. Acil olarak iktisadi terimler, nihai olarak tüm terimler. Bu sözcüğün devrimi değil, sözcüğün tenkididir. Ve bu tenkit herhangi bir reformdan önce gelmelidir.

Parayı, krediyi, borcu, mülkiyeti, kapitali [sermayeyi] tanımlayamayan ya da tanımlamaya cesaret edemeyen bir yönetim ulusal kaosa sürekli bir çözüm sağlayamaz ya da süreklilik arz eden bir ulusal düzen sistemi geliştiremez.

Amerikan yayıncılığının gerilemesi, 1917-1919 arası İngilizce basım faaliyetlerinin mevcut merkezinin Londra'dan New York'a aktarılmasıyla hiç olmadığı kadar aşikâr bir hale geldi. Daha sonra bir süre Paris'te kaldı. Daha sonra on yıl boyunca New York hiçbir şey yapmadı ve yayıncılık çalışmaları Londra'ya geri döndü. Bu, herhangi ulusal bir kültürün var oluşunun hor görüldüğünü ya da unutulduğunu gösteriyor. Kültür bireyseldir ve birey, sıradışı yeteneğe sahip olarak kendi çevresinden maddi koşullar (örn. ekonomik) nedeniyle ve bunun yanında çevrenin, gayretleri sürdürmek ve düzenleme konusundaki budalalığı ve yetersizliği yüzünden dışlandığı sürece ulusal olamaz.

Amerikan kültürü Fransız-İngiliz'dir, tarih boyunca Ada fatihlerinin zorbalığından kurtulabilmiş bir İngiliz kesitin bağrında baş göstermiştir. Ve Fransız fikirleriyle birlikte bildiğim kadarıyla Fransız havasıyla daha da açık biçimde sınırlanarak aydınlandı.

Henry James, aynı ırksal kökenler ve eğitim gereği aynı niteliklere sahip olduğundan Henry Adams kadar New England'dır. Ulusal kültür Jefferson-Adams'ta mevcuttu. Van Buren bu konuda fazlasını *öğrenmek* için zorunlu kamu işleriyle fazlasıyla meşguldü. Eğer aylak bir Van Buren tasavvur edebilseniz bile, onun bu kültürü özümsemiş olacağından kuşkuluyum.

Whitman ukalalar tarafından ihmal edildi, sonrasında da züppeler basitçe egzotik olan yanını dikkate almadılar.

Williams uluslararasıdır. Öte yandan iki büyük eseri nedeniyle dışarıya açılan (*Enormous Room* ve Russia of *Eimi*) Cummings silinmez bir şekilde New England'dır. Ve belki bunu söylemek bir oksimoron olacak ama "O, Whitman'ın yaşayan bir halefidir."

Eğer dört ya da beş kuşak bu kalabalık kıtayı amaçsız bir şekilde dolaşmamış olsaydı ifade birliğine daha çabuk erişmiş olup daha fazla New Englandlı olacağıma şüphe yok.

Zukofsky, Henry Adams ve *Meet Baruch Spinoza* üzerine yazdığı denemelerde Amerikan tarzına sahiptir.

ERSATZ VE MARGARINE KONUSUNDA

Sözde kültür Avrupa'nın 20 yıl kadar gerisinde kalmakta ısrar etmektedir. Ben her zaman bunun yapılmaması konusunda tavsiyelerde bulundum. Basın ise bunu her zaman desteklemektedir. Hiçbir şey Amerikan basınını, Avrupa'nın günümüze ait haberlerini yayımlamaya teşvik edemez. Konunun dışına çıkmadan önce şunları tavsiye etmeliyim:

BİR: ulusal kültürümüzün temelleri hakkında bir fikir.

İKİ: yıkıcı programlar hakkında daha fazla bir şey duymadan önce, olası kurum yöntemleriyle birlikte ciddi bir yapıcı program.

Burada kastettiğim, anayasada daha önce denenmemiş ve son yıllarda Beyaz Saray'ı istila eden kötü şöhretin denemediği ve denemeye cesaret edemediği bir nokta olduğudur, ki bu da açıkça söylemek gerekirse, kongrenin paranın değerini belirleme hakkıdır.

Jackson ve Van Buren zamanında yurttaşlık düzeni için bir temelimiz vardı. Yeni bir düzen en azından bu temelle bütünleşmelidir. Bu yapıldıktan sonra diğer bileşenlerin modernizasyonunu dikkate alabilir ve daha modern bir eklemlenmenin mümkün ya da istenilebilir olup olmadığına ve/veya ne kadar mümkün veya istenilebilir olduğuna karar verebiliriz. Mümkün sözcüğüyle, zamanında ve günümüzde Avrupalı ihtiyaçlar ve olasılıklarla birebir olmayan benzerlikler olmaksızın başlatılabilir olmasını kastediyorum. Evet bir DÜZEN; ama zorla sağlanmış bir Amerikan düzeni. Kesinlikle bir *directio voluntatis;* ama programın ayrıntılarının yazımında bu *directio* hem kendi gücünü hem de maddi engellerini hesaba katmalıdır.

Materyalizmin bahanesi, yalnızca, makul kişi bu engellerin gerçekliğini görmeyen doktrinerlerle karşılaştığında mevcuttur. Ataletin ibadeti gibi, bir felsefe bile değil, yalnızca bir alt-insandır. Buna rağmen bu, öfkeden muzdarip bir kısa mesafe düşünürünün oldukça doğal bir aşırılığıdır. Zavallı Charlie Marx bile, bunu kendi değerler teorisine taşıyamadı ve Rusya bunun bir çalışma sistemi olarak başarısızlık olduğunu biliyor.

Bütünsel demokrasi saçmalığı, ki bununla klişeleri, varsayımları kastediyorum, 'insanlar' hakkındaki mevcut riyakârlık, sapkınlığın düpedüz yanlış anlaşılmasından kaynaklanmaktadır. Bu, sözcükler aracılığıyla ve sözcüklerin yanlış kullanılmasıyla oluşan fikir sapkınlığıdır.

(Ortaokullarda öğretimin bir organı olan) İngiliz gazetelerindeki raporları yeterince uzun süre takip ederseniz, insanlar arasındaki eşitsizlik gözlemlenebilir. İnsanlar arasında, hayvanlar arasında olduğundan daha fazla eşitlik yok. Jefferson da öyle olduğunu asla düşünmemiştir. 'Jefferson' dedim çünkü J. Adams monarşist olmakla suçlanabilir, ki öyle değildi. Jefferson dedim çünkü en uç örnek, demokrasimizin mucidi ya da düzenleyicisi olsun istedim.

Hukuk mahkemeleri önünde eşitlik, keyfî sınıflandırma ve keyfî kategori sınırları tarafından dayatılan aşılamaz engeller olmaksızın eşitlik. Özgürlük: başkasına zarar vermeyen şeyi yapmak.

Barbarlığımızda, mutlak ve çekingen tutarsızlığımızda, bir hiyerarşide ve düzende örgütlenmek on yılların meselesi değildir. Düzgün bir kitap kulübü kuramayız ya da hiçbir durumda kurmadık, hattâ iletişim toplulukları bile kuramadık, birkaç yüz kişilik üst düzey (üst ne kadar aşağıda olsa da) aydınlar sınıfı arasında fikirler için posta sistemi gibi hizmet veren bir yayınımız yok. Bir aydınlar seçkisi, bir şey organize edene, en azından 120 milyonun (ya da her neyse) kopyalayamayacağını umdukları bir model ortaya koyabilene kadar.

Tanrı bize acısın, bir "Enstitümüz" var. Organize mi edildi? Resmî ya da herhangi başka bir statüsü mü var? Herhangi bir üyesi bile ne yaptığını tespit edebilir mi? Bir bülteni var mı? Kayıtları var mı?

Flaubert her on yılda bir Turgenyev'le Goncourtlar'da buluşamaz ve 30 ya da 200 yetenekli adam istek üzerine yaratılamaz ama en azından entelektüel hakikat ölçütleri gözlemlenebilirdi. En azından göze batan dolandırıcılıklara, basının ve kitap ticaretinin en kötü yolsuzluklarına ve sözde referans kitaplarının daha şiddetli hatalarına karşı protestolar yapılabilirdi.

Amerikan edebiyatına olan üstün hizmetlerinden dolayı 'Seçilmiş' otuz ya da 200 kişi, eğer bir komediden ibaret değillerse, mirasımızın gerekli bölümlerinin yayımlanmasını talep edebilir ve bunu elde edebilirlerdi.

İçlerinde böyle herhangi bir genel heves olsaydı, bu türden bir yayına yönelik tavsiyeleri söz konusu yayını tamamen uygulanabilir bir seviyeye getirirdi. Çok sayıda sahte üniversite ve taklit üniversitedeki çok sayıda ölü kütüphane ve buna ek olarak (sözüm ona) halk kütüphanesi, basım masraflarını karşılamak için yeterince kopya temin edecekti.

Merkantilist ahlâkının kökünü asitle kazıyana dek, iyi ahlâklı bir Amerika asla olmayacak. Ivar Kreuger *Saturday Evening Post*'ta finansal bir devden daha fazlası olarak yükseldi. Karın gıdıklayıcı dalkavukluk durumu hâlâ rahatsızlık vermektedir.

ULUSAL BİR KÜLTÜR İÇİN ilk adım döküm yapmaktır: oradan olan *güvenilirdir*. İkinci adım bunu mümkün kılmak ve ona erişimi kolaylaştırmaktır.

BİRLEŞİK DEVLETLERİN EKONOMİK ÖZELLİKLERİNE GİRİŞ[4]

BAŞLIK

Burada Birleşik Devletler Ekonomisinin KISA bir tarihçesi sunulmamaktadır. Kırk yıldır kendimi ABD ya da başka herhangi bir ülkenin ekonomik tarihiyle değil, 'Karanlık Orman'da başlayan, insan yanılgısının Âraf'ıyla çakışan ve ışıkta ve 'fra i maestri di color che sanno'da sona eren epik bir şiir yazma konusunda eğittim. Bu sebeple, yanılgının doğasını anlamak zorundaydım. Ama yanılgının belirli her bir örneğine değinmem gerektiğini düşünmüyorum.

Konfüçyüs'ün eski krallıkların dokümanlarını seçtiği ve sonuçlarını Ahit'te özetlediği günlerden bu yana tarihçilik yönteminin çok ilerlediğine inanmıyorum. Hayatının son dönemlerine doğru Aristoteles de Yunan Devlet Anayasaları derlemesinde benzer bir yöntem kullanmaya başladı. Voltaire şans ve kişisel unsura dayanan 'insan' yöntemini kullandı. Bir prens bir puding yer ve ciddi bir anda müzmin hazımsızlıktan ölür. Caesar Borgia şöyle der: 'Babamın öldüğü gün, yatalak olmak dışında her şeyi tahmin ettim.' Michelet farklı sosyal grupların güdülerini analiz eder ve bize el işçisinin, dükkan sahiplerinin çalışmadığını düşündüğünden, bir dükkân sahibi olmak istediğini söyler. Başka bir yöntem, halkı aldatmak üzere icat edilmiş belirli birtakım mekanizmaları analiz etmekten ibarettir. Belki de bu, Aristocu temayülün yenilenmesidir ama her halükârda, kolonilerdeki ve daha sonra Kuzey Amerika'daki insanlar ve tefeciler ya da finansçılar arasındaki mücadeleyi anlatan bu öykü için uygun ve ben bu metinde ya da açıklamada bu yöntemi izliyorum.

On sekizinci yüzyılın sonuna doğru, Vicdan Özgürlüğünce yönlendirilen, yoksulluk sebebiyle duygusuzlaşan, kayrılan ve ihanet edilen göçmenler, gayretli çalışmaları ve onları Bank of England'ın pençelerinden geçici olarak kurtaran bir değiş tokuş aracı olarak kullanılan kâğıt para sayesinde belirli bir düzeyde refaha ulaştılar.

Pennsylvania ve diğer kolonilerdeki metal paranın ortadan kalkmasından rahatsız olan Göçmenler ya da Sömürgeciler herhangi bir başka dokümanın muhasebe için ve ayrıca elinde bulunduranın pazarda almaya

[4] 1944. Orijinali İtalyancadan Carmin Amore tarafından çevrilmiştir. Çeviri John Drummond tarafından 1971'de gözden geçirilmiştir. İngilizce çevirisi ilk kez Peter Russel tarafından 1950'de yayımlanmıştır.

yetkili olduğu bir sertifika olarak kullanılabileceğini anladılar. Yeni ülkeye gelen çiftçiler ormanları temizleyip kamplarını hazırlarken, ev kurmak, saban almak ve yaşamak için gerekli olan şeyleri alacak güçlerini kaybettiler. Bu yüzden birkaç koloninin yönetimi, bu gereksinimler için kâğıt parayı borç olarak vermeye başladı. Pennsylvania, koşullara uyarlanmış en iyi yöntemi seçti: On ilâ on iki yılda geri ödeme ve çiftliğin değerinin yarısına kadar olan borçlanma miktarları. Borç alanların yakınında yaşayan borç veren kişiler, borç alanların karakterini değerlendirebiliyordu. Bu kırsal yaşama özgü sadelik Londralı tekelcilerin hoşuna gitmedi ve rahatsız edici diğer bazı faktörlerle birlikte bu rekabet baskısı 1776 'Devrim'ini teşvik etti.

Anlayıştaki bu kesinlik, devrimci liderler adına o dönemin günlüklerinde ve 'anılar'ında ve özellikle de, diğer şeylerin yanında, yeni Ülke için kredi ayarlamak üzere Avrupa'ya gönderilen ve Hollanda'dan ilk borcu bağlayan kişi olan John Adams'ın notlarında kayıtlıdır.

John Adams'ın deneyiminin ne kuramsal ne de soyut olmadığı anlaşılmalıdır. Adams, Amerikalıların çiftlik ürünleri ve ticari mal üretme kapasitesinden kesinlikle emin bir şekilde, Avrupa'nın tüm sinsiliğiyle yüzleşti ve onunla başa çıktı. Birleşik Devletler'in önemsiz borcuyla İngiltere'nin büyük borcunu karşılaştırarak, Hollandalıları Amerikan teminatlarının dayanışması konusunda ikna etti.

Yineliyorum: Adams'ın notları ne soyut ne de kuramsaldır. Bu savaş borçlarını tütünle ödeme meselesiydi. Kişisel mektuplar ve diyaloglar Adams ve arkadaşları arasında somut kavramlar içermekteydi, örneğin: 'Bu kâğıdın bir şey için yararlı olduğu fikrini muhafaza etmek gerekir' ki bu da şu anlama gelir: Kâğıt para gerçek mallarla değiştirilebilir.

Donanmanın yanlış bir maliyenin hilelerine değil, demir, kereste ve katrana dayandığı anlaşılmıştır.

Bir zaman sonra bankerler, kredinin, 'fon temininin' yaygınlaşması ya da devlet borçlanmasının kurumsallaşması için projeler ortaya koydular. Adams enflasyon terörüne, kağıt paranın azalan bir satın alma gücünün haksızca dağıtılmış, sabit gelirlileri ya da bir gelirle yaşamını sürdürenleri vuran bir vergi olarak işlediğini; tüccarların bu durumdan üstünlük sağladığını ve her halükârda bu türden bir enflasyonun FAİZLİ bir devlet borcu OLUŞTURMAYACAĞINI belirterek karşılık verdi.

Kredinin, Peter tarafından ödenecek Paul'e ait bir varsayım olduğu anlaşıldı. Ayrıca, on üç koloninin kredisinin gerçekte, doğa, tarlalar, bitkilerle sınırlı değil, yalnızca oranın sakinleriyle sınırlı olan gelecekteki ürün olanaklarıyla birlikte, on üç koloninin çalışma kapasitesine dayandığı anlaşıldı.

Washington savaşta galip geldi, zira acı sona direndi. Washington kazandı, ancak Adams'ın –yani Müzakereci'nin– azmi ve sağduyusuna borçlu olarak.

Bir Parasal Ekonomist'in gözünden tarih, üreticiler ve üreticilerle onların hak ettikleri arasında yanlış bir muhasebe sistemi kurarak geçimlerini sağlayanların hiç bitmeyen mücadelesidir.

Bank of England, borç para vermek yerine, Banka tahvili çıkarılabileceği fikrinin keşfi üzerine kuruluydu. Yabancı ülkelerdeki arkadaşlarından tamamen ayrılmamış olan Philadelphialı finansçılar, spekülasyon ihtimalini gördüler ve para tekelcileri kalın kafalı bir toplum üzerinde her zamanki tuzaklarını denediler.

'Finansçılar ve Kongre üyeleri, savaş sırasında çıkarılan askerin ödeme sertifikalarından büyük miktarlarda aldılar. Bu sertifikalar, üzerlerinde hiçbir değer olmayan baskı paralardı. Basım tarihlerinin üzerinden yıllar geçti ve paraya çevrilme umutları azaldıkça bu sertifikaların değeri de azaldıkça azaldı. 1789 yılında, bunlar 10-15 cent karşılığında satın alınabiliyorlardı. Alexander Hamilton, Continental sertifikaların nominal değerine getirilmesini önerdi.'[5] Daha sonra ulus, önerildiği üzere sertifikaları ödeme sorumluluğunu 'üstlendi'. *Bunlar vadesi gelince emekli askerlere ödenecek ünlü sertifikalardı. İşte bu olay 'Zimmet Skandalı'dır.*

İngiltere tefecilik ve yaptırımlar konusunda muhtelif yöntemler deniyordu. Güney'in büyük servet sahipleri tarafındaki dikkat eksikliği onları borca sürükledi. Kölelik, sahiplerin çalışanlarını gözetmek zorunda olmadığı yeni endüstriyel sistemden daha az kârlı bir hale geldi.

On dokuzuncu yüzyılın başında 'Ticari' kavramı hâlâ nezaketten izler taşıyordu. Adams, ödünç alınmış sermaye ile ticaret yapmayı 'pek az ticari' olarak değerlendirdi. O dönemde bireyselciliğin kendi doğruluğu vardı ve mütevazı ama güvenli bir gelir 'özgürlük' olarak adlandırılıyordu.

Bir ders olarak alındığında tarih, kesinlik ve varsayım arasındaki farkı hesaba katmak suretiyle, isimlerin kaydından çok, *olayların tabiatının izahı* olurdu.

Bazı olaylar ancak üzerinden asırlar geçtikten sonra anlaşılabilir. Örneğin, Parisina d'Este'nin[6] Ferrara Düklük Hazinesi'nden karşılanan bazı harcamaları olduğunu biliyoruz. Ayrıca bu ödemelerin tarihlerini de biliyoruz. Diğer faaliyetler hiçbir zaman anlatılmamaktadır ve bunların katılımcılar açısından bir muamma olarak kalması gerekmektedir. İmzalanmış bir mektup, alıcının herhangi bir günde neye inanmasını istediğini ka-

[5] W. E. Woodword'ün *A New American History* adlı eserinden alıntı.

[6] Parisina d'Este Ferrara'lı Niccolo III, karısıydı. Niccolo'nun oğlu Ugo ile zina yaptığı öğrenilince idam edildi. Peter Russell.

nıtlar. Ama bir fikrin netliği TESPİT EDİLMİŞ olaylar arasında kalır. Bir fikrin açıklaması, günün olaylarını anlayan biri tarafından gözlemlendiği üzere, tarihsel sürece ciltler dolusu bilgiden daha fazla ışık tutabilir.

KAYNAKLAR

Bana göre, Birleşik Devletler ekonomisinin gerçek tarihi Adams ve Jefferson arasındaki yazışmalarda, Van Buren'in yazılarında ve Fathers of the Republic'teki kişisel mektuplardan yapılan alıntılarda aranmalıdır. Unsurlar değişmez: borçlar, parasal birim değerlerinin değişimi, tekeller ya da 'Vurgunculuk' sayesinde tefecilik girişimleri ve başarıları.

Kumar oynamayı sevenleri memnun etmek için, Takas, Bay A'nın sahip olmadığı bir şeyi Bay B'ye –Bay A'nın belirli bir tarihte o şeyi satın almayı başarması ve Bay B'ye teslim etmesi koşuluyla– satmasına izin verir.

Amerikalılar boğa güreşi yerine bu oyunu tercih ettiler. Doğal olarak, bir grup finansçı gerçekte mevcut olandan fazlasını ya da mümkün olandan fazlasını satma konusunda bazı budalaları ikna ederse, sonradan gelenler kendilerini yüzüstü bırakılmış bulurlar. 1869 yılında, Gould, Fisk ve diğerleri New York'taki mevcut altını tekelleştirmeyi neredeyse başarıyordu. Roosevelt Jim Fisk'i izledi.

Spekülatörler yüreklilikleri ve cesaretleri için övünmektedirler ama bu rulette ya da diğer şans oyunlarında sergilenenden farklı türde bir cesarettir; çünkü buğday ve diğer mallar üzerinde spekülasyon yapmak suretiyle, bu kumarbazlar, yalnızca kendi aralarında kumar oynamazlar, aynı zamanda halkın kendi gereksinimleri için ödemek zorunda olduğu fiyatları da etkilerler. *Amerika'da yurttaşlık bilinci gelişmemiştir. Bana öyle geliyor ki, Cumhuriyetin ilk yıllarında bu bilinç daha yüksekti ya da en azından o çağın kahramanları bize kişisel bilinçlerinin anıtlarını bırakmışlardır, ki bu bilinç bugünün yayınlarındakinden (?) daha yüksektir.*

Ayrılık Savaşı'ndan bugüne kadar, ekonomik tarih, buna yalnızca tarih de diyebilirim, New York ve Chicago'daki bir dizi borsa entrikasından, yeni endüstrilerdeki hisselerin fiyatlarındaki değişimleri, tekelleri, vurgunculukları dayatma girişimleri ve nakliye araçlarından ibarettir. Uzak bölgelerden pazara malların nakliyesinin zorluğu ya da imkânsızlığı konusunda endişe etmeksizin, değerindeki bir enflasyon harekete geçirilmekteydi. O zaman demiryollarının değeri konusunda spekülasyon yaptılar.

Âdil ve sabit ücret, sıradan işçinin, üreticinin ya da vatandaşın menfaatineyse, spekülatör ve broker'ın hiçbir şekilde menfaatine değildir. Spekülatör ya da broker şöyle söyler: 'Lanet olsun, durgun bir piyasa istemiyorum. Hiç para kazanamıyorum.'

Sabırlı bir balıkçı gibi broker, yüzde 1/4 ya da 1/8'lik düşüşü ya da artışı bile bekler ve böylelikle elli ya da yüz dolar kazanır.

Bir 'patlama' bekler. Bu hayatta bir kere gelebilir ve bir servetin başlangıç noktası olabilir. İç Savaş sırasında büyük Morgan, veresiye olarak Washington'daki Savaş Dairesi'nden belirli bir miktar hasar görmüş tüfek satın aldı, bunları Texas'taki bir Askerî Komutanlığa sattı ve henüz borcunu ödememişken sattıklarının parasını aldı. Bundan 75.000 dolarlık bir kâr sağladı. Daha sonra Morgan yargılandı ve mahkûm edildi ama bu onun Wall Street'in büyük Mahatma'sı ve dünya çapında bir politik-ekonomik güç olmasını engellemedi. İşte bu Birleşik Devletler'in ekonomi ve insan tarihini meydana getiren unsurdur.

OYUNLAR VE İLLÜZYONLAR

Morgan olayı ya da davası belki de normal finans maceralarından biri olarak sınıflandırılacaktır ve bu olayın bir benzeri Eski Dünya'nın herhangi bir yerinde yaşanmış olabilir. Ama Yeni Kara, yeni koşullardan ötürü, çeşitli türden sahtekârlık fırsatları sunmuştur. Tarihsel süreçte, Amerikan zihniyeti ve onun gelişimini ya da sapkınlığını ortaya koymak için bu sahtekârlıkların sınıflandırılması gerekmektedir. Örneğin Kuzey Pasifik Demiryolları'nın inşası için verilen imtiyazı ele alalım. Bu imtiyaz, demiryolunu inşâ edenlere yapım esnasında tüm keresteleri temizleme hakkı veren bir hüküm içeriyordu. Yol el değmemiş bir ormanın içinden geçti ve bu ormandaki ağaçların makas olarak kullanılmasına karar verildi ama hüküm temizlenecek yolun genişliğini belirlemiyordu ve şirket tam yasal bir çerçevede kendisi için iki mil genişliğindeki bir alanda ağaçları kesti. Arazi ve ağaçlar ulusun malıydı ama hiçbir vatandaş dolandırıldığını hissetmedi.

Benzer olaylar Amerikan mizacının temelidir. Bunlar bir gurur ve gelenek meselesidir. Ormana karşı savaş ve çölün zorlukları çetindi. İyi nişancılık kadar kurnazlık da gelişiyordu. Connecticut'ta bir adam düz tahtadan sahte küçük hindistan cevizleri üretip onları kârla satmayı başardı. Bu hile tüm ülkeyi kahkahalara boğdu. Bu hilenin yüzüncü yıldönümü St. Louis Sergisi'nde anıldı. Taklit hindistan cevizleri yapıldı ve tanesi 5 *cent*'ten satıldı. Günün birinde bu anıların stoğu tükenince iş başındaki adam, Connecticutlının gerçek oğlu, safkan bir *yankee* aynı fiyata gerçek hindistan cevizlerinin ikamesini yapmak için bir an bile tereddüt etmedi. Halk olayı duyunca tekrar kahkahalara boğuldu.

California'daki Altına Hücum günlerinden beri 'Altın Tuğlalar' konusunda uzmanlaşan insanlar vardı. 'Altın Tuğla', bir tabaka altınla kaplı hattâ satıcının belirli noktalardan delip som altın olarak göstereceği şekilde, bazı bölümleri som altınla kaplı kurşundan yapılma tuğladır. Alas-

ka'daki Altına Hücum'da 'altın tuğla' yeniden belirdi. Aldatılanların çoğu tuğlalarını, Darphanede maden alaşım oranı konusunda uzman olarak çalışan babama getiriyordu. Bu, altının serbestçe paraya çevrilebildiği bir dönemdi ve herkes kendi metalini madeni para olarak bastırma hakkına sahipti. Bu yüzden, kendi kişisel tecrübem sayesinde bu aldatılanların hikâyelerine beş yaşımdan beri çok aşinalığım vardır.

İki türlü sahtekârlık arasında ayrım yapmalıyım: (1) finansal sahtekârlıklar ve muhasebe ile ilgili olanlar ve (2) Kuzey Pasifik'teki örnekte olduğu gibi, belirli birtakım maddi fırsatlardan kaynaklananlar.

GELENEK

Muhasebe, tekel, vs. ile ilgili genel sahtekârlıklar tarihin başlangıcından beri bilinmektedir ve kesinlikle de bu sebeple de tefeciler klasiklerle ilgili çalışmalara karşıdır. *POLITICS* (1. 4/5) adlı kitabında, bir filozofun, şayet yapacak daha iyi bir işi yoksa, kolaylıkla 'para kazanabileceğini' göstermek isteyen ve zeytinlerin bereketli mahsul vereceğini öngören Thales'in nasıl küçük bir depozit ödeyerek Miletus ve Chios adalarındaki tüm pres makinelerini kiraladığını anlatır. Verimli mahsul alındığında, herkes Thales'i görmeye gitti. Aristoteles bunun basit bir ticari uygulama olduğunu belirtir.[7] Takas sahtekârlıkları, ki hemen hemen hepsi öyledir, bu konuda değişkendir –tahıl ve ticari malda yapay kıtlık, parada yapay kıtlık, yani tüm diğer takasların kilit noktasında kıtlık.

ATASÖZLERİ VE BİLGELİK

Üreticiler ve Muhasebe Sahtekârları arasındaki mücadele Fathers of the Republic tarafından açık olarak görülüyor ve anlaşılıyordu. Bilgelikleri iğneleyici cümlelerle kaydedilmişti: 'Birikim için en güvenli yer, insanların pantolonlarıdır.' 'Her İskonto Bankası bireylerin kazancı için halkı soyan büsbütün bir adaletsizliktir.' Bir keresinde bir sigorta acentası bir bankere, özel demiryolu şirketlerinin bonolarını satmak için niçin ona, yani bir bankere koşmak zorunda olduğunu sordu. Banker ironik bir üzüntü ile fısıldadı: 'Şşşt...'

MODEL

Amerika'nın tarihsel sürecinin modelini anlamak için, birbirini takip eden göç dalgalarını göz önünde bulundurmak gerekir.

1. Bir macera ruhuyla ya da dinî inançlar ve vicdan hürriyeti sebebiyle gelenler ve vahşi ve işlenmemiş bir ülkenin zorluklarıyla karşılaşmak isteyenler;
2. Köleler;

[7] Canto XCII'dan alıntı. Ed.

3. Makineleşmenin henüz işlemeye başladığı dönemde gelenler.

Birleşik Devletler'deki sınıf mücadelesi Avrupa'daki modelin izinden gitmedi. Kuruculardan kaynaklanmaması açısından, yeni ve neredeyse alışılmamış bir sorundur. 'Tipik bir Amerikan ailesini' ele alalım. Wadsworth adında iki kardeş ya da aynı isme sahip iki adam 1632 yılında Massachusetts'e geldi. Bunların soyundan gelenler, 1882'de bir aile toplantısı yaptı ve ailelerinin tarihini yayımladılar. Sekiz nesil içerisinde –zengin ve fakir– her çeşit ve koşuldan bireyler buluruz. Aileden birisi on altı yaşındayken bir şilin için saçını sattı ve 'bu onun hayatında gördüğü ilk paraydı'. Bir diğeri İç Savaş sırasında bir gemiyi kendi parasıyla donattırdı. 250. yıldönümlerinde üyeler eşit oranda çeşitlilik ve aşırılıkları temsil etmekteydiler. Aralarında borsa üyeleri, seyahat eden satıcılar, doktorlar, bir telgraf operatörü ve adlarına bir koleksiyon yapılan iki yaşlı kadın vardı. Bu koşullar altında, refah ve konum farklılıkları reddedilemez bir şekilde gözle görülür olmasına rağmen, kelimenin tam anlamıyla sınıf mücadelesi mevcut değildi.

Kolonyal Eğilimler

Fathers of the Republic, İngiliz egemen sınıfına, yani küçük kardeşler ağabeylerine karşı ayaklandılar. Monarşist fikrin popüler nefreti Adams'ı hayatı boyunca engelledi. Tüm bu sebepten, on yedi yaşındayken, tüm Avrupalı güçlere karşı direnen bir Amerikan Krallığı'nı öngördüğü bir mektup yazdı. Adams'ın asla anti-monarşist olmadığı, ancak Braintree Hanedanlığı'nı, yani kendi hanedanlığını Hanover Hanedanlığı'na tercih ettiği konusunda ısrar etmek için demagoji bu cümleyi gasp etti. Adams'ın babası saban sürdü. Oğlu, John Q. Adams bir başkanlık seçim sonuçlarını saban sürerek bekledi. Belki de klasik bir pozdu ama o saban sürmeyi biliyordu ve bunu hayatında ilk kez yapmıyordu.

Amerika'nın ekonomik tarih modelini anlamak için kişisel vakaların rakamlarını karşılaştıralım. New York eyaletinde bir Sulh Yargıcı olan bir büyükbabanın duruşma listesinde cezalar 1.30 dolarla 25.00 dolar arasında değişirken mahkeme masrafları 8 *cent*'le 1.30 dolar arasında değişiyordu.

En azından hayatında bir kere çalışmak için fabrikaya gitmiş olan kızı Kongre üyesi olan bir adamla evlendi. İzleyici olarak değil, yaklaşık kırk keresteciye yemek hazırlamak için, mutfakta yardımcı oldu. Boşandığında bankada 100.000 doları vardı ama banka iflâs etti. Wisconsin'in o eyaletinde doğan ilk beyaz olan babama, bir dadı yerine erkek bir Kızılderili bakıyordu. Babam, Idaho'daki maden ocaklarını teftiş ediyordu, daha sonra tapu bürosunda bir iş buldu. Bir hafta, korusundaki ağaçları bir dolar karşılığında bir adama kestirdi. On gün sonra adama biraz daha

odun kesmek isteyip istemediğini sordu. Adam şöyle cevap verdi: 'Odun kesmek mi? Homer'e, doğuya gidip bir maden satmak isteyip istemediğini sor. Bankada 10.000 dolarım var.'

1919'da Paris'te büyükelçi olan oldukça ufak tefek bir adamla tanıştım. Babam, otuz beş yıl öncesinde bu adamı, ortağına yardım etmek için tabancasına uzanırken hatırlıyordu. Amerika'nın mesafeleri Avrupa'nınkinden farklıdır ve istatistikler tüm nüansları kaydetmemektedir.

DALGALAR

Dinî inançlar, anarşik eğilimler, macera sevgisi ve sonra tembellik. Bir anlamda Amerikan trajedisi tembelliğin trajedisidir. Adalet duygusu tembellik duygusuna yol açmıştır. Adalet önce beyazlara, sonra patronlara münhasırdı.

Avrupa'dan bir işçi seli akın etti. Ulusal tip, ırksal bir temelde değil, bir zevkler ve mizaçlar benzerliği temelinde oluştu. Maddi kazanç isteyenler Amerika'ya göç etti. Daha uysal olanlar, daha bir tefekkür içinde olanlar, güzellikten hoşlananlar ve toprağına ve evine daha çok bağlı olanlar Avrupa'da kaldı. Güçlüler, huzursuzlar, memnuniyetsiz olanlar, uyumsuzlar gitti. İngilizlerin küçük oğulları 1600'lerde gitti ama 1800'lerden sonra İngiltere'den gelen göçmenler azaldı.

Püritenler bir şekilde İncil delisiydi ama yanlarında yalnızca İbranice olan Kutsal Kitap'ı getirmediler. Adams ve Jefferson'ın kültürü Yunan kültürüyle karışmış bir Latin kültürüydü. Otis, sonradan yok ettiği ya da yeterli bir matbaacının olmaması sebebiyle kaybolan bir Yunan Grameri yazdı. Refah içindeki kolonyal dönemde kuyumculuk, mobilya yapımı gibi sanatlar ile mimari gelişti. Beyaza boyalı ahşap evler bir Yunan rüyasıydı. Bunların bir çoğu yanıp kül oldu. Almanya'dan dinî mezhep grupları geldi. Beraberlerinde cam işçiliği sanatını getirdiler ve senede en az bir kere Bach Festivali düzenlediler. Monticello zarafetle doludur. Poligrafçı[8] İtalyan Sarayı'nınkine eşdeğer, tam bir medeniyet özlüyordu, on dördüncü yüzyıl seremonileri kaldırıldı. Borca girdi.

Adams tutumluydu ve tavan arası çalışmasının siper tahtalarını yazışmalarında el dosyası olarak kullandı. En az bir asır boyunca New England şu sloganı çok ciddiyetle benimsedi: 'Düşük Yaşam Yüksek Düşünce'.

Tefecilik ülkeye zarar verdi. Tefecilik paraya konan aşırı yüksek faiz olarak tanımlanıyordu. Banka senetleri döneminde finans kelimesi çok moda oldu. Bu sebepledir ki, Jefferson şu cümlesinde bu konuya imâda bulunur: 'Borç verecek parası olanlar hariç, kimse tefeci olmak için doğal

[8] Thomas Jefferson, Monticello'nun mimarı, kendi evi. Peter Russell.

bir hakka sahip değildir.' 'Finansal' dönemle birlikte tefecilik seviyeli konuşmalarda kullanılmamaya başlandı.

Kendi banka hesabını ya da bilgi kaynaklarını bir düşmanın ya da sorumsuzun ellerine bırakmaktan daha büyük bir budalalık yoktur.

Amerika'daki insanlar ve sömürgeciler arasındaki mücadele, bu türden ahmaklıklar etrafında sürmüştür.

Çok az parayla yaşayıp borçlanmayan bir avuç insan Amerika'ya, İngiliz hukuki bağımsızlığıyla, diğer bir deyişle Kuzey Avrupa ve Roma Hukukunun birleştiği geleneklerden ibaret olan ve asırlardır süregelen bir fetihle beslenen daha yüksek ve sert bir kültür getirmiş ve bunu muhafaza etmiştir.

Cumhuriyet, sıradan insanların adalet sevgisi ve sağduyusu sayesinde aşama aşama yayılan sınırlı bir oy verme hakkıyla başladı. Sınır aristokrasisi gereklilikten dolayı fiziksel bir aristokrasiydi. Diğerleri ya öldü ya da güçsüz düştü. Büyükbabam yalnızca spor için değil aynı zamanda prestijini de korumak için "lumberjack"leriyle güreşirdi. Lincoln bu yarış ve bu geleneğin son başkanıydı. İki yüzyıldır, sınır cesaret gerektirmekteydi. Tehlikenin geçmesiyle birlikte ıstırap çekmeyi ve dayanmayı bilen ya da yalnızca sakinleşen insanlar geldi.

İç Savaş zamanına kadar halk Kongre'deki tartışmalarla ilgileniyor gibi görünüyordu. En azından Kongre Kayıtları bir vatandaşlık bilincini besleyebilir ve öndeki kişilerin isimlerinin hatırlanmasını sağlayabilir. Bugün bile Kongre'de vatandaş olarak bazı gerçekleri söylemek mümkün, ama insanların ilgisi artık başka yönlere kaydı.

Bir anlamda, Birleşik Devletler'in 'Ekonomik' tarihi, koruma için hiçbir âcil ihtiyaç görülmemesinden ve çoğu durumda böyle bir korumanın yapılmamasından kaynaklanan bir israf olan, uçsuz bucaksız doğal kaynakların muazzam israfının tarihidir.

Araziler, üzerine kim yerleşmek istiyorsa ona verildi ama bu arazilerin yeniden satışından kaynaklanan zararlardan ulusu ya da insanları koruyacak hiçbir hüküm getirilmedi. Uzun süre ve belki de bugün bile kimseye zarar vermeyen geniş alanlı araziler oluşturulmak üzere çok defa cüzi miktarlara yeniden satıldılar.

Bir ulusun hazinesi dürüstlüğüdür

Şu aşamalar birbirini takip eder: Açık Ülke. İnsan gücü ihtiyacı. Köleler. Borçlar. Kölelik sistemiyle rekabet halindeki 'bedava' el işçiliği. Başlangıçta finansa borçlanmaksızın yürütülen kişisel ticaret. Çoğu durumda sahipler tarafından yapılan doğrudan kontrol.

Good Hope ve Horn Burunlarının etrafında sefer yapmamış olan hiç kimse Salem Müzesi'ne müdür olamaz. Bir asır önce hızlı yelkenli yapı-

mı New England'ın zaferiydi. Bu yelkenliler beraberinde Doğu ve tüm dünya ile mal alışverişini takiben bir çeşit servet getirdi. Ekonomik olsa bile Birleşik Devletler'in tarihi 1860'a kadar romantikti. Büyük şehir cumhuriyetleri olan Venedik, Cenova, Superba ve Dominante'nin geleneğinden ibaret İtalyan geleneğini sürdüren ticaret kültü dönemiydi. Ekonomik işler tamamen kirli işler değildi. Tefecilik ise bir kanser ve Finans da bir hastalıktı.

Bank of England sistemini, yani bono olarak borç verme sistemini bulan Paterson, ilk meslektaşları tarafından dışlanmış, fakir bir adam olarak öldü. California altını, ondan kâr edemeyen bir adamın topraklarında keşfedildi. Kâr etmek bir yana, bu adamın çiftliği zarar gördü ve adam kanunlar tarafından korunmadı.

Amerikan trajedisi bitmeyen bir israf tarihidir –önce doğal bolluğun israfı, daha sonra makineler tarafından sunulan bolluğun israfı ve daha sonra artık tecrit edilmemiş, aksine işgücüyle ilişkilendirilmiş olan ve insan emeğini yüz katına çıkaran makinelerce sunulan bolluğun israfı.

Savurgan Amerikalılar, hiçbir koruma düşüncesi olmaksızın bizonları öldürdüler. Ormanlar muhafaza etme düşüncesi olmaksızın kesildi. Doğanın bereketinden dolayı, tüm bunların sakinlerin refahı üzerinde âni bir etkisi olmadı. Şimdilerde finansçı denilen tefeciler, bolluğa karşı işbirliği yaptılar. Amerikan sisteminin etkisini anlamak için, Thales'in tekeline kadar gitmek ve ekonomik açıdan, sözde Reformasyon'un ya da Protestan ayrımcılığının dokusunu irdelemek gerekir. Protestanlar Roma'ya ve papazların âyinlerine dinsel vergiler ödemek istemediler. İncil bir ikame Rahip olarak keşfedildi. Tefeciliğe karşı kilise yasaklaması ortadan kalktı. Doğanın bolluğunun aleyhinde hareket eden uygar toplum, tefeciliği, Dante gibi algılamadı, yani cinsel sapkınlar gibi, onları Cehennemin çemberinde lanetlemedi.

Katolik ekonomi âdil ücret doktrinini ilân etti. Tekel, âdil ücrete karşı bir manevradır. Spekülasyonda bulunmak için dalgalanan bir pazara ihtiyaç vardır.

İşverenler doğal olarak işlerini mümkün olan en düşük ücretle yaptırmaya çalıştılar. Çalışanlar, kendilerini savunmak için oy hakkı talep ettiler. İnsanlar Bank of the US'e karşı 1830 ile 1840 arasındaki savaşı kazandılar ama Avrupalı işçilerin yeni dalgasıyla, seçim kalitesi düştü ve seçimi yozlaştırmak için demagoji devreye girdi. Basın insanları yanlış yönlendirdi ya da dikkatlerini ekonominin nitelikleri üzerinden, başka yönlere dağıttı.

On sekizinci yüzyılın sonlarına doğru Cumhuriyet, 'doğuş'tan gelen imtiyazlara ve tüm demokratik hareket de esnaf birliklerinin elinde olan tekellere, çalışma fırsatı tekellerine karşı başkaldırdı. Bu Adam Smith'in

cümlesindeki tutumu açıklamaktadır: 'Aynı ticaretin insanları halka karşı bir tezgâh olmaksızın asla bir araya gelmez.'

Ama esnaf birliklerince dayatılan tekeller, yaptırımlar, kısıtlamalar en azından *üreticilerin* tekelleridir. Tüm diğer tekellerin temeli olan paranın kendisinin tekeli ile sonuçlanan tüm tekeller *sömürgecilerin* tekeliydi ve hâlâ öyledir.

Aynı kişinin eli hem üretimde hem de finanstaysa –bugün en akıllı kişilerin olduğu gibi– durum karmaşıktır. Henry Ford kendisini Wall Street'e karşı savunmak için böyle bir duruma zorlandı.

Amerika'daki ekonomik fikirleri anlamak için, –Avrupa'da çok az bilinse de– Avrupalı örneklerini bilmek yararlıdır.

Bildiğim kadarıyla Leopoldine Reformlarının izleri yok oldu ama analojisi kaldı. Kesinlikle söylenebilir ki, esnaf birliklerinin zincirlerinden kurtuluşa doğru olan aynı akım Tuscany ve Amerikan kolonilerinde de kendini gösterdi. Tuscany'de kontrollü bir ekonomiye dönüş gayreti, Napolyon savaşlarıyla hasar gördü ve bu yıllarca Avrupa'da duyulmadı. Keşfedebildiğim kadarıyla Amerika'da da bunun hiçbir yankısı olmadı.

Nerdeyse yapayalnız olan ve tuhaf olmakla suçlanan John Quincy Adams, devlete daha fazla yetki veren bir doktrini savundu. Ulusal toprakların devletin malı olarak muhafaza edilmesini istedi.

Kapalı vagonun, bozkırların yelkenlisinin öyküsü, Afrika'daki İtalyan kolonisinde benzerini buldu. Tüm bu göç hikâyesi de İtalya'nın Fourth Sahilinde yaptıklarıyla bazı benzerliklere sahiptir. Ancak ilki, devletin öngörüsüz toprak bağışlaması dışında hiçbir şey yapmadığı koşullarda gerçekleşti.

Doğada bolluk mevcuttu ama bu israf edildi. Roosevelt'in birkaç özelliği arasında belki de belli belirsiz bir yeniden ağaçlandırma fikri öne çıkar. Ama batının kurak arazisi onu korkutmuştur.

Bankalar

Bankacılık sisteminin tuzağı her zaman aynı şekilde çalışmıştır –bazı bolluk durumları iyimserlik yaratmak için kullanılmıştır. Bu iyimserlik, genelde propaganda yardımıyla abartılmaktadır. Satışlar artmakta; arazi ya da hisselerin fiyatları maddi gelirin ötesinde yükselmektedir. Bankalar, borçlarını yükseltmek, kısıtlamak ve geri almak için abartılmış borçları desteklediler ve bunun üzerine halk paniğe kapıldı.

Birinci Dünya Savaşının sonuna doğru, C. H. Douglas, halkın ürettiğini halkın satın almasını sağlamak için, büyük bolluk potansiyeli olasılığında ısrar etti ve ulusal kâr paylarının, yani aile ya da bireylerin ödeneklerinin dağıtılmasını talep etti.

Tüm bunlar, doğal olarak, çılgınlık olarak adlandırıldı. Finansçıların elindeki *London Times* ve diğer gazeteler bu öneriye karşı çıktı.

Major Douglas'ın görüşlerinin adaleti, Loeb Raporunca (New York City Housing Authority, Potansiyel Ürün Kapasitesi'nin Ulusal Anketinin Raporu, 1935) doğrulandı. Kimse bu istatistiklerle çatışmak istemiyordu. Bu savaşa girmeden önce Birleşik Devletler'deki her dört kişilik ailenin 4000 ilâ 5000 dolarlık yaşam standardı vardı. Yalnızca parasal-finansal sistemin adaletsizliği, aptallığı bu maddi refahın gerçekleşmesini engelledi.

Savaş bu bolluğun kullanımına sekte vurdu. Kıtlık olmadan tekeller aracılığıyla adaletsiz ücretler dayatılamazdı.

Amerikan parası sosyalleşmemişti. Amerikan parası 80 yıldan beri demokratik değildi, çünkü en son Lincoln geçici olarak bu demokratikleşmeyi sağlamış ve Jackson bu demokratikleştirmeyi tam olarak sağlamış ve hattâ ulusal borcun kökünü kazımıştı.

Amerikalılar 1939'da dahi, dünya tarihi şöyle dursun, Amerikan tarihince verilen dersi bile henüz öğrenmemişlerdi.

Ulusun cep kitabını özel, belki de yabancı, sorumsuz bireylerin ellerine bırakmak aptalcadır.

Ulusun bilgi kaynaklarını sorumsuz bireylerin ve bazen de yabancıların ellerine bırakmak aptalcadır.

Bu hasarın kökenleri, tüm sağduyuyu ve mantık duygularını terk eden ve kör bir şekilde kendi felâketini yaratan bir servet hırsındadır.

İnsan bir sindirim borusuna bile değil, aşama aşama değerini kaybeden bir çanta dolusu paraya indirgenmiştir. Bu döngü, İbadet özgürlüğü arayan Hacıların gelmesinden, bugün hâkim olan Servet Kültüne kadar üç asır boyunca sürmüştür. Bu hem ekonominin hem de ruhsal bir çöküşün tarihidir. Hikâye kısmen teknik, kısmen parasal ve kısmen de finansaldır.

Finansın amacı diğerlerinin emeği üzerinden kâr elde etmektir. Son kırk yılda finansın amacı, küçük bir grubun kazanımlarının artması için, mekanik keşiflerin tüm yararlarını elinde tutmak ve işçi kazanımlarını en aza indirgemek olmuştur. Bu da serbest rekabet aracılığıyla açık pazarda yapılmıştır.

Bugünlerde, yani normal zamanlarda, eskiden olduğu gibi çalışma gerekliliği bulunmamaktadır. Bir asır önce Van Buren, iş gününü on saate indirmekle ilgileniyordu. Bugün iş günü dört saat olabilir, herkes de çalışma fırsatına sahip olabilirdi. Ama insanlık ya da çalışan sınıf demeliyim, tembel değildir. Büyük bir kitle, tembelliğin cazibesine kapılmamaktadır.

Yalnızca sanatçı, asırlar boyunca çalışma fikriyle kâr fikrini birbirinden ayırmıştır ve tüm sanatçılar bu türden bir kavram ayrımına muktedir değildir.

Finansal teknik içerisinden uzun ya da kısa alıntılardan hangilerini seçmem gerektiğini bilmiyorum. Uzun olan sıkıcı, kısa olansa anlaşılmaz olabilir.

Amerika'nın ekonomik olaylarının kronolojisi kabaca şu şekildedir:

1620-1750- Nihai olarak Kolonyal Hükümetlerce toprağı işleyenlere verilen borçlar sistemine dayanan kolonyal refahın başlangıcı ve gelişimi. Bu refah, kendi parasal tekellerini dayatmaya çalışan Londralı finansçıların iştahını kabartmıştır;

1750-1776-1788- Devrime hazırlanma, Amerikan Sistemi'nin Oluşumu;

1789- Washington'un Başkanlığı. Finansın muhafazakâr temsilcisi Hamilton'la Jefferson'ın demokratikleştirme hareketi arasındaki mücadele. 'Üstlenme Sahtekârlığı'.

1801-1825- Jefferson ve müritleri beyaz Saray'da. Louisiana'nın Satın Alınması. İngiltere'ye karşı ikinci savaş;

1829-1841- Jackson ve Van Buren Beyaz Saray'da. Bankalar ve insanlar arasında mücadele. İnsanlar kazandı;

1841-1861-1849'da California'da altın bulundu. 'Güney' tarafından New Yorklu Bankerlere ve başka yerlere borç verilmesi konusundaki anlaşma. Zencilerin Köleliği: İç Savaş'ın belirtileri;

1861'den itibaren Ayrılık Savaşı. Finansın zaferi;

1869-1877- Büyük Başkan. Skandallar. İnsanlara karşılık altın;

1890- Gümüş meselesi. Tröstler;

1914- Sanayi Devrimi. Teknokrasi. Bolluğun tehdit edilmesi;

1935- Potansiyel Ürün Kapasitesi Çizelgesi;

1939- 'Savaş onun tek çıkış noktası', Roosevelt'in yarattığı kargaşadan tek kaçış yolunun savaş olduğunu ifade eden bir Kongre üyesinin sözleri. Diğer bir deyişle, geçmişinden saklanmanın ve politik gücünü sürdürmenin tek yolu.

ÇÜRÜME

Hazine Sekreterliği'nin Faaliyet Raporlarından, Haziran 1932'den Haziran 1939'a kadar, Birleşmiş Devletler Hazinesi, eski zamanlardaki gibi 21.65 dolar yerine onz başına otuz beş dolar ödeyerek on milyar dolarlık altın satın almıştır. Hazine bu altının kaynağı hakkında herhangi bir rapor yayımlamamıştır ve Hazine Sekreterliği'nin kendisi bile bu altının nerden

geldiğini bulmaya çalışmış, tek bulduğu son satıcıların isimleri olmuştur. Bu, hükümetin ya da Amerikalıların, fiyatı değişmeden önce, altına on milyar dolar ödediği ve bu altının altı milyara satın alınabileceği anlamına gelir. Bu, aslında çoğu yabancı olan altın tüccarlarına, milliyetine bakılmaksızın verilen dört milyar dolarlık bir hediyedir.

Savaş sırasında, 1939'dan şu zamana kadar insanların ne kadar altın satın aldığını Tanrı bilir. Hile basit. Rothschild ya da altın işindeki diğer kişilerin satılacak altını olduğunda, fiyatı yükseltirler. Halk, dolar ya da ülkesine göre kurban edilmek üzere seçilen başka bir para biriminin devalüasyonu konusunda propaganda yapılarak aldatılır. Kullanılan argüman, para biriminin yüksek fiyatının ülke ticaretine zararlı olmasıdır.

Ama ulus, yani o ulusun insanları, altına sahip olup, finansçılar dolar ya da diğer para birimlerine sahip olduğunda, altın standardı eski durumuna getirilir. Bu, doların değerini yükseltir ve diğer ulusların vatandaşları kadar 'zengin' ulusların vatandaşları da dolandırılır.

Gümüşün manipülasyonu da benzer yollar izler. Bu, Aristoteles'in 'ticaretin ortak uygulaması' dediği şeydir (*Politika*, 1.4/5 Thales). Gümüş tüccarları altın tüccarlarından daha az önemlidir. Diğer metaller de tekelleştirilmektedir ama doğrudan parasal oyun içine girmezler. Bu anahtarlarla kayıtları ya da Kongre kayıtlarını, nereyi isterseniz açabilirsiniz ve gitgide zayıflasalar da bu hilelere direnme girişimlerini bulacaksınız.

KRONOLOJİK TABLO

Bu kronolojik tablo, diğer olaylar ve buna ek olarak, Amerika'daki çeşitli dönemlerdeki anlayış düzeyine ilişkin birkaç gösterge hakkındadır.

1684 – İngiltere, az bir miktar gümüşü para olarak basan Massachussetts Darphanesi'ne baskı yaptı.

1814 – Calhoun, hükümetin kendi kredisini borç olarak almaya zorlanmasına karşı çıktı.

1819 – Crawford, faizsiz Hazine tahvilleri bastı.

1825 – İngiltere'deki endüstriyel kriz Amerikan piyasasını iflas fiyatlarındaki mallarla aşırı doldurarak dampinge sebep oldu.

1832 – Jackson: 'TOPRAĞIN GERÇEK DEĞERİ EMEĞE DAYANIR.'

1834-5 – Jackson ulusal borcu ortadan kaldırdı. Birleşmiş Devletler her türlü borçtan kurtuldu.

1816 ve 1833 arasındaki devlet gelir ve giderlerini incelemesinin üzerine, Dewey bile giderdeki büyük orandaki azalmanın kamusal borcun faiz ödemelerindeki azalma ve en nihayetinde ortadan kaldırılması olduğunu kabul eder.

ÖZET OLARAK:

1816 – Gelir 47.677.000,00 dolar
Gider 31.196.000,00 dolar
1833 – Gelir 33.948.000,00 dolar
Gider 23.017.000,00 dolar
Kamusal borcun faizi: 1816'da 7.823.000,00; 1833'te 303.000,00 ve daha sonra SIFIR.
1836 – Fazla bakiyesi olan Ulusal Hazine, bu parayı farklı eyaletlere dağıttı.
Efsanevi Mohammedan Calif'e (İslâm Hilafetine) kadar gitmeden, cehalet sebebiyle, C. H. Douglas'ın Ulusal Kâr Payı önerisinin bir skandal ve ıvır zıvır olduğunu haykıranlar şu olayları değerlendirebilirler: Massacussetts kendi payına düşen parayı çeşitli şehir ve kasabalara dağıttı; Boston bu parayı mevcut harcamalar için kullandı; Salem bir Belediye Binası inşa etti; Groton bir köprüyü onardı ve Maine kişi başına dağılım yaptı.
1863-4 – Chase bankalarla alışveriş yapmak yerine, Ulusal Borcun insanlar arasında maksimum dağılımını destekledi.
1878 – Greenback Partisi, Ulusal Tahvilleri destekliyor, bankerlerin tekelinin karşısında duruyordu. Bu parti bir milyon oy aldı.
1884 – Greenback Partisi'nin sonu.

AMERİKA-OSMANLI

"Decatur'un Trablusgarp'ta Cezayirlilerle Savaşı"

GENÇ CUMHURİYET'İN AKDENİZ SAVAŞLARI, OSMANLI İMPARATORLUĞU'YLA YAPILAN 1830 DOSTLUK VE TİCARET ANTLAŞMASI; YA DA 19. YÜZYIL AMERİKAN-OSMANLI İLİŞKİLERİNİN AMERİKAN YAZININA ETKİSİ VE SEYAHATNÂMELER

Cansu Özge Özmen*

İngiliz maden bilimci ve seyyah Edward Daniel Clark, 1817'de yayımlanan *Travels in Various Countries of Europe, Asia and Africa* (Avrupa, Asya ve Afrika'nın Çeşitli Ülkelerine Yolculuklar) adlı kitabında, bir Amerikan gemisinin İstanbul'u ilk ziyareti sırasında gördüklerini aktarır. Amiral William Bainbridge 1800 yılında, George Washington fırkateyni komutasında 1795 Antlaşması'nda öngörülen haraç ve gemi malzemelerini Cezayir'e teslim etmekle görevlendirilir. Amiral Bainbridge, Cezayir Dayısı adına İstanbul'a padişaha götürülmek üzere birtakım hediyeleri ve bir Cezayir elçisini İstanbul'a taşımak zorunda kalır. Normal şartlar altında, askerî bir donanma gemisinin Boğazlardan geçebilmek için bir fermana ihtiyacı vardı. Fakat Bainbridge İstanbul'da yaşayan birçok ya-

* Cansu Özge Özmen, Jacobs University Bremen, İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Kültürlerarası İnsani Bilimler Bölümü.

bancı elçinin de şaşkınlığı arasında selam ateşi açarak limana güvenli bir şekilde girmeyi başarır. Clark, geminin limana girmesinden sonraki gözlemlerini şöyle aktarır:

> Gemi limana demir attığında, bir Amerikan gemisinin limanda olduğuna dair Babıâli'ye haber gönderildi. Türkler bu ülkenin nerede olduğunu ve gemiyi hangi bayrakla selamlayacaklarını anlayamadılar. Bu önemli noktayı açıklığa kavuşturmak ve bu yabancının nasıl karşılanacağına karar vermek uzun zaman aldı. Bu esnada, biz kaptanı gemiye çıkarak ziyaret ettik. Kamarasında otururken, Türk hükümetinden bir haberci geldi ve Amerika'nın diğer adının Yeni Dünya olup olmadığını sordu; olumlu yanıt alınca kaptana en iyi şekilde karşılanacaklarını söyledi.[1]

AMERİKA'NİN KEŞFİ, OSMANLI İMPARATORLUĞU VE AKDENİZ

Bu anekdot, resmî bir aktarım olmasa da, Osmanlı Devleti'nin Amerika'nın varlığından çok da haberdar olmadığına işaret etmektedir fakat daha 16. yüzyılda, Osmanlı Devleti, Yeni Dünya'dan bihaber olmanın aksine, bu dünyanın keşfiyle de yakından ilgileniyordu. Keşif gemilerine ve gerekli donanıma sahip olmasına rağmen, Fas'ı kontrol altına almayı başaramadığı için, Atlantik Okyanusu'na açılamamış dolayısıyla da İspanya ve Portekiz'i izlemekle yetinmek durumunda kalmıştı. İmparatorluğun diğer bazı bölgelerindeki sorunlar da bu gelişmelere dâhil olmak önünde engel teşkil etmişti. Bu ilginin en önemli kanıtı, Piri Reis'in *Bahriye* adlı günlüğünde sözünü ettiği ve kaynağı "Kolon-bo'nun (orjinali bu şekildedir) haritası" olarak belirtilen ve Yeni Dünya'nın Antilia vilayeti olarak adlandırıldığı 1513 tarihli haritadır. Kristof Kolomb'un haritasının 1501 yılında yedi İspanyol gemisiyle birlikte ele geçirilen bir İspanyol'dan alındığı düşünülmektedir.[2]

Bağımsızlık Savaşı'ndan sonra Amerika tekrar İngiliz donanmasının koruması altına girme umuduyla, ilki İngiltere'nin Amerikan bağımsızlığını tanımasını sağlayan diğeri de ticari gemilerin Akdeniz'e güvenli girişini garantileyen iki antlaşma imzaladı. Bu durum Amerika için denemeye değer olmakla birlikte –Kuzey Afrika sahillerinde en serbest dola-

---

[1] E. D. Clarke, *Travels in Various Countries of Europe, Asia and Africa*, (London, 1817) s. 11, nakleden David H. Finnie, *Pioneers East: The Early American Experience in the Middle East*, (Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1967) s. 49.

[2] Abbas Hamdani, "Ottoman Response to the Discovery of America and the New Route to India", *Journal of the American Oriental Society*, Vol. 101, No. 3. (Jul. – Sep., 1981), s. 329.

şan gemiler İngiltere ve Fransa'ya aitti– oldukça naif bir girişimdi. İngiliz parlamentosu, Amerika'nın ticari fırsatlarını pekiştirmenin kendi lehine olmadığını fark ederek –daha sonraki yıllarda kolonilerin Amerikan Bağımsızlık Savaşı'nın ikincil amacı olan serbest ticaret girişimlerini de Berberî korsanlarını bizzat kışkırtarak kamçılamasından da anlaşılacağı üzere– onaylamadı. Bu nedenle Amerika bir donanma oluşturmak ya da haraç ödemek arasında bir seçim yapmak zorundaydı. Osmanlı vilayetleri sayılmalarına rağmen, Mağrib ülkeleri iç ve dış işlerinde yarı özerktiler.[3] Amerika'nın Akdeniz'i serbest ticaret alanı haline getirme teşebbüsünden iki yüz elli yıl önce, Osmanlı İmparatorluğu da benzer nedenlerle Barbaros Hayrettin Paşa komutasındaki donanmayla 1516 yılında Cezayir'i ve 1529'da Tunus dışında tüm bölgeyi, 1534'te Tunus'u kontrol altına almıştı. Osmanlı İmparatorluğu'nun Akdeniz ticaretini tekeline almasından endişe duyan bir Avrupa ittifakı 1536 yılında Tunus'u tekrar İspanya'ya kazandırmış, 1551'de Turgut Bey'in Trablusgarp'ı, 1574'te de Sinan Paşa'nın Tunus'u almalarıyla Mağrip ülkeleri Osmanlı İmparatorluğu'nun "Garp Ocakları" haline gelmişlerdi.[4]

Amerika'nın Osmanlı Devleti'yle ilk münasebeti, dolaylı olarak ilişkisi bulunan Afrika kıtasının kuzeyinde gerçekleşti. Amerikan Bağımsızlık Savaşı'na dek İngiliz donanması korumasında Avrupa kıyılarında ticaret yapan Amerikan gemileri, savaş sonrası bağımsızlığın gerekli unsurlarından olan ticari büyümeyi sağlama yolunda İngiltere'den kopuşun ilk olumsuz etkisiyle karşılaştı. Cebelitarık Boğazı'ndan Mısır'a kadar uzanan Berberî ülkeleri (Cezayir, Tunus, Trablusgarp), Akdeniz'den ticaret gemilerinin geçmesini isteyen ülkelerden yıllık vergi talep ediyordu. Vergi ödenmediği takdirde, gemiler ve mürettebat kaçırılıyor, gemiler Mağrib ülkelerinin donanmasına katılırken mürettebat, fidye verilene kadar –zaman zaman yıllarca– esir tutuluyordu. 1778'de Fransa'yla imzalanan Dostluk ve Ticaret Antlaşması'yla koloniler Berberî korsanlarına karşı Fransa'nın korumasını talep etmelerine rağmen, Fransa'nın önerebildiği sadece, söz konusu ülkeler üzerindeki nüfuzunu Amerika'nın lehine kullanacağı sözüydü. Akdeniz'de ticaret yapan büyük güçler dahi 16. yüzyıldan beri Berberî korsanlarına vergi ödemeyi sürdürüyordu.

1541 yılında, Hernando Cortez ve Andrea Doria komutasındaki İspanyol donanması Berberî ülkelerinin en güçlüsü olan Cezayir'e saldırısı esnasında fırtına nedeniyle 150 gemisini kaybetmiş, bundan yaklaşık yüz

[3] Çağrı Erhan, *Türk-Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökenleri*, (Ankara: İmge Kitabevi, 2001) s. 35.
[4] Ibid. s. 34.

yıl sonra da İngiltere'de Cezayir karşısında başarısızlığa uğramıştı. İngiltere de 1630, 1637 ve 1655 yıllarında Cezayir'e karşı ticaret gemilerinin güvenliğini donanma gücüyle korumaya çalışmış; olumlu bir sonuç elde edememişti. 1784'te müttefik olmayı reddeden İngiltere'nin de yardımıyla, Don Antonio Barcelo komutasındaki İspanya donanması Cezayir'i on saat boyunca bombalamış, donanmanın kıyasla yetersizliğini çeşitli taktiklerle telafi eden korsanlar, bombalama süresince gemilerini limandan çıkarmayarak avantajı ellerinde tutmayı başarmışlardı. Bu girişim de, diğerleri gibi, İspanya'nın Cezayir'e yüklü bir yıllık vergi ödemesi maddesini içeren bir antlaşmayla sonuçlanmıştı.[5] Bu sırada, en az İspanya kadar hayal kırıklığına uğrayan başka bir ülke de Amerika idi. Zira henüz bir donanmaya sahip olmayan Amerika, kendisinden daha güçlü bir donanmanın Berberî korsanlarını ortadan kaldırmasını umuyordu.

Amerika-Kuzey Afrika İlişkilerinde Kırılma Noktası: Thomas Jefferson'ın Politikaları

Donanma oluşturmanın önündeki tek engel yeterli kaynağa sahip olmamak değildi. Kongrenin elinde halkı vergilendirme yetkisi de, bu şartlarda ticari antlaşma imzalama yetkisi de bulunmuyordu. Dış İşleri Komitesi ikinci engeli ortadan kaldırınca 1784 yılında, John Adams, Benjamin Franklin ve Thomas Jefferson tüm Berberî ülkeleriyle antlaşma imzalamak üzere görevlendirildiler. Yıllardır antlaşma imzalama teşebbüslerinin elle tutulur bir sonuç vermemesinden dolayı sabırsızlanan Fas, 11 Ekim 1784 tarihinde Betsey adlı Amerikan ticaret gemisini kaçırdı; mürettebat ve gemi Tanca'da esir alındı. İspanya'nın araya girmesiyle Betsey'nin Amerikalılara geri verilmesine karar verildi; kaptan ve mürettebat da 1787 yılında serbest bırakıldı.[6] Sonunda, 1787 yılında Fas'la ticaret antlaşması imzalandı. Thomas Jefferson, bu süreç içinde Berberî ülkeleriyle yapılacak antlaşmaları tasarlamasına rağmen, en başından beri sorunun diplomatik yollarla çözülemeyeceğine ve tüm bu çabaların Avrupa'nın gözleri önünde Amerika'nın küçük düşmesine sebep olduğuna inanıyordu. Özellikle, Fas'a yıllık vergi ödenmeden güvenli ticaret yapılabilecek olması Jefferson'ın tutumunu somutlaştıracak destek bulmasına mani oldu. 1785 yılında da Cezayir iki hafta içinde Amerikan gemileri Maria ve

[5] William H. White, "The Barbary Wars: America's First Encounter with the Countries of North Africa", *Sea History: the art, literature, adventures, lore and learning of the sea*, 105, (Autumn 2003), s. 9.

[6] Gary E. Wilson, "American Hostages in Muslim Nations, 1784-1796: The Public Response", *Journal of the Early Republic*, 2 (Summer 1982), s. 125.

Dauphin'i kaçırmıştı. Fas'ın aksine, Cezayir Beyi gemi mürettebatını köle olarak kullanıyor ve onları serbest bırakma karşılığında elli bin dolarlık fidye istiyordu. Hâlâ vergi toplama yetkisine sahip olmayan Kongre için bu meblaanın bir araya getirilmesi mümkün değildi. John Lamb'in pazarlık için Cezayir Dayısına ilk resmî ziyareti olumsuz sonuçlandı. Vaat edilen fidye Dayıya ulaştırılmayınca yirmi bir Amerikan esiri on bir yıl boyunca Cezayir'de tutsak kaldı.[7] 1793 yılında yeni bir pazarlık için görevlendirilen David Humphrey ve Nathaniel Cutting Cezayir'e yola çıkmadan önce yirmi bir esirin on biri, o sıralarda Cezayir'i sarmış olan veba salgını ve diğer nedenlerden dolayı zaten ölmüştü.[8] Portekiz'in de Cezayir'le barış antlaşması imzalaması Amerika'yı her zamankinden zor duruma düşürmüştü. Zira Portekiz, savaş zamanında Cezayirli korsan gemilerinin Atlantik'e geçişini engelliyordu. Bu barış sürecinin sonunda on iki Amerikan ticaret gemisi kaçırılmış, 119 kişilik mürettebat da esir alınmıştı. Yetkilerinin yetersizliğinden mustarip olan Kongre tüm bu olaylar karşısında basiretsiz kalırken, kuzeyde ve güneyde halk, federal hükümeti protesto ediyor ve kongreye verdiği dilekçelerde de isteklerini açıkça ortaya koyuyordu. Sonunda, 1794 yılında Kongre Cezayir'le barış sağlandığında durdurulmak üzere altı fırkateynin inşasını onayladı.[9] Bu girişimler, Cezayir Dayısı Hasan'ı korkutmaya yetmese de, 2 milyon dolarlık fidye isteğini 600.000 dolara indirmesini sağladı. Bunun üzerine gemi malzemeleri, askerî malzemeler, yıllık vergi de eklenince Kongre'nin tüm Berberî ülkeleriyle barış antlaşmaları için ayırdığı 800.000 dolarlık bütçenin bir hayli üstüne çıkılmış oldu. Antlaşma, 5 Eylül 1795'te imzalandı. Antlaşmayla ticari güvenlik sağlanmış ve iki devlet de birbirini "en ziyade müsaadeye mazhar millet" olarak tanımlamıştı. Yine de, henüz yeni bir savaşa hazır olmayan Amerika için bu antlaşma bir zafer olarak yorumlandı. Altı ay sonra vaat edildiği üzere 600.000 dolar, Cezayir Dayısı Hasan'a ulaştırılmayınca Hasan, Amerika'yı savaşla tehdit etti. Antlaşma gerekleri yerine getirilene kadar üç Amerikan askeri daha hayatını kaybetti. 1796 yılında Trablusgarp Paşası Yusuf Karamanlı ve eskiden Cezayir'de esir olan Richard O'Brien Amerika-Trablusgarp ilişkilerini Amerika lehine belirleyen bir antlaşmaya imza attılar. Bu antlaşmaya göre Amerika Trablusgarp'a yıllık vergi ödemeyecekti. Vergi bir defaya mahsus olmak üzere hediyelerle birlikte 57.000 dolar olarak tespit edildi.

---

[7] Ibid. s. 128.
[8] Ibid. s. 129.
[9] James A. Field, *America and the Mediterranean World: 1776-1882*, (Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1969), s. 37.

Cezayir bu antlaşma sırasında askerî üstünlüğünü kullanarak taraflar için arabuluculuk yapmıştı.

Başkan John Adams, başından beri Thomas Jefferson'ın Berberî ülkelerine yaklaşımını gereğinden sert buluyor ve anlaşmazlıkların diplomatik yollarla çözülebileceğine inanıyordu. Bu esnada Trablusgarp, donanmasını genişletmiş, Kuzey Afrika ülkeleri arasında Cezayir'le birlikte bir askerî güç olarak sivrilmişti. Şayet Trablusgarp, Amerika'nın finansal gücünü doğru bir şekilde hesap edebilmiş olsaydı veyahut da John Adams Cezayir'in Trablusgarp üzerindeki nüfuzuna fazlaca güvenmeyip Trablusgarp'a vaat edilen malzemeleri Paşaya zamanında ulaştırmış olsaydı, gelecekteki gerginlikler engellenebilirdi. 1797 yılında yine Cezayir'in baskısıyla Amerika ve Tunus Beyi Hamuda Paşa arasında da Amerika'nın Paşaya 180.000 dolar değerinde askerî malzeme ve fırkateyn vermesini öngören ticaret antlaşması imzalandı. "Kongre'nin Franklin, Adams ve Jefferson'a Berberî güçleriyle barış antlaşması pazarlığı yapmaları görevi verildikten on üç sene sonra görev tamamlanmıştı. Bedel oldukça yüksekti. Finansal açıdan antlaşmalar 1.25 milyon dolara ya da başka bir deyişle federal hükümetin yıllık bütçesinin yüzde yirmisine mâl olmuştu."[10]

Fakat yeni bir savaşın bedelinin özellikle de Fransız İhtilali sonrası, Fransa'yla Cezayir'le imzalanan antlaşmadan kaynaklanan gerginlikler ve Fransa'nın üç yüzden fazla Amerikan gemisini esir aldığı bir dönemde ödemesi mümkün görünmüyordu. Federaller ve Cumhuriyetçiler Fransa'nın da iki ülke arasındaki gerginliğin ortadan kalkması için yüklü miktarda para istemesiyle birlikte –ki bu teşebbüs tarihe XYZ Olayı adıyla geçmiştir– bir donanma kurmak konusunda görüş birliğine vardılar. Bu noktada İngiltere ve Fransa'nın Amerika'nın henüz kanıtlayamadığı etkisini şüpheyle izledikleri anlaşılıyor. Trablusgarp'ın nihai kararında Amerika'nın Cezayir'le ilişkileri ve Cezayir'in Amerika üzerindeki yaptırım gücü de oldukça etkiliydi.[11] Bu sırada, 1796 Antlaşması'ndan kaynaklanan hoşnutsuzluğunu belirten Trablusgarp Paşası Yusuf Paşa kendisine istediği vergi ödenmeyince 14 Mayıs 1801'de Amerika'ya savaş açtığını ilân etti. Amerika, Berberî ülkeleriyle ilişkileri tarihinde ilk defa savaşa hazırlıklıydı. 1798 yılında henüz on iki adet gemiye sahipti. Diğer Kuzey Afrika konsoloslukları üzerinde de yetkisi bulunan Tunus'un ilk konso-

[10] Frank Lambert, *The Barbary Wars: American independence in the Atlantic World*, (New York: Hill and Wang, 2005), s. 93.

[11] Michael Kitzen, "Money Bags or Cannon Balls: The Origins of the Tripolitan War, 1795-1801", *Journal of the Early Republic*, Vol. 16, No. 4. (Winter, 1996), s. 618.

losu William Eaton'ın planı Yusuf Karamanlı'nın sürgüne gönderdiği kardeşi Hamit Karamanlı'yı kullanarak Yusuf'u devre dışı bırakmaktı. Kuzey Afrika ülkeleriyle yaşanan gerginliklerin başından beri savaşı savunan başkan Thomas Jefferson, William Eaton'ın planını onayladı.

1801 yılının Temmuz ayında Tuğamiral Richard Dale'ın filosunun umut verici küçük başarılar elde etmesi ve fakat zafer için yeterince etkin olamayacağının anlaşılması sonucunda Jefferson Kongre'nin kendisine verdiği yetkiyi kullanarak Tuğamiral Richard V. Morris komutasında beş filoluk ek bir kuvveti 1802 yılının Mayıs ayında Trablusgarp açıklarına gönderdi. Richard V. Morris'in filosu da kesin bir başarı elde edemeyince yerini Edward Preble aldı. Preble filosundan Bainbridge komutasındaki Philadelphia firkateynini Trablusgarp'a kaptırsa da –ki daha sonra 1805'te Philadelphia, Stephen Decatur komutasındaki bir tarafından geri alınamasa da Trablusgarp donanmasına dâhil edilmesi önlenmek için yakılacaktır– ablukayı önemli derecede ağırlaştırdı. 307 gemici karşılığında istenen fidyeyi ödemeyi reddeden Amerika, son kozunu devreye soktu. Bunun üzerine William Eaton, Hamit'i bulmak üzere İskenderiye'ye gitti. İngilizlerin 1803'te Mısır'ı terk etmesinden sonra Osmanlı İmparatorluğu da bölgede tam bir otorite sağlayamamıştı.

Yeniçeriler kontrolden çıkmıştı, Memluk Beyleri de yönetime isyan etmekteydi.[12] İngiliz konsolosu Samuel Briggs'in de yardımıyla Eaton, Kahire'de Mısır Valisi Hurşid'e durumu tüm açıklığıyla anlatarak Hamit'in hiçbir ceza almadan ve zarar görmeden Mısır'dan çıkmasına izin verdi. Hamit, Derne'ye deniz yolu yerine Libya çölü üzerinden giderek yolda asker toplamaya karar verdi. Bu esnada Eaton da aynısını İskenderiye'de yapıyordu.

Bir donanma inşasının ve savaşın çözüm yolu olarak seçilmesindeki nedenleri ve William Eaton'ın stratejisini somutlaştırma çabalarındaki süreci incelediğimizde –örneğin Arap askerleriyle sıkça girdiği pazarlıkları– finansal açıdan kâr etme bilincinin ön planda olduğunu görüyoruz. Eaton'ın 400 Arap, 38 Rum ve 10 Amerikalıdan müteşekkil "ordu"suyla Derne'ye yürüyüşü beklenenden zorlu geçti. Daha önce zaten kardeşiyle olumsuz tecrübeler yaşamış olan Hamit'in, yol boyunca Trablusgarp'tan gelen haberler neticesinde tereddütleri artmış, Hamit 28 Mart'ta kervanı bırakarak bir süreliğine kayıplara karışmıştı. Hamit'in bu tereddütleri de aslında bu strateji işe yaradığı takdirde, paşalık unvanı ona verildiğinde çok etkili bir rol oynayamayacağını kanıtlıyor. Hamit, paralı askerleriyle

[12] Louis B. Wright; Julia H. Macleod, "First American Campaign in North Africa", *The Huntington Library Quarterly*, Vol. 7, No. 3 (May 1944), s. 283.

Amerika adına savaşacak, Amerikan donanması ona denizden destek verecek ve nihayetinde Trablusgarp'ın başına Hamit'in geçirilmesiyle Amerikan ticareti güvenli hale gelecekti. Bu tereddütlerinin temelinde sadece Hamit'in kişisel olumsuz tecrübeleri değil, Amerikalılara olan güvensizliği de yatıyordu. Derne, karadan Eaton'ın Libya çölünden geçirerek getirdiği ordu ve denizden Hull komutasındaki Argus, Hornet ve Nautilus gemilerinin desteğiyle ateş altına alındı. 29 Nisan'da Derne Amerikan kontrolü altındaydı. Eaton, Trablusgarp'ın geri kalanında da büyük bir zafer beklerken, Yusuf Karamanlı'nın Derne'deki Amerikan başarısından çekinerek bir barış önerisinde bulunduğu haberini aldı. Bu, Eaton'ı büyük hayal kırıklığına uğratırken, tıpkı Kolomb gibi gururla karşılanmasına rağmen bir süre sonra unutulmasına neden oldu. Amerika, Trablusgarp genelinde askerî bir zafer kazanmamış olsa da, ancak böyle bir koşulda elde edebileceği bir antlaşmayla Akdeniz'de ticaret güvenliğini garantilemiş oldu. Eaton'ın planı, Amerika'nin tarihi boyunca kendi lehine çok da başarılı bir şekilde uygulayacağı taktiklere örnek teşkil edecek olmasina rağmen, tamamına eremedi. Hamit Karamanlı bir süre Amerika'da devlet yardımıyla yaşadıktan sonra Yusuf Karamanlı ile imzalanan antlaşmanın gizli maddesi uyarınca Trablusgarp'taki ailesiyle bir araya getirildi. Kendisine 1808 yılında Yusuf Karamanlı tarafından Derne hükümetinde görev verilmesine rağmen, iki yıl sonra yeniden bir antlaşmazlık yaşanması üzerine bu defa Hamit, ailesiyle birlikte Mısır'a kaçtı.[13]

Esaret hikâyelerinin amerikan yazınındaki kökeni

Trablusgarp zaferi Amerika'daki milliyetçilik duygularını kamçılarken, hem savaş hem de öncesindeki mücadeleler edebiyatta yankı bulmaya ve halkın yoğun ilgisini çekmeye başladı. Esaret hikâyeleri Amerika'nın kuruluşundan 19. yüzyıla dek zaten en popüler yazın türleri arasındaydı. Esaret hikâyelerinde karşımıza çıkan kimi kavramlar, Massachusetts kolonisinin ilk valisi John Winthrop'un 1629 yılında Arabella gemisindeki vaazı, gazeteci John O' Sullivan'in "Manifest Destiny" makalesi, Amerikan tarihçisi Frederick Jackson Turner'ın "The Significance of the Frontier in American History" makalesi gibi Amerikan karakterinin daimi hareketle şekillenen eşsiz ve dinamik doğasını vurgulayan yazılardan geliyordu. 19. yüzyıl Amerika'nın kimlik oluşturma açısından da en önemli

[13] White, s. 13.

yüzyılı sayılabileceği için bu gibi fikirler diğer yazın türlerine de yansıyordu.

Esaret hikâyelerinin en önemli örneği Mary White Rowlandson'ın King Phillip Savaşı sırasında üç ay boyunca Algonkian yerlileri tarafından esir edilip, kurtuluşundan sonra kaleme aldığı *A Narrative of the Captivity and Restauration of Mrs. Mary Rowlandson*'dır (Bayan Mary Rowlandson'ın Esir Alınışının ve Kurtuluşunun Hikâyesi). Bu kitapta Mary Rowlandson, esaret sırasında tecrübe ettiği zorluklara nasıl katlandığını Püriten değerlerine sarılarak nasıl hayatta kaldığını İncil'i de sıkça alıntılayarak tasvir eder. Bu öykünün basılmasından iki yüz yıl sonra Amerikan okuyucusu esaret hikâyelerine de hiç de yabancı değildir. Üç yüz yıl boyunca Amerikan yerlilerine karşı üstünlük sağlanmış ve fakat bu süreçteki meşrulaştırma söyleminde değişiklik olmamıştır. Köleliğin de çoktan benimsendiği göz önüne alındığında kontrol altında tutulmak istenen azınlığa yöneltilen "vahşi" söyleminin Berberî korsanlarına da uygulanması şaşırtıcı değildir, bilakis halkın tepkisini yöneltme sürecinde son derece ikna edici olmuştur. Esaret, Amerikan kolonilerine Bağımsızlık Savaşı'ndan beri oldukça aşina bir kavramdır. Nihayetinde Amerikan düşüncesinin yapı taşı görevi görmüş kavramlarının köklerine bakıldığında esaretten kurtuluş en ön plandadır. Esaretin doğası 17. yüzyılda dinselden 18. yüzyıla siyasi olarak tarihsel koşullara göre değişiklik göstermiştir. Irk kavramının da mercek altına alınışı 1807 yılında otuz yıl içinde köle sayısının ikiye katlanmasıyla başlamıştır.[14] Bu anlatılardan bazıları Jonathan Cowdery'nin *American Captives in Tripoli; or, Dr. Cowdery's Journal in Miniature. Kept during his late captivity in Tripoli* (Trablusgarp'ta Amerikan Esirleri; ya da, Dr. Cowdery'nin Trablusgarp'taki Esareti Sırasında Tutulmuş Günlüğü), John D. Foss'un *A Journal, of the Captivity and Sufferings of John Foss; several years a prisoner in Algiers: Together with some account of the treatment of Christian slaves when sick: -and observations on the manners and customs of the Algerines* (Yıllarca Cezayir'de esir tutulmuş John Foss'un Hıristiyan kölelerin hastayken gördükleri muameleyi ve Cezayirlilerin davranış ve geleneklerini esareti ve acılarıyla birlikte anlattığı günlüğü), Archibald Robbins'in *An Authentic Narrative of the loss of the American Brig Commerce of Hartford James Riley, Master, Upon the Western Coast of Africa...of the Slavery and Sufferings of the Author and the Rest of the Crew Upon the Desert of Sahara* (Hartford'dan Amerikan Tugayı Commer-

[14] Paul Baepler, "White Slaves, African Masters", *ANNALS*, AAPSS, 588, (July, 2003), s. 92

ce'un Kuzey Afrika kıyısında kaybının gerçek hikâyesi, yazarın ve mürettebatın geri kalanının Sahra Çölü'ndeki kölelik ve acıları)'dır. Bu anlatılar, Amerika'nın Trablusgarp karşısındaki askerî başarı arefesinde Amerikan halkının hali hazırda şekillenmiş olan önyargılarını perçinlerken, kölelik hakkındaki birtakım çelişkili sorunları da gözler önüne seriyordu fakat bu sorunların, yüzyıllardır ortak hafızalara kazınmış birtakım temsiliyet şekilleriyle gölgelenmesi hiç de zor olmadı. "... yüzü bir insandan ziyade bir orangutanınkine benziyordu; gözleri kırmızı ve vahşiydi; bir kulağından diğerine uzanan ağzında sağlıklı dişler diziliydi; üst dudağından çenesine ve göğsüne uzanan uzun kıvırcık sakalıyla korkunç bir görünüme sahipti, o düzgün dişlerin insan eti yiyip yutmaktan başka bir amaç için sivriltilmiş olduğunu tahayyül dahi edemedim."[15] Riley'nin anlatısı bir istisna değil. Bu temsiliyet şekilleri medeniyetle barbarlığın savaşını edebiyata taşırken kolektif bilinci de bu yönde güçlendiriyordu, ki bu savaş aynı yüzyılda Amerika kıtasında zaten başka bir "barbar" azınlığına karşı sürmekteydi.

Bu temsiliyet biçimlerini 19. yüzyılda yazılmış birçok seyahatnâmede de görüyoruz ve bu da esaretin temsiliyeti şekillendirme etkisinin düşünülenden çok daha zayıf olduğunu kanıtlıyor. Seyahatnâmeleri ve esaret anlatılarını diğer türlerden ayıran en önemli motif çelişkili anlatımlardır. Örneğin, Riley Arapçanın kulağına ninni gibi geldiğini yazarken, aynı zamanda okuyucularına Arapların birbirleriyle iletişimde ne kadar âciz kaldıklarını anlatıyor. Ünlü 19. yüzyıl seyyahı Bayard Taylor, Kuzey Afrika'da karşılaştığı Arapları insan olarak algılamakta güçlük çekerken, Doğu'yu ve kabile yaşamını evi olarak benimsiyor.

Şair Doğu ülkesine geldi,
Havada bahar kokusu varken,
Toprak, bir düğün ziyafetine hazırlanmıştı,
Ne de genç ve zarif görünüyordu
Ve şair Doğu ülkesini tanıyordu,
Ruhu yerlisiydi oranın.[16]

---

[15] James Riley, *An Authentic Narrative of the loss of the American Brig Commerce, wrecked on the western coast of Africa, in the month of August, 1815, with an account of the sufferings of her surviving officers and crew, who were enslaved by the wandering Arabs on the great African desert, or Zahahrah, and observations historical geographical made during the travels of the author, while a slave to the Arabs, and in the empire of Morocco.* Hartford, 1817.

[16] Russell H. Conwell, *The Life, Travels, and Literary Career of Bayard Taylor*, (Boston: B. B. Russell & Co., 1879), s. 182.

İkinci bir motif de, mekânların ve tabii kaynakların bir cennet bahçesiymişçesine betimlenmesi, aynı zamanda, o coğrafyada yaşayan insanların bu kaynakları kullanmaktaki âcizliğinin vurgulanması. Kimi zaman açıkça belirtilen kimi zaman da imâ edilen çözüm önerisi ise, daha üstün özelliklere sahip bir nüfusun o coğrafyayı devralması ve gerektiği gibi değerlendirmesi. Bu üstün güç 19. yüzyıl başlarında Fransa iken, 19. yüzyıl sonunda kendini İspanya'yla savaşı sonucunda kolonyal bir güç olarak kanıtlamış Amerika olarak karşımıza çıkar.

Amerikan-Kuzey Afrika Mağrip Ülkeleri İlişkilerinin Sonuçlanması

Trablusgarp'la yapılan barış antlaşmasının Akdeniz ticaretinin güvenliğini sağlamaya yeterli olmadığı zaman içinde anlaşılacaktı. Güvenliği sağlamak için bir Amerikan donanması oluşturuldu. Serbest ticaret önündeki engel bu defa sadece Berberî korsanları değil, Amerika'dan çok daha güçlü bir donanmaya sahip olan İngiltere idi. Savaşa girmeyi göze alamayan Amerikan Kongresi 22 Aralık 1807'de Jefferson'ın İngiltere'ye karşı ticari ambargo kararını onayladı.[17] Bu ambargo, genç Amerikan hükümetine İngiltere'ye vereceği tahmin edilenden çok daha fazla zarar verdi. Akdeniz'de ticaret güvenliği sağlamakla görevli son Amerikan savaş gemileri de geri çekilince Cezayir, üç Amerikan ticaret gemisini ele geçirdi.[18] 1809 yılında James Madison, Thomas Jefferson yerine Amerikan başkanlığına getirildi. Napolyon Savaşları'nın dışında olsa da serbest ticaret engeli ve Amerikan gemilerine tacizler nedeniyle kendini savaşın tam ortasında bulan Amerikan hükümeti, 1812 yılının Temmuz ayında İngiltere'ye savaş açtığını ilân etti. İngiltere'nin Avrupa'da öncelikleri olması ve tüm kuvvetlerinin Amerika'ya yöneltememesine rağmen, iki yılı aşkın bir süre içinde savaş kesin bir şekilde sonuçlanamadı. William Bainbridge, David Porter gibi komutanlar, Trablusgarp'tan sonra kendilerini tekrar gösterme fırsatını buldular. 8 Ağustos 1814'te Gent'te bir barış antlaşması için görüşmelere başlandı ve aynı yılın Ağustos ayında da savaş öncesi şartlarına dönüşü garantileyen bir antlaşma imzalandı.[19]

Bu antlaşmadan ve Napolyon Savaşları'nın sona ermesinden sonra, Akdeniz ticaret güvenliğinin önündeki tek engel yine Cezayir korsanlarıydı. James Madison'ın önerisiyle Kongre 1815 yılının Mart ayında başkana Cezayir'e savaş açma yetkisini verdi. Cezayir gemisi Mashouda'nın

[17] Lambert, s. 176.
[18] Lambert, s. 177.
[19] Lambert, s. 187.

ele geçirilmesinden sonra ve İsveç konsolosunun arabuluculuğu sayesinde Cezayir Beyi Ömer'le Amerika'nın Cezayir'e yıllık vergi ödemeyeceğini ve esir alınan gemi mürettebatının fidye ödenmeden geri verileceğini öngören bir antlaşma imzalandı. Tunus ve Trablusgarp'la da benzer antlaşmalar yapan, hattâ ele geçirilen gemiler için de tazminat alan Stephen Decatur, Trablusgarp'ta esir tutulan diğer Avrupa vatandaşlarının da serbest bırakılmasını da sağlayınca sadece Akdeniz'i serbest ticaret bölgesi haline getirmekle kalmayıp Avrupa güçleri arasında hedeflediği noktaya da yaklaşmış oldu.

19. YÜZYIL OSMANLI İMPARATORLUĞU-AMERİKAN İLİŞKİLERİ

19. yüzyılda Osmanlı-Amerikan ilişkilerine bakıldığında resmî olmayan ilk temasların misyonerlikle başladığını görüyoruz. 1810 yılında İkinci Büyük Uyanış hareketi sonucunda çeşitli Protestan kiliselerine mensup üyeler *American Board of Commissioners in Foreign Missions*'ı kurdu.[20] 1813 yılında ilk misyonerler Hindistan'a gönderilmişti. 1819-1824 yılları arasında Orta Doğu'ya altmış misyoner gönderildi; bunların üçte biri çeşitli hastalıklar sonucu hayatlarını kaybetti. 1829 yılında *Board*, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Ermenilere yönelik bir misyonerlik hareketi başlatmaya karar verdi ve 1831 yılında bu görev William Goodell'e verildi. 1836 yılında Osmanlı İmparatorluğu topraklarındaki toplam misyoner sayısı 41'e ulaştı. 1830 yılına dek Osmanlı İmparatorluğu ve Amerikan hükümeti arasında resmî bir antlaşma imzalanmadığı için bu misyonerler İngiliz konsolosluğu korumasında görev yapmaktaydılar.[21] Nurdan Şafak, misyonerliği "emperyalizmin soğuk yüzünü örten sıcak ve gülümseyen, motoru insan olan mekanizma" olarak tanımlıyor; ve fakat Amerikalı misyonerler imparatorlukta geçirdikleri ilk senelerde böylesine sistematik bir planı uygulamaya geçirmekten oldukça uzaktılar ve Protestanlar 1847 yılında İngiltere'nin önayak olmasıyla millet statüsü kazanana kadar da birçok engelle karşılaştılar. Öncelikle Müslümanların din değiştirmesinin yasak ve Yahudilerin içlerine sızılamayan bir azınlık oluşu Amerikan misyonerlerinin Ortodoks Ermenilere ve Katolik Arap olan Nastûrîlere yönelmesine neden oldu. Misyonerlerin sorunları Ortodoks kilisesinin

[20] Nurdan Şafak, *Osmanlı-Amerikan İlişkileri*, (İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2003), s. 61.

[21] Çağrı Erhan, *Turkish-American Relations: past, present, future*, (London: Routledge, 2004), s. 12

üye kaybından dolayı duyduğu hoşnutsuzluğu sık sık hükümete bildirmesiyle de artış gösterdi.

1802 yılında Thomas Jefferson, iki ülke arasında devam edegelen ticareti göz önünde bulundurarak İzmir'e bir Amerikan konsolosu atamış fakat Osmanlı hükümeti bu konsolosu tanıma gereği duymamıştı.[22] İki devlet birbirini tanımadığı sürece Amerika, ya yüzde iki yerine yüzde altılık[23] gümrük vergisi ödüyor ya da İngiltere bünyesinde Levant Company himayesinde ticaret yaparak neredeyse aynı farkı konsolosluk vergisi olarak İngiltere'ye ödüyordu.[24] Amerikan hükümetinin aksine Osmanlı İmparatorluğu böyle bir antlaşmaya ihtiyaç duymuyordu. Buna rağmen, antlaşma imzalanana dek iki devlet arasındaki ticaret hacmi büyümeye devam etmişti. Özellikle, Yunanlıların bağımsızlık mücadelesi sırasında birçok Amerikalı grubun devlet desteğinden yoksun bir şekilde Yunanistan'a gemilerle yardım göndermesi Babıâli'nin bu antlaşmaya şüpheyle bakmasına neden oluyordu. Fakat 1827 yılında Navarin'de Osmanlı donanmasının neredeyse tümü İngiliz-Rus-Fransız donanmaları tarafından yakılınca 18. yüzyıla dek ittifak ihtiyacı duymayan Osmanlı'nın yeni bir ittifak arayışı içine girmesi Amerika'nın işini kolaylaştırdı.

1830 tarihli dostluk ve ticaret antlaşmasının belki de en önemli maddesi Amerika'nın "en ziyade müsaadeye mazhar devlet" olarak tanımlanmasıydı. Hattâ, antlaşmanın Senato tarafından James Monroe'nun izolasyon politikasına ve George Washington'ın hâlâ geçerliliğini koruyan yalnızlık siyasetine ters düştüğü gerekçesiyle hiçbir zaman onaylamadığı gizli maddenin gerekçesi de Osmanlı İmparatorluğu'nun bu arayışıydı. Gizli madde, Osmanlı Devleti'ne istediği takdirde Amerikan tersanelerinde Amerikan kerestesini maliyet fiyatından kullanarak istediği boyutta geminin Osmanlı'nın Amerika'daki temsilcisi yoluyla inşasına başlanmasını, sözleşme imzalanarak gemilerin Osmanlı'ya teslim edilmesini içeriyordu. Bu maddenin sağladığı avantajla Osmanlı donanmasının yeniden inşa edilmesi amaçlanıyordu.

Andrew Jackson, gizli madde onaylanmadığı takdirde Osmanlı'nın antlaşmayla ilgili tereddütlerinin artacağının ve uzun uğraşılar sonucunda gelinen bu noktadan dönüldüğü takdirde Amerikan lehine imzalanacak bir antlaşmanın mümkün görünmediğinin farkında olduğu için David Porter'i maslahatgüzar sıfatıyla, gizli maddenin onaylanmadığını belirten

---

[22] David H. Finnie, *Pioneers East: The Early American Experience in the Middle East*, (Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1967), s. 25.
[23] Ibid. s. 27.
[24] Nurdan Şafak, s. 98.

bir mektupla beraber İstanbul'a gönderir.[25] II. Mahmud, gizli maddenin reddi karşısındaki hoşnutsuzluğunu şöyle dile getirir: "Frenklerin âdetleri kendilerinin mukaddema söyledikleri sözden nukul etmeğe asla utanmazlar hemen kendilerine menafi'i olacak maslahat ne ise âni tervice bakarlar..."[26] Amerikan hükümeti, bunun yerine maslahatgüzarın Babıâli'ye savaş gemisi inşası ve satın alınması konularında her türlü yardım ve öneriyi sağlayacağını garantiler. David Porter bu koşulu şöyle taahhüt ediyordu: "Ben, ABD Başkanının talimatlarına uygun olarak ve onun adına hareketle, mezkûr ayrı maddenin yerine geçmek üzere ABD'den savaş gemilerinin ve gemi inşasında gerekli kereste ve denizcilik malzemelerinin sağlanması için Babıâli'ye tavsiye ve dostça temennilerde bulunmayı ve mezkûr ayrı maddede tespit edilen menfaatlerin yerine getirilmesine, ABD kanunları ve ABD'nin diğer devletlerde yaptığı antlaşmalara halel getirmemek şartıyla, gayret sarf etmeye daima hazır olacağım."[27] Bu taahhüt yerine getirilir ve önce William Eckford daha sonra da 1840 yılına kadar onun ustabaşı Foster Rhodes Osmanlı donanması için savaş gemilerini yapmayı sürdürür. 1836 yılında Babıâli Amerikalı subayların Osmanlı donanmasında görev yapması isteğinde bulunur fakat Amerikan hükümeti sadece emekli subayların görev yapabileceğini bildirir.

İLK MASLAHATGÜZAR KOMODOR DAVID PORTER'IN MEKTUPLARI

Komodor David Porter'ın önemi, sadece İstanbul'da görev yapan ilk maslahatgüzar olmasından değil, 19. yüzyılın başından beri Amerika, Kuzey Afrika ve Osmanlı ilişkilerinin gelişimini çok yakından izleme talihsizliğine sahip oluşundan da kaynaklanır. 1798 yılında deniz subayı olan Porter, teğmen olarak Berberî Savaşları sırasında görev yaparken müretteb atıyla birlikte yakalanarak bir buçuk yıl boyunca esir tutulur. Amerikan milliyetçiliğinin gelişimini daha sonra yaptığı görevler sırasında örneğin 1815 yılında yazdığı *Journal of a Cruise to the Pacific Ocean* (Pasifik Okyanusu Sefer Günlüğü) ve daha sonra basılan şiirlerinden takip etmek mümkündür. Essex fırkateyniyle keşif gezisi sırasında dönüş hazırlıkları için Marquesas adalarında kalırken, Yerlilere savaş açar ve ikin-

[25] Çağrı Erhan, *Türk-Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökenleri*, (Ankara: İmge Kitabevi, 2001), s. 129.
[26] Fuat Ezgü, *Osmanlı İmparatorluğu-Amerika Birleşik Devletleri, İktisadi, Siyasi ve Kültürel Münasebetlerin Kuruluşu ve Gelişmesi (1795-1908)* [İÜ Edebiyat Fak. Yayımlanmamış Doktora Tezi], İstanbul, 1949, s. 82.
[27] Erhan, s. 131.

ci savaş sırasında Typee kabilesinin birçok üyesini katleder, merkezlerini yok eder. David Porter'ın yönetiminde "huzuru sağlamak" için gerçekleştirdiği bu katliam Herman Melville'in aynı isimli ilk kitabına da konu olmuştur. Daha sonra, 1815-1824 yılları arasında İspanyol ve Latin Amerikalı korsanları durdurmak için gönderildiği Porto Riko'da, komutasındaki arama grubu tutuklanınca, olayı Amerikan hükümetine bildirmeden 200 askeriyle adayı istilâ eder ve askerî mahkemede yargılanarak 6 ay boyunca görevinden uzaklaştırılır. 1830'da Cezayir'e konsolos olarak atanmış, Fransa'nın ülkeyi kontrol altına almasıyla 1831'de maslahatgüzar olarak İstanbul'a gönderilmiştir. 1843 yılındaki ölümüne kadar İstanbul'da görev yapan Porter, 1835 yılında basılan *Constantinople and Its Environs in a series of letters, exhibiting the actual state of the manners, customs, and habits of the Turks, Armenians, Jews, Greeks, as modified by the policy of Sultan Mahmoud, by an American* (Bir Amerikalı Tarafından Yazılan Mektuplarla İstanbul ve Çevresi, Türklerin, Yahudilerin, Rumların Sultan Mahmud Tarafından Geliştirilmiş Şekliyle Yaşamları, Gelenekleri ve Âdetleri) adlı kitabını da buradaki görevi sırasında yazmıştır.

19. yüzyıl sırasında Balkanlar dışında kalan Osmanlı İmparatorluğu topraklarına yapılan geziler sonucunda yazılan 377[28] seyahatnâmeden biri olan *Constantinople and Its Environs*, zamanın birçok seyahatnâmesi gibi mektuplardan oluşmaktadır; kitabı birçok seyahatnâmeden ayıransa, hiçbir yayınlama amacı olmadan yazılmış olması. Kitap hemen hemen aynı yıllarda yayımlanan Nathaniel Parker Willis ya da Bayard Taylor gibi seyyahların kitapları kadar rağbet görmese de, zamanın en saygın yayınevi olan Harper & Brothers tarafından basılmıştır. Amerikan seyyahların önlerindeki en büyük engel İngiliz ve Fransız selefleridir. Edgar Allen Poe, John Lloyd Stephens'in 1837 yılında yayımlanan seyahatnâmesini *New York Review* sayfalarında "Chateaubriand'ın abartılı duygusallığından ve Lamartine'in aşırı heyecanından yoksun" olduğu için övmüştür.[29] Amerika'da en çok satan kitapların hâlâ İngiliz ve Fransız yazarlara ait olduğu bir yüzyılda, David Porter'ın en büyük avantajı gözlemlerini İngiliz ve Fransız edebiyatı mirasıyla değil, kendi deneyimleriyle temellendirecek kadar zamana ve bu deneyimleri yalanlayabilecek bir statüye sahip oluşudur. Kitabın girişinde editör bu özelliği gururla vurgulamaktadır. Bir Türk arkadaşı ve onun ailesiyle piknik yaptığı bir günün akşamında Porter arkadaşına şöyle yazar: "Tam bir keyif günüydü...her şey yeni,

[28] Harold Frederick Smith, *American travellers abroad: a bibliography of accounts published before 1900*, (Maryland: Scarecrow Press, Inc., 1999).
[29] Edgar Allen Poe, *New York Review*, (October, 1837).

beklenmedik ve sürprizlerle doluydu. Yepyeni bir dünyaya adım atmıştım. Türk karakterini taze bir bakış açısıyla görmüş, gözlerimdeki perde inmişti ve her şeyi başkalarının betimlediği şekilde değil, kendi penceremden görmüştüm."[30] David Porter'ın bu avantajı bütün gözlemlerine yansıtamadığını ve anlatıların genelindeki kararsızlığın, özgünlüğünü gölgelediğini görüyoruz. Porter'ın temsiliyet biçimini birçok seyahatnâmede olduğu gibi siyaseti, toplumu ve cinselliği, özellikle de kadınları betimleyişinden yola çıkarak üç kategoride incelemek mümkün. Bu kategorilere göre Osmanlı İmparatorluğu:

1. Batı'nın gelişim dinamiklerinden yoksun bir despotluk, vahşet ve cehalet ülkesi,
2. Eski ve zaman mefhumu olmayan, terk edilmiş ve kalabalık, paradokslar ülkesi,
3. Zevkin, hazzın ve tahayyül edilemeyecek güzelliklerin masalsı ülkesi.

En çarpıcı örneklerle, David Porter'ın İstanbul'daki görevine başladığı günlerdeki gözlemlerini aktardığı mektuplarda karşılaşıyoruz. William B. Hodgson, David Porter'la ve sultana verilmek üzere hazırlanan hediyelerle beraber dostluk ve ticaret antlaşmasını sonuca ulaştırmak için 1831 yılının Ağustos ayında İstanbul'a vardığında David Porter kendisinden üçüncü şahısla "Bakan" olarak söz ettiği 3 Ağustos 1831 tarihli Büyükdere'den yazdığı mektubunda antlaşmanın onaylanması sırasında yaşananları şöyle anlatır:

> Bakan ve Reis Efendi Amerika Birleşik Devletleri hakkında özellikle de Efendinin birçok yerinde soru sorduğu Amerikan yerlileri konusunda hükümetin tutumuyla ilgili uzun uzadıya sohbet ettiler. Bakan bütün sorulara yanıt verdikten sonra, Efendi ona gerçek bir Türk'e yaraşacak sorusunu yöneltti: 'Amerika tüm bunları, çok daha kısa bir süre içinde silahlı kuvvetlerini kullanarak gerçekleştiremez miydi?' Bakan, Amerikan hükümetinin onlara karşı iyi niyet siyaseti uyguladığını, onların topraklarını ellerinden aldığımız ve neredeyse soyları tükendiği için onların merhametimize muhtaç olduklarını düşündüğümüzü ve gücümüz yettiğince onlara yardım ettiğimizi anlattı. Reis Efendi tüm bunların çok nazik hareketler olsa da politik olmadığını belirtti.[31]

[30] David Porter, *Constantinople and Its Environs by an American*, (New York: Harper & Brothers, 1835) Vol. 1, s. 32.
[31] Porter, s. 52.

Kuzey Afrika ülkelerindeki tecrübelere dayanarak yazılmış kimi esaret öykülerinde gördüğümüz paradoksal yorumları David Porter'ın seyahatnâmesinde de görüyoruz. Köleliği belli siyasi ve dinî değerlere dayanarak reddeden ve Kuzey Afrika'da esir alınmış olan yazarlar nasıl bu değerlerin yükseldiğini iddia ettikleri ülkede benzer tecrübelere şahit oluyorlarsa, David Porter da 19. yüzyılda Andrew Jackson başkanlığında Amerikan Yerlilerine iyi niyet politikası uygulanmadığının farkındaydı.

Mektupları yazdığı arkadaşına İstanbul'u bugünkü haliyle betimleyeceğini taahhüt etse de, Porter da, etkilerini altında kalmamaya çabaladığı birtakım Fransız seyyahlar gibi kadın vücudu tasvirlerine mektuplarında zaman zaman geniş yer verir. Bir Pazar sabahı Türk kadınlarını piknik yaparken izleme şansı yakalayan Porter gördüklerini şöyle aktarır:

> Beni en çok etkileyen muhteşem siyah gözleri, güzel yay şeklinde kaşları ve neredeyse yere kadar uzanan parlak siyah saçlarıydı. Tenlerinin narin beyazlığı hiç kuskusuz evde kapalı kalmalarının bir sonucuydu. Bazıları sarı çizmelerini çıkarmış, yerine işlemeli ipek çoraplarını ve terliklerini giymişlerdi: Hayatımda hiç daha düzgün bilekler, daha küçük ve daha güzel ayaklar görmedim.[32]

Porter'ın Osmanlı İmparatorluğu'nda ikametinin resmî statüsüyle ilgili olması, mektupları kişisel önyargılarının ve beklentilerinin izdüşümü olsa da, kendini bir karakter olarak tüm gözlemlerinin merkezine oturtmasını engeller. Başka bir deyişle kitap, bir yandan gerçekçi ve Mark Twain'den beklenecek hicivci bir tarzda yazılmış olmasına rağmen, karakterde düzenli bir gelişim ve değişim görülmez. Üçüncü kategoriye örnek teşkil eden birtakım tutarsız yaklaşımları da bundan kaynaklanır. Farklı zamanlarda aynı koşullara, geleneklere ve insanlara karşı tutumu değişkenlik gösterir. Statüsünü kullanarak doğru ve eksiksiz istatistikî bilgiler verirken, yargıları metnin geneline yayılan bir retoriğe işaret etmez. Zaman zaman insanların yasam tarzlarını kozmopolitan bir bakış açışıyla değerlendirerek "Onların kendi gelenekleri var bizim kendi geleneklerimiz"[33] derken, kimi yüzeysel betimlemelerini tutarsız ve abartılı yargılara taşır: "Yahudi kadınları –Tanrı yardımcıları olsun– İstanbul ve çevresinde gördüğüm en çirkin kadınlar. En azından sadece güzellik bakımından aralarında bir Rebecca bulmak zor. Sadece bakmaya dayanabileceğim bir tanesiyle bile karşılaşmadım; üstelik pis ve hastalıklı görünüyorlar. Rumlar ve Ermeliler ise bambaşka yaratıklar."[34] Bu yüzeysel betimlemelerin

[32] Ibid. s. 30.
[33] Ibid. s. 32.
[34] Ibid. s. 186.

olumlu örnekleri de aynı şekilde yüzeysel yargılar oluşturmasına neden olur. Zira çoğunlukla Osmanlı reformlarını sadece asker üniformalarından takip etmektedir.

David Porter'ın etkilendiği paşaların biyografilerini ve Osmanlı donanmasının ayrıntılı dökümünü içeren mektupları zamanın satış kaygısı taşıyan birçok seyahatnâmesinden daha değerli tarihsel belge nitelikleri taşır. 1830-1843 yılları Osmanlı-Amerikan ilişkilerinin tarihsel, siyasi ve gözden düşmüş bir donanma komutanının kişisel bir muhakemesidir. Berberî Savaşları ve 1830 Dostluk ve Ticaret Antlaşması sonrası zaman zaman inişli çıkışlı, çoğunlukla da durağan dönemin heves ve heyecanla yazılmış bir incelemesidir.

AMERİKA VE OSMANLI'NIN AKDENİZ'DE BAŞLAYAN SEYİR DEFTERİ

Burcu Bostanoğlu*

Akdeniz'de her kaptanın bir kral olduğu dönemlerden beri, bu denizin kendi coğrafi sınırlarını, kendi bünyesini aşan ve tarihin altını üstüne getiren bir devinimi olmuştur. Akdeniz kendi başına bir tarih dünyasıdır. Minoalı çağdan, 16. yüzyılın sonuna kadar, dünya zaten heliolitik ve hidrolik kültürün göbeği olarak Akdeniz'den ibarettir. Braudel'in deyişiyle '...tarihteki Akdeniz'den söz etmek, ona gerçek boyutlarını vermek, onu sınırsız düşünmek demektir...Eskiden Akdeniz tek başına bir evren, bir gezegendi...'[1] Uygarlıklar, bu denizde karşılaşmışlar, kozlarını Akdeniz'in med ve cezirinde paylaşmışlardır. İmparatorluklar, denizi kaybettikçe, karada da boğulmuşlardır. Tarih ve coğrafya Akdeniz'de Batı ve Doğu'yu yaratmış, kimi zaman karşı karşıya getirmiş, kimi zaman iç içe geçirmiştir. 'Deniz kıyısındaki güneş bahçesi', *Mare Internum*-İç Deniz,

* Prof. Dr. Burcu Bostanoğlu, Gazi Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü.

[1] Fernand Braudel (Ed.) "Mekânlar": *Akdeniz, Mekan ve Tarih*, Metis Yayınları, Çev. Necati Erkurt, İstanbul 1990 s. 32.

"*Levante*" ya da "*Saheel*" isimlerini zaman ve mekânın değişik kavşaklarında, 'kendinden ve kendine olan güven'in dinginliğinde taşımış olan Akdeniz, burada her biri kendi geleneğini sürdüren kültürler mozaiği kozmopolit imparatorlukları kurmuş, yıkmış; hangilerinin 'tarihe geçeceğini' belirlemiştir. Akdeniz'de insanlar, tarihi yaratırlarken, inançlarını da burada üretmişler, deniz denizliğinin ötesinde ayrıca bir kutsiyet kazanmıştır. Doğu'nun Batı'sı, Batı'nın Doğu'su olarak Bizanslıların 13. yüzyıl boyunca imparatorluklarını yeniden kurma çabaları başarısızlıkla sonuçlanmış, 14. yüzyıl başlarında ise Akdeniz'de Katalanlar ve Türklerin varlığına sıra gelmiştir. İstanbul'un 1453'te Türklerin eline geçmesi 'tarihsel bir dönemeç' olmuş, Osmanlı Doğu'nun koruyucu rolüne ve Akdeniz'de baş aktörlüğe soyunmuştur. Fatih, artık '*sultan-ı berr u bahr*' :hem karaların hem de denizlerin sultanı diye anılmaktadır. Doğu'nun anahtarı olarak Osmanlı engeli karşısında Batı, Doğu'nun zenginliklerine bağımlı olması sebebiyle yeni yollar aramaya başlamış, süreç sonunda ise Amerika'nın keşfi ve yeni deniz ticaret yolları açılmıştır. 1492, hem İspanya'nın Amerika'yı keşfettiği (*Conquista*) tarihtir hem de Endülüs'te Mağribî varlığına son verdiği (*Reconquista*) tarih olması itibariyle Doğu-Batı karşılaşmasında 'ikinci dönemeç'tir. Ama şu nokta tarihsel bir gerçeklik olarak Akdeniz'in kaderi olmuştur: Akdeniz ne vakit kendi içine kapanmışsa o vakit her bakımdan (kültürel, ekonomik, politik) yoksullaşmış; bu fakirleşme zenginin de kaybını doğurmuştur. Akdeniz tarihinin en önemli *diktum*u burada tek yanlı zengin ve hâkim olunamayacağı gerçeğidir.

15. yüzyılın başından itibaren Akdeniz'in nabzı Barselona, Venedik ve İstanbul'da atmaktadır. Yüzyılın sonunda ise Osmanlı İmparatorluğu'nun Akdeniz'deki varlığı adeta mühürlenmiştir. Deniz politikalarını geliştiren ilk padişah olarak kabul edilen Kanuni Sultan Süleyman'ın unvanı '*sultanü'l-berreyn ve hakanü'l-bahreyn*': 'Akdeniz'in ve Karadeniz'in Sultanı' ifadesinden de takip edilebileceği gibi, 16.yüzyılda Osmanlı icin denizler daha çok ön plana çıkmaya başlamıştır. Braudel'in aktardığına göre Giovanni Botero, 16. yüzyıl sonunda Osmanlı sahillerinin uzunluğunun 3.000 mil olduğunu söylemektedir.[2] 1600 yılına gelindiğinde çoktandır bir *thalassocracy* (deniz imparatorluğu) olan Venedik'in İstanbul elçisi (*bailo*-balyos) Agostino Nani'nin *relazione*'sinde (raporunda) Akdeniz'deki Osmanlı İmparatorluğu için kullandığı sözcükler Braudel'in Akdeniz için kullandığı sözcükler ile aynıdır: '...bu imparatorluk bir devlet

[2] Fernand Braudel, *Maddi Uygarlık, Ekonomi ve Kapitalizm, 15.-18. Yüzyıllar*, çev. M. Ali Kılıçbay, C. III, Gece Yayınları, Ankara, 1993, s. 402.

değil, bir evren'.[3] Denizlerin iki büyük gücü Osmanlılar ile Venedikliler arasındaki uzun savaş Osmanlılar lehine sona ermiş ve 1520'de tahta çıkan Kanuni Sultan Süleyman saltanatının açılışını Rodos'un fethiyle süslemiştir. Artık, Dalmaçya'dan Mısır'a kadar tüm Akdeniz kıyıları Osmanlılarındır. 1571 Korinthos körfezindeki İnebahtı (*Lepanto*) yenilgisine kadar Akdeniz'de, Osmanlılar Venediklilere, Cenevizlilere, İspanyol ve Portekizlilere ve her türden korsanlara karşı denizdeki üstünlüğü yaşamışlardır. Venedik hükümetinin bir başka İstanbul elçisi Garzoni, *relazione*'sinde 1573'te, yani İnebahtı yenilgisinden sonra bile, Osmanlı donanmasının hâlâ bütün Hıristiyanlık âlemine acı çektirebileceğini söyler: '*travagliare la cristianita tutta*'.[4] 1574'te donanma Tunus'u alınca Osmanlı, Kuzey Afrika'daki egemenliğini sağlamlaştırmış ve donanmanın daha da güçlenmesinde Kuzey Afrika'daki Mağribî-Müslüman korsanların tecrübesi de büyük rol oynamaya başlamıştır.

KORSANLARIN DENİZİ

Uzun sahiller üstündeki uzun tarihinin başından itibaren Akdeniz'de ekonomik-politik varlığın çok önemli cephelerinden, göstergelerinden biri korsanlık olmuştur. Korsanlık tarihinin henüz ciddi örneklerinin yazılmamış olması büyük bir eksikliktir, eğer yazılacak olursa geçmiş artık eskisi gibi olmayacaktır. Tarihinin seyrinde korsanlık, bir politik antite adına (prens, kral, imparator, padişah, devlet vs.) özel izin belgesi ile bir geminin deniz savaşına katılması anlamına geliyordu. Deniz savaşları da çoğunlukla korsanlarca yürütülmekteydi. Yani korsanlık 'yasal' sayılan ve esasında 'ekonomik' bir faaliyetti. Kimi Batı yazarlarına göre özellikle Akdeniz'dekiler korsan (*privateer,corsorio*) değil deniz haydudu (*pirates, pirato)* yani, gemilere kendi hesabına, yağmalamak amacıyla saldıran özel şahıslardı.[5] Korsanlık ve deniz haydutluğu arasında hukuki bir ayrım yapılmakta idiyse de, bu ayrımı fiiliyatta tespit edebilmek çok kolay değildi. Deniz haydutluğu zaten ancak 17. yüzyıl sonuna doğru yasaklanmaya başlamıştır.

Denizlerin tarihine baktığımızda 13. yüzyılda Bizans'ın da Ege adalarını korsanların yardımıyla ele geçirdiğini görürüz. Ege denizinde üç yüz yıl kadar sürecek 'Latin egemenliği' döneminde Venedik, Cenova, Bologna, Floransa, Fransa, Katalonya ve Galicia kolonileşmesine karşı

[3] Lucette Valensi, *Venedik ve Bab-ı Ali-Despot'un Doğuşu*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1987, s. 98.

[4] ibid., s. 54., ayrıca bkz.:İdris Bostan, *Beylikten İmparatorluğa, Osmanlı Denizciliği*, Kitapyayınevi,İstanbul,2006

[5] Joshua E. London, Victory in Tripoli: How America's War with the Barbary Pirates Established the U.S. Navy and Shaped a Nation, John Wiley & Sons, (2005).

1263-1278 yılları korsanların Bizans için çalıştığı yıllardır.[6] 14. yüzyıldan başlayarak önce Ege, sonra da Akdeniz'e yayılacak Osmanlı-Venedik savaşı yaklaşık iki buçuk yüzyıl sürecektir. Akdeniz'in iki devi arasındaki ilişkiler ticaret ekseninde şekillenirken, kimi zaman savaşın ticaretten daha kârlı olduğuna kanaat getirildiğinde savaş hâkim olacaktır. Kanuni Sultan Süleyman zenginliklerin taşıyıcısı olan Akdeniz'deki üstünlüğünü ispatlayınca, bu yıllarda İspanyol yarımadası ile Kuzey Afrika kıyısı arasındaki denizin mutlak efendileri olan Cezayir korsanları da Osmanlı İmparatorluğu ile anlaşmışlar ve korsanların reisi Barbaros Hayrettin de (*Barbarossa* ya da vakanüvislerin deyimiyle Cezayir Kralı) 1534'te kaptanıderya rütbesine getirilmiştir. Yerasimos'tan öğrendiğimize göre, 1546'da Ege adalarına uğrayan Pierre Belon du Mans anılarında, Mağribi korsanlığının Osmanlı deniz kuvvetleriyle birleşmesiyle özellikle Ege adalarındaki halkın uzun bir dönem savunma kaygısı duymadan barış ve refah içinde yaşadığını aktarmaktadır.[7] 1566'da Ege adalarının Osmanlı İmparatorluğu'na katılması Akdeniz'de yeni dalgalara yol açacaktır. 1570'te Türkler Kıbrıs'ı alacak, 1571'de ise İnebahtı'da Osmanlı donanması yok edilecektir. II. Felipe'in İnebahtı zaferi mali açıdan İspanya'nın buhranı olmuştur. Batı Akdeniz'in savunmasının ağırlığını taşıyamayan II. Felipe Amerika'dan gelen altın ve gümüşe bel bağlamış ve bu sayede ekonomisini düzeltmiştir. Fakat Yeni Dünya'dan gelen bu zenginliğin, maden gemilerinin bir başka bekleyeni de Atlantik'te İngiliz ve Fransız korsanları olmuştur. Bu dönem korsanlar için çok verimli bir dönemdi; Akdeniz her türlü gemi ve dolayısıyla her türlü ganimet kaynağı ile doluydu. Kuzey Afrika kıyıları ise bu açıdan mükemmel avlanma bölgesiydi. Burada elde edilen en küçük miktar ganimet üzerinden alınan payla büyük gelirler elde ediliyordu. Cebelitarık Boğazı'ndan geçen Yeni Dünya'nın zenginlikleri bölgeye korsanları da çekmekteydi. 15. yüzyıl sonu ve 16. yüzyıl dönemi korsanlığın da en ihtişamlı dönemlerinden sayılmaktadır.[8] Akdeniz tarihi bu dönemde imparatorluklar resmigeçidi olduğu kadar, aynı zamanda korsanlar resmigeçididir de. Osmanlı İmparatorluğu'nun Cezayir, Trablusgarp ve Tunus'u ele geçirmesinden sonra Mağribî korsanlığı karşısında Batı korsanlığını ve onun üssü olarak da Malta'yı bulur. Artık denizlerde Müslüman ve Hıristiyan korsanlığı katego-

[6] Stefanos Yerasimos (Ed.), *Tournefort Seyahatnamesi-Joseph De Tournefort*, 1. Kitap, çev. Ali Berktay, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2005 s. 8-12.
[7] ibid., s. 12.
[8] Jurien de La Graviere, *Doria ve Barbaros*, çcv. Ayşe Meral, Profil Yayıncılık, İstanbul, s. 101., ayrıca bkz., John Francis Guilmartin, *Gunpowder and galleys: changing technology and Mediterranean warfare at sea in the sixteenth century*, Cambridge University Press,1974

rileri oluşmuştur ve fakat nihayetinde her iki kesimin de ganimetin dininin olmadığı düsturuna inandıklarını gösteren örnekler çoktur.[9] Mesela, İspanya'nın dini baskılarına karşı çıkan Hollandalı korsanların 16. yüzyıl sonlarında Müslüman isimleri alarak '*liever Turks dan Paaps*' ('papanın dinine –katolikliğe– geçmektense, Türk –Müslüman– olmayı tercih ederim') sloganıyla korsanlığa devam ettikleri bilinmektedir. Akdeniz'de İspanya ve Sicilya'nın Araplarca istilasından itibaren bir fay hattı olarak ortaya çıkan hilal ile salibin çekişmesi, bu defa korsanlık üzerinden tezahür etmeye başlamıştır. Batı korsanlığı başlangıçta Batı Akdeniz ve Kuzey Afrika korsanlığına karşı savaşırken, Osmanlı zayıfladıkça Doğu Akdeniz'e doğru kayar. 1669'da Venedik Girit'i Osmanlı'ya kaptırınca, Ege ve Doğu Akdeniz'de Batı'nın varlığını Hıristiyan korsanlar üstlenmişlerdi; bunların bandıraları ise Fransa, Malta, Livorno, Portekiz, Toscana, Savoia, Cenova'ya aitti. 1683 Viyana Kuşatması'nın ardından Hıristiyan devletlerinin Osmanlı'ya karşı giriştiği 1699'a dek süren uzun savaşta da korsanlık hız kazanmış, Akdeniz'in tarihine doğrudan ve dinamik bir boyut eklemiştir. 1699'ta Ruslara Karadeniz'deki ilk limanı (Azak) bırakan Karlofça antlaşmasıyla iki yüzyıl sürecek bir Osmanlı parçalanma sürecinin başlaması ve Pasarofça anlaşması ile de artık Venedik ile birlikte Batı korsanlarının da geri çekilmesi sonucunda ise Akdeniz'de deniz ticaretinin nüvesi olan korsanlık, yavaş yavaş yerini korsanların çocuklarının uğraştığı kabotaja, ardından da sonraki nesillerin uğraşı armatörlüğe bırakacaktır.

AMERİKA'NIN AKDENİZ'DEKİ İLK SAVAŞI

Osmanlı ile Amerika'nın Akdeniz üzerinde başlayan ilk teması da korsanlar sebebiyle olmuştur. Dünyanın en denizci halklarının başında gelen Amerikalılara 1700'lerden itibaren dünyanın yedi denizlerinde rastlamak mümkün olmuştur. Amerikan kıyılarından çıkan tüccar ve korsan gemileri Antiller'e, Güney Amerika'ya, Pasifik'e, Avrupa'ya ve Akdeniz'e ulaşmışlardır. Hattâ Braudel'in deyişiyle Amerika'nın gerçek kurucu babaları (*founding fathers*) denizciler olmuştur. Amerika Birleşik Devletleri henüz kurulmadan önce, Amerikan kolonileri deniz taşımacılığı, deniz ticareti, korsanlık ve balıkçılık da dâhil olmak üzere denize dair her türlü fırsatı (*opportunity*) kullanarak 1700'lerde dünya ekonomisine karışmışlardı. Kuzeyin kolonileri özellikle New England bölgesi ve başta Boston, Philadelphia koloni denizcileri deniz ticaretindeki üstünlükleriyle metropole karşı ayaklanmaları başlatan itici güçler olmuşlardı. Bu denizciler

[9] Yerasimos, s. 18., ayrıca bkz., John H. Pryor, Geography,technology and war: studies in the maritime history of the Mediterranean, 649-1571, Cambridge University Pres,1988

Akdeniz'e de buğday, tuzlu balık, tütün, un, pirinç ve mısır götürüyorlar ve Akdeniz'de ticaret yapıyorlardı. Akdeniz'de serbestçe ticaret yapabilmek için diğer devletler gibi senelik vergi, haraç, mühimmat vermek; ayrıca anlaşma yapmak mecburiyetindeydiler. İngiliz kolonileri statüsündeyken İngiltere donanmasının koruması altında ve İngiltere'nin bu vilayetlerle yaptığı anlaşmalar çerçevesinde Akdeniz'e rahatlıkla girip çıkan Amerikan gemileri, kolonilerin III. George ve İngiltere ile savaşı başlayınca ise kendilerini Mağribî korsanlar karşısında savunmasız buldular. Osmanlı'nın Mağrip bölgesindeki vilayetleri olan Cezayir, Trablusgarp ve Tunus ya da bir başka deyişle Garp Ocakları ile de ticaret ve ticaret anlaşmaları yapan Amerika, Osmanlı ile ilk kez Akdeniz sularında karşılaşmıştır. Dönemin belli başlı ekonomik kaynaklarından olan korsanlık sayesinde geçimlerini kazanan Mağribî vilayetlerin, Akdeniz'e gelen Amerikan gemilerini yakalayıp Yeni Dünya'dan gelen zenginliklere el koyup içindekileri esir alarak kurtuluş parası karşılığı serbest bıraktıkları da oluyordu. Amerikalılara göre bunlar deniz haydutluğu yapmaktaydılar, oysa Mağribîlere göre kendileri yasal olarak korsanlıkla uğraşıyorlardı. Amerikan resmî belgelerinin Akdeniz ticareti hakkında verdiği rakamlara göre yılda yaklaşık 80-100 gemi Akdeniz'deki limanlarla ticaret yapmaktaydı.[10] Amerikalılar aralarındaki serbest ticaret anlaşmalarına rağmen, Mağribî korsanların gemilerine el koymalarına karşılık tarihlerinde ilk kez ve fakat son olmayacak şekilde, savaş gemilerini Akdeniz'e gönderdiler. Amerikan tarihinin 1776'da başlayıp 1815'te sona eren bu pek de bilinmeyen denizaşırı savaşlarına *Barbary Wars* adı verildi. Amerikan coğrafi terminolojisinde Cebelitarık Boğazı'nı kontrol eden Mağribî eyaletlerin isimlendirilmesi ise *Coast of Barbary* şeklinde olmuş ve de bu ismin diplomatik olarak ilk kez Amerika'nın 1778'de Fransa ile imzaladığı Dostluk ve Ticaret Anlaşmasının 8. maddesinde bahsi geçmiştir.[11] Bağımsızlığını henüz kazanmış olan Amerika Birleşik Devletleri (ya da "Memâlik-i Müctemi'a-i Amerika Devleti") 1786 Fas, 1795 Cezayir, 1796 Trablusgarp, 1797 Tunus ile anlaşmalar yapmış, anlaşmalara rağmen korsanlar saldırılarını sürdürmüş ve senelik vergi ve haraçlarını yükseltmişlerdir. 18. yüzyıl sonlarında artık kendi kıtalarındaki savaşlardan yorgun düşmüş Amerikalıların bazıları için vergi ve haracı ödeyip serbest ticarete devam etmek işin daha kolayı ve mantıklısıydı. Vergi ve haracı ödeyip yola devam etmek ya da ödemeyip Mağribî güçlere karşı savaş

[10] Naval Documents Related to the United States Wars with Barbary Powers, prepared by office of Naval Record Library, Navy Department, Washington, 1939'dan aktaran Mine Erol, *Osmanlı İmparatorluğunun A.B.D. ile yaptığı Ticaret Anlaşmaları*, Konya, tarihsiz, s. 9.

[11] http://www.yale.edu/lawweb/avalon/diplomacy/france/fr1788-1.htm

açmak tartışması aslında, Amerika'nın kuruluş yıllarındaki politik ve toplumsal yapısını ve de anayasasını da belirleyecek bir nitelikte olmuştur. Tartışma Amerikan politik-kültürel zihniyetinin bu çağlara evrilişini biçimlendirmiştir. Bir tarafta Akdeniz'deki bu tehdide karşı merkezî otoriteyi muhafaza etmek, güçlü federal bir birlik, güçlü bir donanma, güçlü bir askerî kuvvet gerekir diyenler ile diğer tarafta tehdidin saldırıyla değil, parayla giderilebileceğine inananlar etrafında politika şekillendi. Alexander Hamilton, James Madison, John Jay gibi isimler birinci grupta; John Adams ise ikinci grupta yer alıyorlardı ve fakat vergi-haraç toplamı daimi bir şekilde arttıkça Amerikan kamuoyu arasında savaşa yatkınlık da artmaktaydı. Uzun bir süre, Amerikan hükümeti görüşmeler yoluyla Akdeniz'deki ticaretine devam etmeyi denemiştir.[12] 1786 yılında Paris büyükelçisi olan Thomas Jefferson (hiçbir ülkeyle ittifak kurmama siyasetinin –Jefforsonci siyaset– önderi) zamanın Londra büyükelçisi John Adams ile birlikte İngiltere'deki Trablusgarp büyükelçisiyle yaptıkları görüşmede istedikleri şekilde anlaşamadılar. Jefferson bu arada Amerikan Devrimi'nin denizci kahramanı John Paul Jones'u 1788-1789 yıllarında Rus Çariçesi Katerina ile buluşturup Mağribîlerin tepedeki gücü Osmanlı Devleti'ne karşı Karadeniz'de kullanmıştı. Jones'un aslında nihai amacı İstanbul'a saldırmaktı ancak ömrü yetmedi. Thomas Jefferson ise baştan itibaren Mağribî güçlerle başetmenin tek yolunun savaşmak ve Amerika'nın dikkate alınması gereken bir güç olduğunu zamanın daha güçlü devletlerine göstermek gerektiğine inanmıştır ve başkan olduğunda da Tunus Konsolosu William Eaton ve bir grup denizciyi 'gizli misyon' ile bölgeye göndermiştir –ki bu misyon bir görüşe göre, Amerika'nın uzak diyarlardaki ilk 'örtülü operasyonu' ve yabancı topraklara Amerikan bayrağının ilk kez dikilmesinin örneğidir. Bunun ötesinde ise, bu olay Amerikan Bahriye Marşı'nın satırlarında ve Amerikan *arketipi*nde, kolektif bilincinde yerini almıştır: 'Montezuma yurtlarından Trablus sahillerine kadar..' (*"From the halls of Montezuma to the shores of Tripoli."*)[13]

Bir görüşe göre, Amerika'nın tarihindeki 'teröre karşı ilk savaşı' ve ilk 'medeniyetler arası çatışma', hilal ile salibin yeni bir çekişmesi, 1801-1805 yıllarındaki Osmanlı Vilayeti Cezayir'e karşı savaşıdır.[14] Osmanlı döneminde Trablusgarp, Cezayir, Tunus gibi Kuzey Afrika vilayetlerinin

[12] Bkz. Richard Zacks, *The Pirate Coast: Thomas Jefferson, the First Marines, and the Secret Mission of 1805*, Hyperion, 2005; ayrıca bkz. A. B. C. Whipple, *To the Shores of Tripoli: The Birth of the U.S. Navy and Marines*, Annapolis,MD, c1991, 2001.

[13] Bkz. Joseph Wheelan, *Jefferson's War: America's First War on Terror, 1801-1805*, Carroll & Graf, 2003.

[14] Bkz. ibid.; ayrıca bkz. Frank Lambert, The Barbary Wars: *American Independence in the Atlantic World*, (2005).

emanet edildiği şahıslara 'dayı' denirdi (Cezayirli Mustafa Dayı-*Dey Mustafa of Algiers*, Karamanlı Yusuf Dayı-*Dey Yusuf of Tripoli* vs.) ve Babıâli'ye bağlılık bildirene valilik verilirdi. Trablusgarp'ın dayısı Karamanlı Yusuf da paşa ve vali olmuş, 1801'de arkasına o yıllarda eski sömürgesinin *Yankee*lerinden nefret eden İngilizlerin desteğini alarak Amerikan gemilerine savaş açmıştı. 1802'de bu atmosferden yararlanarak Amerikan kongresi Akdeniz'e daimi bir filo göndermeyi ve savaş ilânını kabul etti.[15] Amerika, Trablusgarp Limanı'nı abluka altına almak isterken, Philadelphia firkateyni Yusuf Karamanlı Paşa'ya esir düşünce; ABD'nin Tunus Konsolosu William Eaton, Yusuf Karamanlı'nın paşalıktan ve iktidardan uzaklaştırdığı ağabeyi Hamid'le modern deyişle 'rejimi değiştirerek' iktidara geçirmek vaadiyle ittifak kurmuştur. Eaton, Hamid ile birlikte, Trablusgarp'a komşu Derne kalesine saldırır ve kaleye Amerikan bayrağı çekilir. 1805 yılında, Hamid'in Mısır'a sürülmesi ve bir kereye mahsus 60 bin dolar baç ödenmesi koşuluyla Yusuf Karamanlı Amerikalı tutsakları serbest bırakır ve artık haraca kesmemeye söz verdiği ABD ile bir de 'dostluk ve ticaret anlaşması' imzalamıştır.[16] İşte Akdeniz'deki bu ilk denizaşırı başarının hatırasına Amerikan Bahriye Marşı'nda Derne'nin de adı geçmektedir (Boston'daki bir sokağa da "Derne Sokağı" adı verilmiştir). Eaton'un 1805'teki bu entrikaları ise bazılarınca Arabistan'da T. E. Lawrence'ın hikâyelerine benzetilmektedir. 1805 yılı aynı zamanda Trafalgar Savaşı'nın da yılıdır. Akdeniz'e yeni bir gücün geldiğini, Avrupa da farkındadır.

1815'te de Cezayirli Ömer Paşa ile bir anlaşma imzalayan Amerika, bu dönemden itibaren hem Akdeniz'deki ticaretini artıracak hem de buradan elde ettiği kazançla, kendi yarımküresinde Karayip ve Güney Amerika bölgelerindeki gücünü tesis etmeye yoğunlaşacaktır.[17] Amerika artık 'dünya işlerinin' merkezinde ve Akdeniz'dedir.

AKDENİZ'E 'AÇIK KAPI'

Amerika'nın Akdeniz'deki ilk savaşının önemli bir sonucu Osmanlı ile olan ticari ilişkilerin diplomatik ilişkilerle resmî şekle bürünmesidir.[18] Amerikalı işadamları David Offley ve Woodman'ın 1811'de İzmir'de açtıkları şirketin ortaklarından Offley, 1824'te ilk ABD konsolosu olarak

[15] http://www.yalc.edu/lawweb/avalon/statutes/bar03.htm

[16] Bkz. Michael Oren, *Power, Faith, and Fantasy: America in the Middle East, 1776 to the Present*, W.W.Norton & Company, 2007.

[17] Burcu Bostanoğlu, "ABD'nin Latin Amerika Retoriğinden Örnekler", *Avrasya Dosyası* içinde C. 1, No. 4, ss. 114-131, 1995.

[18] Bkz. Burcu Bostanoğlu, *Türkiye-ABD İlişkilerinin Politikası, Kuram ve Siyasa*, İmge Yayınları, Ankara, 1999.

da atanmıştır. Bu dönemde ilişkilerin gelişmesi için, Osmanlı'dan çok Amerika gayret göstermiştir; hem Saray, Londra'ya olan yakınlığı dolayısıyla çekingen bir tutum izlemiştir, hem de Osmanlı'nın Atlantik'in öbür kıyısında Amerika ile ticaretten beklentisi yoktur. *Navarin*'de İngiliz donanmasının da katkılarıyla gemilerinin çoğunu kaybeden Osmanlı, ancak 1830'da donanmasını yeniden kurmak için gereken dış yardım arayışları içinde, Amerika ile *Seyrüsefain ve İcra-ı Ticaret Anlaşması*'nı imzalamıştır.[19] Anlaşmanın gizli bir ek maddesi, Amerika'nın Osmanlı için savaş gemileri inşa etmesini öngörmektedir. Senatonun kabul etmeyeceği anlaşılınca, madde Türkçe metinden çıkarılmış, İngilizcesinde ise kalmıştır. Bu da, Amerika'nın "izolasyonist" politikasını, aslında, ulaşılabilen yerlerde dünya politikasına dönüştürme isteğinin ABD yönetimlerinde başından beri varolduğuna işaret eden bir başka gösterge sayılabilir. Ardından, 1831'de ABD İstanbul Elçiliği kurulmuş ve Commodore David Porter, maslahatgüzar olarak atanmış, 1839'da elçi payesi almıştır. Karşı elçilik ise ancak 1867'de açılabilmiştir.

Osmanlı ahalisi ise, Amerika'yı fazla tanımamıştır. Ancak, Protestan misyonerler 1820'lerde İzmir'e gelmiş, 1824'te Beyrut'ta Amerikan Üniversitesi'nin nüvesi oluşturulmuş, 1863'te *Robert College* olarak anılacak okul, 1940'ta Cyrus Hamlin tarafından Bebek'te kurulmuş, 1890'da da Amerikan Kız Koleji açılmıştır. Misyoner kolejleri, 1870'ten itibaren Anadolu'nun özellikle Hıristiyan azınlıkların yoğun bulundukları yörelerine yayılmış; Antep (1873), Harput (1874), Merzifon (1886), İzmir (1887) ve Tarsus'ta (1888) kolejler, Doğu Anadolu'da da 21 misyoner okulu açılmıştır. Ayrıca, özellikle Bahriye-i Humayun'dan subaylar gemi inşa öğrenimi için 1850'den itibaren Amerika'ya gitmeye başlamış, Amerika'nın Türk denizciliğine büyük katkıları olmuş, gemi inşa mühendisi Henry Eckworth Amerikan modeli savaş gemileri yapımını yönetmiş, onun yerine gelen Foster Rhodes da İstanbul'da ilk buharlı gemiyi inşa etmiştir. Bu arada, ordu için ABD'den tüfek alımı da başlamıştır. ABD'nin elindeki iç savaş artığı tüfekler, dağılmaya başlayan Osmanlı İmparatorluğu'nun tek çare olarak gördüğü askerî tedbirlerin arttırılmasında kullanılmıştır.[20] Amerika'nın Osmanlı ülkesindeki eğitim seferberliği, Akdeniz'deki İslâm-Hıristiyanlık fay hattı bakımından da ilginç bir nokta arz etmektedir: Protestan kökenli 'Amerikan Misyoner Teşkilatı'

[19] ibid.

[20] Ercümcnt Kuran, "XIX. Yüzyılda Osmanlı Türklerinin Amerika'yı Tanıması", *500. Yılında Amerika*, Recep Ertürk, Hayati Tüfekçioğlu (der.), Bağlam Yayınları, İstanbul, 1994, s. 39; bkz. Akdes Nimet Kurat, "Türk-Amcrikan İlişkilerine Kısa Bir Bakış" (1800-1959), Ankara, 1959.

(*American Board of Commissioners for Foreign Missions*) Orta Doğu'da, inançlarını kiliseler yerine okullar açarak yaymayı yeğlemiştir. Ancak, Amerikalı işadamları, bu bölgede misyonerlerin faaliyetini Babıâli'de kuşku ve antipati uyandırmaları dolayısıyla tasvip etmemişlerdir. Amerikan politikası ve diplomasisinde Protestanlığın her zaman bir etkisi olmuştur. Tarihinin başından itibaren, Amerikan dış politikasında "*WASP*", yani "beyaz, Anglo-Sakson ve Protestan" kesim belirleyicilik taşımıştır. *Board*'un 20. yüzyıl başlarındaki başkanı James L. Barton, "seçilmiş Protestan, beyaz bir Amerikalı"nın gözüyle, ulusları üçe ayırmıştır: Başkalarını yönetmeye muktedir olanlar, yani WASP'lar; kendi kendini yönetebilecekler (bu konuda özellikle Ermeniler üzerinde durmuştur) ve her ikisini de yapamayacak olanlar, yani Türkler. Barton, ABD hükümetine de, İstanbul Elçisi Henry Morgenthau aracılığıyla baskı yaparak, Wilson prensiplerinin uygulanmasında ısrar etmiştir. Ona göre, I. Dünya Savaşı, *salibin hilale kesin zaferiyle biten son Haçlı seferidir* ve bu zaferin gereği yerine getirilmelidir. Barton'ın görüşleri ile S. Huntington'ın 1990 başlarındaki Avrupa ve Batı'yı Katolik ve Protestan ile Ortodoks ve Müslüman toplumlar arasında, üstelik muhtemelen kanlı savaşların boyunca çıkacağı bir çizgi ile ayıran fütürolojisi, Haçlı zihniyetinin ve WASP üstünlüğü teorisinin pek de tarihe gömülmediğini düşündürmektedir. Haçlı Seferleri, Kudüs'ü Müslümanlardan kurtarmak için yapılmışsa da, Ortodoks Bizans cemaati de Katolik Haçlılardan epey çekmiştir.[21]

Amerika'nın siyasi ilgisi, her yerde olduğu gibi, Osmanlı'da da ekonomik ilgi odaklarına bağlı biçimde başlamış ve gelişmiştir. Ekonominin kavşağı olarak da yine Akdeniz başroldedir. 1862'de Amerika imzalanan yeni Seyrüsefain ve Ticaret Anlaşması ile diğer Batılı ülkelerin de yararlandıkları "En Ziyade Müsaadeye Mazhar Ülke" statüsüne geçmiştir. Türkiye'nin yabancı sermayeye açılmasının ilk girişimi, Amerika'dan; Osmanlı devletinin son günlerinde gelmiş, Cumhuriyetten sonra tekrar gündeme getirilmiştir: "Chester Projesi" diye de anılan bu girişim, Doğu Anadolu'nun bir demiryolu ağıyla örülmesini öngörmektedir. Albay Colby M. Chester, 1900 yılında İstanbul'a gelen bir geminin komutanıdır. Osmanlı toprağındaki zengin iş olanakları dikkatini çekmiş; ulaşım ağının yetersizliği dolayısıyla fırsatların gerçekleşemediğini görerek, demiryolu projesini ortaya atmıştır. Projeye, ancak, idareyi elinde tutabilmek yönünden ulaşıma verdiği önem dolayısıyla 1908'den sonra İttihad ve Terakki ilgi göstermiştir. Chester, Meclis-i Mebusan'a teklifini vermiş, demiryollarını yapmayı üstlenmiş ve *Ottoman-American Development Company*

[21] Bkz. Bostanoğlu, 1999.

(OADC) adlı bir de şirket kurmuştur. Mevcut ana hatta eklenerek, Sivas'tan Karadeniz'e, Harput, Ergani, Musul, Kerkük üzerinden Süleymaniye, Bitlis, Van ve Halep'e; oradan da Akdeniz'e ulaşan proje, Amerikan Başkanı William Howard Taft'ın da desteğini almıştır. Türkiye OADC ile bir anlaşma yapmıştır. Büyük Millet Meclisinin de onayladığı anlaşmanın ilginç bir yönü, İngiltere ile önemli tartışma konusu olan Musul-Kerkük petrollerine Amerika'nın karışma olasılığını içermesidir. Anlaşmanın TBMM'ce onaylanması, İngiltere ve Fransa'yı kızdırmıştır ve fakat Chester'ın, savaştan sonra yeniden kurduğu OADC ortaklar arasında ayrılık başgösterince, projeyi finanse edemeyecek duruma düşmüş, Türkiye de, 1923 sonunda anlaşmayı iptal etmiştir.[22]

I. Dünya Savaşı'nda, Almanya'ya savaş ilân eden Amerika, Osmanlı devletine ise etmemiştir. Buna karşılık, Berlin'in baskısıyla, Babıâli, 1917 yılında ABD ile diplomatik ilişkilerini kesmiş ama bunu yaparken özür dilediği gibi, toprağındaki Amerikan okullarına ve misyonlarına dokunmamıştır. Amerika ile Türkiye arasında siyasal ilişkiler ilk kez I. Dünya Savaşı'ndan sonra yoğun biçimde gündeme gelmiş; bazı Türk aydınlar, Amerikan mandasını, ülke için bir kurtuluş umudu saymışlardır. Sömürgecilikten farklı olarak *manda*, Cemiyet-i Akvam Misakı'nın 22. maddesinde, kendini idareden âciz hale düşmüş halkların, kendi kaderlerini tayin edebilecek hale gelmelerini sağlayacak *"mukaddes bir medeniyet görevi"* olarak tanımlanmıştır. Amerika, Türk aydınına, Avrupalılara göre, hak ve özgürlükler konusunda çok daha anlayışlı ve idealist görünmüştür. Örneğin, Halide Edib (Adıvar), başlangıçta bu idealizme kendisini kaptırmıştır; Sivas Kongresi'nde ise manda fikri kökten reddedilmiştir.

İstiklal Savaşı'nın ardından, Lozan Konferansı sırasında, ABD görüşmelerde gözlemci bulundurmak istemiş, görüşlerini de muhtıralarla Londra, Paris ve Roma hükümetlerine bildirmiştir. ABD, muhtırada, "çıkarlarının kaale alınmasına herhangi bir diğer güç kadar hakkı olduğunu" müttefiklere bildirerek, korunmasını istediği çıkarlarını şöyle sıralamıştır: Gayrimüslim hak ve menfaatinin korunabilmesi için elzem olabilecek kapitülasyonların devamı; insani, eğitsel ve dinî kurumların güvence altında korunması; ticari girişimler için ayrımsız ve kimseye özel ayrıcalıklar tanınmaksızın fırsat eşitliği; Amerikalıların uğradıkları zararın tazminatı; azınlıkların korunması için tedbirler, boğazların serbest kullanımı konusunda güvence; arkeolojik araştırma ve çalışmalar konusunda makul fır-

[22] ibid.

sat tanınması.[23] Amerika'nın müttefiklerine Türkiye'ye ilişkin olarak iletti̇ği talepler, kendi kıtasında *izolasyon*a çekilen bir devletten çok, dünya politikasında mevcut güçlerle çatışmaya girmeden etkinliğini arttıracak "*açık kapılar*" arayan bir potansiyel dünya gücü olduğu izlenimi vermektedir. Nitekim Washington, muhtıra ile ilgili olarak elçilerine gönderdiği talimatta, Türkiye'deki ticari çıkarlarının korunmasından söz ederken, "Sevres'deki nüfuz bölgeleri politikasına muhalefet ederek, *açık kapı ve fırsat eşitliği* ilkelerinin korunmasını" istemektedir.

Cumhuriyet dönemine gelindiğinde de iki ülke arasında siyasi, ekonomik ve kültürel ilişkiler yeni bir seyir defterine geçirilmiş, 'açık kapı aralanarak' sürmüştür.

Φ

Amerika'nın Osmanlı ile başlayan Akdeniz'deki serüveni aslında Akdeniz tarihinin *diktumu*nun bir sınavı olmaya devam etmektedir: Tek yanlı zengin ya da egemen olunmaz, olunamaz. Akdeniz'in büyük tarihinin vârisleri tecrübe etmişlerdir ki, tarih yaratılırken, sadece hâkim güçlerin değil, farklılıkların, başkalıkların, benzersizliklerin, eşsizliklerin ortak değerleri ve anıları biriktirildiğinde hep birlikte zenginleşilir. Zaten aslında tüm farklılıklar benzerliklerden filiz vermektedirler. Akdeniz'de ve bu coğrafyada dinlerin ayırt edici farklılığı da bu sebepten, bir bütünün parçaları haline getirilmek zorundadır.

KAYNAKÇA

Fahir Armaoğlu, *Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1991.

İdris Bostan, *Beylikten İmparatorluğa, Osmanlı Denizciliği*, Kitap Yayıncvi, İstanbul, 2006.

Burcu Bostanoğlu, "ABD'nin Latin Amerika Retoriğinden Örnekler", *Avrasya Dosyası* içinde C. 1, No. 4, 1995.

Burcu Bostanoğlu, *Türkiye-ABD İlişkilerinin Politikası, Kuram ve Siyasa*, İmge Yayınları Ankara, 1999.

Fernand Braudel (Ed.) "Mekânlar": *Akdeniz, Mekan ve Tarih*, Metis Yayınları, Çev. Necati Erkurt, İstanbul 1990 .

Fernand Braudel, *Maddi Uygarlık, Ekonomi ve Kapitalizm, 15.-18. Yüzyıllar*, çev. M. Ali Kılıçbay, C. III, Gece Yayınları, Ankara, 1993.

John Francis Guilmartin, *Gunpowder and galleys: changing technology and Mediterranean warfare at sea in the sixteenth century*, Cambridge University Press, Cambridge, 1974.

Akdes Nimet Kurat, *Türk-Amerikan İlişkilerine Kısa Bir Bakış" (1800-1959)*, Ankara, 1959.

[23] Fahir Armaoğlu, *Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1991, s. 20-21.

Ercüment Kuran, "XIX. Yüzyılda Osmanlı Türklerinin Amerika'yı Tanıması", *500. Yılında Amerika*, Recep Ertürk, Hayati Tüfekçioğlu (der.), Bağlam Yayınları, İstanbul, 1994.

Jurien de La Graviere, *Doria ve Barbaros*, çev. Ayşe Meral, Profil Yayıncılık, İstanbul, 2006.

Frank Lambert, *The Barbary Wars: American Independence in the Atlantic World*, Hill and Wang, New York, 2005.

Joshua E. London, *Victory in Tripoli: How America's War with the Barbary Pirates Established the U.S. Navy and Shaped a Nation*, John Wiley & Sons, New York, (2005).

Naval Documents Related to the United States Wars with Barbary Powers, prepared by office of Naval Record Library, Navy Department, Washington, 1939'dan aktaran Minc Erol, *Osmanlı İmparatorluğunun A.B.D. ile yaptığı Ticaret Anlaşmaları*, Konya, tarihsiz, s. 9.

Michael Oren, *Power, Faith, and Fantasy: America in the Middle East, 1776 to the Present*, W.W.Norton & Company, New York, 2007.

John H. Pryor, *Geography,technology and war: studies in the maritime history of the Mediterranean, 649-1571*, Cambridge University Press,Cambridge, 1988.

http://www.yale.edu/lawweb/avalon/diplomacy/france/fr1788-1.htm

Lucette Valensi, *Venedik ve Bab-ı Ali-Despot'un Doğuşu*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1987.

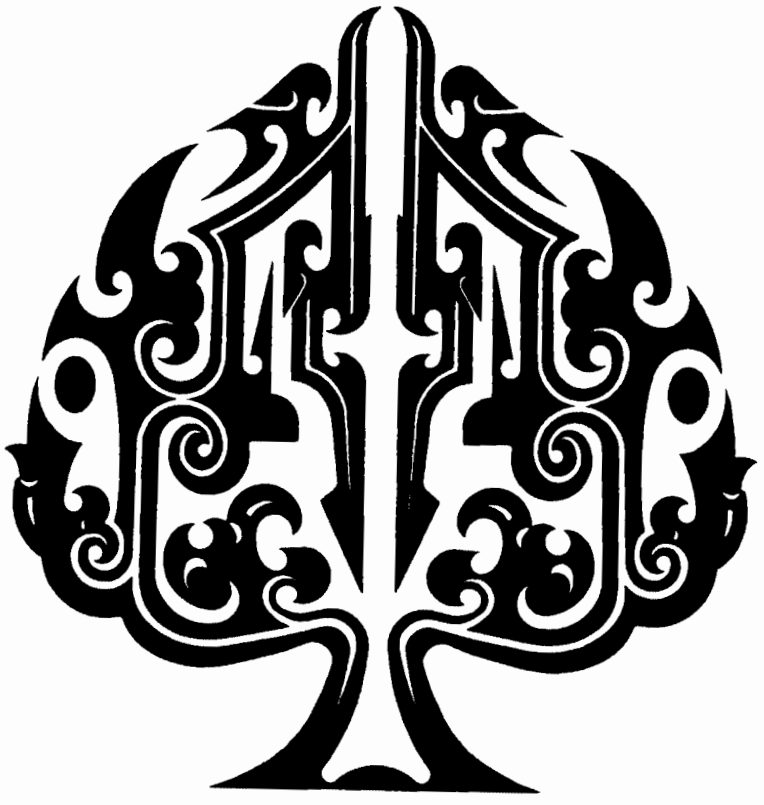
Joseph Wheelan, *Jefferson's War: America's First War on Terror, 1801-1805*, Carroll & Graf,New York, 2003.

A. B. C. Whipple, *To the Shores of Tripoli: The Birth of the U.S. Navy and Marines*, Annapolis, MD, c1991, 2001.

http://www.yale.edu/lawweb/avalon/statutes/bar03.htm

Stefanos Yerasimos (Ed.), *Tournefort Seyahatnamesi-Joseph De Tournefort*, 1. Kitap, çev. Ali Berktay, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2005.

Richard Zacks, *The Pirate Coast: Thomas Jefferson, the First Marines, and the Secret Mission of 1805*, Hyperion, New York, 2005.

Luba Lukova

KENZ

Mark Ontokolski'nin *Baruch Spinoza* Heykeli

BİLGENİN SİYASETİ, SİYASETÇİNİN YALNIZLIĞI

Reyda Ergün[*] & Cemal Bâli Akal[**]

Ecce Homo'nun, *Böyle Buyurdu Zerdüşt*'e ayrılmış olan bölümünde Nietzsche, "bengi dönüş" düşüncesini, "erişilebilecek en yüksek olumlama formülü" olarak tanımladıktan sonra, bu düşüncenin *Böyle Buyurdu Zerdüşt*'ün ana fikrini oluşturduğunu söyler.[1] Hayatı olumlamak; en çetin ve tuhaf anlarında bile, bütünüyle... Nietzsche bu tavrı, "Dionysosça" diye adlandırır: Korku ve acıma duygularının ötesinde, Varlık'ı kökünden yadsıyarak, Oluş'un sonsuz sevincinin kendisi olabilmek. Nietzsche'ye göre, bu trajik bilgelik kendisinden önce eksiktir.[2] Bu felsefi duygulanım, bengi dönüş öğretisinin kendisidir; "bütün şeylerin mutlak olarak ve sonsuzca tekrarlanışı"[3], Zerdüşt'ün öğretisi... Her ne kadar Nietzsche, "trajik filozof"un "kötümser filozof"un taban tabana zıddı olduğunu söylese de, bilgeliğe giden yol diktir. *Böyle Buyurdu Zerdüşt*'ün "İyileşen" adlı bölümü, "trajik filozof'un, trajik olanı olumlamayı başaran, yani tüm şeyle-

---

[*] Reyda Ergün, İstanbul Bilgi Üniversitesi Hukuk Fakültesi.

[**] Cemal Bâli Akal, İstanbul Bilgi Üniversitesi Hukuk Fakültesi.

Bu makale 2-4 Mayıs 2007 tarihlerinde Córdoba Ulusal Üniversitesi Felsefe ve Beşeri Bilimler Fakültesi (Arjantin) tarafından düzenlenen "Siyaset ve Yalnızlık" ("La política y la Soledad") konulu Siyaset Felsefesi Günleri kapsamında tebliğ olarak ("La política del sabio y la soledad del gobernante" başlığıyla) sunulmuştur.

[1] Nietzsche Friedrich, *Ecce Homo: Wie man wird, was man ist*, Deutsche Taschenbuch Verlag, München 1999, s. 335 (Türkçe çevirisi için bkz: Nietzsche Friedrich, *Ecce Homo: Kişi Nasıl Kendisi Olur*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2001).

[2] *Ecce Homo*, s. 312.

[3] *Ecce Homo*, s. 313.

rin sonsuz ve mutlak dönüşünü kabullenen kişi olduğunu bütün açıklığıyla ortaya koyar. Böylesi bir deneyimde insanın ne kadar acı çektiğini ve ne denli yalnız olduğunu da... Üstinsanın habercisi ve insanın hayvanla üstinsan arasına gerilmiş bir ip ve aşılması gereken bir şey olduğunu[4] öğretmek için insanların arasına "batmış" olan Zerdüşt, belki de Nietzsche'nin kendisi,[5] bengi dönüş deneyiminin ağırlığıyla yorgun düşmüştür. "Ah, insan sonsuzca geri dönüyor! Küçük insan sonsuzca geri dönüyor!" diye acıyla haykırır Zerdüşt.[6] Yalnız, hasta ve yorgundur. Hayvanlarından başka dinleyeni yoktur etrafında.

Nietzsche felsefesinde üstinsan, bir kehânet ya da vahiy değil, daha çok bir sezgi, bir görü, bir olanaktır. Nietzsche'nin bilgesi bir yandan bu olanağı kavrar; diğer yandan ise insan tabiatının neyse o olduğunun ve varoluşun hiçbir amaç taşımadığının farkındadır. Bilgelik, bu bilinçten doğar. Söz konusu olan trajik bir bilgeliktir. Kendi trajik kaderini olumlayan yalnız bir insandır Nietzsche'nin bilgesi. Zerdüşt'e –ya da Nietzsche'ye– göre, bir tek şey insanın gerçek kurtuluşu olabilir: Geçmiş olandan kurtulmak ve "böyle idi" olan her şeyi "ben öyle istiyordum"a çevirebilmek... Geçmişe doğru da isteyebilmek[7]... İnsan ancak bu şekilde özgürleşebilir. *Amor fati* Nietzscheci kurtuluş yoludur.

Yirmiyahu Yovel'e göre, Nietzsche'nin *amor fati*'si ile Spinoza'nın *amor dei intellectualis*'i arasında bir bağ vardır.[8] Bu iki öğreti arasında gerçekten de Yovel'in iddia ettiği gibi bir ilişki olup olmadığını incelemek elbette ancak başka bir çalışmanın konusu olabilir. Yine de aralarında belli bir açıdan benzerlik olduğu açıktır. *Amor dei intellectualis*, *amor fati*'ye benzer biçimde, kendisi de olumlayıcı bir felsefe olan Spinoza düşüncesinde insanın gerçek kurtuluşu olarak sunulur. İnsan tabiatın parçalarından yalnızca biridir ve bilgeliğe giden yol bunun bilincinde olmaktan geçer. Ama bu bir mutluluk sürecidir. Nietzsche'nin tersine, *şen bilgi*, bilgenin acı çekerek ulaştığı bir nokta değil, bilgeliğin kendisidir. Filozofluğunun yanısıra etkileyici bir şair de olan Nietzsche, bir keresinde Spinoza'ya şöyle seslenmiştir: "Hey, münzevi! Tanımış mıyım se-

---

[4] Nietzsche Friedrich, *Also sprach Zarathustra*, Deutscher Taschenbuch Verlag, München 1999, s. 16, 17 (Türkçe çeviri için bkz: Nietzsche Friedrich, *Böyle Buyurdu Zerdüşt*, Cem Yayınevi, İstanbul 2000).

[5] Benzer düşünce için bkz: Chaix-Ruy Jules, *Nietzsche: Yaşamı ve Felsefesi*, Çiviyazıları, İstanbul 2000, s. 31, 32, 53, 153.

[6] *Also sprach Zarathustra*, s. 271-276.

[7] *Also sprach Zarathustra*, s. 177-182.

[8] Yovel Yirmiyahu, *Spinoza and Other Heretics: The Adventures of Immanence*, Princeton University Press, Princeton 1989, s. 104.

ni?"[9] Bütün hayranlığına rağmen Nietzsche'nin Spinoza'yı pek de iyi tanımadığını söylemek için çok neden var. Yine de hayat öyküsünü inceleyince şunu kabul etmek gerekiyor ki, Spinoza gerçek bir münzeviydi. Ama Spinozacı bilgenin aynı zamanda kendisi olan Spinoza, Zerdüşt gibi ne yalnızdı ne de seçkinci.

Spinoza düşüncesinde insanları birbirinden farklılaştıran bütün alışılagelmiş ölçütler anlamlarını yitirir. İnsanlar arasında yapılabilecek tek ayrım, köle ile özgür insan, yani bilgiden yoksun olan ile bilge arasındaki ayrımdır. Yalnızca bilgi insanı diğerlerinden farklılaştırabilir. İnsan zihninin gücünü tanımlayan şey bilme yeteneğidir.[10] Bilgenin bilgisizden daha güçlü olduğu tek yön, bilgenin zihninin, duygularına, onların açık ve seçik bir idealarını oluşturarak, hâkim olmasıdır.[11] Vidal Peña, bu düşüncenin Spinoza felsefesinde insanın "kurtuluş"unun temelinde yattığını söyler: Bilgenin kurtuluşu. Bunu sağlayacak olan da, kuşkusuz, bilgidir.[12] Ayrıca "anlık tüm şeyleri zorunlu olarak anladığı sürece duygular üzerinde daha güçlü ya da onlar karşısında daha az edilgendir."[13] Bunun dı-

---

[9] Nietzsche Friedrich, *Gedichte*, Reclam, Stuttgart 1999, s. 46.

[10] "...; çünkü anlığın yeterli ideaları düşünmekten ve oluşturmaktan başka hiçbir gücü yoktur." (Spinoza Benedictus, *Törebilim* (çev. Aziz Yardımlı), İdea Yayınevi, İstanbul 1997, s. 190, Bölüm V, Önerme IV, Not); "..., çünkü düşünmek ve upuygun fikirler teşkil etmek gücünden başka Ruhun bir gücü yoktur." (Spinoza Benedictus, *Etika* (çev. Hilmi Ziya Ülken), Dost Kitabevi Yayınları, Ankara 2004, s. 269, Bölüm V, Önerme IV, Scolie); Ayrıca Spinoza'nın Blijenbergh'e bir mektubunda belirttiği gibi, gerçeğin tek mihenk taşı tabii anlama yeteneğidir. (Spinoza Benedictus, *Correspondencia* (traducción de Atilano Domínguez), Alianza, Madrid 1988, s. 209, 23 no'lu mektup).

[11] *Etika*, Bölüm V, Önerme III'e göre, "bir tutku olan duygu açık ve seçik bir ideasını oluşturur oluşturmaz bir tutku olmaya son verir." (Yardımlı çevirisi, s. 188); "Edilgi olan bir duygulanış, onun hakkında açık ve seçik bir fikir edinir edinmez, bir edilgi, bir pasif hal olmaktan çıkar." (Ülken çevirisi, s. 267); Aynı önermenin Not'unda Spinoza şöyle devam eder: "Öyleyse duyguyu ne denli tanırsak o denli gücümüz içindedir ve anlık onun karşısında o denli az edilgindir" (Yardımlı çevirisi, s. 189); "Bir duygulanış bizce ne kadar iyi bilinirse bu duygulanış o kadar bizim gücümüzdedir ve Ruh onun etkisinde o kadar az kalır, o kadar az edilgin olur." (Ülken çevirisi, s. 267); Ayrıca Bölüm V, Önerme IV, Not'a göre, "...herkes kendini ve duygularını saltık olarak olmasa da en azından bölümsel olarak açık ve seçik anlama ve dolayısıyla onlar karşısında daha az edilgin olmayı başarma gücünü taşır. (...) Ve gücümüz içinde duygular için onların gerçek bir bilgisinden oluşan bu çareden daha eşsiz olduğunu düşünebileceğimiz başka hiçbir şey yoktur." (Yardımlı çevirisi, s. 189, 190); "... herkeste kendi kendisini ve duygulanışlarını mutlak değilse de, hiç olmazsa kısmen, açık ve seçik olarak bilme gücü vardır. (...) Doğru bilgileriyle kaim olan duygulanışlara karşı bu devadan başka, bizim gücümüzdekinden daha yetkin hiçbir şey tasarlanamaz." (Ülken çevirisi, s. 268, 269).

[12] Yine de Peña'ya göre, bu bilgi duyguların "bastırılması"na değil, bunlardan akılcı bir biçimde yararlanılmasına işaret eder (Spinoza Baruch, *Ética* (traducción de Vidal Peña), Alianza Editorial, Madrid 2001, p. 389, çevirmen notu 5).

[13] Yardımlı çevirisi, s. 190, Bölüm V, Önerme VI; "Ruh her şeyi ne kadar zorunlu olarak bilirse onun duygulanışlar üzerinde o kadar büyük gücü vardır, yani onlardan o kadar az edilgin olur." (Ülken çevirisi, s. 269, Bölüm V, Önerme VI).

şında Spinoza'ya göre, duygularımızın eksiksiz bilgisine sahip olmadığımız sürece, yapabileceğimizin en iyisi doğru bir hayat yolu ya da güvenilir hayat kuralları saptayarak, bunları sürekli olarak karşımıza çıkan münferit olaylara uygulamaktır: Karşılıklı dostluk, ortak toplumdan doğan yarar ve insanların, geri kalan bütün şeyler gibi, tabii zorunluluk uyarınca davrandıklarının bilgisi[14]... O zorunluluk ki, tabiatın temel kuralıdır.[15] Bundan şu sonuç çıkar: Tüm tekil varlıkların, tabiat tarafından belirlendikleri şekilde varolmaya ve davranmaya güçleri ya da hakları vardır. Bu bakış açısından, tabii varlıklar arasında hiçbir hiyerarşik farklılık yoktur ve insanoğlu da buna bir istisna oluşturmaz.[16]

Temeli Tanrı'nın gerçek bilgisi olan üçüncü tür bilginin, duygular üzerinde büyük bir gücü vardır[17] ve bu bilgi türünden zorunlu olarak entelektüel bir Tanrı sevgisi (*amor dei intellectualis*) doğar.[18] Bu sevgi bengidir[19] ve Spinoza'ya göre, insanın kurtuluşu ya da mutluluğu, başka bir deyişle özgürlüğü, Tanrı'yı tutarlılıkla ve sonsuzca sevmekten oluşur.[20] Bu önermeler bize bilgeliğin Spinozacı tanımını verir ve insanın bilgelikle ulaşabileceği yerin neresi olduğunu ortaya koyar. Şu açıktır ki, Spinoza düşüncesinde, insanın tek farklılaşma olanağı olan bilgeliğin onu sosyal ve siyasi hiyerarşide yukarıda bir basamağa taşıması mümkün değildir. Aksine insan bilgilendikçe, siyasi hâkimiyet alanını terk eder. Çünkü gerçek bilgi, yönetme hırsını dindirecektir.

Eğer Spinoza düşüncesindeki bilgisiz-bilge ayrımı bir tür seçkincilik olarak tanımlanabilirse, bu yine de kral-filozofu dışlayan bir seçkincilik-

---

[14] *Etika*, Bölüm V, Önerme X, Not (Yardımlı çevirisi, s. 193; Ülken çevirisi, s. 273).

[15] *Tractatus Theologico-Politicus*, Bölüm XVI (Spinoza Benedictus de, *Tratado teológico-político* (traducción de Atilano Domínguez), Alianza Editorial, Madrid 2003, s. 335); Ayrıca *Etika*, Bölüm I, Önerme XXIX: "Şeylerin Doğasında olumsal hiçbir şey yoktur ama tüm şeyler tanrısal doğanın zorunluluğundan belli bir yolda varolmaya ve eyleme belirlenir." (Yardımlı çevirisi, s. 22); "Tabiatta zorunsuz olan hiçbir şey yoktur, fakat orada her şeyin şu ya da bu tarzda var olması ve bir eser meydana getirmesi tanrısal tabiatın zorunluluğu ile gerektirilmiştir" (Ülken çevirisi, s. 60).

[16] Spinoza'ya göre, insan bedeni nasıl tabiatın bir parçası ise, insan zihni de aynı şekilde tabiatın parçasını oluşturur (*Correspondencia*, Oldenburg'a 32 no'lu mektup).

[17] *Etika*, Bölüm V, Önerme XX, Not: "Bundan kolayca açık seçik bir bilginin ve özellikle temeli Tanrı bilgisi olan o üçüncü tür bilginin duygular üzerinde neyi başarabileceğini, daha açık bir deyişle, tutkular oldukları sürece onları saltık olarak ortadan kaldırmasa da, en azından anlığın küçük bir bölümünü oluşturmalarını sağladığını kolayca görebiliriz." (Yardımlı çevirisi, s. 197, 198); "Açık seçik bilginin ve başlıca ilkesi asıl Tanrı bilgisi olan şu üçüncü bilgi tarzının, duygulanışlar üzerinde yapabileceği şeyi bununla kolayca tasarlarız: Eğer vakaa duygulanışlar, pasif haller olarak kaldırılmazlarsa hiç değilse onlar Ruhun en küçük kısmını teşkil edebilirler" (Ülken çevirisi, s. 279).

[18] *Etika*, Bölüm V, Önerme XXXII, Sonurgu.

[19] *Etika*, Bölüm V, Önerme XXXIII.

[20] *Etika*, Bölüm V, Önerme XXXVI, Not.

tir. Örneğin *Le corps et l'esprit dans la philosophie de Spinoza* adlı kitabında Robert Misrahi, Spinoza felsefesinin bir tür entelektüalizm olup olmadığı sorusunu sorar ve bu soruya olumsuz yanıt verir.[21] Misrahi'ye göre, Spinoza entelektüel seçkinciliğe karşı çıkan entelektüalizm karşıtı bir filozoftur.[22] Benzer biçimde Etienne Balibar da *Spinoza ve Siyaset* adlı çalışmasında şu görüşü savunur: Kuşkusuz bazı insanlar diğerlerinden daha fazla şey bilirler. Yine de Spinoza'da bir filozof-kral fikrine yer yoktur.[23] Gerçekten de her ne kadar Spinoza, bilen insanın bilgisizden daha üstün olduğunu kabul etse de,[24] bilgenin bu üstünlüğü insanlar üzerinde bir hegemonya kurma anlamına gelmez. Neden?

Spinoza'ya göre, tabiatın her parçası tabiatın bütünü ile uyumludur ve geri kalan parçalarla ilişki içindedir. Ancak diğer insanlar gibi bilgenin kendisi de bu ilişkinin ve her parçanın Bütün'le uyumunun niteliği hakkında bilgi sahibi değildir. Çünkü böyle bir bilgiye ulaşabilmek için tabiatın bütününü ve her bir parçasını tanımak gerekir ki, bu, Spinoza'nın Oldenburg'a[25] yazdığı bir mektupta belirttiği gibi, tek bir insan aklı için açıkça imkânsızdır.[26]

İnsan zihninin evrensel bilgiye ulaşamayacak olması, aşkın bir gizi keşfetmenin zorluğundan kaynaklanmaz. Gerçekliğin kutsal ya da gizemli bir niteliği yoktur. O yalnızca sonsuzdur ve öylesine karmaşıktır ki, tekil varlık onu mutlak olarak kavramakta âciz kalır.[27] Bu nedenle, en üs-

---

[21] Misrahi Robert, *Le corps et l'esprit dans la philosophie de Spinoza*, Synthélabo, Le Plessis-Robinson 1998, s. 115.

[22] Misrahi Robert, "Le désir, la réflexion et l'être dans le système de L'Ethique: Réflexions sur une appréhension existentielle du spinozisme aujourd'hui", *Spinoza au XXe siècle* (dir. Olivier Bloch), Puf, Paris 1993, s. 134.

[23] Balibar Etienne, *Spinoza et la politique*, PUF, Paris 1985, s. 116 (Türkçe çevirisi için bkz: Balibar Etienne, *Spinoza ve Siyaset*, Otonom Yayıncılık, İstanbul 2004).

[24] *Etika*, Bölüm V, Önsöz.

[25] *Correspondencia*, Oldenburg'a 32 no'lu mektup, s. 235.

[26] Bertrand Dejardin, *L'immanence ou le sublime* adlı kitabında, Spinoza düşüncesinin, onu ussallığın efendisi kılmadığı gibi, *Etika*'nın da dâhiyane bir eser olarak ortaya çıkmadığını söyler (Dejardin Bertrand, *L'immanence ou le sublime. Observations sur les réactions de Kant face à Spinoza dans la Critique de la faculté de juger*, L'Harmattan, Paris 2001, s. 296, 297); Jean-Marie Vaysse'a göre, Spinoza düşüncesinde, insanın bilebileceği tek şey, ölümlü olduğudur. Her şeyi yapmak ve her şeyi bilmek insanın gücü dâhilinde değildir. Yine de insana bütünün eksiksiz kavrayışı verilmemişse de, hem bütüne, hem de parçaya ortak olan bir şey, bütün hakkında doğru bir fikre sahip olmamızı sağlar (VAYSSE Jean-Marie, "Spinoza et le problème de la finitude", *Spinoza. Kairos 11*, Presses Universitaires du Mirail, Toulouse 1998, s. 212, 213).

[27] Spinoza tabiata ne güzellik ne kusur, ne düzen ne de düzensizlik atfeder. Kendinden iyi ya da kötü olan hiçbir şey de yoktur. Çünkü şeyler, yalnızca insan imgelemi uyarınca, güzel ya da kusurlu, düzenli ya da düzensiz, iyi veya kötü olarak adlandırılabilirler (*Correspondencia*, Oldenburg'a 32 no'lu mektup, s. 236).

tün anlama yeteneği, yani bilgenin anlama yeteneği ile bilgisiz insanın anlama yeteneği arasındaki fark o kadar da büyük önem taşımaz. Hiçbir tekil varlık, bir başka tekil varlıktan bütünüyle üstün olamaz ya da diğerleri karşısında üstünlük taslayamaz.[28] Ayrıca tabiatın temel kuralı bize şunu öğretir: Bütün insanlar, yalnızca tabiatın hükümranlığı altında yaşarlar. Bu nedenle, bilgenin akla uygun yaşamaya ne kadar hakkı varsa, bilgisiz insanın da iştahının ona önerdiği her şeyi yapmaya o kadar hakkı vardır.[29] Gerçek bilgi işte bunu bilmektir: İnsanın, sonsuz bütünü oluşturan sonlu parçalardan yalnızca biri olduğunu kavramak. Spinoza'nın bilgesi, bu bilgiye sahiptir. Gerçekliğin çeşitliliğini ve karmaşıklığını kavrar ve buna saygı göstermeyi öğrenir.[30] Bu anlamdaki bir bilgelik dışında, Spinozacı bilge tanımı, tüm seçkinci üstünlük iddialarını dışlayacaktır. Spinozacı bilgelik, Marcelo Raffin'in sözcükleriyle, "insanı kendisiyle, hemcinsleriyle ve evrenle barıştıran" bilgeliktir.[31] Bu uzlaşma, bilgeyi, tabiat ve diğer insanlarla güçlü bir ilişki içinde hayatını sürdürmeye iter.

Etika Bölüm V'te, Spinozacı bilgenin, yani kurtuluşa ulaşmış insanın, yalnız bir insan olmadığına, aksine entelektüel Tanrı sevgisinin (*amor dei intellectualis*) bilgeyi, diğer insanlarla beraber yaşamaya ve onlarla hayatını ve mutluluğunu paylaşmaya götürdüğüne ilişkin pek çok fikir bulmak mümkündür.[32] Örneğin, Önerme XX'ye göre, Tanrı'ya yönelik sevgimiz, ne kadar çok insanın aynı sevgi ilişkisiyle Tanrı'ya bağlı olduğunu imge-

---

[28] Bir insan zihninin bir başka insanın zihninden daha üstün olabileceği ve üçüncü tür bilginin ikinci tür bilgiden ve ikinci tür bilginin de birinci türden daha üstün olduğu doğrudur. Yine de hiçbir tekil varlık, bilgisine dayanarak diğerlerini belirleyecek ölçüde üstün olduğunu iddia edemez.

[29] *TTP*, Bölüm XVI, s. 335.

[30] "Evrenin tabiatı nasıl sınırlı değil ama mutlak olarak sonsuzsa, onun parçaları da, sonsuz gücün bu tabiatı uyarınca binlerce değişikliğe uğrar ve onun tarafından sonsuz çeşitlemelere maruz kalır." (*Correspondencia*, Oldenburg'a 32 no'lu mektup, s. 237).

[31] Raffin Marcelo, "Democracia y legitimidad", *Convaco y convexo. Escritos sobre Spinoza* (compilado por Horacio González), Altamira, Buenos Aires 1999, s. 186.

[32] *TTP*'de bulunan, gerçek mutluluk ve kutluluk hakkındaki bir paragraf, bu düşünce ile uygunluk içindedir: "Her insan için, gerçek dünyevi mutluluk ve gerçek sonsuz mutluluk yalnızca iyi olandan yararlanmaktan ibarettir; ama ötekilerin dışarıda bırakılmasıyla, iyi olandan tek başına yararlanmanın şu boş gururu ona bir şey kazandırmayacaktır. Gerçekten de işlerin bir başkası için değil ama yalnızca kendisi için iyi gittiğini, bir başkasına göre şanslı ya da başarılı olduğunu görünce daha mutlu olduğunu sanan kişi, gerçek dünyevi mutluluktan ve gerçek sonsuz mutluluktan habersizdir. Bu yüzden sevinmesinin nedeni, eğer sevinci çocuksu değilse, ya kıskançlık ya da kötüyürekliliktir. Örneğin, bir insanın gerçek dünyevi mutluluğu ve gerçek sonsuz mutluluğu, bilge olması ve doğru olanı bilmesidir; yoksa başkalarından daha bilge olması ya da bir başkasının doğru olanı bilmemesi değil... Başkalarının bilgi yoksunluğu onun bilgeliğini, yani gerçek mutluluğunu hiç mi hiç artırmaz. Böyle bir durumdan zevk alan kişi, başkasının mutsuzluğundan zevk almış olur. Öyleyse kıskanç ve kötüyüreklidir; gerçek bilgelikten ve gerçek hayatın verdiği huzurdan habersizdir (*TTP*, Bölüm III, s. 117).

lersek, o denli güçlenir. Bu sevgi, isteyebileceğimiz en yüksek iyidir ve bütün insanlarda ortaktır ve herkesin onunla sevinç duymasını arzu ederiz.[33] Ayrıca Önerme XXIV'te Spinoza, tekil şeyleri ne kadar tanırsak, Tanrı'yı o denli iyi tanıyacağımızı söylemektedir.[34] Öyleyse insanın, tabiattan ve içinde yaşadığı toplumdan kendini soyutlayarak ve yalnız bir hayat sürerek Tanrı sevgisine, yani bilgeliğe ulaşması mümkün değildir.

Etika şu düşüncelerle sona erer: Mutluluk erdem yoluyla edinilebilecek bir ödül değil, erdemin kendisidir[35] ve erdemin ya da doğru bir hayat yaşamanın ilk ve tek temeli, insanın kendisi için yararlı olanı aramasıdır.[36] Şunu da eklemek gerekir: Spinoza eserlerinde, özellikle de *Etika* ve *TTP*'de, insanın gerçek yararının ancak, birlikte yaşamayı, yani toplumu gerektiren insan tabiatından çıkarsanabileceğini açıkça ortaya koymaktadır. Toplum halinde yaşamak, insan tabiatının bir zorunluluğudur ve bu zorunluluk tabii yasalardan kaynaklanır.[37] Sosyallik konusuna gelince... Evrensel zorunluluğu bütünüyle kavramak nasıl mümkün değilse, sosyal zorunluluk da ancak kısmen kavranabilir.[38] Tabiatın bütününü tanımanın imkânsızlığı, insanın tabii anlama yeteneğinin yetersizliğinden kaynaklanıyorsa, sosyalliğin çeşitliliği ve karmaşıklığı da, tek bir insan zihninin sosyal gerçekliği açıklama ve toplumu kendi yargılarına uygun olarak düzenleme çabasını gülünç kılar. Söz konusu zihin, bilgenin zihni bile olsa... Toplum ve onu oluşturan insanlar arasında, tabiat ve parçaları arasındakine benzer bir ilişki olduğunu düşünmek gerekir. Bu nedenle sosyalliğe ilişkin konularda bilgeyi yönlendirmesi gereken şey ihtiyattır; aklın birincil buyruğu...

> Bu yüzden duygularını ve itkilerini yalnızca özgürlük sevgisi ile denetlemeye çalışan biri elinden geldiğince erdemlerin ve nedenlerinin

---

[33] *Etika*, Bölüm V, Önerme XX, Tanıt (Yardımlı çevirisi, s. 196; Ülken çevirisi, s. 277, 278).

[34] *Etika*, Bölüm V, Önerme XXIV (Yardımlı çevirisi, s. 199; Ülken çevirisi, s. 281) Aynı düşünceyi, *TTP*'de de bulmak mümkündür: "Ayrıca, Tanrı olmazsa hiçbir şey de varolamayacağı ve algılanamayacağına göre kuşkusuz olan bir şey vardır: Tabiatta olan herşey, özü ve mükemmelliği ölçüsünde, Tanrı kavramını içerir ve dile getirir. Demek ki tabii şeyleri tanıdıkça Tanrı hakkındaki bilgimiz de artar ve daha mükemmel olur. Ya da (bir sonucu nedeniyle tanımak, nedenin herhangi bir özelliğini tanımaktan başka şey olmadığı için) tabii şeyleri tanıdıkça, Tanrı'nın özünü (herşeyin nedeni olan) daha mükemmel biçimde tanırız." (*TTP*, Bölüm IV, s. 140).

[35] *Etika*, Bölüm V, Önerme XLII (Yardımlı çevirisi, s. 208; Ülken çevirisi, s. 292).

[36] *Etika*, Bölüm V, Önerme XLI, Tanıt (Yardımlı çevirisi, s. 207; Ülken çevirisi, s. 291).

[37] Diğer tüm tekil varlıklar gibi, insanın da kendisi için yararlı olanı aramaya gücü, başka bir deyişle hakkı vardır ve insan tabiatının gerçek yararı, Tanrı sevgisi ile karşılıklı dostluk ve ortak toplumdan kaynaklanan iyidir (*Etika*, Bölüm V, Önerme X, Not; Yardımlı çevirisi, s. 193; Ülken çevirisi, s. 273). Spinozacı bilge, bu gerçeğin bilincinde olan kişidir.

[38] Tabiat ya da Evren, insan tabiatı ile sınırlı düşünülemez. Tabiat, insan tabiatının ötesindedir. Diğer yandan sosyal gerçeklik de, tabiat gibi, insanın anlama yeteneğinin sınırlarını aşar.

> bir bilgisini elde etmeye ve anlığını onların gerçek bir bilgisinden doğan sevinçle doldurmaya ve ne olursa olsun insanların kusurlarını düşünmemeye, *başkalarını değersizleştirmemeye* ve yalancı bir özgürlük görünüşü altında sevinç duymamaya çalışacaktır.[39]

Aziz Yardımlı'nın *Etika* çevirisindeki, Bölüm V, Önerme X'un Not'unda yer alan bu cümleyi[40], yılların Spinozacısı Robert Misrahi, Fransızcaya bir parça farklı çevirmiştir. Burada bizi ilgilendiren, cümlenin "başkalarını değersizleştirmemeye" (Latince *hominesque obtrectare*) şeklindeki bölümünün, Misrahi çevirisinde, *diriger l'humanité* (insanlığı yönetmek) olarak geçmesidir.[41] Bu noktada Misrahi, diğer tüm *Etika* çevirmenlerinden radikal bir biçimde ayrılır. *Hominesque obtrectare* Misrahi dışında Fransızcaya, Charles Appuhn tarafından *rabaisser l'humanité*[42] (insanlığı alçaltmak), Roland Caillois tarafından *rabaisser les hommes*[43] (insanları alçaltmak), Bernard Pautrat tarafından *dénigrer les hommes*[44] (insanları yermek) ve Emile Saisset tarafından *médire de l'humanité*[45] (insanlığı çekiştirmek) olarak çevrilmiştir. İspanyolcada *hominesque obtrectare*, Vidal Peña çevirisinde *hacer a éstos (los hombres) de menos*[46] (insanları küçük görmek), Atilano Dominguez çevirisinde *denigrar a los hombres*[47] (insanları yermek), Manuel Machado çevirisinde *rebajar la humana na-*

---

[39] Spinoza Benedictus, *Törebilim* (çev. Aziz Yardımlı), İdea, İstanbul 2000, s. 194; "Her kim duygulanışlarını ve iştahlarını yalnız hürriyet sevgisiyle yöneltmeye çalışırsa, gücü yettiği kadar erdemleri ve onların nedenlerini bilmeye, onların doğru bilgisinden doğan gelişmenin tam olgunluğuna kendini bırakmaya; fakat hiçbir zaman insanların kötülüklerini göz önüne almamaya, *insanlığı alçaltmamaya*, sahte bir hürriyet görünüşü ile gelişmemeye çalışacaktır". (Spinoza Benedictus (Baruch), *Etika* (çev. Hilmi Ziya Ülken), Dost Kitabevi, Ankara 2004, s. 274).

[40] "Qui itaque suos affectus, & appetitus ex solo Libertatis amore moderari studet, is, quantum potest, nitetur, virtutes, earumque causas noscere & animum gaudio, quod ex earum vera cognitione oritur, implere; at minime hominum vitia contemplari, *hominesque obtrectare*, & falsa libertatis specie gaudere." (Spinoza Benedictus de, *Die Ethik (Lateinisch/Deutsch)*, Reclam, Stuttgart 1997, s. 646).

[41] "Ainsi, celui qui travaille à diriger ses affects et ses appétits, et cela par le seul amour de la Liberté, s'efforcera d'accéder, autant qu'il le peut, à la connaissance des vertus et de leurs causes, et d'emplir son âme de la joie qui résulte de leur connaissance vraie; il ne s'appliquera pas le moins du monde à considérer les vices des hommes, *à diriger l'humanité*, et à se réjouir d'une fausse apparence de liberté." (Spinoza Benedictus, *Ethique* (trad. Robert Misrahi), PUF, Paris 1990, s. 302).

[42] Spinoza Benedictus, *Ethique* (trad. Charles Appuhn), Flammarion, Paris 1965, s. 316.

[43] Spinoza Benedictus, *Ethique* (trad. Roland Caillois), Gallimard, Paris 1954, s. 347.

[44] Spinoza Benedictus, *Ethique* (trad. Bernard Pautrat), Seuil, Paris 1999, s. 503.

[45] http://www.ac-nice.fr/philo/textes/Spinoza-Ethique/html/Ethique.htm

[46] Spinoza Baruch, *Ética* (traducción de Vidal Peña), Alianza Editorial, Madrid 2001, s. 399.

[47] Spinoza Baruj, *Ética* (traducción de Atilano Dominguez), Editorial Trotta, Madrid 2005, s. 252.

turaleza[48] (insan tabiatını alçaltmak), Oscar Cohen çevirisinde *rebajar a éstos (los hombres)*[49] (insanları alçaltmak) ve Gustavo Sidwell çevirisinde *hacer a éstos (los hombres) de menos*[50] (insanları küçük görmek) olarak geçmektedir. Almancada aynı sözcükler, Jakob Stern tarafından *die Menschen durchhecheln*[51] (insanları çekiştirmek) olarak çevrilirken, Otto Bänsch[52], Friedrich Bülow[53] ve Wolfgang Bartuschat[54] *die Menschen herabzusetzen* (insanları değersizleştirmek) kavramını kullanmayı tercih etmişlerdir. *Hominesque obtrectare*, İngilizceye ise, G. H. R. Parkinson tarafından *to decry men*[55] (insanların aleyhinde konuşmak), Edwin Curley tarafından *to disparage men*[56] (insanları kötülemek) ve Samuel Shirley tarafından *abusing mankind*[57] (insanlığı yermek) olarak çevrilmiştir. Latincede *obtrectare* fiili, "değersizleştirmek, kötülemek"[58] anlamlarına gelmektedir.

Tüm diğer Spinoza çevirileri gibi, kuşkusuz Misrahi'nin çevirisi de, doğruluğu veya yanlışlığı tartışılmadan bir yorum olarak kabul edilebilir. Misrahi'nin, *hominesque obtrectare*'yi, tüm diğer çevirmenlerden farklı olarak, "insanlığı yönetmek" biçiminde çevirmiş olmasının bir yorum olduğunu düşünürsek, iki olasılıkla karşılaşırız. Birinci olasılık, Misrahi'nin *hominesque obtrectare*'yi, ona "insanları alçaltmak, küçük görmek, yermek" gibi olumsuz anlamlar yüklemeden, "insanları yönetmek ya da yönlendirmek" olarak anladığını kabul etmektir. Yine de bu olasılıkta bile, Spinoza düşüncesinin "insanları yönetmek" zihniyetine kapalı olduğu açıktır. Diğer olasılık ise, Misrahi'nin, Spinoza felsefesi açısından "insanları yönetmeye çalışmayı", "insanları kötülemenin, yermenin, değer-

---

[48] Spinoza Baruch de, *Ética* (traducción de Manuel Machado), Editorial Quadrata, Buenos Aires 2005, s. 210.

[49] Spinoza Baruch de, *Ética* (traducción de Oscar Cohen), Fondo de Cultura Económica, México 2005, s. 253.

[50] Spinoza Benedictus de, *Ética* (traducción de Gustavo Sidwell), Terramar Ediciones, La Plata 2005, p. 251.

[51] Spinoza Benedictus de, *Die Ethik* (übersetzt von Jacob Stern), Reclam, Stuttgart 1997, s. 647

[52] Spinoza Benedictus de, *Die Ethik* (übersetzt von Otto Bänsch), Felix Meiner Verlag, Hamburg 1976, s. 275.

[53] Spinoza Benedictus de, *Die Ethik, Schriften und Briefe*, (Hrsg. Friedrich Bülow), Alfred Kröner Verlag, Stuttgart 1976, s. 282.

[54] Spinoza Baruch de, *Ethik in geometrischer Ordnung dargestellt* (übersetzt von Wolfgang Bartuschat), Felix-Meiner Verlag, Hamburg 1999, s. 227.

[55] Spinoza, *The Ethics* (translated by G.H.R. Parkinson), Oxford University Press, New York 2000, s. 297.

[56] Spinoza Benedict de, *Ethics* (translated by Edwin Curley), Penguin Books, London 1996, s. 168.

[57] Spinoza Baruch, *Complete Works* (translated by Samuel Shirley), Hackett Publishing Company, Indianapolis/Cambridge 2002, s. 370).

[58] Kabaağaç Sinan, Alova Erdal, *Latince Türkçe Sözlük*, Sosyal Yayınları, İstanbul 1995.

sizleştirmenin, alçaltmanın" kaçınılmaz bir sonucu olarak yorumladığını düşünmektir. Böyle bakıldığında, Misrahi'nin yorumu aslında diğer çevirmenlerinkinden çok da uzağa düşmez. Tek bir farkla: Misrahi "yönetme" eylemine olumsuz bir anlam yüklemektedir.

Hangi olasılık tercih edilirse edilsin, Misrahi'nin yorumunun, Spinoza düşüncesinin geneliyle uyum içinde olduğunu kabul etmek gerekir. Çünkü Spinoza felsefesi, entelektüel seçkincilik karşıtlığının yanısıra, siyasetçilere ilişkin bir seçkinlik düşüncesini de tamamen dışlamaktadır. Spinoza'ya göre, toplumsal yarar istisnai niteliklerle donatılmış yöneticiler gerektirmez.[59] Eğer toplumun refahı, yöneticilerin erdemlerine, dürüstlüğüne ve değerine bağlıysa, üyelerinin gerçek yararını gerçekleştirebilecek istikrarlı bir toplumdan söz etmek mümkün değildir. Ortak yaşamın temel nedeni, toplumsal yarardır ve toplumsal yarar da ancak toplumun tüm üyelerinin katılımıyla sağlanabilir. Bu nedenle, karar alma sürecine ne kadar çok kişi katılırsa, toplumsal hayatı düzenleyen yasalar o denli sağlıklı olacaktır. Toplumun bütün üyelerinin düşüncelerini ifade edebildikleri bir rejimde, saçmalıktan çekinmeye gerek yoktur. Çünkü bir bütün olarak birleşmiş insanların çoğunun, bu bütün kayda değer bir bütünse, bir saçmalık üzerinde fikir birliği etmeleri hemen hemen imkânsızdır.[60] Bu nedenle, siyaseti "siyasi olan"a yaklaştırmak gerekir. Toplumsal ve bireysel olan her şey gerçekte siyasidir. Dolayısıyla siyasi alan, yöneticilerin ya da yönetmeye talip olan siyasetçilerin arenası olarak kaldığı sürece, saçmalığın hâkimiyetinden kurtulmak mümkün olmayacaktır.

Yöneticiler ve siyasetçiler, bir yandan yalnız insanlardır, diğer yandan da kendi hırslarıyla belirlenmişlerdir. Tutkuların hâkimiyeti altında yaşamak anlamında, ikisi de insan oldukları sürece, yönetici ile sıradan yurttaş arasında hiçbir fark olamaz. Bu nedenle, yönetme yetkisinin bir ya da birkaç kişinin elinde olmasından daha tehlikeli bir şey yoktur. Yönetilenlerin sayısı ne kadar fazlaysa ve yöneticilerin sayısı ne denli azsa, sağduyudan o denli uzaklaşılması kaçınılmazdır. Yöneticiler ve siyasetçiler yalnızdır çünkü toplumun geri kalanından soyutlanarak, kendilerine üstünlük atfederler. Bunu da, toplumun gerçek yararını herkesten iyi bildikleri düşüncesine dayandırırlar. Böyle bir zihniyetin, insanları horgörmekten başka anlama gelmeyeceği açıktır. Bu saçmalığın tek panzehiri, siyaseti "siyasi olan"a yaklaştırmak, yani iletişimsel bir *Multutido*'dur.

Spinoza düşüncesinde, sosyal topluluğun oluşumu ve işleyişi, geleneksel anlamda "kuramsal" bir sorun değildir. Bu bakış açısıyla, insani ve

[59] Spinoza düşüncesinde, yöneticiler, ayrıksı yetenekleri olan büyük adamlar değil, toplumun hizmetindeki sıradan memurlardır.
[60] *TTP*, Bölüm XVI, s. 342.

sosyal gerçekliği bütünsel önermelerle açıklamaya çalışan ve genelgeçer çözümler sunmaya yönelen bütün tavırlar, totaliter zihniyetlere işaret eder. Spinoza, bu anlama gelen geleneksel "siyaset felsefesi"ni ve onun öznesi olan "siyasetçi-filozof"u yadsıdığı gibi, yalnız siyasetçi ya da yönetici figürünü de dışlar. Daha da ileri gidersek, Spinoza'ya göre, söz konusu olan toplumun kendi kendisini yönetmesi olmadığı sürece, yönetim düşüncesinin kendisi bir tür totalitarizmdir. Antonio Negri, benzer bir şekilde, Spinozacı demokrasi tanımının yönetim karşıtı olduğunu söyleyecektir. Spinozacı demokrasi, gerçekte bir yönetim biçimi değil, bir sosyal dönüşüm etkinliği, bir tür "sonsuz değişim"dir.[61] Bu şu anlama gelir: Spinoza düşüncesinden yola çıkarak, yönetme eyleminin ötesinde bir siyaset düşünmek mümkündür.

Çağımızda, devletli ya da başka bir deyişle modern sistem içinde, "siyaset etmek" kaçınılmaz olarak "yönetmek" anlamına gelmektedir. Çünkü modern toplum, Pierre Clastres'ın terminolojisiyle konuşursak, bir tür "bölünmüş toplum"dur.[62] Uygulama gücünün, toplumun geri kalanından ayrışmış bir grubun (yöneticiler ve siyasetçilerin) elinde olduğu bir toplum tipi... Bu olgu aynı zamanda, gerçek demokrasiye, modern siyasi ve hukuki sınırlar içinde ulaşılmasının mümkün olmadığını açıkça göstermektedir.[63]

Yalnız olan bilge değil, "siyaset etme"yi "yönetmek" olarak anladığı sürece, yönetici ya da siyasetçidir. Paolo Cristofolini, Spinozacı bilgeyi şöyle tanımlar: O, toplum içinde yaşar ve kendisini yoksulluktan ve yalnızlıktan kurtaran insanlar arasında ömür sürmenin tüm nimetlerinden yararlanır. İçinde bulunduğu toplumun sorunlarıyla ilgilenir, kamusal hayata katılır ve onun daha iyi düzenlenebilmesi için çalışır.[64] Demek ki, Spinozacı bilge, alçakgönüllü olan ve toplumu, yönetme hırsından arınmış bir biçimde, düşünsel/bedensel ifade özgürlüğünü, dolayısıyla da mutlak siyasi katılımı savunarak dönüştürmeye çalışan tepeden tırnağa

---

[61] Negri Toni, "Démocratie et éternite", *Puissance et Ontologie* (dir. Myriam Revault d'Allonnes et Hadi Rizk), Kimé, Paris 1994, s. 150, 151.

[62] Clastres Pierre, *La société contre l'Etat*, Minuit, Paris 1974 (Türkçe çevirisi için bkz: Clastres Pierre, Devlete Karşı Toplum, çev. Mehmet Sert, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 1991).

[63] Bu önermeler, Spinoza'nın bir popülist olduğu şeklinde anlaşılmamalıdır. Bu, Spinoza'yı yanlış anlamak olur. Tosel'in de belirttiği gibi, Spinoza düşüncesinde ne egemenin bilgeliği ne de kitlesel bir bilgelik yüceltilmektedir (Tosel André, "Quel devenir pour Spinoza? Rationalité et finitude", *Quel avenir pour Spinoza? Enquête sur les spinozismes à venir* (dir. Lorenzo Vinciguerra), Kimé, Paris 2001, s. 82). Gerçekten de, Spinozacı demokrasi tanımı, tek bir düşüncenin (bu bir kitleninki bile olsa) belirleyiciliğini değil, her an değişen düşüncelerin sonsuz ilişkiler ağını önerir.

[64] Cristofolini Paolo, "La peur de la solitude", *Quel avenir pour Spinoza? Enquête sur les spinozismes à venir* (dir. Lorenzo Vinciguerra), Kimé, Paris 2001, s. 90.

siyasi bir varlıktır. *Tractatus Theologico-Politicus*'un yazılma nedeni ve bu eserin mutlak bir demokrasi ve ifade özgürlüğü savunusu ile kapanması, bu konuyla yakından ilgilidir. Spinoza'nın bu eserdeki temel amacı, her şeyden önce bilgeleri ama aynı zamanda geri kalanları, yöneticilerin ve ifade özgürlüğü düşmanlarının görüşlerine aykırı fikirler ileri sürdükleri anda koruyabilecek kuramsal bir temel oluşturmaktır. Bir bilge olarak Spinoza, yaşadığı dönemde siyasi gücü elinde bulunduranları, çeşitli düzlemlerde, ifade özgürlüğü savunucularının, yönetmek peşinde olmadıkları, yalnızca "siyaset etmek" istedikleri, dolayısıyla da yöneticiler için bir tehlike oluşturmadıkları konusunda ikna etmeye çalışmıştır. [65] Ne var ki, yöneticilerin asıl korktukları şey tam da budur çünkü yönetebilmek için, uyrukların yalıtılmış ve apolitik olmalarını, yönetimden korkmalarını isterler. Bu nedenle, farklı fikirlerin iletişiminden kaynaklanan toplumsal dönüşümü, ellerinden geldiğince engellemeye çalışırlar. Kusursuzca farkında oldukları olgu şudur: Gerçek siyaset, toplumsal dönüşüme yönelir ve bu nedenle *statu quo*'nun en büyük düşmanıdır.

Yöneticinin ya da siyasetçinin yalnızlığı, Machiavelli'nin *Prens*'i örneğinde ete kemiğe bürünür.[66] Prens, dünya üzerindeki en yalnız insandır. Belki de Nietzsche'nin bilgesinden bile daha yalnız... Yalnızlığı öylesine mutlaktır ki, ancak ütopik olabilir. Machiavelli, haklı olarak, modern siyaset biliminin babası olarak adlandırılır. Uygulamayı aşkın olanın hâkimiyetinden kurtaran ve toplumsal dönüşümün mümkün ve tanrısal yasalardan bağımsız olabileceğini ilk gösteren o olmuştur. Dolayısıyla, teokrasinin tarihteki en radikal düşmanı olan Spinoza'nın, Machiavelli düşüncesine yakın olması hiç de sürpriz sayılmaz.[67] Yine de Spinoza, saçmalığın hâkimiyetinin, yani tek ya da az sayıda insan zihninin hâkimiyetinin gülünçlüğünü ortaya koyduğu anda, Machiavelli'den uzaklaşır. Burada söylenmek istenen, Spinoza'nın "Prens" düşüncesine tamamen karşıt olduğu değil, insan tabiatına ve böylece akla en uygun rejimin, bir anlamda herkesin "Prens"e dönüştüğü bir demokrasi olduğunu göstermeye çalıştığıdır. Bireylerin tabii güçleri ya da hakları uyarınca, yöneten ve yönetilenler olarak değil de, siyasi varlıklar olarak yaşayabildikleri bir *Multitudo*...

Spinozacı bir mantıkla, yönetici ya da siyasetçi olmanın tek makul nedeni, kendisi için yönetmek olabilir. Burada söz konusu olan, sadece ve sadece, yöneticinin ya da siyasetçinin kendi yararıdır. Çünkü her tekil

---

[65] Bkz: *TTP*, Bölüm XX.

[66] Machiavelli Niccolo, *Le Prince*, Garnier, Paris 1941 (Türkçe çevirisi için bkz: Machiavelli Niccolo, *Prens*, Oğlak Yayıncılık, İstanbul 1999).

[67] Spinoza'nın Machiavelli göndermeleri için bkz: *Tractatus Politicus*, Bölüm V-7 ve X-1.

varlığın, gücünün yettiği her şeyi yapmaya hakkı vardır. Bu nedenle, başkalarının gerçek yararının ne olduğunu bildiğini iddia etmenin gülünçlüğü ölçüsünde, yönetmek eyleminin nihai amacının yönetilenlerin yararı olduğu savı makul ve gerçekçi değildir. Machiavelli bu gerçeği bütün açıklığıyla görmüştür. O yüzden siyasi gücü haklı çıkarmaya çalışmaz. Prens, bütün meşruiyet arayışlarının ötesindedir. Prens'in tek amacı yine kendisidir. Bu da onu, sonsuzca yalnız kılar. Kendilerini meşrulaştırma çabalarına rağmen, insan tabiatı gereği, tüm yöneticilerin ve siyasetçilerin kaderi, aynı yalnızlıktır.

Son olarak, Spinoza'nın, kaçınılmaz olarak, "devlet zihniyeti" karşıtı bir düşünür olduğunu da eklemek gerekir. Spinoza'ya göre, uyrukları horgören seçkinci zihniyet, saçmalıktan başka şey değildir. *Tractatus Politicus*, Bölüm VII-29'da bulunan ve "Devlet Sırrı"na değinen bir paragrafta, Spinoza bu konudaki düşüncelerini açıkça ortaya koyar. Spinoza'ya göre, devlet işlerini bir sır gibi yurttaşlardan saklayanlar, tıpkı savaşta düşmanlarına tuzak kurar gibi yurttaşlara da tuzaklar kurmaktadırlar. Devlet yönetiminin böylesine kayıtsız şartsız biçimde onlara emanet edilmesi, engellenmeye çalışılan kötülük ne olursa olsun, özgürlük açısından çok zararlıdır ve bundan daha büyük bir kötülük de olamaz. Mutlak güce göz diken yöneticiler şu nakaratı dillerinden düşürmezler: "Devletin yüce çıkarları, devlet işlerinin gizli kapaklı olmasını gerektirir." Oysa bu sav olsa olsa toplumu giderek acımasızlaşan bir köleliğe sürükleyecektir.[68] *Tractatus Politicus*'un İspanyolca çevirisinde, bu paragrafa koyduğu çevirmen notunda Atilano Domínguez, sözü edilen Devlet Sırrı'nın devleti, mutlak ya da kişisel bir monarşi anlamında, *mutlakiyetçi* bir devlete, uyrukları da kölelere dönüştürdüğünü söyler.[69] Bu düşünceler monarşi karşıtı bir çerçevede ortaya konulmuşsa da, yöneticiler aynı şekilde davrandıkları sürece, söz konusu rejimin adı demokrasi bile olsa, sonuç değişmeyecektir.

Marilena Chaui'nin ileri sürdüğü gibi, Spinoza düşüncesinde halk ve yöneticiler arasında pratik açıdan hiçbir fark olamaz. Eğer halk, siyasi bir özne olarak eylemde bulunamıyorsa, bunun nedeni yalnızca kurulu güçler ilişkisinin onu iktidardan uzaklaştırmış olmasıdır, yoksa siyasi eylemde bulunmasını engelleyen bir öze sahip olması değil.[70] Gerçekten de, yö-

[68] Spinoza Benedictus (Baruch), *Tractatus Politicus*, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara 2007, s. 67.

[69] Spinoza Benedictus de, *Tratado Político* (traducción de Atilano Dominguez), Alianza Editorial, Madrid 2004, s. 174.

[70] Chaui Marilena, "La plèbe et le vulgaire dans le Tractatus Politicus", *Spinoza et la politique* (dir. Humberto Giannini, Pierre-François Moreau, Patrice Vermeren), L'Harmattan, Paris 1997, s. 112.

neticiler uyrukları, onları yönetimden dışlayarak, apolitik varlıklara dönüştürürler. Bunun yolları çok çeşitli de olsa, totalitarizmin siyaseti hep aynıdır: Yöneticilerin ve siyasetçilerin yalnızlığını, yönetilenlerin ise yalıtılmışlığını sağlamak. Spinozacı bilgenin siyaseti ise, kendi payına düşen oranda, bu sürece karşı koymaktır. Çünkü insanın kurtuluşu, insanlığın kurtuluşundan ayrı düşünülemez. Entelektüel yalnızlık, sadece tatlı bir düştür.

KAYNAKÇA:

Balibar Etienne, *Spinoza et la politique*, PUF, Paris 1985.

Balibar Etienne, Spinoza ve siyaset, Otonom Yayıncılık, İstanbul 2004.

Chaix-Ruy Jules, *Nietzsche: Yaşamı ve Felsefesi*, Çiviyazıları, İstanbul 2000.

Chaui Marilena, "La plèbe et le vulgaire dans le Tractatus Politicus", *Spinoza et la politique* (dir. Humberto Giannini, Pierre-François Moreau, Patrice Vermeren), L'Harmattan, Paris 1997.

Clastres Pierre, *La société contre l'Etat*, Minuit, Paris 1974.

Clastres Pierre, Devlete Karşı Toplum, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 1991.

Cristofolini Paolo, "La peur de la solitude", *Quel avenir pour Spinoza? Enquête sur les spinozismes à venir* (dir. Lorenzo Vinciguerra), Kimé, Paris 2001.

Dejardin Bertrand, *L'immanence ou le sublime. Observations sur les réactions de Kant face à Spinoza dans la Critique de la faculté de juger*, L'Harmattan, Paris 2001.

Kabaağaç Sina, Alova Erdal, *Latince Türkçe Sözlük*, Sosyal Yayınları, İstanbul 1995.

Machiavelli Niccolo, *Le Prince*, Garnier, Paris 1941.

Machiavelli Niccolo, *Prens*, Oğlak Yayıncılık, İstanbul 1999.

Misrahi Robert, *Le corps et l'esprit dans la philosophie de Spinoza*, Synthélabo, Le Plessis-Robinson 1998.

Misrahi Robert, "Le désir, la réflexion et l'être dans le système de L'Ethique. Réflexions sur une appréhension existentielle du spinozisme aujourd'hui", *Spinoza au XXe siècle* (dir. Olivier Bloch), Puf, Paris 1993.

Negri Toni, "Démocratie et éternite", *Puissance et Ontologie* (dir. Myriam Revault d'Allonnes et Hadi Rizk), Kimé, Paris 1994.

Nietzsche Friedrich, *Also sprach Zarathustra*, Deutscher Taschenbuch Verlag, München 1999.

Nietzsche Friedrich, *Böyle Buyurdu Zerdüşt*, Cem Yayınevi, İstanbul 2000.

Nietzsche Friedrich, *Ecce Homo: Wie man wird, was man ist*, Deutsche Taschenbuch Verlag, München 1999.

Nietzsche Friedrich, *Ecce Homo: Kişi Nasıl Kendisi Olur*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2001.

Nietzsche Friedrich, *Gedichte*, Reclam, Stuttgart 1999.

Raffin Marcelo, "Democracia y legitimidad", *Convaco y convexo. Escritos sobre Spinoza* (compilado por Horacio González), Altamira, Buenos Aires 1999.

Spinoza Benedictus, *Correspondencia* (traducción de Atilano Domínguez), Alianza, Madrid 1988.

Spinoza Benedictus, *Tõrebilim* (çev. Aziz Yardımlı), İdea Yayınevi, İstanbul 1997.

Spinoza Benedictus, *Etika* (çev. Hilmi Ziya Ülken), Dost Kitabevi Yayınları, Ankara 2004.

Spinoza Baruch, *Ética* (traducción de Vidal Peña), Alianza Editorial, Madrid 2001.

Spinoza Baruj, *Ética* (traducción de Atilano Dominguez), Editorial Trotta, Madrid 2005.

Spinoza Baruch de, *Ética* (traducción de Manuel Machado), Editorial Quadrata, Buenos Aires 2005.

Spinoza Baruch de, *Ética* (traducción de Oscar Cohen), Fondo de Cultura Económica, México 2005.

Spinoza Benedictus de, *Ética* (traducción de Gustavo Sidwell), Terramar Ediciones, La Plata 2005.

Spinoza Benedictus, *Ethique* (trad. Robert Misrahi), PUF, Paris 1990.

Spinoza Benedictus, *Ethique* (trad. Charles Appuhn), Flammarion, Paris 1965.

Spinoza Benedictus, *Ethique* (trad. Roland Caillois), Gallimard, Paris 1954.

Spinoza Benedictus, *Ethique* (trad. Bernard Pautrat), Scuil, Paris 1999.

Spinoza Benedictus de, *Die Ethik* (übersetzt von Jacob Stern), Reclam, Stuttgart 1997.

Spinoza Benedictus de, *Die Ethik* (übersetzt von Otto Bänsch), Felix Meiner Verlag, Hamburg 1976.

Spinoza Benedictus de, *Die Ethik, Schriften und Briefe* (Hrsg. Friedrich Bülow), Alfred Kröner Verlag, Stuttgart 1976.

Spinoza Baruch de, *Ethik in geometrischer Ordnung dargestellt* (übersetzt von Wolfgang Bartuschat), Felix-Meiner Verlag, Hamburg 1999.

Spinoza, *The Ethics* (translated by G.H.R. Parkinson), Oxford University Press, New York 2000.

Spinoza Benedict de, *Ethics* (translated by Edwin Curley), Penguin Books, London 1996

Spinoza Baruch, *Complete Works* (translated by Samuel Shirley), Hackett Publishing Company, Indianapolis/Cambridge 2002.

Spinoza Benedictus de, *Tratado teológico-político* (traducción de Atilano Domínguez), Alianza Editorial, Madrid 2003.

Spinoza Benedictus (Baruch), *Tractatus Politicus*, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara 2007.

Spinoza Benedictus de, *Tratado Político* (traducción de Atilano Dominguez), Alianza Editorial, Madrid 2004.

Tosel André, "Quel devenir pour Spinoza? Rationalité et finitude", *Quel avenir pour Spinoza? Enquête sur les spinozismes á venir* (dir. Lorenzo Vinciguerra), Kimé, Paris 2001.

Vaysse Jean-Marie, "Spinoza et le problème de la finitude", *Spinoza. Kairos 11*, Presses Universitaires du Mirail, Toulouse 1998.

Yovel Yirmiyahu, *Spinoza and Other Heretics: The Adventures of Immanence*, Princeton University Press, Princeton 1989.

DOĞUBATI

DÜŞÜNCE DERGISI

BÜTÜN SAYILAR:

1. DEVLET
2. DOĞU NE? BATI NE?
3. GERİCİLİK NEDİR?
4. ETİK
5. KAMUSAL ALAN
6. KAYGI
7. AKADEMİ ve İKTİDAR
8. TÜRK TOPLUMU ve GELİŞME TEORİSİ
9. SÖYLEM ÜSTÜNE SÖYLEM
10. BİNYILIN MUHASEBESİ
11. ÂRAFTAKİLER
12. AKADEMİDEKİLER
13. HUKUK ve ADALET ÜSTÜNE
14. AVRUPA
15. POPÜLER KÜLTÜR
16. GEÇ AYDINLANMANIN ERKEN AYDINLARI
17. EKONOMİ
18. KÜRESELLEŞME
19. YENİ DÜŞÜNCE HAREKETLERİ
20. ORYANTALİZM I ve II
21. YENİ DEVLET YENİ SİYASET
22. EDEBİYAT ÜSTÜNE
23. KİMLİKLER
24. SAVAŞ ve BARIŞ
25. GELENEK
26. AŞK ve DOĞU
27. AŞK ve BATI
28. DÜN BUGÜN YARIN: İDEOLOJİLER 1
29. DÜN BUGÜN YARIN: İDEOLOJİLER 2
30. DÜN BUGÜN YARIN: İDEOLOJİLER 3
31. DÜN BUGÜN YARIN: İDEOLOJİLER 4
32. BİR ZAMANLAR AMERİKA
33. ORTAÇAĞ AYDINLIĞI
34. AKDENİZ
35. ENTELEKTÜELLER I
36. ENTELEKTÜELLER II
37. ENTELEKTÜELLER III
38. MİLLİYETÇİLİK I
39. MİLLİYETÇİLİK II
40. ANTİK DÜNYA BİLGELİĞİ
41. "MEDENİYETLER ÇATIŞMASI"

Önceki sayıların temini ve her türlü bilgi için
e-mail; dogubati@dogubati.com
www.dogubati.com
tel: 0(312)425 68 64 / 425 68 65

DOĞUBATI
YAYINLARI

TARİH

Annales Okulu
Peter Burke

Doğu Batı Makaleler-I
Halil İnalcık

ABD Tarihi
Allan Nevins-Henry Steele Commager

Feodal Toplum
Marc Bloch

Osmanlı Kırsal Hayatı
Suraiya Faroqhi

SOSYOLOJİ

Modernleşme: Başkaldırı ve Değişim
S. N. Eisenstadt

Oryantalizm: Tartışma Metinleri
Editör: Aytaç Yıldız

Weber'in Metodolojisi
Fritz Ringer

Simülakrlar ve Simülasyon
Jean Baudrillard

Sessiz Yığınların Gölgesinde
Jean Baudrillard

Şeytana Satılan Ruh
ya da Kötülüğün Egemenliği
Jean Baudrillard

Seçkinlerin Yükselişi ve Düşüşü
Vilfredo Pareto

Frankfurt Okulu
Editör H. Emre Bağce

FELSEFE

Tarih Tasarımı
R. G. Collingwood

Yeni Bilim
Giambattista Vico

Ölümcül Hastalık Umutsuzluk
Søren Kierkegaard

Ahlâkın ve Dinin İki Kaynağı
Henri Bergson

Alman İdealizmi-Fichte
Haz. E. Kılıçarslan-G. Ateşoğlu

Aydınların İhaneti
Julien Benda

Tarih Felsefesi
Haz. Doğan Özlem-G. Ateşoğlu

SİYASET BİLİMİ

Türkiye'de Devlet Geleneği
Metin Heper

Türkiye Sözlüğü:
Siyaset, Toplum ve Kültür
Metin Heper

ANTROPOLOJİ

Sosyoloji ve Antropoloji
Marcel Mauss

İlkel İnsanda Ruh Anlayışı
Lucien Lévy-Bruhl

İlkel Toplumlarda
Mistik Deneyim ve Simgeler
Lucien Lévy-Bruhl

EDEBİYAT

Sainte-Beuve'e Karşı
Marcel Proust

Alman Romantizmi
Ricarda Huch

Şair ve Patron
Halil İnalcık

SANAT

Sanat
France Farago

AMERİKA ÜZERİNE KÜLTÜREL İNCELEMELER

GÜLRİZ BÜKEN
Quetzalquatl Soyunun Yaşayakalışı

AYŞE LAHUR KIRTUNÇ
Çengelde Sallanan Amerikan Rüyası

MELDAN TANRISAL
Kızılderili Kadınların Değişen Yaşam Biçimleri

BAHAR GÜRSEL
Amerika'daki İtalyan Göçmenler

İSMAİL ÖĞRETİR
Afrikalı-Amerikan Edebiyatı

ORHUN YAKIN
Death Wish: Hollywood Usulü Suç ve Ceza

TIMOTHY M. ROBERTS
Türk Bakış Açısından Amerikan Tarihi

AMERİKA: BİR İMPARATORLUK DENEYİMİ

C. AKÇA ATAÇ
Amerikan İmparatorluk Anlayışı

NASUH USLU
ABD'nin Orta Doğu'ya Yönelmesi

AYHAN AKMAN
Bireycilik, Din ve Siyaset Üzerine Tocquevilleci Bir Tartışma

EZRA POUND
Amerika

AMERİKA-OSMANLI

CANSU ÖZGE ÖZMEN
19. Yüzyıl Amerikan-Osmanlı İlişkileri

BURCU BOSTANOĞLU
Amerika ve Osmanlı

KENZ

REYDA ERGÜN & CEMAL BALİ AKAL
Bilgenin Siyaseti, Siyasetçinin Yalnızlığı

ISSN 1303-72420-0
9 771303 724207